L2

M. TVL. CICERONIS, DE PARTITIONE ORATORIA, DIALOGVS,

Iacobi Strebæi, ac Georgij Vallæ commentarijs illuſtratus.

VIRTVTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

LVGDVNI APVD SEB. GRYPHIVM,
1538.

IACOBI LO-
DOICI STREBAEI
Rhemenſis in Partitiones Oratorias Ciceronis Commentaria,ad Iacobum Villono-uanum.

QVVM per annos decem & quatuor, in erudiēda iuuētute laboraſſem, etſi ne tum quidē grauiſsimo labori quietem,modumq; reperiſſem,me tamen ad colligēda mea ſtudia pleriq; amicorū adhortabātur. Quo propoſito diu multumq; dubitaui,utrū monitus, & cohortationes admitterem, an potius ita me compararē,neq; perferre infauſtū pondus,neq; laborioſum uiuēdi genus nouo ſudore cumulare. In hanc partē ſemper fuerā propenſior,propterea quòd ad ſcribēdū feliciter, opus eſt naturę,& ingenij uiribus,multarū rerū ſcientia, uſu & exercitatione dicēdi,quæ in me perquàm exigua ſentiebam.Et ea ſi forte mihi cōtigiſſent,tamen quoniam à ſapientiſsimis uiris ſcripta ſunt nimium multa,ſilendū putabā.Quòd ſi quid noui ratio poſtularet, rurſus exiſtimabam ceſſandū temporibus noſtris,quum labor honeſtus nullum præmium ferat,ſed uel cōtemptū,uel inuidiam. Sciebam quoq; bonas artes quibus tum Græci,tum Latini, nō ſine

magna dignitatis autoritate floruerũt, nunc apud eos, qui omnia quæſtu metiũtur, ita uileſcere, ut earũ profeſſores infra mortales omneis eſſe uideãtur. His rebus adductus eos imitari decreueram memoriç noſtrç doctiſsimos uiros, qui frui ſilẽtio literarũ malunt, q̃ in opere pœnitendo malè horas collocare. Sed nitebãtur in aduerſum cauſſç ualidiores, Hominem non ſuis, ſed aliorum natum cõmodis: Eſſe proprium optimi cuiuſq;, aliquid in cõmune laborare: ſemenq; mittere, cuius alij percipiãt fructum: Alios ædium monumẽta ſuis relinquere, alios nobilitatem generis, alios gloriam uirtute partã, omnes penè teſtimonium quoddã ſui laboris: Non aliter oportere artium liberaliũ profeſſores nõ modò uiuos, ſed magis etiã prodeſſe mortuos. Id feciſſe ueteres, nouosq; ſcriptores, quorũ monumentis acuitur æternæ poſteritatis induſtria. Hoc reliquiſſe librorũ uelut hçreditatẽ, quã partim amiſiſſe, partim neglexiſſe, partim deprauaſſe decoctricis ignauiæ eſt poſterorũ. Cõtrà hæredis boni, frugiq; ſeruaſſe legata, ac diligenter auxiſſe: ne qui omnia ab omnibus accepit, nemini quicq; omniũ contuliſſe arguatur. Quòd igitur ſtudia literarũ ſequutus eſſem, bonamq; partẽ ætatis in eo curriculo tranſegiſſem, ne ocium languidũ ac ferè mortuũ probarẽ, ſtatuebã mihi more meo ſemper aliquid in literis agẽdũ: qđ & alios forte iuuare poſſet, & acceptã à ſcriptoribus hæreditatẽ adaugere. Quò me ducebat illud, Quã

quiſq;

quiſq; norit artē, in hac ſe exerceat. Nec iam cōſtare uidebantur, quæ ferūtur in cōtrariū. Si nō ſubeſt ingenij magna uis, tamen etiā pariunt aliquid infœcundiores agri, ſi modò arte, & diligētia percoluntur. Scripta ſunt ab alijs permulta: ſed alia perierūt, alia in bibliothecis, & puluere deliteſcūt, alia palàm negliguntur, multa repudiat hæc ætas, multa queritur obſcura: quāobrē relinquitur nobis, & poſteris ſcribēdi locus. Nec honeſta, & utilia capeſſenti metuenda eſt inuidia, quæ quum gloriam florētē perſequatur, quid habet in me, quod toruo faſcinet aſpectu? Nec laboro de contēptu eorū, qui ꝙ nimiū ſpectāt honores, & diuitias, ingenuas deſpicātur artes. Neſcierunt quid in rebus eſſet optimū: fortuita quidē maluerunt, & mortalia, quibus temporis momēto deſtituti, ſine re, ſine animi cultu, ſine nomine, ſine uero honore pereūt. Fateamur itaq; lōgè optimū uerſare literas, quarū beneficio uiuit quicquid in rebus mortaliū pulchrum, diuturnumq; eſt. Hîc igitur experiamur aliquid: & initio tanquā ludētes explicemus artes eorū, qui principes in ratione dicēdi fuerunt. Nec opus eſt longa meditatione quid omnium primū ſequamur. occurrūt enim Ciceronianæ Partitiones auditoribus noſtris propediē exponendæ: quibus in eo genere nihil arbitror, neq; breuius, neq; difficilius, neq; magis utile iuuentuti. Breuitas memoriā iuuat, ſed parit obſcuritatē: obſcuritas & utilitas quærūt interpretationē. duæ ſunt igitur

tur cauſſæ, cur hęc interpretemur, difficultas & utilitas. Totidē cur ediſcamus, breuitas & fructus. Nā partit hāc artē ſubtiliter: mēbra circūſcriptè breuiterq́ꝫ definit: uim & uſum rerū notat. A' ſummis generibus ad partes imas rectū perducit ordinē, omniaq́ꝫ propè Rhetoricæ præcepta anguſtiſsimo conſtipat libello: quē quum perutilem filio ſuo, nō uulgariter erudito, iudicat, eadē ſententia pronunciat quanti facienda ſit hæc præceptionū deſcriptio. Fatebor autē nihil opus fuiſſe cōmentarijs noſtris, ſi Georgius Valla homo nō indoctus propius inſpexiſſet, rē cognouiſſet, ueramq́ꝫ ſententiā ſeruata ratione interpretis protuliſſet. De quo uiro qui certè prodeſſe uoluit, nihil dicā niſi neceſſariò. Stat enim mihi nullius neq́ꝫ uiui, neq́ꝫ mortui uellicare nomē, niſi cōtrà ueniat ratio neceſſaria. Sed ſi diligēter omnes illuſtraſſet obſcuriores locos, equidē multis impudēs & ingratus uiderer, ꝗ rebus alienis ornatus debitā uiro gratiā ſupprimerē. Verū teſtes erūt huiuſce rei ꝑmulti, Georgiū plura ſcripſiſſe in Partitiones Oratorias, quæ nihil faciūt ad rē: exēplis alieno tēpore citatis totos cōfudiſſe locos: bonā partē reliquiſſe perobſcurā, pręcepta Ciceronis trecēta & amplius in ſenſum prauū detorſiſſe: pro argumētis figuras, ꝓ figuris argumēta cēſuiſſe: medio itinere, acſi lōgis erroribus & onere defeſſus eſſet, abieciſſe rerū grauiū pōdus, tantū pauca leuiora tenuiſſe. Sed quia inuitus feci ut hæc dicerē, taceo reliqua, & aliorꝫ iudicio relinquo. Quid ab eo diſſentiā, planū

faciẽt hæc noſtra cõmẽtaria. Ego quidẽ ducẽ meum ponè ſequutus ſum, nuſq; ab itinere ꝓpoſito digreſſus. Vſus ſum ferè ſemper expoſitione rerũ perpetua, quoniã lacerat animũ, memoriamq; perturbat illa minuta rerũ uerborũq; cõciſio. Si quod occurrit uerbũ ignotius, alterum uelut aliud agẽs attexui prioris interpretamentũ. Atq; etiã quæcunq; uidebãtur obſcura, diligẽter illuſtraui, nõ modo paraphraſi alioq; ſermone, ſed etiã cõquiſitis ab optimis autoribus exẽplis: quibus ad hæc præcepta cognoſcẽda nihil utilius afferri poteſt. Eorꝫ multitudine ſi nimium fuſa uideẽ oratio, id factũ ſcias ab innumerabili rerũ frequẽtia: quæ ſi uel anguſtis ſegregãtur interuallis, uniuerſum obtinẽt campũ, & tantũ nõ extra ſpatia proferũtur. Quid tum? In explicãdis eloquẽtiæ præceptis nõ expauenda eſt ulla copia, niſi quæ inani uerborꝫ fluxu rẽdũdat. Si quãdo opus eſt, excutio cauſſas, definio q̃plurima. Vtor & demõſtratione rerꝫ, quæ in abſtruſo poſitæ ſunt. Si quædã faciliora interpono, id nõ tam docendi cauſſa facio, q̃ mẽbra cõiungẽdi. In quo etiã habẽda ratio eſt imperitorũ, quibus omnis ferè deſtinatur interpretatio. Stylũ preſsi, ne longè diſsiliret à genere cõmentãdi. Quid effecerim, aut q̃d fecerim potius, iudicẽt æqui rerũ æſtimatores. nõ enim mea ipſe uẽdito, ſed amo lior præcipitẽ multorꝫ licitationẽ: qui quoniã nihil ſecum precij ferunt, ne pilo quidẽ licentur uel optima. Sed iſta nõ uendo, inquã, dono tibi Iacobe Villonouane

lonouane chariſsime : tuóqꝫ nomini dicata uolo, ut qđ' ſtudiū Rhetoricū uehementer amplexaris, alere poſſim nō modò uoce & quotidiana lectiōe, ſed etiā ſcripto & memoria literarꝫ. Quod ut faciam, cū tui cādidi mores, & ex opera bona ꝓfectus bonus meretur, tū auūculus tuus Gulielmus Abotus, Senator ac Iudex lectiſsimus, in primario Lutetiæ cōſilio. Is pro ſūma in ſuos charitate, quū te loco filij haberet, tuāqꝫ diſciplinā formare uellet, mihi delegauit hanc inſtituēdi curā : nec ullis unqꝫ rebus, nec laboribus, nec uerbis commēdatorijs pepercit, quò te bonis & moribus & diſciplinis ꝑpoliret. Itaqꝫ mihi tibiqꝫ magnopere ꝓuidendū eſt, ne cōcepta de te optimi uiri fallatur expectatio. Ego qdē de me ipſo uidero. Tu aūt ut & docte ſcire, & bene agere poſſis, ꝓpone tibi domeſticū egregij Senatoris exemplū. Cōplectere cogitatione q̃ diligenter cū multas alias artes, tum Ius Ciuile didicerit, qua ſemper fuerit integritate & innocētia, q̃ admirabili modeſtia & humanitate, q̃ acuto ad res agēdas cōſilio, quāta diligētia in obeūdo munere, qua æqtate leges interpretetur, q̃ tēperata ſeueritate mores cēſeat. Hæc & alia multa ſi mēte ſequeris, facilè reperies eas regiones uiarꝫ quibus peruenit ad autoritatē: hàc iter facito, ut eò progrediare, quò te uocat & is qui uirtutis iter tenuit auunculus, & nobilis ac illuſtris ille dux copiarum pater tuus Ludouicus Villonouanus. Vale. Pariſijs Idib. Iunij, Milleſimo quingenteſimo trigeſimoquinto.

M.T.

M. TVLLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGVS.

CVR Partitiones Oratorias inſcripſerit, id initio demonſtrandum uidetur. Quid Partitio nominetur, oſtendit in Topicis. Partitionum, inquit, & diuiſionum genus, quale eſſet, oſtendimus: ſed quid inter ſe differant, planius dicendum eſt. In Partitione quaſi membra ſunt, ut corporis caput, humeri, manus, latera, crura, pedes: in diuiſione formæ ſunt, quas Græci ἰδέας uocant, noſtri ſpecies. Hæc ille. Inuentio autem, diſpoſitio, elocutio, memoria, pronuntiatio, non ſpecies aut formæ Rhetorices, ſed ab omnibus partes nominantur: propterea quòd ex iis ueluti membris ars oratoria componitur. Nec enim inuentio eſt Rhetorice, ut laurus eſt arbor: nec diſpoſitio eſt ars bene dicendi, ut iuſtitia eſt uirtus: quia genus de ſpecie, non de parte totum dicitur. Vnde partes, non ſpecies eſſe conſtat. Quum ſint igitur hæ quinq; partium primæ, quæ ex ordine in minora quædam partiantur, quumq́; minora membra corporis huius Rhetorices, cuiuſmodi ſunt partes inuentionis, formæ nequeant appellari, Partitiones ab autore dicuntur, non diuiſiones. Quòd ſi nonnullæ diuiſiones reperiuntur, non tamen inde nomen aſſumendum, quoniam multò plura partiendi ratione dirimuntur. Eſt igitur oratoria partitio, Rhetorices in ſuas partes ordine facta diſtributio. Itur enim à maximis quibuſq; partibus ad minores: & inde, quod fieri ſolet in tradendis artibus, ad minimas uſq; deuenitur. Vt autem diſperſa & diſsipata conglutinentur, & arte concludantur, oſtendit ipſe de Oratore libro primo. Proponendus eſt finis, quò dirigantur omnia. Tum ſunt notanda genera, & ad certum numerum, paucitatemq́; reuocanda. Deinde ſubiicienda partes, & generum, partiumq́; nomina, definitionibus, quam uim habeant, eſt exprimendũ: quod quidẽ ſibi totũ philoſophi aſſumunt, ut in extrema parte libri dicetur.

CICERO FILIVS.

STVDEO mi pater Latinè ex te audire ea, quæ mihi tu de ratione dicendi Græcè tradidiſti, ſi modò tibi eſt ocium, & ſi uis.

CICERO PATER. An eſt mi Cicero, quod ego malim, quàm te quàm doctiſsimũ eſſe? Ocium autem primum, & ſummum eſt, quoniam aliquando Roma excundi poteſtas data eſt: deinde, iſta tua ſtudia uel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. C. F. Vis'ne igitur ut tu me Græcè ſoles ordine interrogare, ſic ego te uiciſsim eiſdem de rebus Latinè interrogem? C. P. Sanè ſi placet. Sic enim & ego te meminiſſe intelligam, quæ accepiſti, & tu ordine audies, quæ requiris.

STREB. *QVO tempore Iulius Cæſar unus amiſſa Romæ libertate dominabatur, Cicero, qui non parum ſuæ autoritatis amiſiſſet, egreſſus in Tuſculanum, cum iuuentute rhetoricas artes, philoſophiamq́; tractabat. Hinc illud, Ocium primum & ſummum eſt, quoniam aliquando Roma exeundi poteſtas data eſt. Id in eius uita Plutarchus habet. Quòd igitur ocium eſſet, & hæc ad ſcribendum propoſita materia, & is filius, qui inde caperet fructum, quodq́; præcepta Græcorum non modò Latino ſermone, ſed etiam Romana grauitate donare uellet, ſuſcepit hanc Partitionum deſcriptionem, & ab his cauſsis hoc duxit exordium, quod plerunq; ſcriptores artium factitant, ut quibus impulſi cauſsis fuerint, initio proponant. Studeo Latinè ex te audire.) Hæc eſt prima cauſſa ſcribendi. Si modò tibi eſt ocium, & ſi uis.) Petendum ab eo eſt, qui quod petimus, & poſsit & uelit: quæ duo niſi concurrunt, fruſtra petitio eſt. Ocium autem, cauſſa eſt altera ſcribendi. An mi Cicero.) Pro decoro reddit affectum paternæ charitatis. Ocium primum & ſummum eſt.) Hoc eſt primum & ultimum. Horatius: Prima dicte mihi ſumma dicende camœna. Primum itaq;, quoniam aliquando Roma exeundi poteſtas data eſt: Vltimum, non quòd ſint hæc extrema ſenectutis, ſed quòd haud tempeſtiuius unquam hæc filij ſtudia iuuare poſsit: quum pater ad*

philoſophiam,

philoſophiam, filius ad eandem, honorumq́; contentionem traijciat. Sicut autem duo proponuntur, primum, atque ſummum, ita duæ rationes annectuntur: & ea ſcribendi cauſſa tertia eſt. Tu me Græcè ſoles ordine interrogare.) *Cicero Offic. 1. Ipſe ad meam utilitatem, ſemper cum Græcis Latina coniunxi: idem tibi cenſeo faciendum. Quid fecerit uterq;, hic quidem locus oſtendit. Ordo eſt interrogantis, qui & condentis artem. Huius autem eſt, ut rem omnem in genera digerat, quæ perpauca ſunt: deinde eorum generum quaſi quædam mēbra diſpertiat: tum propriam cuiuſque uim definitione declaret. Sic Craſſus de iure ciuili apud Ciceronem de Oratore libro primo.*

GEORGII VALLAE PLACENTINI *uiri clariſſimi in Ciceronis Partitiones Commentaria.*

MArcus Tullius Latini eloquij ſpecimen, inſigne Partitionum ad Ciceronem filium opuſculum ſcripſit iam natu grandior, quò ſuam de rhetorica facultate nobis aperiret ſententiam. ſiquidem rhetorica uolumina admodum ſcripſiſſe adoleſcentem, tam ipſe ad fratrem, quàm Quintilianus in oratorijs Inſtitutionibus memoriæ prodiderunt: de inuentione quidem (ut ipſe in ſecundo eiuſdem operis oſtendit uolumine) Ariſtotelem & Græcos alios ſecutus autores: ad Herennium uerò, ſuum (uelut ipſe atteſtatur) præceptorem: ut mihi non uideantur audiendi, qui ad Herennium libros negent eſſe Marci Tullij, caſſa nuce inaniores adducendo rationes: quaſi eadem aliquando dici à pluribus autoribus non poſſint, & quaſi id nuſquam inueniatur, quod frequentiſſimum eſt, ſtylum eundem non eſſe Ciceronis ubique. Quid mirum? cum ipſe ab Apollonio Rhodio ſe in dicendo ita reduſſe inſtructum noua quadam dicendi forma dicat, ut à priore dicendi more mutatus iam alius eſſet: ut etiam diuus dicat Hieronymus ipſum, inquam, Marcum Tullium in Xenophontis interpretatione non iam aureo illo ſuo eloquentiæ genere niteſcere, ſed adeò ſcabris, turbulentisq́; retardari obicibus, ut qui interpretata neſciant, à Cicerone dicta non credant. nec mirum: erat enim tum adoleſcens cum tam Oeconomicos, quàm Rhetoricos libros ſcripſit: ut ipſe fateatur Rhetoricos adoleſcenti ſibi excidiſſe, planeq́; ſubruſticos uocet. Cumq́; deſint ad comprobandum Ciceronis non eſſe rationes, citant Laurentij Vallæ teſtimonium quod nuſquam eſt, ut circumſpectum, planeq́; prudentiſſimum uirum, leuiſſimum uideri uelint, quippe qui ubique teſtimonia ex eo Ciceronis citat libro, Ciceroni ipſum ſemper attribuendo. Quàm ridicule deinde aiunt indicem ſpectari non oportere. quiſnam quæſo improbarit, à Ciceronis tempore propagatum uſque per tot manus uirorum doctiſſimorum, ad noſtra tempora ſynceriſſime perueniſſe? Quis adulterinum eſſe titulum arguat? aut quo modo? Quis inuertit? aut cur? aut quando? proferant ſi poſſint:

 ſi nequeunt,

ſi nequeunt, ſileant peruicaces. Contra uerò antiquiſſimi clariſſimiq; eloquentiæ autores, Ciceroni ſemper, abacta omni dubitatione, id opus deputant. Ii uerò quàm maxime dici poſſit ridicule, aiunt eorum tollendam autoritatem: cum ipſi falſa Laurentij nitantur autoritate, antiquiſſimorum, eorundemq; præſtantiſſimorum auferri hi iubent autoritatem: ſatis imperioſe, ſi nacti ſint qui obediant, & peruertant eorum imperio quæ rectiſſime ab alijs poſita ſint. at non ſunt tanti. Aiunt porrò, quod in quæſtione ſit, id ratum haberi non oportere. Quis eſt quæſo antiquorum, qui hoc faciat ambiguum? niſi iſti pauculi modo neoterici parum proſpicientes, rentur ambiguum. His ergo, quo modo non ſit incerti autoris liber, probandum eſt: quando id addubitant. Aiunt etiam ideo Ciceronis non uideri, quòd Quintilianus id opus nuſquam nominarit. Quàm id acute? nemo certe negauerit multos eſſe Ciceronis libros, quorum nullam prorſus facit mentionem Quintilianus. Quid ni? quaſi uerò hanc ſibi Quintilianus ſuſceperit prouinciam, Ciceronianos libros nominandi. quos ergo non nominauit, aſcititios adulterinosq; dicamus. Cum præterea in eodem libro Terentiæ uxoris ſuæ meminerit, aiunt acute ſanè ideo non uideri Ciceronis, quòd antè, quàm uxorem duceret, rhetoricos illos ſcripſiſſe libros neceſſe fuerit: quaſi ariolos habeamus, qui ſine teſtimonio ullo, præterita tam bene noſcitarint, ut neceſſe putent hos libros editos antè, quàm duceret uxorem. quanquàm ſi Ciceronis non ſunt, quid hæc dicere attinet? Aiunt præterea, in libro de Oratore ad Herennium libros damnatos: ſua iam, non amplius aliena innixi autoritate, alios libros dici, non illos: nec rationem, uel rationis umbellam profcrunt. At non eadem præcipit quæ in alijs. Quaſi uerò multis modis eadem præcipere non ſoleat Cicero, aliter in libris de Oratore, aliter in Topicis, in Partitionibus aliter. Et quoniam Hermetis meminit præceptoris Cicero, aiunt opus uideri non oportere Ciceronis, quòd eius nominis nemo Ciceronis tempore fuerit. quaſi uerò iſti, Pythagorei Euphorbi ritu, ab eo tempore iteratam generationem ad nos, uitium more, propagarint, non alia certe de cauſſa, niſi ut id modo indicarent, ad Herennium libros rhetoricos Ciceroni falsò deputatos: qui tam audaculi auſint aſſerere nullum fuiſſe tum Hermetem. Sanè Aulus Gellius XI. Noctium Atticarum ait ſe non comperiſſe quenquam ante Auguſti imperium, eorum qui integrè locuti ſunt, dixiſſe barbariſmum. Idem quoq; in quinto, neminem aut Latinū, aut Græcum, eorum qui facundi haberentur, dixiſſe barbariſmum, aut ſolœciſmum. Si uerum ſit quod Aulus Gellius inquit, dici profectò potuit, ideo etiam Ciceronem eos libros ſubruſticos appellaſſe. Verùm ut in hoc, ita pleriſque alijs in locis Aulus Gellius hallucinatus eſt: ſiquidem elegantiſſimi autores Græci tam barbariſmum, quàm ſolœciſmum dixiſſe facilime arguuntur, ut Ariſtoteles, & Dionyſius Halycarnaſeus, ita alij. Cumq;, ut Strabo docet, id à Græcis cōfictum ſit uerbum:

uſiq; ſint

uſq; ſint ante Auguſtum pleriq; inſignis doctrinæ elegantiæq; autores: cur tandem eis Latini non utentur uerbis? ac, ſi poſt Ciceronem, idoneum uerbum, quo uteremur, exiſtimatum à clariſſimis eſt autoribus, cur non fuiſſe ſemper exiſtimabitur? Et quoniam Laurentij Vallæ mentiuntur autoritatem, proferam ipſe quid Laurentius dicat in Pogium. uerba certe quæ Auli Gellij proferunt (nec enim iterandi ea locus eſt, neque attinet) ſtatim ſubiungit: Imò in utraq; lingua Aule Gelli probiſſime. nam & Græcè Ariſtoteles tum Atticus, tum elegans ſcriptor, eo utitur in libris Elenchorum, & de Arte poëtica: & eum ac cæteros imitati ſunt cum alij, tum Cicero atque Quintilianus. hæc ita Laurentius. Quis hoc ergo opus, Ciceronis eſſe poteſt ambigere? cum incorruptiſſimus ad noſtra uſque tempora eius operis titulus ad nos peruenerit: cum Marcellus, & Seruius, & Priſcianus, & Diuus Hieronymus, & Diuus Auguſtinus, Ciceronis id opus eſſe confirment, etiam ex eo, citando teſtimonia? cum ipſemet familiari, ut fieri ſolet, uxoris utatur exemplo: cum in aliorum rhetoricorum ſecundi libri parte extrema, reliqua rhetorices præcepta ſe deinceps dicturum polliceatur, neque eis quicquam tamen libris addiderit? nam de Oratore libri ſtrictim Antonij, & Craſſi de Oratore continent ſententiam: Partitiones, aliam rhetoricorum præceptorum faciem. quis ergo potuit ambigere mentis compos, quin ad Herennium ſcribens, omnem rhetoricam præceptionem tradere uoluerit? Ait ſubinde Cicero, cum biennium uerſatus eſſet in cauſis, eiusq; nomen in foro celebratum, ſe adoleſcentem Athenas conceſſiſſe, & philoſophiæ ſtudium à prima cultum adoleſcentia, nunquàm intermiſſum, & ſemper auctum. quod conuenit cum eius operis proœmio ad Herennium: qui Herennius, an is fuerit cuius meminit Propertius, alius'ue, mihi curæ non eſt quærere. Velut is, cuius pro Cælio meminit, inquiens, Animaduerti enim iudices audiri à uobis meum familiarem L. Herennium perattente: in quo etſi magna ex parte ingenio eius, & dicendi genere quodam tenebamini. & quæ ſequuntur. Cur inquam hic eſſe Herennius non poſſit? At inquient, Hunc non legeramus locum. Non ergo tam præcipites ad id aſſerendum eſſe debuerunt, non fuiſſe quenquam Herennium, qui tam familiaris eſſet Ciceronis. Et perinde cum à præceptoribus ut alijs, ita Hermete, dicendi præcepta hauſiſſet, ea in libros regeſſiſſe ad Herennium. quod uiſus eſt annotaſſe Quintilianus: Sunt enim, inquit, uelut regeſta in hos commentarios, quos adoleſcens deduxerat ſchola: & ſi qua in his culpa, tradentis eſt. ſiquidem de alijs id intelligi rhetoricis qui poteſt? cum in ſecundo eius operis uolumine, quos Græcos ſit ſecutus antiquos autores, dicat. Denique ne in re apertiſſima diutius commoremur, ſi Cicero non ſcripſit, alius ergo quicunque fuit, poſt Ciceronem ſcripſerit, neceſſe eſt, ſi Quintilianum, ſi alios audiamus autores. ſi id: quid eſt ergo quod ſtupidi iſti nõ uident in quarti uoluminis eiuſdem operis

procemio dixiſſe, cùm probat ſuis ſibi utendum exemplis, potius quàm exemplis à Catone, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcinna, Craſſo, Antonio, nec Ciceronis ulla facta mentione? Si Cicero non eſt: unde, quæſo, magis, quàm à Cicerone exempla petere oportuit? aut quis ei rei magis potuit ſuffragari? quis potior? quis dicendi rationis accuratior locupletiorq́; adduci potuit? Ait nanque de ſe ipſe: Nulla eſt enim ullo in genere laus oratoris, cuius in noſtris orationibus non ſit aliqua, ſi non perfectio, at conatus tamen, atque adumbratio. Quàm ridiculum ſit putare, cæteros eum, quiſquis ſit, multò inferiores nominare, unum uerò omittere Ciceronem, non Hortenſium Ciceronis etiam æmulum, Philippum'ue, uel poſt Ciceronem quempiam alium? Faceſſant ergo iſtorum præſtigiæ, quiſquiliæ, næniæq́; : ne in mentes rudium repant, doceantq́; non ſcientiam, ſed uecordiam, & imperitia teneras adhuc mentes imbuant. Proinde hæc ſatis. nos id procuremus, ut in hoc opere quidquid minus obuium ſit, id aperiamus, ne utiliſſimum capeſſendæ eloquentiæ librum in ſitu iacêre permittamus, & aliquando ad oratoriam facultatem aſpirantibus innoteſcat. CICERO *filius patrem itaque percunctatus inquit:* Studeo mi pater. *His uerbis docet nos, patrem Marcum Tullium, filium Ciceronem Græcè percunctatum quæcunque Latinè percunctaturus fuiſſet.* Si modo tibi. *Magnam filij oſtendit modeſtiam, qui otium, pariterq́; uoluntatem patris cupit adeſſe.* Roma exeundi. *Hinc colligitur non in urbe Roma hæc ſcripta eſſe: ac fortè in uilla, dum eò animi mulcendi cauſſa conceſſiſſet.*

C. F. Quot in partes diſtribuenda eſt omnis doctrina dicendi? C. P. In treis. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in ipſam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quæſtionem.

Partes Rhetoricæ.

STREB. LOCVS *eſt obſcurus, quiq́; egeat illuſtratione. Nam uis oratoris quinque rhetoricæ partes amplectitur: quinque partes uniuerſam Rhetoricen. Qui locus eſt igitur in partitione, duabus reliquis partibus, orationi ac quæſtioni? Deinde, oratio eſt opus oratoris: uidetur ergo non eſſe pars Rhetorices. Præter hæc, quæſtio tertium membrum partitionis, materia eſt non pars, naturaq́; præcedit orationem, propterea ſolet artis initio tractari: Cur hic poſthabetur? Breuiter expediamus hunc nodum. Iudicandum eſt (inquit Fabius libro ſecundo) Rhetoricen in actu conſiſtere, idcirco practicen eſſe. Quæ cum ſit in agendo, & ipſo perficiatur actu, nullum poſt actum quod oculis ſubijciatur, opus relinquit. Hæc eſt doctrina dicendi uerior, ac uſu frequentior. Actus autem quærit artificem, in quo uis ſit oratoris: quærit orationem,*

nem,qua ſe explicet:quærit & quæſtionem ſiue materiam,ſine qua conſtare non poteſt oratio. Quòd ſi oratio ſcribitur, non pronunciatur,tamen hæc erunt eodem ferè modo neceſſaria.Ex his tribus conflatur ea,quæ uocatur ab eo doctrina dicendi: quæ quidem eſt ipſa in actu Rhetorice.Quamobrem partes eius appellantur. Ea de re Quintilianus his uerbis, Rhetorice optimè diuidetur,ut de Arte, de Artifice, de Opere dicamus. Ars erit, quæ diſciplina percipi debet : ea eſt bene dicendi ſcientia. Artifex,qui percipit hanc artem,id eſt orator. Opus,quod efficitur ab artifice,id eſt bona oratio. In quibus non multum à Cicerone diſſentit. Eſt enim ars,uis oratoris:artifex,orator: opus,oratio cum quæſtione. Quod obijciebamus uniuerſam rhetoricen quinq; partibus conſtitui,uerùm id quidē eſt, ſi tantum conſideremus artem : ſed ſi dicendi ſcientiam capiamus eam, quæ actu conſiſtit,tum duas poſteriores parteis annectere cogemur. At quî fieri poteſt, ut idem ſit pars & opus,ut oratio?idem ſit pars & materia,ut quæſtio? Hoc fit in hunc ſenſum:Tribus rebus orandi ſciētia ipſo actu perficitur:non aliter,quàm totum ſuis conſtat partibus.Partes autem in corporibus aſſignare operoſum non eſt. In rebus,quæ ſolo capiuntur animo,ut ſunt artes : quæq; non manent, ut opus Rhetorices,ſola translatione ſermonis aſſignantur.Eſt igitur oratoris opus, oratio : & eius materia, quæſtio. Sed totius actus Rhetorices oratio & quæſtio ſunt partes. Quod attinet ad ordinem partium, quæſtio natura præcedit orationem,ut materia domum : ſed tamen rei indignitate ſubſequitur.Hoc tamen Cicero uidetur ſecutus,uis oratoris eſt prima, ut efficiens cauſſa. Oratio proxima eſt,ut effectus.Additur & materia tanquam tertium quiddam,ut quæſtio.

G. VALLA. Doctrina dicendi? *Quam uoce Græca Rhetoricam appellamus.* Cedo quas? *Hoc uerbum cedo,tam in dicendi, quàm in dandi ſignificatione uſurpatur : cuius pluralem numerum Terentius,Cedite patri meo,poſuit.*

C. F. In quo eſt ipſa uis? C. P. In rebus & uerbis. *Vis oratoris in rebus & uerbis.*

STREB. IN REBVS *& uerbis eſt omnis oratio. Quintilianus : Omnis oratio conſtat aut ex ijs, quæ ſignificantur, aut ex his quæ ſignificant, id eſt, ex rebus & uerbis. At cur oratoris facultati Cicero res & uerba ſubiecit, quæ tribuit Quintilianus orationi?Quoniam oratoris eſt inuenire,diſponere,eloqui,memoria tenere,pronunciare : his autem partibus ſolùm res & uerba tractantur : neceſſe eſt igitur in hæc duo cadere uim oratoris.Quæ quum fuerint inuenta,ſuisq; partibus deſcripta, component orationem. Sic orationis erunt. In ijs itaque uis eſt oratoris,ut cauſſa efficiens : oratio, ſicut effectum.*

Sed & res, & uerba inuenienda ſunt, & collocanda. Proprie autē in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem etſi eſt commune, tamē ad

inuenien

inueniendum refertur. Vox, motus, uultus, atq; omnis actio, eloquendi comes eſt, earumq; omnium rerum cuſtos eſt memoria.

STREB. *Vis oratoris, prima pars eſt exactæ, in actumq; perductæ Rhetorices: & ea uerſatur in ſententijs & uerbis. Res autem & uerba pariuntur atque tractantur quinque uirtutibus. pariuntur inuentione: reliquis tractantur, collocatione, elocutione, memoria, pronunciatione. Quas partes eſſe neceſſarias partitio demonſtrat hoc modo. Res, inquit, & uerba inuenienda ſunt & collocanda. Nec enim uoluntas enunciari poteſt, ſi non hæc inueneris: nec ſi inueneris, pro rerum dignitate & ordine enunciatur, niſi tua inuenta collocaris. Sed enim res collocantur & uerba. rerum collocatio, diſpoſitio eſt proprie dicta. Collocatio uerborum eſt elocutio. Iam reperta eſt ratio trium partium, inuentionis, diſpoſitionis, & elocutionis. Ex quibus alteram communem facit diſpoſitionem: ſed magis propriam ſententiarum, propterea quòd res uerbis potiores ſunt, quodq; elocutio ipſa comprehendit uerborum compoſitionem. Verùm hæc cuncta corrumpit indecora uel uoce, uel geſtu pronunciatio. Huic igitur tribuendus eſt quartus locus: non actionis ordine, ſic enim uidetur extrema: ſed elocutionis affinitate. Nam quòd elocutio eſt mentis interpres, & ad eam interpretationem magnas habet partes artificioſa pronuntiatio, quadam ueluti ſocietate coniunguntur. Quòd autem earum omnium rerum cuſtos eſt memoria, communis officij cauſſa poſtrema pars habetur. Niſi fortè quiſpiam ad pronuntiationem nihil memoriã facere arbitretur. Cui repugnare uidetur hæc Ciceronis traditio: qui quum pronunciationem in uocem, motum, uultumq; diuiſiſſet, quorum ſemper oratorem meminiſſe oportet, ſi quid hiſce de rebus aut cogitaſſet, aut præceptione didiciſſet, poſtremam non ſine ratione fecit memoriam. Ergo inuentio prima eſt, collocatio ſecunda: quæ nonnihil ſpectat elocutionem, cui tertius eſt locus: huic finitima pronunciatio: poſtrema memoria. Qui Rhetoricen ſcribit ad Herennium, memoriam in partibus quartam facit. Idem Cicero ſentit de Inuentione. At primo de Oratore, nunc quartam, nunc ultimam conſtituit. Quintilianus & omnes ferè proximam faciunt elocutioni. Et quidem certè ſi pronuntiatio eſt ultima actio, iure poſtrema eſt: Si uerò eſt id, quod ad actionem decoram excogitaueris, & memoriæ mandaueris, meritò præcedit. Itaque mihi uidetur aliquid habere, quod memoriæ committas: & rurſus aliquid in ore & membris, quod ſit memoria poſterius. Pronuntiatio diuiditur à Quintiliano in uocem, & geſtum. Geſtus uultum continet, motumq; corporis, & membrorum. Vultus eſt motus quidem, ſed non qualis eſt manuum, uel pedum: ſed motus animi, qui ſigno quodam exteriore ſe prodit, quamobrem ſeparatur à motu.*

C. F.

Inuenienda ſunt & collocanda. *Quæ partes ſunt binæ rhetorices, inuentio ac diſpoſitio:ſed diſpoſitio,utcunque tam elocutioni,quàm inuentioni deputetur, ait tamen peculiariter inuentioni deputandam : ut elocutioni pronuntiationem : quam in uocem,motum, uultum & omnem diuidit actionem, nempe corporis motum:ut inuentionis,diſpoſitionis,elocutionis,pronuntiationis cuſtodem & quaſi theſaurum memoriam eſſe, det intelligi.* G. VALLA.

C. F. Quid, orationis quot ſunt partes? C. P. Quatuor. Earum duæ ualent ad rem docēdam, narratio, & confirmatio. Ad impellendos animos duæ, principium & peroratio.

Orationis partes,& earũ uſus.

ORATIO *ſecundum fuerat membrum* Partitionis. *quam diuidit in quatuor partes, principium, narrationem, confirmationem, & perorationem. Sic enim eſt natura comparatum,ut ad audiendum paremus auditorem : quum præſtet aures,id de quo agitur exponamus : ubi cauſſam controuerſiamq́; cognouit, rem noſtram firmemus argumentis, & aduerſarij demoliamur : poſtremò cum affectu rei ſummam colligamus.* Ex *hoc ſeminario naturæ prodierunt quatuor partes, non ubique neceſſariæ, ſed pro ratione cauſſarum plures pauciores'ue ponendæ.* Vna *tantum confirmatio non omittetur unquam,quod etiam Quintilianus affirmat.* Etenim *comparauit confirmationem oſsibus & neruis : reliquas parteis ſuperinducto corpori,quam uocamus carnem.* Neruus *eſt ad neceſsitatem, caro ſæpius ad decorem.* Eodem *negocio Cicero partes, & earum tradit officia, ut duæ ualeant ad rem docendam, narratio & confirmatio:ad impellendos animos duæ,principium & peroratio. Quæ numerantur ab alijs partes orationis, ut partitio,propoſitio, egreſsio,iudicium, refutatio,ad has quatuor reducuntur. Duæ priores ad confirmationem , cuius erunt fundamentum. Egreſsio ad eam partem unde pendet. Iudicium fuſum eſt per omnem orationem. Refutatio confirmationis eſt,à qua tamen aliquando diducitur, aut melius docendi gratia, aut quòd noſtra confirmemus,aliena refutemus:quæ duo ſunt officia, uno tamen genere comprehenſa : quia ſunt rationis eiuſdem,quòd in utraque tractantur argumenta. Hæc de partibus.* *Quæris ſint'ne tria, quæ præſtare debeat orator: ut doceat,moueat, delectet.* Nam *Cicero & Quintilianus hæc tradiderunt.* Cur *igitur hic prætermittit delectationem? Deinde, ſit'ne affectus omnium partium: quod uterque confirmauit. Dicam Ciceronem tradidiſſe, non quæ omnino fierent in oratione, ſed quæ præcipua uidebantur. Operæprecium eſt autem docere & mouere,non item delectare , quod ipſum motu & affectu comprehenditur. Affectus quidem ſunt omnium partium, ſed præſertim duarum:& in his,* STREB.

 princi

principij minus, magis autem perorationis.

G. VALLA. *Quatuor. Non ita in cæteris præceptionibus Rhetoricis. Plures nanque orationis partes eſſe alibi uoluit. At hic, ex ſua: alibi, ex aliena id pronuntiat ſententia. Duæ. Narratio & confirmatio. Ideo Areopagitæ, ut Trophonius ait, has ſolas admittebant: ad quos cum Orator accedebat cauſſam dicturus, pro foribus præco, ne exordio atque peroratione uteretur, præſcribebat, inquiens, μὴ προοιμιάζου μηδὲ ἐπίλεγε: Ne procemio, ne'ue epilogo utare. Nempe quo omnis à iudicibus abeſſet affectus.*

Quæſtionis partes.

C. F. Quid quæſtio? quaſnã habet partes? C. P. Infinitam, quam conſultationem appello: & definitam, quam controuerſiam nomino.

STREB. *POSTEAQVAM duo priora membra partitus eſt, uim oratoris, & orationem, partitur & ordine quæſtionem. Alteram facit infinitam, definitam alteram. Priorem, conſultationem appellat, quia ſæpius cadit in deliberationem, quàm in forum. quoniam conſilij eſt, de toto genere rerum cognoſcere: Sint'ne maiora uectigalia exigenda. Iudicium uerò de ſingulis, aut tanquam de ſingulis: Roſcius'ne patrem occiderit. Quòd ſi nonnunquam quæſtio infinita uenit in iudicium, id ſanè fit, quòd eò cauſſa deriuetur, quæ fuerat iudicij propria. Poſteriorem quæſtionem, appellat controuerſiam & cauſſam, non quòd altera non habeat controuerſiam, quum ſit proprium quæſtionis in utrunque trahi poſſe: ſed quoniam in iudicium cadit, & certum conſilium, partibus in cõtrarium uertentibus. Quæſtio infinita nominatur etiam quæſtio generalis, quæſtio uniuerſalis, quæſtio philoſophica, à Cicerone propoſitum, ab eodem conſultatio, à Græcis θέσις. Quæſtio finita, nunc cauſſa dicitur, nunc controuerſia, nunc quæſtio particularis, nunc quæſtio ſpecialis, à Græcis ὑπόθεσις. Cauſſa, id eſt, quæſtio finita, definitur in Topicis, quæ certis perſonis, locis, temporibus, actionibus, negocijs cernitur: aut in omnibus, aut in pleriſque eorum. Propoſitum, id eſt, quæſtio infinita, in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Colligimus iſthuc, quæſtionem Oratori propoſitam, ut materiam: & omnem quæſtionem, ſed præcipuè ciuilem: eamque de certo negocio, uel (ut aiunt) de circunſtantia, moueri, aut de re uniuerſa: hanc infinitam, illam finitam uocari.*

G. VALLA. *Infinitam. Quam Græci theſin: noſtri tum infinitam quæſtionẽ, tum propoſitum, tum conſultationem uocant. Definitam. Quam Græci hypotheſin: nos modo controuerſiam, modo cauſſam nominamus.*

De inuentione.

C. F. Quoniam igitur primum eſt inuenire oratoris, quid quæret? C. P. Vt inueniat quemadmodum fidem

dum fidem faciat eis, quibus uolet perſuadere: & quemadmodum motum eorum animis afferat.

VIS Oratoris eſt in rebus, & in uerbis: res & uerba inueniri neceſſe eſt. Inuentio rerum natura prior. Hæc duplex, una fidei, motus altera. Fides eſt firma opinio. Motus, animi incitatio aut ad uoluptatem, aut ad moleſtiam, aut ad metum, aut ad cupiditatem. Hoc enim modo poſtea finiuntur. Ad fidem omnia referuntur argumenta: ad impellendos animos amplificationes ſunt optimæ. quæ ſicut argumenta deſiderant, ſic etiam permulta de medio ſumunt. Quid igitur? motus animorum, faciet'ne fidem, ſicut argumentatio? Iuuabit quidem. Affectus enim quocunque irrumpunt, plurimum ualent, ſed quia commotus animus etiam quærit argumentum, Cicero putauit aliud eſſe facere fidem, aliud animos impellere. Quid ſi motus capiet argumentum? Hac ratione pertinebit ad fidem. Quid ſi magis argumentis, quàm alijs rebus mouemur? Id uerò negat Cicero: negant ij, qui uerſati ſunt in republica: quanquàm Ariſtoteles Rhetoricorum primo iſthuc ſentire uidetur, ſummum eſſe in argumentando præſidiũ. quod tum uerum fortaſsis eſt, quum apud philoſophos agitur: alia mens eſt imperitæ multitudinis. STREB.

Quoniam igitur. *Diſtributa omni ratione dicendi in partes tres, primam primò ſibi diuidendam, tractandamq́; ducit. & quia eius partes inuentio antecedit, præponendam cæteris rectè iudicat inuentionem: quam ait ſpectari in fide facienda: alioqui perſuaderi non poterunt auditores, niſi uerè dici putent quæ ab Oratore ſignificantur. tum etiam in motu, quem animis orator afferat. quid enim poterit obtinere, niſi moueatur auditor?* G. VALLA.

C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumentis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipſa inſitis, aut aſſumptis. C. F. Quos uocas locos? C. P. Eos, in quibus latent argumenta. C. F. Quid eſt argumentum? C. P. Probabile inuentum ad faciendam fidem. C. F. Quomodo igitur duo genera iſta diuidis? C. P. Quæ ſine arte putantur, ea remota appello, ut teſtimonia. C. F. Quid inſita? C. P. Quæ inhærent in ipſa re. C. F. Et teſtimoniorum quæ ſunt genera? C. P. Diuinum, & humanum. Diui-

Loci duplices.

Definitio argumenti.

Loci artificiales et inartificiales.

Teſtimoniorum partes.

num,ut oracula,ut auſpicia,ut uaticinationes, & reſponſa ſacerdotum,aruſpicum,cōiectorum. Humanum,quod ſpectatur ex autoritate, & ex uoluntate, & ex oratione,aut libera,aut expreſſa:in quo inſunt ſcripta,pacta,promiſſa,iurata,quæſita.

STREB. EX *argumentis fit rei dubiæ fides. Argumenta ducuntur è locis. Loci uocantur argumentorum ſedes. In locis argumenta latent, ſicut res ſuo quæque loco ponuntur. Argumentum diuidit,ac definit. De finitione priore loco dicemus. Argumentum Cicero dicit omnem probationem. à uerbo dicitur arguo, quod eſt demonſtro. Degeneres animos timor arguit. Quintilianus argumentum facit ſpeciem probationis, apertiorem,ut arbitratur, uiam ſecutus. Sed hæc eſt breuior, expeditior, & minus moleſta. Argumentum ἔντεχνος, id eſt, artificiale, inuenitur ab oratore. Eſt igitur inuentum, hoc eſt,oratoris inuenta ratio & probatio. Inuenitur'q; ad aliquid probandum. Sit igitur probabile. Nam ſi credibile non eſſet,ut alterius faceret fidem? Nec erit argumentum, niſi propoſitioni adhibeatur : & fruſtra adhibeatur, ſi propoſitio certa eſt. Ergo reperitur ad faciendum propoſitionis dubiæ fidem. Vbi facere fidem, non eſt neceſſario, ac certo probare, ſed ad credendum impellere. Sic eſt argumenti definitio conſtituta in hunc ſenſum : Argumentum eſt Oratoris inuenta ratio probabilis, unde dubitantem impellat ad credendum. Quid ſi non impellitur? Non ſtat per argumentum. Atqui debile eſt. Et debile poteſt ſi non uincere, tamen impellere. At inquies, Non facit fidem. Certè non facit totam, nec opus eſt : ſed facit ex parte, alioquin adiuncta quonam modo haberentur argumenta, ſicut & enthymemata propè infinita? Eſt & hic, quod dubitare poßis. Etenim ſi Quintilianus aliud facit argumentum neceſſarium, aliud probabile, aliud non repugnans,cur hìc Cicero probabile tantum ponit? An quia ſi neceſſarium eſt, nulla lis eſt, & idcirco non eſt argumentum, quod Fabius de ſigno neceſſario dicit : non repugnans autem ſit infirmum : & ideo nihil propè faciat ad fidem? Ad hæc Cicero primo de Inuentione probabile definit, id quod ferè fieri ſolet, aut quod in opinione poſitum eſt, aut quod habet in ſe, ad hoc quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue uerum. Diuidit'que paulò antè argumentationem in probabilem & neceſſariam. Dicendum mihi uidetur, argumentum probabile ſæpius dici, pro eo, quod non eſt neceſſarium : illud'que reperiri in omni oratione frequentißimum : ideo'que oratorum eſſe maxime proprium. Ea de cauſſa Ciceronem probabile dixiſſe, non qui excluderet neceſſarium : nam & Fabius ἀπόδειξιν argumento complectitur : ſed qui uellet hoc intelligi*

telligi, non oportere probationes omneis eſſe neceſſarias: ſat eſſe ſi credibiles forent, ac probabiles. Deinde probatio neceſſaria ferè ſine arte eſt, nec multum praeceptis eget. Haec de argumenti finitione. Diuiſio locorum ſic habet.

Locus eſt aut in re ipſa inſitus & affixus, aut extrinſecus aſſumitur: nil omnino tertium eſt. aut enim rem, de qua agitur, inſpicimus, aut aliud quod ad eam referri poßit. Hoc modo fit duplex ratio locorum. Perſonae autem & accidentia hic nomine rei continentur. Quintilianus libro quinto: Nec eſſe argumentorum loci poſſunt, niſi qui rebus aut perſonis accidunt. Hic accidentia rebus & perſonis conſtituit locos. Hoc modo duo redeunt in unum genus accidentium. Priore loco tractat ea, quae extrinſecus aſſumuntur, quae in Topicis poſteriore tractauit. Illic progrediebatur à propiore ad remotius: hic remotiorem, faciliorem'q; anteponit materiam. uterque laudandus ordo. Teſtimonium extrinſecus aſſumitur, & aliunde adducitur ad cauſſam. Eſt autem, ut definit in Topicis, omne quod ab aliqua re extrema ſumitur ad faciendam fidem. Teſtimoniorum multae ſpecies, ut praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iuſiurandum, teſtes. In his enim quoddam eſt teſtimonium, aut iudicum, aut populi, aut eorum qui torti ſunt, aut ſignatorum, aut iuratorum, aut teſtium. Haec autem dicuntur ἄτεχνα, id eſt, inartificialia, quia non pariuntur ab Oratore, ſed à litigatore afferuntur. Quamobrem Cicero: Quae ſine arte putantur, inquit, ea remota appello, ut teſtimonia. Sunt alia, quae numerat eodem modo inartificialia, ſi ad Oratorem perferuntur: ut oracula, ut pacta, quae citantur à uulgo. Tamen permulta ſunt teſtimonia, quae non accipit Orator, ſed ipſe quaerit, ut quae ſecretioribus continentur literis, autoritates, ſenatuſconſulta, edicta, plebiſcita, leges. qua de cauſſa Cicero non affirmat eſſe ſine arte teſtimonia, ſed talia putari. Eadem ratione Quintilianus exempla diuiſit à ſex generibus teſtimoniorum. Ergo ſi ſpectes inuentionem, non omnia ſunt in arte: ſi tractationem, omnia ad praecepta referuntur. Teſtimonium diuinum eſt, uel humanum: nam ſolis Dijs & hominibus mentem uerbis exprimere datum putauit. Diuina teſtimonia ſunt oracula, id eſt, Deorum uoces: quae ſic appellantur, quòd ineſt his Deorum oratio. Auſpicia, quae ſeruabant augures: quorum erat obſeruare de coelo. quae non in auibus tantùm poſita fuerunt, ſed & in tonitruis, & in fulminibus, & tempeſtatibus, & procellis, & id genus rebus: quod in Antonium Cicero multis locis oſtendit. Vaticinationes, uatum diuinationes, ut Sibyllarum, Calchantis, & Caſſandrae apud Homerum. Reſponſa ſacerdotum, rerum diuinarum interpretationes. quae ſacerdotum non aliter eſſe putabantur, quàm iuris humani declaratio, iuriſperitorum. Aruſpicum reſponſa, ſunt diuinationes, quae ſumuntur ab extorum inſpectione. Exta quidem à uictimis exempta, & reddita, putabantur indicare Deorum uoluntatem.

Aruſpices etiam prodigia interpretabantur: ut quid portenderet equus Iulij Cæſaris autore Suetonio. Reſponſa coniectorum, interpretationes ſomniorum, ſiqua uenire ab Ioue crederentur. Si quis apertius hæc intueri uolet, inſpiciat libros Ciceronis de Diuinatione. Cæterum ex illis argumenta ducere non eſt magni negocij. Quandoquidem iſthuc imperiti factitant: adeò, ut hæc eſſe ſine arte dicantur. Humani teſtimonij partes, autoritas, uoluntas, oratio, quarum diſcrimen eſt. Autoritas habet dignitatem, ac præ ſe fert aliquid, quod uideatur imitandum. ut ſiquid uiſum gentibus, populis, ſapientiſſimis uiris, legumlatoribus, claris ciuibus, poetis, magnis'que rerum ſcriptoribus. Quarum rerum plenæ ſunt orationes, plenæ diſputationes omnium: nec ullum doctis & indoctis frequentius argumentum eſt. Quæ ſint autem, quæ faciant autoritatem, Cicero tradit in Topicis. Voluntas non eſt ad imitandum propoſita, ſed pro affectu ſuum de re præſcribit iudicium: ut uoluntas teſtamentorum, ut mandatorum, ut priuilegiorum. Et huc forte pertineat illud, Sit pro ratione uoluntas. Ea ſæpe rebus ſcriptis inquiritur: unde ſtatus eſt legalis de ſcripto & uoluntate. Oratio eſt omnis expreſſa uerbis ſententia: ut populi ſermo, teſtium dicta, & ea uerba litigatorum, quæ de cauſſa circunferuntur. Oratio aut libera eſt, aut expreſſa. Libera ſunt eorum teſtium uerba, quibus non eſt lege denuntiatum, & ſiqua de re ſponte iactantur. Orationis expreſſæ ſunt ea, quæ dicuntur in tormentis, & quæ ui argumentationis, aut metu, aut alia ratione exprimuntur. Ad teſtimonium ſcripta referuntur: ut chirographa, ſyngraphæ, ſtipulationes, commentarij. uulgò regeſta dicuntur. Edicta literis propoſita: quæ propè infinita prodeunt à magiſtratibus. Adde etiam acta, geſta, leges, pacta, promiſſa, iurata, quæſita. Pactum, quod inter aliquos conuenit. Valebit etiam ſi nihil ſcriptum eſt. Differt à promiſſo, quia pactum minimum duorum eſt, ut in ſponſalibus: Promiſſum unius eſſe poteſt. Pactum firmius, promiſſum debilius. Iurata dicit ea, quæcunque dixerit iuratus aut teſtis, aut alius, ſiue apud iudices, ſiue apud alios loquatur. Quæſita propriè tormentorum ſunt, unde tormenta nominantur quæſtiones. Eò tamen referre poßis, quæcunque fuerint expreſſa, ſiue à recuſantibus extorta, ut extorquentur multa pollicitationibus, minis, metu, dolo, uerberibus. Iſtorum omnium genus eſt oratio.

G. VALLA. Probabile. *Argumentum certè triplex eſt: neceſſarium, quod mathematicis congruit: ſophiſticum, quod ſycophantis: & topicum, ſeu probabile, quod dialecticis, paritérq; rhetoribus, ac oratoribus. Cum'que demonſtratiuum conſtet ex ueris, neceſſarijs, primis, medio carentibus, notioribus, cauſſiſq; concluſionis, ex ſuo primo ac præcipuo modo, atq; ſecundo, ea, quæ per ſe inſunt prædicato, recipit. Sophiſticum, ex eis, quæ non probabilia quidem, ſed uidentur.*

Probabile

Probabile porrò, ex eis quæ probabilia, quia omnibus placent, aut pluribus, aut clarioribus. Oracula. *Quæ uoce diuina proferuntur. Vnde etiam oracula, Diui Auguſtini teſtimonio in libro de Spiritu & anima, dicimus inſomnia, in quibus, futuris rebus aperiendis diuina quæpiam perſona appareat.* Auſpicia. *Ex auiū enim aſpectu futura ueteres pronuntiabant.* Vaticinationes. *Quæ uates prophetæq; fore protulerint.* Reſponſa ſacerdotum. *Quæ cuſtodienda obſeruandaq; pontifices præſcripſerint.* Haruſpicum. *Ab harigæ inteſtinis inſpiciendis, ſunt Haruſpices dicti. Hariga uictima eſt, quòd ex hara, id eſt, ſtabulo agatur, dicta.* Coniectorum. *Qui ſomnia, quid portendant, præuident, atque prænuntiant.* Ex autoritate. *Vt uniuſcuiuſque ſua. nam ut Platonis Ariſtotelisq; eſt philoſophiæ: ita Vergilij poëticæ facultatis: ita aliorum.* Ex uoluntate. *Vt ſuperioris cuiuſpiam.* Aut libera. *Cui non tenetur.* Aut expreſſa. *Ideo tenetur, ut ſcriptis, pactis, promiſſis, iuratis, quæſitis per tormenta.*

C. F. Quæ ſunt quæ dicis inſita? C. P. Quæ inſixa ſunt rebus ipſis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex ijs rebus, quæ quodammodo affectæ ſunt ad id, de quo quæritur. Et ad id totum, de quo diſſeritur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio uerbi. *Loci inſiti.* *Loci qui adhibentur ad totū.*

Ex his autem rebus, quæ quodammodo affectæ ſunt ad id, de quo quæritur, alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex ſimilitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex conſequentibus, alia ex repugnātibus, alia ex cauſsis, alia ex effectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. *Affecta.*

LOCVS *eſt aut inſitus, aut aſſumptus. Aſſumptum partiuit. Inſitum diuidit in quatuor partes, in definitionem, in partium enumerationem, in notationem, in affecta ad id, de quo quæritur. Affecta in decem & treis ſpecies diſtribuit. Hæc eadem uno ad eam rem comparato libello Topicorum tradit* STREB.

ex Ariſtotele : unde quod ad rem præſentem faciat, petere poßis. Ridiculum putarem, multa quæ Cicero, plura quæ Boëthius tradidit, his inferre commentarijs. Liber eſt ad manum, in quo ſunt omnia præcepta de ratione locorũ digeſta. Paucis igitur definitiones & exempla perſtringamus. Inſita dicuntur infixa rebus ipſis, de quibus eſt cõtrouerſia: quæ uel οὐσίαν, id eſt, ſubſtantiam, uel συμβεβηκότα, id eſt, accidentia conſtituunt. Hæc duo ſunt in rerum natura, ex quibus omnia componuntur. Subſtantiæ ſunt, totum, & eius definitio, partes, notatio, quæ definitionis eſt ſpecies, genus, forma, differentia, quæ ſpeciem conſtituit. Accidentium uerò ſunt multæ differentiæ, propria, ſimilia, contraria, adiuncta, comparationes. Antecedentia autem, conſequentia, repugnantia, cauſſæ, & effecta, mediam ſeruare naturam uidentur : quæ Boëthius ad ſubſtantiam refert. Hæc omnia Cicero inſita, quòd in rebus eſſent, & res ex ijs conſtituerentur, appellauit. Affecta Boëthius finit, quæ quodammodo ad aliquid referri poſſunt, ut ad id cui natura cohærent : ut genus eſt formarum, formæ generis, antecedentia conſequentium, conſequentia antecedentium : cætera eodem modo. Cæterum, quod notauit Gellius, affecta Cicero dicit, quæ non ad finem ipſum, ſed proxime finem progreſſa deducta'ue ſunt. ut de prouincijs Conſularibus, Bellum affectum uidemus, & (uere ut dicam) propè confectum. Quem ſi capiamus intellectum, dicentur affecta ad id de quo quæritur, ea quæ totum non conficiunt, ſed ex parte faciunt : nec ſunt ipſa per ſe confecta, ſed affecta, quæ rebus alijs adiuncta, plenam recipiunt abſolutionem : ut nec animal hominem, nec rationale conſtituit, ſed utrunque animal rationale. Quod eò firmius eſt, quòd hic autor frequenter in hunc ſenſum affectorum nomen uſurpauit : & quòd in Topicis, relatiua quæ dicuntur à Boëthio, non affecta dixit, ſed ea quæ cum aliquo conferuntur. Quamobrem treis facit locos, quibus totum comprehenditur, finitionem, partium enumerationem, ac notationem : Reliquos autem ſegregat, ut qui non ad totum adhibeantur, ſed ad totius aliquam partem, quod affectorum proprium eſt. Iam ad ſingula ueniamus. Definitio eſt, autore Cicerone, earum rerum, quæ ſunt eius rei propriæ, quam definire uolumus, breuis & circumſcripta quædam explicatio. Rhetorice eſt bene dicendi ſcientia, bene dicere præclarum eſt, igitur Rhetorice præclara eſt. Partium enumeratio, quæ duas plures'ue partes numero ponit, ut aliquid inde colligatur. Ciuis eſt, ergo natus, aut factus : non eſt natus, ergo factus : non eſt neque natus neque factus, non igitur ciuis. In partium enumeratione intelligitur & diuiſio formarum. Notatio, uis eſt nominis, quam Græci ἐτυμολογίαν uocant, id eſt, ueriloquium. quod uerbum tanquam durius euitat, notationemq; ſubijcit, quia ſunt uerba rerum notæ : Si Conſul patriæ conſulit, M. Antonius autem patriam euertit, non eſt habendus Conſul. Non aſſentior ijs, qui

nomen

nomen ſubijciunt accidenti: propterea quòd nomen inuoluit, atque implicat, quod definitio pluribus exponit. Nomen igitur & definitio ſunt eiuſdem rei, non alterum eſt rei, alterum accidentis. Quod ſi nomen mutatur ut accidentia, nihil eſt ad Ciceronem improbandum: qui rem, non uerba ſpectat, niſi quatenus ſubſeruiunt rebus. Notatio exprimit uim nominis. Nomen dum manet, confertur ad rem, totumq; deſignat. Indignum eſt meo iudicio, uana quadam ſubtilitate, uiolare atque diſsipare grauitatem ſummi uiri, cui penè omnia referre debent acceptum, qui grauiter, & copioſè aliqua de re diſſerere poſſunt.

Coniugata ſunt, quæ ab una origine deducta uariè flectuntur. ut paſcuum, paſco, compaſcuus. Iuſtus, iuſtitia, iuſtè. Iuſtè facit, iuſtus eſt igitur. Mori miſerum non eſt, non igitur miſera mors eſt. Genus eſt, quod habet formas. ut animal hominem, & belluam. Virtus prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, temperantiam. Virtus non eſt agere malignè, non igitur prudentia eſt malitia fallendi. Forma uel ſpecies, quæ genere continetur. Si furtum eſt, crimen eſt. Nouit artem, qui nouit grammaticen. In ſpecie continentur & ſingula. Odit ſe nemo: non igitur Cato, qui ſibi manus attulit, oderat ſe. Similitudo, rerum collatio per qualitatem. Cicero: Vt curſu curſus, ſic in uiris fortibus uirtus uirtute ſuperatur. Differentia, qua res a re differt, ſiue in rei ſubſtantia eſt, ut rationale: Siue proprium eſt, ut roſtrum habere: proprium enim nomine differentiæ continetur: Siue accidens, ut album eſſe, ſedere, dormire. Complectar uno uerbo: Quicquid ſimile non eſt, differens eſt: ut hic ſumitur differentiæ nomen. Seruit, ergo ſeruus eſt: hæc ſunt coniugata. Diſſolue per differentiam. Aliud eſt ſeruum eſſe, aliud ſeruire: addictus quidem ſeruit, neque is eſt tamen ſeruus. Nam differentia ad refellendum plurimùm ualet. Contrariorum quæ ab alijs oppoſita dicuntur, quatuor ſunt genera. Vnum eorum, quæ in eodem genere poſita plurimum diſtant, ac differunt: Si ſtultitiam fugimus, ſapientiam ſequamur. hæc dicuntur aduerſa. Alia ſunt priuantia: ut dignitas, indignitas. Alia, quæ cum aliquo conferuntur, relatiua nominant: ut maius, minus. Alia contradicentia: ut eſt, non eſt. Hæc ex Topicis. Coniuncta uocantur aliter adiuncta: uocantur etiam à Quintiliano conſequentia. Sunt ea, quæ natura finitima, ſæpe quidem, non tamen neceſſariò cohærent: ut metus pallor, ut uerecundia rubor, ut amor ſtuprum. Venenum dedit nouerca.

Non læſit filium mater. Fugit mali conſcius. Adultera eſt, lauat cum iuuenibus. Admonet hic locus, ut quæratur, quid ante rem, quid cum re, quidq; poſt rem euenerit. ut cædem antecedunt rixæ: comitatur perturbatio: ſequitur fuga. Hinc oratoribus innumerabilia ducuntur argumenta. Eò ſiquidem multa ſigna referantur: deinde multæ cauſſarum, quæ non agunt neceſſariò: ut ira, ſuperbia: ad hæc multæ περιστάσεις, id eſt, appendices & circunſtantiæ rerum,

d atque

atque perſonarum : ut patria, genus, educatio. Antecedentia *ſunt, quibus poſitis, aliud conſequatur neceſſe eſt : ut, incubante mari procella ſequitur fluctus.*

Conſequentia, *quæ rem neceſſariò conſequuntur. Si meſſis eſt, ſatum eſt. Si ſpirat, uiuit.* Repugnantia, *quæ contrarijs adiuncta cum re nunquam cohærere poſſunt.* Vt *amare odiſſe contraria ſunt. odio cædes adiungitur.* Repugnant *igitur amare, occidere.* Cicero *in* Topicis, *Adiuncta, inquit, de quibus paulò antè dictum eſt, non ſemper eueniunt :* Conſequentia *autem ſemper.* Ea *enim dico conſequentia, quæ rem neceſſariò conſequuntur : item quæ & antecedentia, & repugnantia.* Quicquid *enim antecedit quanque rem, id cohæret cum re neceſſariò.* Et *quicquid repugnat, id eiuſmodi eſt, ut cohærere nunquam poßit.* Hæc *ille.* Quæ *ſententia cùm uera eſſet, & perſpicua, ac propter adiuncta, quæ neceſſariò non cohærent, inuentus eſſet hic locus, non defuerunt tamen, qui diuinum* Oratorem, *tanquam parum uidiſſet, arguerint.* Nos *optimum ducem ſequemur : dicemusq́;, plurima eſſe in rerum natura ſibi cohærentia : ſi non ſemper, adiuncta ſunt : ſi ſemper, antecedentia, aut conſequentia, aut ex contrario repugnantia.* Hi *tres loci natura, ſed eſt una ratio inueniendi argumenti.* Quamobrem *fruſtra deſudat* Boëthius, *qui probare contendit unum eſſe locum, quem* Cicero *tripertitum facit.* Quintilianus *autem libro quinto ſcribit nullam eſſe confirmationem, niſi aut ex antecedentibus, aut ex conſequentibus, aut ex repugnantibus. ſed eſt alia ratio* Quintiliani, *alia* Ciceronis. Cauſſa *eſt, quæ rem efficit uel ſola, uel cum alijs iuncta.* Auaritia *captus nunquam quieſcit.* Cauſſarum *alia neceſſaria : ut, ſi corpus eſt in luce, umbra eſt.* Alia *non neceſſaria : ut, ſi amat eam, ducet uxorem.* Rurſus *cauſſarum genera duo ſunt.* Vnum *quod efficit : ut, ignis accendit.* Alterum *ſine quo res non efficitur : ut materia, tempus, locus: quæ cauſſæ ſolidæ ab ipſo nominantur.* Ad *hoc ſecundum genus pertinet illa cauſſa formalis toties recantata, materialisq́; : ad prius autem cauſſa efficiens, atque finalis : quæ uerba ſpinoſa non tractat* Cicero. Vide *ſecundum* τοπικῶν *partem.* Effecta *ſunt quæcunque efficiuntur ex cauſis : ut,* Titubat, *ergo ebrius eſt.* Comparatio *maior, & minor, rerum collatio eſt ſine æquabilitate.* À *ſimilibus utranque ſegregare, nihil difficile eſt.* Illa *ſunt qualitatis : hæc autem quantitatis.* Comparatio *parium non facilè ſeparatur, niſi dixeris eſſe tantum in quantitate.* Qui *ſeparare conati ſunt, exhauſto labore, rem fecerunt incertiorem :* In *ſimilibus, aiunt, non eſſe tertium quiddam, quod ſit in comparatione.* Quod *falſum puto.* Nam *duo minimum conferuntur, & accidens eſt tertium in quo conueniunt.* Relinquamus *igitur hanc ſubtilitatem, neque enim propter hanc partem ſimilitudo, & comparatio diuiduntur.* Exempla *ſunt :* Si *quis ſacrilegium facit, faciet furtum.* Qui *facilè ac palàm mentitur, peierabit.* Qui *ob rem iudicandum pecuniam accipit, &*

pit, & ob dicendum falſum teſtimonium accipiet. Hæc de locis anguſte locuti ſumus.

G. VALLA.

Tum ex toto. *Vt ſi res tota quæritur, definitione uis uniuerſa explicanda eſt. ſic, Si maieſtas eſt amplitudo ac dignitas ciuitatis: is eam minuit, qui exercitum populi Romani hoſtibus tradidit, non qui eum, qui id feciſſet, in populi Romani poteſtatem tradidit.* Partibus. *Partiendo, hoc modo, Aut ſenatui parendum eſt de ſalute Reipublic. aut aliud conſilium inſtituendum, aut ſua ſponte faciendum. aliud conſilium ſuperbum: ſuum arrogans. utendum igitur conſilio ſenatus.* Notatione. *Hoc eſt, ex uocabulo: ut, Carbo ſi conſul eſt qui conſulit patriæ, quid aliud fecit Opimius?* Quæ quodammodo affectæ ſunt. *Nempe quandam habentes inter ſe inuicem relationem.* Definitio adhibetur. *Vt, Quia Rhetorica eſt bene dicendi ſcientia: cognoſcenda Rhetorica igitur.* Tum partium enumeratio. *Si liber eſt, aut cenſu, aut uindicta liber eſt, aut teſtamento: non eſt ullo horum modo: non ergo liber.*

Tum notatio uerbi. *Aether à perpetuo curſu dictus: ergo perpetuò currit, ut Ariſtoteles ait.* Alia coniugata. *Si pietati ſumma tribuenda laus eſt, debetis moueri, cum Q. Metellum tam pie lugere uideatis.* Alia ex genere. *Si magiſtratus in popul. Rom. eſſe poteſtate debent: quid Norbanum accuſas, cuius tribunatus uoluntati paruit ciuitatis?* Alia ex forma. *Si omnes qui Reip. conſulunt, chari eſſe debent: certe in primis Imperatores, quorum conſilijs, uirtute, periculis retinemus & noſtram ſalutem, & imperij dignitatem.* Alia ex ſimilitudine. *Si feræ partus ſuos diligunt: qua nos in liberos noſtros indulgentia eſſe debemus?* Alia ex differentia. *Non ſi pluribus cœna non poteſt una ſufficere, uox quoque docentis multis eam excipientibus non poterit ſatis eſſe.* Alia ex contrario. *Si Gracchus nefariè, præclarè Opimius: ſi amplectendæ bonæ artes, fugiendæ ſunt malæ.* Alia ex coniunctis. *Si amanda uirtus, bene uiuendum eſt.* Alia ex antecedentibus. *Si grauida eſt, cum uiro concubuit.* Alia ex conſequentibus. *Si ferro interfectus ille, & tu inimicus, & cum gladio comprehenſus in illo ipſo loco, & nemo præter te ibi uiſus eſt, & cauſſa nemini imputatur, & tu ſemper audax: quid eſt quod de facinore dubitare poſſimus?* Alia ex repugnantibus. *Vt Craßi adoleſcentis. Non ſi Opimium defendiſti, Carbo, idcirco te bonum ciuem putabunt. ſimulaſſe te, & aliud quæſiſſe perſpicuum eſt: quòd Titi Gracchi mortem ſæpe in concionibus deploraſti, quòd Publij Africani necis ſocius fuiſti, quòd eam legem in tribunatu tuliſti, quòd ſemper a bonis diſſenſiſti. &, qui ſapiens eſt, ſtultus non eſt.* Alia ex cauſsis. *Auaritiam ſi tollere uultis, mater eius eſt tollenda, luxuries. Si doctrinam quæritis, doctißimos, quos legatis autores, & quos audiatis præceptores, uobis deligatis.* Alia ab effecti-

bus. In Topicis ipſe ab effectis rebus, hoc modo: Cum mulier uiro in manum conuenit, omnia quæ mulieris fuerint, uiri fiunt, dotis nomine. In locorum tractatione paulò poſt: Coniunctus huic cauſſarum loco locus ille eſt, qui efficitur ex cauſsis. ut enim cauſſa effectum indicat: ſic quod effectum eſt, quæ fuerit cauſſa, demonſtrat. Hic locus ſuppeditare ſolet oratoribus, & poëtis: ſæpe etiam philoſophis: ſed & his qui ornate, & copioſe loqui poſſunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant quid ex qua re ſit futurum: cauſſarum enim cognitio, cognitionem euentorum facit. In libro de Oratore: Ex his autem quæ ſunt orta de cauſsis, ſi ærarij corpore, & ad belli adiumenta, & ad ornamenta pacis utimur: uectigalibus ſeruiamus. Quintilianus: Quæ utique fiunt, talia ſunt, Si ſapientia bonum uirum facit: bonus uir eſt utique ſapiens: ideoq; boni eſt honeſtè facere: mali turpiter. & qui honeſta faciunt, boni: qui turpiter, mali iudicantur rectè. Aut, plerunque exercitatio robuſtum corpus facit: ſed non quiſquis eſt robuſtus, eſt exercitatus: nec quiſquis exercitatus, robuſtus eſt. neque quia fortitudo præſtat ne mortem timeamus: quiſquis mortem non timuerit, uir fortis erit exiſtimandus. nec ſi capitis dolorem facit, inutilis hominibus Sol eſt. & hæc ad demonſtratiuum genus maxime pertinent. Virtus facit laudem: ſequenda igitur. At uoluptas infamiam: fugienda igitur. Rectè autem monemur cauſſas non utique ab ultimo eſſe repetendas: ut Medea, Vtinam ne in nemore Pelio. & quæ ſequuntur. Alia ex comparatione. Maiorum, aut parium, aut minorum. Ipſe in Topicis: Ex comparatione autem omnia ualent, quæ ſunt eiuſmodi: Quod in re maiore ualet, ualeat in minore: ut, In urbe fines non reguntur: nec aqua in urbe arceatur. Item contrà, Quod in minore, ualeat in maiore. licet idem exemplum conuertere. Item, Quod in re pari ualet, ualeat in hac, quæ par eſt: ut, Quoniam uſus autoritas fundi biennium eſt, ſit etiam ædium: ut in lege ædes non appellantur: & ſunt cæterarum omnium, quarum annuus eſt uſus. ualeat æquitas, quæ paribus in cauſsis paria iura deſiderat, in locorum tractatione. Comparantur igitur ea omnia, quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus ſpectantur hæc, numerus, ſpecies, uis: quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero comparantur: ut, Plura bona paucioribus bonis anteponantur: pauciora mala malis pluribus: diuturniora bona breuioribus: longè & latè peruagata anguſtis: ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, & faciant: & in hoc genere, quæ ſequuntur: commonſtrato enim loco, quilibet longius poterit proſpicere. In libro de Oratore: Maiora autem, inquit, & minora, & paria. Sic ex maiore, Si bona exiſtimatio diuitijs præſtat, & pecunia tantopere expetitur: quantò gloria magis expetenda eſt? Ex minore, Si hic paruæ conſuetudinis cauſſa huius mortem fert tam familiariter, quid ſi ipſe amaſſet? Quid hic mihi faceret patri? Ex pari, Si eſt eiuſdem & eripere contra Rempub.

tra Rempublicam, & largiri pecunias. Quintilianus: Appoſita,uel comparatiua dicuntur, quæ minora ex maioribus, maiora ex minoribus, paria ex paribus probant. Confirmatur coniectura ex maiore, Si quis ſacrilegium facit: faciet & furtum. Ex minore, Qui facilè ac palàm mentitur,peierabit. Ex pari, Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falſum teſtimonium accipiet. Iuris confirmatio eſt eiuſmodi. Ex maiore, Si adulterum occidere licet: & loris cædere. Ex minore, Si furem nocturnum occidere licet: quid latronem? Ex pari, Quæ pœna aduerſus interfectorem patris iuſta eſt, eadem aduerſus matris. Quorum omnium tractatus uerſatur in ſyllogiſmis. illa magis finitionibus, aut qualitatibus proſunt, Si robur corporibus bonum: non eſt minus ſanitas. Si furtum ſcelus: magis ſacrilegium. ſi abſtinentia uirtus: & continentia. ſi mundus prouidentia regitur:adminiſtranda ea Reſpublica.ſi domus ædificari ſine ratione non poteſt: quid agendum in naualium cura & armorum? Fit, inquit etiam Quintilianus, ex pluribus ad unum, & ex uno ad plura comparatio: unde eſt qui ſemel & ſæpius,& ex parte ad totum,ex genere ad ſpeciem,ex eo quod continet ad id quod continetur, aut ex difficilioribus ad faciliora, & ex longè poſitis ad propiora,infinitaq́; eſt rerum comparatio. Iucundiora, grauiora, magis neceſſaria, honeſtiora, utiliora. Ac (ut ex Cicerone, quæ ponit Quintilianus, proferamus exempla) ex maiore, pro Cecinna Cicero: Qui exercitus armatos mouet,is aduocationem non uidebitur mouiſſe? Ex faciliore, ut in Clodium & Curionem: At uide an facilè fieri potueris tu, cum is factus non ſit, cui tu conceſſiſti. Ex difficiliore, Vide quæſo Tubero, ut qui de meo facto non dubitem dicere,de Ligarij non audeam confiteri. Et ibidem: An ſperandi Ligario cauſſa non ſit, cum mihi apud te locus ſit etiam pro altero deprecandi? Ex minore, pro Cecinna: Ita'ne uerò? ſcire eſſe armatos, ſatis eſt, ut uim factam probes? in manus eorum incidere non eſt ſatis?

*Vt definitio,ut contrarium, ut ea quæ ſunt ipſi, contrario'ue eius aut ſimilia, aut diſsimilia,aut conſentanea,aut diſſentanea, aut ea quæ ſunt quaſi coniuncta,aut ea quæ ſunt quaſi pugnantia inter ſe, aut earum rerum de quibus agitur, cauſſæ, aut cauſſarum euentus,id eſt,quæ ſunt effecta de cauſsis,ut diſtributiones, ut genera partium, generum'ue partes,ut primordia rerum, & quaſi præcurrentia, in *Alij,uelut loci.*

quibus ineſt aliquid argumenti, ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus ſit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur.

STREB. QVAESIERE *permulti quid ſibi uellet hic Cicero: cur hic loci repeterentur: quod nec alijs libris ipſe feciſſet, nec ſcriptores cæteri, qui topicam rationem tradiderunt. Arbitrabantur ex ijs, quos uidimus, nonnulli, ſummatim colligi ſuperiores locos. In quo mihi falli uidebantur, quòd earum rerum fiat coaceruatio, quæ ſparſæ fuerunt: hic autem locos tanta breuitate numerauit, ut nulla fuerit opus repetitione.* Dicam quod ſentio, *Poſteaquàm poſuiſſet argumentorum ſedes, quæ ueræ & ſtabiles eſſent, uidit alias eſſe non ita diſsimiles: quæ quoniam parum diſtarent, nihil diſtare uiderentur: unde quoque liceret* Oratoribus *argumenta producere. ijs porrò nomina defuerunt: ſuperioribus igitur quadam ſimilitudine comparauit.* Quod oſtenderunt *hæc aduerbia, ut, quaſi, ſæpe repetita. quæ tum demum congruunt, ſi qua fortè ducitur aliunde translatio ſermonis.* Eſt *igitur uera finitio, quædam imago finitionis. Sunt uere contraria, quædam ſimilia contrariorum.* De *ſecundis igitur locis per ſimilitudinem dictus facta eſt hæc deſcriptio.* Iam *experiamur exempla.* Vt *definitio,* Si *comœdia eſt imitatio uitæ, ſpeculum conſuetudinis, imago ueritatis, illa certe legenda eſt.* Vt *contrarium,* Nihil *educationi pueritiæ contrarium magis, quàm patris indulgentia, tollenda igitur.* Educatio *& indulgentia non ſunt contraria: ſed quemadmodum contraria ſe demoliuntur, ſic bonos mores corrumpit indulgentia.* Hoc *modo in orationibus multa facit contraria uideri, quæ non ſunt ipſa contraria: ut iudicium* Cenſorum pro Cluentio. Vt *ſimilia,* Cicero Philipp. *quinta,* Quid *intereſt utrum hanc urbem oppugnet, an huius urbis propugnaculum? Similia uult eſſe urbem obſideri à* M. Antonio, *& coloniam* Mutinenſem: *quæ tamen ſimilia non ſunt.* Vt *diſsimilia,* Accipe *quæ ſimilia tradit* Cicero: Si *fidem præſtare debet tutor, & procurator.* Diſſolue *hoc modo,* Non *quemadmodum fidem debet tutor, & procurator.* Nam *loco parentis relictus eſt tutor, non item procurator.* Hæc *ſunt ut diſsimilia, & tanquam differentia.* De *conſentaneis, & præcurrentibus, & repugnantibus* Cicero *ſecundo de* Oratore *facit mentionem, & hoc proponit exemplum:* Non *ſi* Opimium *defendiſti,* Carbo, *idcirco te iſti bonum ciuem putabunt.* Simulaſſe *te, & aliud quid quæſiſſe perſpicuum eſt, quòd* T. Gracchi *mortem ſæpe in concionibus deploraſti, quòd* P. Aphricani *necis ſocius fuiſti, quòd eam legem in tribunatu tuliſti, quòd ſemper à bonis diſſenſiſti.*

ſenſiſti. Conſentanea ſunt : Carbonem non eſſe bonum ciuem, & iſta malè admi-niſtraſſe : Diſſentanea uerò & repugnantia, Hæc fecisse, & ciuem bonum eſſe.

At quid differunt conſentanea, & adiuncta? In priore locorum enumeratione conueniebant in unum genus adiunctorum : nunc autem diſtrahuntur hac differentia. Coniuncta, quod & nomen oſtendit, tempore ſunt finitima, & propè cohærentia: ut metus, pallor : Conſentanea ferè quidem conſequuntur, ſed tempore nonnihil diſtant, nec proximè cohærent : ut illa Ciceronis. Quaſi pugnantia demonſtrantur exemplo ſuperiore. neque enim pugnant, malè antè acta uita, præſens'que ratio melior, ſed ut pugnantia conferuntur. Quaſi cauſſæ, Cicero Philippic. Tibi certè confitendum, cauſam pernicioſiſſimi belli in perſona tua conſtitiſſe. Non M. Antonius cauſſa belli ciuilis erat, ſed à Cicerone cauſſa dicebatur. Vt euentus, exemplum proximum in contrarium recurret. Diſtributiones capiunt & partitionem, & diuiſionem. Si diuidas ſpecies, & conferas ad enumerationem partium, conſtitues formarum tanquam partium diſtributionem. ut quum ſuperior locus fuerit de numeratione partium, hic ſit de numeratione formarum : ut, ſi ſpongia neque herba eſt, neque frutex, neque arbor, haberi planta nullo modo poteſt. Diſtributio inter colores habetur in Rhetoricis ad Herennium. Verùm Cicero poſuit enumerationem partium : diuiſionem autem ut enumerationem eſſe uoluit. Genera ſunt formarum, non partium. Rurſus partes erunt totius, haud generis. Hæc ergo dicuntur ex ſimilitudine, Si T. Gracchus & Saturninus in tribunatu ſunt iure cæſi, magiſtratum ſeditioſum necare licet. Magiſtratus eſt genus : Tribunatus ſpecies : Tyberius & Saturninus partes. Vt primordia & quaſi præcurrentia. Vide conſentanea. Quintilianus : Ex initijs ſumma colligitur. Non poſſum togam prætextam ſperare, quum exordium pullum uideam. Certè inter conſentanea, & adiuncta, & præcurrentia non ita magnum diſcrimen eſt, quin poſſint adiunctorum nomine contineri. Vt rerum contentiones.) Id eſt, ut comparationes, quando res natura maior pro minore, aut minor pro maiore, aut impar pro pari ſumitur. Ouidius ſecundo Faſtorum: Romule concedas facit hic, tua magna tuendo Mœnia, quæ dederas tranſilienda Remo. Maius eſt Romulum mœnia condidiſſe, quàm Cæſarem Auguſtum condita ſeruaſſe: hoc uult tamen ut minus haberi. Facultas uis eſt in rebus : δύναμις.

Vt definitio. *Breuiter tractat locos, quos expoſuimus.* Vt primordia. *Cauſſas dicit, hoc eſt, locum à cauſſis.* Contentiones. *Id eſt, comparationes, quoniam comparando alterum cum altero contendimus.* Aut naturæ rerum. *Comparationes enim fiunt in naturis rerum, ut dulcibus ad auſtera, utilibus ad inhoneſta.* Facultates. *Vt profeſſiones, & artes, & ſcientiæ inter ſe comparantur : & facultates, id eſt, opes. Facultates, inquit Cicero, ſunt aut qui* G. VALLA.

aut quibus facilius fit, aut ſine quibus aliquid confici non poteſt.

Vt è locis ducenda ſint argumenta.

C. F. Omnibus'ne igitur ex his locis argumenta ſumemus? C. P. Imò uerò ſcrutabimur, & quæremus ex omnibus: ſed adhibebimus iudicium, ut leuia ſemper reijciamus, nonnunquam etiam communia prætermittamus, & non neceſſaria.

STREB. POSTEAQVAM *locos, eorumq; naturam cognoueris, ſi propoſita fuerit ad dicendum materia, ſingulos perſcrutabere. Quærenti ſi nihil dederit locus primus, aut ſi quod attulerit, non ita multum faciet ad rem propoſitam, ſuenies ad ſecundum, & ita deinceps, donec excutientur argumenta. Argumenta aut euidentia, aut credibilia propenſiora. Nam leuia, inquit, ſemper reijciemus. Ex argumentis igitur optimum, quod firmiſſimum: deinde credibile. Quæ ſunt communia, ut quibus uterque litigator uti poſſit, & tantum non repugnantia, ſæpenumero prætermittenda. Tamen eſt & apud hunc in orationibus ſuus leuibus argumentis locus, & communibus. Quid ergo leuia ſemper reijcienda arbitratur? quia præcepta ſtruuntur in id, quod eſt optimum, deinde quod optimo proximum. Si quid ſua natura ſit improbandum, quo tamen utamur, non tam præcepti fuerit, quàm inopiæ atque neceſſitatis. Ergo ſemper leuia reijciemus in delectu. Si uerò tempus requiret, utemur tanquam ſeruis in bello: poſt prælium Cannenſe.*

G. VALLA. Omnibus'ne igitur. *Ex iſtis locis argumenta ſumentur. Sanè docet in ultima Topicorum parte quibus quæſtionibus, qui loci magis congruant. Itaque hic ait, Eruenda ex omnibus his locis argumenta: at adhibendum iudicium, ut leuia reijciamus. nam leuia à coniugatis putat argumenta Quintilianus: ſed cauſſa una leuia aliquando habet, quæ alia cauſſa grauia putauerit. quare hoc ipſe Orator poterit perpendere, & perinde reijcere inutilia, & utilia cauſſæ accommodare.*

C. F. Quoniam de fide reſpondiſti, uolo audire de motu. C. P. Loco tu quidem quæris, ſed planius quoduis explicabitur, cùm ad orationis ipſius, quæſtionumq; rationem uenero.

STREB. LOCO *tu, id eſt, ex ordine tu quidem quæris. Nam propoſitum fuerat, Oratori inueniendum quemadmodum fidem faceret iis, quibus perſuadere uellet, & quemadmodum motum eorum animis adferret, ex quibus alterum reſtabat. Ne (quod multi faciunt) locos hic legeris. Nulli reperiuntur loci præter aſſigna*

aſsignatos, niſi qui minores his maioribus continentur. Contemplare potius quemadmodum ſit affectus inſertus orationi, ac quæſtioni. Orationis,inquit partes quatuor. Duæ ualent ad impellendos animos,principium, & peroratio Has itaq; partes qui præceptis aſſequitur, eodem negotio de motu præcepit Iam quæstio uel in demonſtrationem cadit, uel in deliberationem, uel in iudicium. Quibus cum ſit propria quædam facies,atq; diſtincta ratio tractandi,quæ arte colligitur,neceſſe eſt inter præcipiendum ea conſtitui,quonam quodq; genus affectu iuuetur. Ergo permixta ſunt de motu,affectuq; præcepta, niſi quum ratio amplificandi traditur.

Locos tu. *Id eſt,ubinam motus excitetur, & in qua orationis parte auditoris animus incendatur.* G. VALLA.

C. F. Quid ſequitur igitur? C. P. Cum inueneris, collocare. Cuius infinita quæſtione ordo eſt idem ferè,quem expoſui,locorum. *Diſpoſitio.*

DISPOSITIO *ſecunda pars eſt Rhetorices, eaq; inuentionis propria. quia rerum eſt diſpoſitio, uerborum compoſitio. Diſpoſitio,quoniam accommodatur ad finem quæſtionis,diuiditur in eam, quæ eſt quæſtionis infinitæ, & eam quæ finitæ. Diſpoſitionis in infinita quæſtione ordo eſt idem ferè, inquit, quem expoſui,locorum. Tamen poſtea dicet utriuſque quæſtionis ſimulem eſſe diſpoſitionem. Id arbitror factum, quòd utroque modo tractari poteſt conſultatio. Quod exemplo ſi demonſtrauero, operæprecium facturus uideor: quoniam & ad loquendum,& ad ſcribendum plurimum ualet. Sumamus igitur infinitam quæſtionem:ut, Mors eſt contemnenda: quam ut breuiter explicemus,adhibeamus ordine locos. A' finitione, Nibil eſt cur morte terreamur. quid enim mors eſt aliud, quàm corporis & animæ diſſolutio? qua membris ut carcere,quum anima liberetur, nobis & ſuauis & iucunda eſſe debet. Ab enumeratione, Etenim ſiue natura diſſoluimur,parenti omnium rerum obtemperandum eſt:ſiue fato,deorum uoluntati:ſiue caſu,ferendum æquiore animo, quòd optimum ſit non naſci, aut ocyus aboleri. Ab etymologia, Morte quidem malis omnibus liberamur, qua de re mors à nobis, ut a Græcis μόρθ,à ſeparandis partibus nominatur. quæ ſeiunctio quid habet mali? quid non potius boni, ſi coniunctio fuerat miſera, omnibusq; fortunæ procellis obnoxia? A' coniugatis, Mori igitur bonum eſt,& ideo mors bona,quam ſicut moleſtia antecedit, ita quoque ſubſequitur felicitas. A' genere, Tranſimus per eam ad deorum ſocietatem, ſempiternamq; immortalitatem: quò ſi nullus eſt tranſitus reformidandus, non erit metuenda mors, una quædam uia ad melio-* STREB.

rem diuturnioremq́; uitam. A` *ſpecie,* Enimuero *ſummi uiri per grauiſsimos labores & cruciatus acerbiſsimos properauerunt ad hanc æternitatem, nec timuerunt hoc genus mortis: quod ſi eſt optabile, ut illi planum fecerunt, mors profectò etiam cum dolore coniuncta laudabilis.* A` *ſimilitudine,* Ab *arboribus fructus uel ſua ſponte cadunt: ſemina frumentorum ſponte moriuntur, ut tranſeant in meſſem: ſolus homo traducetur inuitus?* A` *diffirentia,* Cu*ius exitus non eſt ut cæterarum rerum: cætera corrumpuntur nullo tempore reditura: homo ſolus tum maxime uiuit, quando mori uidetur.* A` *contrario,* Hæc *uita in corpore moleſta, grauis, miſera: mors igitur quieta, ſuauis, atque iucunda.* Ab *adiunctis,* Sed *improbi mortem impatienter ferunt, quia qui in uoluptatibus ſummum bonum collocarunt, ijs omnibus mors grauis eſt.* Si *probe uixeris, migrare iucundum eſt: ſi improbe, pertriſte.* Leuis *eſt hæc uia ſapientiſsimis quibuſque, propterea quòd non grauius putant è uita migrare, quàm in hanc lucem uenire.* Ab *antecedentibus & conſequentibus,* Nihil *eſſe graue exiſtimant, quod ſit à natura conſtitutum.* N*aſcimur, ergo morimur.* Et *quia morimur, idcirco naſcimur.* A` *repugnantibus,* Ab *utero prodimus ad mortalitatem: à morte progredimur ad immortalitatem.* Non *hoc bonum mors afferat, & non erit bona: affert autem, bona igitur, neque metuenda.* A` *cauſsis,* Porrò *ubi mortale corpus elangueſcit, anima ſe liberat membrorum compagibus, ut pro ſeruitute libertatem, pro tenebris lucem, pro labore præmium conſequatur.* Ab *effectis,* Quæ *ſi bona à morte pariuntur, non poterit mors, niſi à dementibus improbari.* A` *comparatione,* Fac *tamen malam eſſe: cur diuturniores moleſtias anteponimus? cur tot caſus, tot pericula, tot ærumnas, uni morti, eiq́; perbreui præferimus?* Huc *adde, ſi uoles, exempla.* Hæc *ſcripſimus, ut oſtenderemus eſſe uerum, quæſtiones infinitas ordine locorum poſſe tractari.* Quod *autem non utiq; fieri oporteret, excepit his uerbis,* Ordo *eſt idem ferè, quem expoſui locorum.*

G. VALLA. Cum inueneris. *Cum materiam fueris aſſecutus, in qua tibi orandum.* Collocare. *Suo loco digerere.*

Diſpoſitio quæſtionum.

Quid fides.

Quid motus.

Quatuor motus ſpecies.

In definita aũtem, adhibenda ſunt etiam, quæ ad motus animorum pertinent. C. F. Quomodo igitur iſta explicas? C. P. Habeo communia præcepta fidem faciendi, & cõmouendi. Quoniam fides eſt firma opinio. Motus autem, animi incitatio, aut ad uoluptatem, aut ad moleſtiam, aut ad metũ, aut

cupidita

cupiditatem. Tot enim ſunt motus genera, partes plures generum ſingulorum. Omnem collocationem ad fidem accommodo quæſtionis. Nam eſt in propoſito finis, fides: in cauſſa, & fides, & motus. Quare cum de cauſſa dixero, in qua eſt propoſitū, de utroq; dixero.

VIDETVR *hoc uelle, nihil motum pertinere ad infinitam quæſtionem: quo tamen utitur in Oratione pro Sexto Roſcio de toto genere parricidij: qui locus eſt communis. Rurſus in quæſtione finita non utique motus erunt: quod Quintilianus affirmat, & Athenienſium probatur exemplo: qui diu oratione quidem, non ita motu uſi fuerunt. Quid igitur hæc præcepta uolunt? Præcepta Rhetoricæ non ſunt de re neceſſaria, ſed accommodatiore. In quæſtione propoſiti ſunt rariores affectus: in cauſſa & hypotheſi frequentiores. Sic enim multò melius, & ad obtinendum tutius tractatur. Sed age, quid omnium facit motus, & affectus ad diſpoſitionem? Nam proponit perinde, atque ſine motu non poſſit haberi diſpoſitio. Reſpondet ipſe, Omnem collocationem, inquit, ad finem accommodo quæſtionis. In propoſito, finis eſt fides: in cauſſa, fides & motus. Ex quibus uerbis colligitur, propoſitum, id eſt, infinitam quæſtionem, non deſiderare motum, ſed probationem: Cauſſam uerò, id eſt, finitam quæſtionem, probationem, motumq; uelle. Iam ſi finis eſt fides & motus, animiq; pro cauſſarum generibus uariè mutantur, neceſſe eſt ad motum ex parte referri diſpoſitionem. Quòd autem non ſit res eadem, fidem facere, & commouere, definitionibus, ut par eſt, oſtendit. Quoniam fides eſt firma opinio, motus autem eſt animi incitatio, aut ad uoluptatem, &c. Fides argumentis efficitur: Motus autem locis affectuum. Argumenta porrò niſi ſe accommodarent ad utilitatem cauſſæ, ordine naturæ ferè locarentur. Sed quia refert, qua ratione, quo'ue ordine doceantur, & moueantur animi, digeruntur omnia pro utilitate cauſſæ. Reſtat inquirendum, quî fiat, ut motus omnis animi quatuor generibus conſtet, quum mille modis moueatur animus. Deinde ſi cauſſa minor eſt, propoſitum maius, quo pacto propoſitum cauſſa contineri dicatur. Motus omnis, quod ait Cicero tertio Tuſculan. aut boni, aut mali opinione excitatur. Voluptas eſt ex opinione boni præſentis: Cupiditas autem boni futuri, quod immoderate appetitur. Aegritudo contrà, ex opinione malorum præſentium: Metus autem futurorum. Sic quatuor affectuum genera ſtatuuntur, uoluptas & ægritudo ſiue moleſtia de rebus præſentibus: cupiditas & metus de futuris. Quoniam autem multæ* STREB.

ſunt uoluptatum partes, & cupiditatum, item moleſtiarum terrorumq́; aſſeuerat partes eſſe plures generum ſingulorum. Veniamus ad ſecundum. *Propoſitum eſt ut genus, cauſſa ut ſpecies.* In *ſpecie autem eſt genus, quinetiam genus eſt pars una formæ.* Hoc *definitio commonſtrat,* Homo *eſt animal rationale. hominis duæ partes: altera eſt animal, genus.* Hoc *modo in cauſſa propoſitum eſt, ut illius pars.* Non *quomodo quidam fœdè ſomniauit: non animaduertebat ſpeciem conſtare ex genere & differentia, eamq́; alteram partem ſuſcipere genus.*

G. VALLA. In definita autem. *Hoc dicit,* In *quæſtione infinita fidem faciemus eo modo, quo locos digeſſimus.* At *in ipſa definita, locos alios adhibebimus, de quibus dicetur ſuo loco ad motus animorum faciendos.* Habeo communia præcepta. *Nam eodem tempore, inquit, & fidem faciam, & commouebo ex locis definitæ quæſtionis, id eſt, quæſtionis quæ in cauſſam & complexum uenit perſonarum.* Quoniam fides eſt firma opinio. *Ideo ſi mouet animum, obnixè opinatur.* Tot ſunt enim motus. *In tot genera diuiditur affectus, ut ipſe in tertio* Quæſtionum Tuſculanarum. *Itaque uoluptatem nunc pro ſpe, & moleſtiam pro dolore poſuiſſe uidetur hîc* Cicero, *ut* Vergilius *in ſexto exponit.* Partes plures. *Id eſt, multæ ſunt ſpecies, in quæ hæc genera diuiduntur: ut ipſe in tertio* Quæſtionum Tuſculanarum *docet.* Omnem coli. *Tam fidem faciendi, quàm mouendi in conſultatione, id eſt, definita quæſtione, uel propoſitione, id eſt, infinita quæſtione.* In cauſſa. *Hoc eſt, definita quæſtione.* Nam *ita eam* Cicero *ipſe uocat in* Topicis. In qua eſt propoſitum. *Id eſt, quæſtio infinita, ut ipſe alibi uocat.* In *cauſſa autem ideo propoſitum eſſe dicitur, quoniam cauſſa, id eſt, finita quæſtio, probatur ſemper per propoſitum, id eſt, per infinitam quæſtionem. neque enim obtinere unquam potuero licuiſſe* Clodium, *utpote inſidiatorem, occidere: niſi conſtet licere omnibus inſidiatores ſuos occidere.*

Cauſſarum genera cur tria ſint. C. F. Quid habes igitur de cauſſa dicere? C. P. Auditorum eam genere diſtingui. Nam aut auſcultator eſt modò qui audit: aut diſceptator, id eſt, rei, ſententiæq́ moderator, ut aut delectetur, aut ſtatuat aliquid. Statuit autem, aut de præteritis, ut iudex: aut de futuris, ut ſenatus. Sic tria ſunt genera, iudicij, deliberationis, exornationis; quæ quia

in lauda

in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen.

TRIA genera cauſſarum. *Cuiq; ſua quædam propria diſpoſitio. Tentatum, inquit Fabius, & propè impulſum, ut non modò plura genera, ſed etiam penè innumerabilia uideâtur: quærendumq́;, quo moti priores, rem tam latè fuſam tam breuiter aſtrinxerint. Ergo tria faciunt genera auditorum. Vnum, quod ad delectationem conueniat. Alterum, quod conſilium accipiat. Tertium, quod de cauſsis iudicet. Cicero quidem auditorũ genere diſtinguit: Aut, inquit, auſcultator eſt modò qui audit, id eſt, tantum auditor. Aut diſceptator, id eſt, qui de re cognoſcat: uel, ut interpretatur, rei ſententiæq; moderator. Si auſcultator eſt modò qui audit, res cõparatur ad delectationẽ, & genus eſt demonſtrationis. Si diſceptator eſt is qui audit, aut ſtatuit de præteritis, iudiciale genus eſt: aut de futuris, deliberatio eſt: quæ ſi cadit in præteritum, ratione futuri cadit. Quia dubitatio diu tenuit multos, hac demõſtratione colligit eſſe tria genera cauſſarum, neq; plura, neq; pauciora, demonſtratiuũ, deliberatiuum, iudiciale: quæ uerba ut duriora uitat. Primumq́; genus exornationẽ appellat, quod ad delectationem comparatum res exornare debet: à parte meliori, & frequentiori nominatum, non ab ea, quæ eſt uituperationis.* STREB.

Auditorum eam genere diſtingui. *Id eſt, quot ſunt auditorum genera, tot ſunt etiam cauſſarum genera.* Auſcultator modo. *Id eſt, ſolum auſcultat, nõ etiam deliberat, aut iudicat.* Aut diſceptator. *Hoc eſt, diſcuſſor propoſitæ ſententiæ.* Vt aut delectetur. *Quod eſt demonſtratiui generis.* De præteritis. *Vt iudex: & inde iudiciale genus.* Aut de futuris. *Vt ſenatus: & inde deliberatiuũ cauſſæ genus.* Iudicij. *Id eſt, iudicialis.* Deliberationis. *Hoc eſt, deliberatiui generis.* Et exornationis. *Hoc eſt, demonſtratiui: quod rebus exornandis accommodatur.* Proprium habet nomen. *Quia à multis laudatiuum, & Panegyricum nominatur.* G. VALLA.

Qui finis ſingulorum generum.

C. F. Quas res ſibi proponet in iſtis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione: in iudicio aut ſæuitiam, aut clementiam iudicis: in ſuaſione autem, aut ſpem, aut reformidationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controuerſiarum? C. P. Vt rationem collocandi ad finem cuiuſque accommodem.

Diſpoſitio generis demõſtratiui.

C. F. Quonam tandẽ modo? C. P. Quia quibus in orationibus delectatio finis eſt, uarij ſunt ordines collocandi. Nam aut temporũ ſeruantur gradus, aut generũ diſtributiones, aut à minoribus ad maiora aſcendimus, aut à maioribus ad minora delabimur, aut hæc inæquabili uarietate diſtinguimus: cũ parua magnis, ſimplicia cõiunctis, obſcura dilucidis, læta triſtibus, incredibilia probabilibus inteximus; læta in exornationem cadunt omnia.

STREB. CONSTITVVNTVR *hic fines non generum, ſed motuum, qui ſingulis generibus conueniunt: ad quos ſe diſpoſitio accommodat. Poſt enim generum fines, alios aßignat. In exornatione, id eſt, demonſtratione ſibi proponit Orator delectationem audientis: In iudicio ſæuitiam, aut clementiam iudicis: illud, ut accuſator, hoc ut patronus. In ſuaſione aut ſpem, aut reformidationem deliberantis: illud, ut ſuaſor: hoc, ut diſſuaſor. Delectatio autem, ſæuitia, clementia, ſpes, reformidatio, ſunt motus animi, in oratione ſpectandi: quod ſuprà commonuit. In definita, inquit, adhibenda ſunt etiam, quæ ad motus animorum pertinent. Hæc autem generibus proponuntur collocandi gratia: qua de re nunc agitur. Planius explicabuntur quum ad orationis ipſius, quæſtionumq; rationem uentum erit. Sed quid omnino ad collocationem pertineant, non ſine re quæri poteſt. Nam collocatio uel diſpoſitio eſt ordinis ratione quadam conſtituti: hæc autem ferè per omnem orationem fuſa ſunt. Iam reſponſum uidetur ex eo quod antè dicebamus, in quæſtione finita propter affectus, ordinem ſolere commutari: quoniam & iucunda, & acerba, & mitia, & ſimilia, ex aliqua parte ſuboriri neceſſe eſt, quæ pars ad eum locum reijcienda eſt, cui maxime eiuſmodi conuenit affectus. Propterea percontatur: Cur expoſuis hoc loco genera controuerſiarum, ut rationem collocandi ad finem cuiuſque accommodem? Atqui finis etiam motus eſt, ut antè dicebat: hæc igitur tractantur ab eo ad inſtruendam collocationẽ. Non hic agit de tota ratione demonſtrationis, de qua grauiter, & copioſe in hoc opere tandem præcipiet. Sed quoniam de collocatione ſermo fuerat inſtitutus, ex plurimis ea tantum deſumit, quæ ad collocationem facere uidentur. In demonſtratione duo ſunt ordines collocandi: nam aut temporum ſeruantur gradus: aut generum diſtributiones. In temporum gradibus ea ſunt, quæ fue-*

runt ante nos, ut natio, patria, genus, id eſt, parentes, atq; maiores. Deinde *quæ nobiſcum, ut ſexus, ætas, indoles, habitus corporis, animi natura, facta dictáq; pueritiæ, iuuentutis, ſenectæ. Poſt nos erunt exequiæ, funera, pompa, honores, hominumq; exiſtimationes.* Hunc ordinem Cicero ferè *ſeruat, resq; deſcribit temporibus, in* Verrem, *in* Piſonem, *in* Anton. Philippica *ſecunda.* Hoc *enim modo recta eſt expoſitio, & amplior materia, promptiorq; memoria. Generum diſtributiones non uno modo diuiduntur.* Nam *diuidimus bona malá'ue, in externa, & animi. Aut facta dictá'ue reducimus in quædam genera uirtutum, ſiue uitiorum: non utique quatuor, ſed quot res ipſa tradiderit.* Vt *pro* Lege Manilia, *bona ſummi imperatoris partitur in ſcientiam rei militaris, uirtutem, autoritatem, felicitatem: ubi ſubeſt quædam ratio temporis. Aut res geſtas concidimus in maiores, & minores.* Vt *pro* Marcello, *comparat reliqua Cæſaris facta cum miſericordia in uictos, tanquam minus cum maiore.* Hoc *modo trifariam genera diuiduntur.* Quòd *autem in illis rerum quædam diſsimilitudo eſt, ſingula rurſus progrediuntur, aut à minoribus ad maiora, aut à maioribus ad minora, aut inæquali uarietate diſtinguntur: aliter infrà præcipit his uerbis,* Sed *quoniam in tribus generibus bona malá'ue uerſantur, externis, corporis, & animi, prima ſunt externa, poſtea corporis bona, deinde eſt ad facta ueniendum: quorum collocatio triplex eſt: aut enim temporum ſeruandus eſt ordo: aut in primis recentiſsimum quodque dicendum: aut multa, & uaria facta in propria uirtutum genera ſunt dirigenda.* Quæ *ut conſentiant iſtis, primo generum diſtributio eſt.* Deinde *temporum gradus, quibus uel aſcendimus, uel delabimur.* Tandem *inæquabilis uarietas.* Res *eſt propè eadem, tractatio, & uerba diuerſa.* Inæquabilis *uarietas coniungit res generis diuerſi:* Cato *bellum gerebat, ut ſummus imperator: rem familiarem adminiſtrabat, ut bonus paterfamiliâs.* Nec *facilè iudices an fuerit domi foris'ne præſtantior.* Hæc *inæqualia.* Hic *parua magnis intexuntur.* Simplicia *unam modo rationem,* Coniuncta *plures habent.* Cicero *Philippica ſecunda:* Patruum *in* Septemuiratu *non'ne deſtituiſti?* Hoc *crimen eſt ſimplex.* Probri *inſimulaſti pudiciſſimam fœminam.* Hoc *quoque ſimplex eſt.* Contentus *eo non fuiſti:* Frequentiſsimo *ſenatu* Calendis Ianuarij, *ſedente patruo hanc tibi eſſe cum* Dolabella *odij cauſſam auſus es dicere, quòd ab eo ſorori, & uxori tuæ ſtuprum oblatum eſſe comperiſſes.* Quis *interpretari poteſt impudentior'ne, qui in ſenatu? an improbior, qui in* Dolabellam? *an impurior, qui patre audiente? an crudelior, qui in illam miſeram tam ſpurce, tam impie dixeris?* Vides'*ne ut in uno dicto multa ſunt ſcelera coniuncta?* Ne *dixeris ſimplicia dici, quæ ſolus quis aut primus fecerit: coniuncta uerò, quæ cum paucis uel etiam cum pluribus.*

Sic impe

Sic imperiti fabulantur. Cicero hoc ſi fortè intelligere uoluiſſet, propria non ſimplicia, communia non coniuncta dixiſſet. Factorum præterea alia obſcura, alia dilucida: ea ſunt maioris minoris'ue ſplendoris. Qua translatione dicimus claros natales, & obſcuros: ut, Quòd Oratius Cocles pontem aduerſus hoſtem ſolus tenuit, dilucidum præclarumq; factum: reliqua utri facta ſunt obſcura. Læta & triſtia, quæ uel arridente, uel aduerſante fortuna geſta ſunt. Cicero de Senectute, poſteaquàm Quinti Fabij Maximi lætiora quædam facinora cõmendauit, addit, Multa præclara in eo uiro cognoui, ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortem Marci filij tulit clari utri, & conſularis. Incredibilia, quæ ſuperant hominum fidem: Probabilia cõtrà. Cicero in Paradoxis: Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile. Cæſar in Alexandriam eruptione hoſtium ſubita compulſus, cum deſiliſſet in mare, nando per ducentos paſſus euaſit ad proximam nauem, elata læua, ne libelli, quos tenebat, madeſcerent: paludamentum mordicus trahens, ne ſpolio potiretur hoſtis. Factum quidem iſthuc, ſed multis eſt incredibile. Iunge ſimili facto, Idem Cæſar ſi flumina morarentur, nando traijciebat, uel innixus inflatis utribus. probabile eſt.

G. VALLA. Delectationem. *Quod in demonſtratiuo, ſiue laudatiuo, uel ut nunc libuit Ciceroni appellare, exornatiuo, nihil ferè aliud ſibi proponit, quàm ut delectet.*

Iudicio. *Id eſt, genere iudiciali.* Sæuitiam. *Si accuſat, quam extorquere uult à iudice.* Aut clementiam. *Si defendit.* In ſuaſione. *Id eſt, deliberatiuo genere, in quo ſuademus, uel diſſuademus quid, quod fieri oporteat.* Aut ſpem. *Cum ſpem habemus ita deliberatum iri.* Aut reformidationem. *Cum metuimus, ne ſenatus contra noſtram deliberet ſententiam.* Collocandi. *Propria cuilibet generi accommodandi.* Nam aut temporum. *Nanq;, inquit Quintilianus, aliâs ætatis gradus geſtarumq; rerum ordinem ſequi ſpecioſius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum diſciplinæ: poſt hoc, operum, id eſt, factorum dictorumq; contextus.* Aut generum. *In ſpecies, ibidem inquit Quintilianus, uirtutum diuidere laudem, fortitudinis, iuſtitiæ, continentiæ, cæterarumq;: ac ſingulis aſſignare, quæ ſecundum quanq; earum geſta erant.* Aut à minoribus. *A' bonis externis uel corporis, ad animi bona: aut quæ puſilla, & inde ad maiora.* Aut hæc in æquab. *De omnibus pariter ac tempore uno bonis tractabimus.* Simplicia. *Quæ ſolus quis, aut primus feciſſe dicitur.* Coniunctis. *Vt ſi cum paucis, uel etiam pluribus, & eiſdem illuſtribus fecit quis.* Obſcura. *Minus cognita.* Dilucidis. *Quæ palàm ſunt omnibus.* Læta triſtibus. *Vbi cordis magnitudinem in aduerſis oſtenderit.* Incredibilia. *Quæ credi ſua magnitudine non poſſe uideantur.*

C. F. Quid

C. F. Quid, in deliberatione quid ſpectas? C. P. Principia, uel non longa, uel ſæpe nulla. Sunt enim ad audiẽdum, qui deliberant, ſua cauſſa parati. Nec multum ſanè ſæpe narrandum eſt. Eſt enim narratio præteritarum rerum, aut præſentium: ſuaſio autem, futurarum. Quare ad fidem, & ad motum adhibenda eſt omnis oratio.

DE *deliberatione permulta, atque præclara ſcribit ad huius operis finem: nunc tantum præcipit, hoc genus quonam ordine dirigatur.* Principium, *ſi quod erit, initio collocabitur: deinde narratio: cui proxima confirmatio: extrema peroratio. Confirmatio ad fidem, peroratio ad motum pertinebit.* Quòd *ſi principium nullum fuerit, nullaq; narratio, duo reſtant collocanda. Probatio antecedet: Motus autem ſubſequentur. Principia ne ſint longa, ut Philip. prima, Antequàm de Republic. Patres Conſcripti dicam, &c. Aliquando nulla, ut Philippica decima tertia, & quarta.* Cauſam *ponit utriuſque: Sunt, inquit, ad audiendum qui deliberant, id eſt, conſilium petunt, ſua cauſſa parati. Hæc Quintilianus interpretatur his uerbis, Pars deliberatiua procemio, quale eſt in iudicialibus, non ubique eget, quia conciliatus eſt ei quiſque quem conſulit: initium tamen quodcunque debet habere aliquam procemij ſpeciem: nec enim abrupte, nec unde libuit incipiendum: quia eſt aliquid in omni materia naturaliter primum. In ſenatu utique, & in concionibus, eadem ratio, quæ apud iudices, acquirendæ ſibi plerunque eorum, apud quos dicendum ſit, beneuolentiæ. Affirmat & in ſenatu, & in concionibus procemia ad beneuolentiam comparandam duci poſſe, quæ plerunque longa ducuntur. Eiuſmodi principium eſt Ciceronis in Seruilium Rullum ad populum. Nec mirum, quia rationi paret ars, ut optimæ duci.* In *hoc genere non multum ſanè ſæpe narrandum eſt, quia narratio eſt præteritarum rerum, aut præſentium: Suaſio autem, futurarum. Quintilianus & hæc interpretatur: Narrationem, inquit, nunquam exiget priuata deliberatio eius duntaxat rei, de qua dicenda ſententia eſt: quia nemo ignorat id, de quo conſulit.* Extrinſecus *poſſunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus ſæpe eſt etiam illa, quæ ordinem rei docet, neceſſaria: & affectus, ut quæq; maxime poſtulabit. Hac ſententia duplicem facit narrationem. Vnam eius rei, de qua dicenda ſententia eſt, quam Cicero uoluit hic accipi. Ea in priuata deliberatione minime neceſſaria: in concione ſæpe texenda. Exponimus enim, & quid factum ſit, & quid fiat, & quid ſit futurum: quæ omnia*

STREB.

f. in Rullum

in Rullum facilè reperies.

Q. VALLA. Principia. Hoc dicit: *In deliberatiuo genere aut breuia, aut nulla eſſe exordia expedit.* Præteritarum. *Vt in iudicijs.* Præſentium. *Vt in demonſtratiuo genere.* Admotum. *Vt concitatum habeat auditorem.*

Diſpoſitio accuſatoris.

C. F. Quid in iudicijs, quæ eſt collocatio? C. P. Non eadē accuſatoris, & rei: quòd accuſator rerum ordinem proſequitur, & ſingula argumēta quaſi haſta in manu collocata uehementer proponit: concludit acriter: cōfirmat tabulis, decretis, teſtimonijs, accuratiusq́ in ſingulis commoratur, perorationisq́ præceptis, quæ ad incitandos animos ualēt, & in reliqua oratione paululum digrediens de curſu dicendi, utitur, & uehementius in perorando. Eſt enim propoſitum, ut iratum efficiat iudicem.

STREB. DE GENERE *iudiciali, poſtremo loco tandem plurima.* Nunc de collocatione. *Ea duplex eſt, una accuſatoris, altera rei, id eſt, eius qui uocatus eſt in ius.* Accuſator rerum ordinem proſequitur: *quod ipſe facit in Verrem, ut exponat, quæ commiſerit Quæſtor, quid Legatus, deinde Prætor urbanus, tandem Siciliæ Prætor.* In rerum gradibus, ſingula argumenta, quaſi haſta in manu collocata uehementer proponit. *Ac ſi dicat: Non debet in acie conſertim denſeq́; ſua argumenta collocare, ſed fuſe & ſparſim porrigere, ut ſingula aduerſarium ſuperare uideantur.* Propoſita concludet acriter: *ut tanquam ſecunda ſubſtruatur acies, nunc è ſimplici complexione, nunc ex enumeratione multorum: ſic enim acerbitas exaſperatur, quòd plus colligamus, quàm quod efficiatur argumentis, & miſceamus affectus.* Extendet argumenta, *id eſt, ſingulorum factorum probationes, ſi immoretur, multumq́; loci capiat.* Immorabitur, *ſi non modo ratione uiq́; argumentandi à rebus internis contentus fuerit, ſed etiam extrinſecus aſſumpſerit, aut tabulas, id eſt, literas, quales ſubinde producit in Verrem: aut decreta, ut Senatuſconſulta ciuitatum Siciliæ in eundem: aut teſtimonia: aut, ſi fieri poteſt, uniuerſa.* Iam duo ſunt ordines, unus temporum tanquam legionum uniuerſarum. *Alter ſingulorū, quæ reprehenduntur uelut cuiuſque cohortis in exercitu.* Tertius eſt ſubſidiorum auxiliorumq́;. *Is eſt ordo potentiſſimus affectuum.* Hos in acie uult collocari poſt ſingulos quoſq́; grauiores

niores locos, ut hic ad effectum egrediatur, & erumpat impetus. In quo propo nenda ſingula, deinde grauiter exponenda, lateq́; firmanda, tandem colligenda. Subſequitur affectus, quo in reum accuſator inuehitur, uelut ira grauiore perci tus. Exempla multo prolixiora ſunt, quàm quae ſcribi debeant. Lege Actiones in Verrem: hunc ordinem ſcitè collocatum reperies.

Rerum ord. *Id eſt, ut reus accuſari pro commiſſis dignus uideatur facinori ribus.* Quaſi haſta. *Quòd ita argumenta contorqueat, eisq́; cõpungat reum, ut in militia hoſtem ſuum miles haſta petit.* Vehementer. *Vehemens eſt & erectus, ut in Verrem Cicero.* Acriter. *Inſtando, adurgẽdoq́;.* Confirmat tabulis. *Haec ſuprà expoſita ſunt, ubi de locis diximus, artis expertibus.* Accuratius. *Vt motus animorum maiores faciat.* In perorationis. *De quibus ſuo loco dicetur, ubi de partibus orationis praecepta tradentur.* Paululum. *Quod facit aliquando in Verrem Cicero: ut in Segeſtana Diana.* Vt iratum. *In reum iudicis animum exulceret.* G. VALLA.

C. F. Quid faciendum eſt contrà reo? C. P. Omnia longè ſecus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandae, quae laedunt: aut relinquendae, ſi totae ſunt moleſtae. Firmamenta ad fidem poſita, aut per ſe diluẽda, aut obſcuranda, aut digreſsionibus obruenda. Perorationes autem ad miſericordiam conferendae. *Diſpoſitio defenſionis.*

HAEC *ſtatuuntur de collocatione patroni ſiue defenſoris. Sit in acie prima principium ad beneuolentiam comparatum, quia auditores exaſperauit accuſator.* Narratio, *ſi tota pro nobis, ordine ſecundo ponetur: Si tota contra nos, relinquetur, ne intromiſſa fundat aciem. Si partim pro nobis erit, partim contra nos, id quod proderit, inſtruendum: quod nocebit, arcendum. Succedet acies argumentorum, quae quidem argumentis aduerſarij conferuntur.* Ea *firmamenta uocat. Aduerſarij probationes, aut ſuperari poſſunt, aut inuictae conſtant. Vt uincantur per ſe, id eſt, ut ipſa ratione firmamenti, initio tentandum eſt: ſi nequeunt expugnari, aut obſcurandae, aut digreſsionibus obruendae. Obſcurantur, ſi multa dicendo faciamus, ne uirtus earum ſplendeſcat: & eludendo uerbis, uim omnem obtundamus, & lucem. Adulter eſt, inficiari non poteſt. Non reſpondeo, inquit, ad omnia maledicta, quae inimicus excogitauit, nec ſiquid eſt commune magnorum uirorum, & frequenter eorum, qui caeteros accuſant: quorum ſi* STREB.

rum ſi uitam, ſi libidines, ſi adulteria requiramus, metuo ne penè omnibus periculum creetur. Condonemus aliquid uoluptati, quod citra reipubl. perniciem fiat, aut omnes quicunque peccauerint ciues exterminemus. His & ſimilibus res obſcuratur, ut Cælij incontinentia. Plus autem eſt obruere, quàm obſcurare. Obſcura uideri poſſunt: Obruta non poſſunt. Seditioſus, quis fuit. Exponendum magnificè præclaras illius, egregiasq; uirtutes. Hac digreßione conſequêris, ut unius facti memoria deleatur, ſi non in perpetuum, tamen in iudicium præſens. Peroratio ſubſidebit, ueluti cum triarijs. In ea collocabuntur affectus mitiores, quibus iudex iratus mitigetur. De quibus aliâs ſuo loco dicetur.

G. VALLA. Aut relinquendæ. *Id eſt, nullæ narrationis partes referendæ, ne moleſta, quæ narrata ſunt, iudicis mentem adhuc in odium reficiant.* Firmamenta. *Quibus ſublatis, defenſio nulla ſit, ut inquit Quintilianus in tertio libro, hoc eſt firmißima argumenta, quibus magnopere nititur aduerſarius.* Aut per ſe. *Sine alijs argumentis infirmanda.* Aut obſcuranda. *Id eſt, non plana, non aperta eſſe oſtendenda.* Aut digreſsionibus. *Hoc eſt, à propoſito reuocanda.*

Qui modus in diſponendo. C. F. Semper'ne igitur ordinem collocãdi, quem uolumus, tenere poſſumus? C. P. Non ſanè. Nam auditorum aures moderantur Oratori prudenti, & prouido, & quod reſpuunt, immutandum eſt.

STREB. ANIMADVERTENDA *præceptio: & conſilium tenendum. Diſpoſitio frequenter eum ſeruat ordinem, quem antè per genera deſcribit. Tamen utilitas cauſſæ, perſona, tempus, locus, & ratio plurima commutant. Hinc ante narrationem refutatio eſt pro Milone: hinc interruptiones narrationum pro Cluentio. Verum igitur quod Quintilianus indicat: Mutantur, inquit, pleraq; cauſis, temporibus, neceßitate, occaſione. Atq; ideo res in oratione præcipua, conſilium eſt: quia uarie, & ad rerum momenta conuertitur. Et paulò poſt: Neque rogationibus, plebiſ'ue ſcitis, ſancta ſunt iſta præcepta. Sed hoc quicquid eſt, utilitas excogitauit.*

G. VALLA. Auditorum moderantur aures Oratori. *Hoc eſt, audiendo, quid dicendum, & quid fugiendum ſit, Oratori oſtendunt: quod ex ipſorum uultu, motuq; facilè deprehendi poteſt.*

De oratione. C. F. Expone deinceps, quæ ipſius orationis, uerborumq; præcepta ſunt. C. P. Vnum igitur genus eſt

nus eſt eloquendi ſua ſponte fuſum: alterũ uerſum, atque mutatum. Prima uis eſt in ſimplicibus uerbis: in coniunctis ſecunda. Simplicia inuenienda ſunt: coniuncta collocanda ſunt. Et ſimplicia uerba partim natiua ſunt, partim reperta. Natiua ea, quæ ſignificata ſunt ſenſu: Reperta, quæ ex his facta ſunt. *Orationis ſpecies duæ.*

VIS Oratoris in quinque rebus poſita eſt, ex quibus expoſuit inuentionem atque diſpoſitionem: nunc ordine perſequitur elocutionem, quam uocat orationem. Quoniam pars illa eſt unde nomen duxit eloquẽtia, unde Rhetores & Oratores nominati. Non abſurdè igitur nomine totius appellatur. Et ne maneret ambiguitas, orationem interpretatus eſt præcepta uerborum. Id ſic explicat in Oratore: Quanquam, inquit, omnis locutio oratio eſt, tamen unius Oratoris locutio hoc proprio ſignata nomine eſt. Diuiditur eloquendi genus in ſua ſponte fuſum, & in uerſum, atq; mutatum. Genus uerſum, atque mutatum eſt, quod uerba, aut orationem in plura dilatat, aut contrahit, uel orationis ordinem commutat. Quod ut intelligas, ea tibi legenda ſunt, quæ paulò pòſt aſcribit de conuerſa oratione, atq; mutata. Genus ſua ſponte fuſum eſt, quod ipſo naturæ impetu proijcitur, numero ac lege componendi ſolutum. Quod perraro (niſi ſponte fluant numeri) bonus uſurpat orator. Proponitur tamen ab autore, quia quum ſit in cogitatione primum, arte perficitur. Haud aliter, quàm lapides, & materia, quæ natura parit, expoliuntur artificis induſtria, & ædibus aptantur. Proponamus exemplum, quod rudiores uelint. Nuſquam enim longius aberrant à uia multi profeſſores, quàm quum elocutionis iter rectà ſequendum eſt. Milo occidit Clodium, in uia Appia. Sermo naturalis, & ſponte fuſus. rectus enim antecedit, uerbum ſubſequitur, uerbo ſui caſus apponuntur: nec aut cõuerſione, aut mutatione uariatur. Hoc ſermone non utetur Orator, quia poſterior ſyllaba uerbi primi cum prima ſequentis interſiſtit, uaſtumq; reddit ſonitum. Eodem modo tertium uerbum cum quarto, quintum cum ſexto diſſentiunt, quodq; peius eſt, nullus eſt curſus orationis, utpote quæ claudicat, hiulca, aſpera, inſuauis, atque ſuſpenſa. Quid igitur? uerte, muta, ut ex ſponte fuſo componatur illud uerſum atque mutatum, Cæſus eſt à Milone Clodius in uia maiorum ſuorum. Omnia uitia ſuſtuliſti. Ergo ſi quod genus ſua ſponte fuſum eſt, proprium uerbis, numero decorum, ubi nihil immutabis. Si uerò non reſpondeant, aut impropria uerba, aut ſonus orationis, aut figura dicendi, quærendum genus. Illud uerſum atque mutatum. Genus ſua ſponte fuſum duas habet uirtutes, unam in ſimplicibus uerbis, in coniunctis alteram. Quas ubi confeceris, perſæpe fiet illud genus immutatum, STREB.

f 3 quod

quod eſt natura poſterius. Simplicia inuenienda ſunt ab Oratore, *quibus optimè res exprimatur, quibuſq; uis ea perferatur ad aures, quam mens antè concepit: cuiuſmodi eſt iſthuc* Ciceronianum, Importuni gladiatoris amētia, *pro Antonio crudeli. Quantò uerba ſunt ad ſignificandum uehementiora? In uerbis quæritur ſenſus, uis ſignificandi, & figura. Coniuncta collocanda ſunt, ut numeroſè cadant cum decenti conformatione. ut pro Cælio:* Etenim ſemper magno ingenio adoleſcentes refrænandi potius à gloria, quàm incitandi fuerunt. *Tolle orationis compoſitionem:* Etenim adoleſcentes ingenio magno fuerunt ſemper refrænandi potius à gloria, quàm incitandi: *perijt uirtus illa coniungendi, ut aures optimè iudicant. Ergo prima uis, in ſimplicibus uerbis, in coniunctis ſecunda. Simplicia uerba, partim natiua ſunt, partim reperta. Natiua, ea quæ ſignificata ſunt ſenſu. Reperta, quæ ex his facta ſunt. Dij boni, quàm multi fœdè ac turpiter hic deciderunt. Date nobis meliorem mentem. Natiua & reperta dico, quæ primitiua, & deriuatiua grammatici uocant. Quid porrò eſt aliud uerbum natiuum, quàm primitiuum? & id quod eſt primæ poſitionis? Cuius originem ſi quæras, non referes ad aliud uerbum, quia nullum, ſed ad ſenſum, id eſt, intelligendi facultatem. Senſus enim qui uellet expectorare, quod intelligendo concepiſſet, inuenit ſigna: ea ſunt uerba rerum notæ, quæ ore promuntur. Verba ſignificata igitur ſunt ſigna rerum facta, ſenſu, id eſt, hominum intellectu, qui loqui uellent. Si quæritur unde ſit uerbum intelligentia, referemus ad participium intelligens. hoc rurſus ad uerbum intelligo. hoc deinceps ad uerbum lego. hoc poſtremum, ſiue Græcum eſt λέγω, ſiue Latinum, referetur ad ſenſum. Conſtat igitur infinita eſſe, quæ reperta dicantur, ut denominatiua, ut poſſeſſiua, ut uerbalia, ut uerba, & aduerbia permulta, ut participia: quaſi ad ſenſum referri poſſunt ut primam omnium cauſſam, tamen propiorem habent fontē, unde deriuantur. Quamobrem Quintilianus natiua dixit ſignificata primo ſenſu: quia ſecundo, reperta facta ſunt.*

G. VALLA. Vnum genus eſt eloquendi. *Poſtea quàm de inuentione, ſimul'que de diſpoſitione locutus eſt, ſequitur ut de elocutione, unde & eloquentia nomen habet, dicat. Eius itaque duo eſſe ait genera, unum ſua ſponte fuſum, hoc eſt, naturale: ut omnes loquuntur.* Verſum atque mutatum. *Hoc eſt, tropis, ſchematiſq; diſtinctum.* Simplicia. *Hoc dicit, Naturalis oratio aut in ſimplicibus, aut coniunctis conſideratur uerbis. Simplicia inuenienda, hoc eſt, eligenda: ut Quintilianus libro* VIII. *inquit: Sunt alia alijs honeſtiora, ſublimiora, nitidiora, iucundiora, uocaliora: ut ſyllabæ è literis melius ſonantibus ſunt clariores, ita uerba è ſyllabis magis uocalia: & quò plus quoque ſpiritus habent, auditu pulchrius: & quod facit ſyllabarum, idem uerborum quoque inter ſeſe copulatio, ut aliud alij iunctum melius ſonet. diuerſus tamen eſt*

uſus.

ſus. nam rebus atrocibus uerba etiam ipſo uultu aſpera magis conuenient.

Quæ ſignificata ſunt ſenſu. *Id eſt, proprietate intellectus. Proprietas, inquit Quintilianus, non ad nomen, ſed ad uim ſignificandi refertur: nec auditu, ſed intellectu perpendenda eſt. Secundo modo dicitur proprium inter plura quæ ſunt eiuſdem nominis, & unde cætera dicta ſunt, ut Vertex eſt contorta in ſe aqua: uel quicquid aliud ſimiliter uertitur. inde propter flexum capillorum, pars ſumma capitis, & ex hoc, inquam, in montibus eminentiſſimum, rectè dixeris hæc omnia, uertices. Et tertius eſt huic diuerſus modus, cum res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre, proprie næniæ: & tabernaculum ducis, auguſtale. Item quod commune eſt & alijs nomen intellectu alicui rei peculiariter attribuitur: ut urbem, Romam accipimus: & uenales, nouitios: & Corinthia, æra: cum ſint urbes aliæ quoque, & uenalia multa, & tam aurum & argentum, quàm æs Corinthium. ſed ne his quidem uirtus Oratoris inſpicitur. At illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam modo laudari ſolet, ut proprie dictum, id eſt, quo nihil poſſit inueniri ſignificantius, ut Cato dixit, C. Cæſarem ad euertendam Rempublicam ſobrium acceßiſſe. ut Vergilius Deductum carmen. & Horatius Acrem tibiam, Annibalemq́; dirum. In quo modo illud quoque eſt à quibuſdam traditum, proprium genus ex appoſitis, quæ epitheta dicuntur: ut dulce muſtum, & cum dentibus albis. de quo genere poſtea dicemus. Etiam quæ bene translata ſunt, propria dici poſſunt: quæ ſunt in quoque præcipua, proprij locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes cunctator eſt appellatus.* Reperta, quæ ex his. *Id eſt, reperta dicuntur, quæ ex natiuis, hoc eſt, naturalibus, quibus omnes utuntur, à nobis deducta repertaq́; ſunt: ut Cicero ab eo quod eſt beatus beata beatum, finxit reperitq́; beatitas & beatitudo: quæ dura Quintilianus quidem ſentit eſſe, ueruntamen uſu putat poſſe molliri, ac ut à Cicerone etiam ſyllabatum, ita ab Aſinio fimbriatum, & figulatum.*

Et nouata aut ſimilitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atq; etiam eſt hæc diſtinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut ſint alia conſonantiora, grauiora, leuiora, & quodammodo nitidiora, alia contrà.

Quatuor genera uerborum nouatorum.

Verba naturalia quomodo cōſiderantur.

EX REPERTIS *ſunt nouata: de quibus Cicero tertio de Oratore: Nouantur, inquit, uerba, quæ ab eo qui dicit ipſo gignuntur ac fiunt, uel coniungendis uerbis, uel ſæpe ſine coniunctione. Nouantur autem quatuor modis,*

ſimilitu

ſimilitudine, imitatione, inflexione, adiunctione uerborum. Similitudinem tertio de Oratore uocat metaphoram, quam hic accipere non poſſumus, quia eodem loco nouatum diſtinguit à translato, & iam ponet ea quæ transferuntur. Accipimus Analogiam de qua Quintilianus in quinto, Analogiam quidam à ſimili ſeparauerunt: nos eam huic generi ſubiectam putamus. Analogiam appellat hic ſimilitudinem. Eius hæc uis eſt (ut eiuſdem uerbis utar) ut id, quod dubium eſt, ad aliquid ſimile, de quo non quæritur, referat, ut incerta certis probet. Qua ratione infinita propè uerba naſcuntur, ut ſomnolentia ſicut uinolentia. Curuitas ut prauitas. Pœnitendus, ut pudendus. Rapturio, ut parturio. Detonſare, ut deſponſare. Conſiderate, ut docte. Sedenim, ut etenim. Hæc & ſimilia ad inflexionem pertinere poſſunt: tamen alia eſt ratio ſimilitudinis, alia inflexionis. Inflexio deriuationis eſt ſine ulla comparatione: ut, ſit nomen finitimus, in hoc genere primum cui poterat comparari antequàm reperta eſſent legitimus æditimus & conſimilia? Quàm multa ſunt, quæ nulli comparantur? Laberius mimus inflexit à bibo biboſum: ſimile non reperies. À detero inflexum deterius ſine conſorte. À credo credibile: nullum ſimile à ludo, cado, & reliquis id genus. À pede & tento pedetentìm. À fido fiducia, producit enim primam. À puero puſio. À poſt & limine poſtliminium. Ergo inflexio frequenter eſt ſine Analogia, quamobrem non ſine cauſſa diuiduntur. Analogia, ſi uera eſt, quærit ſimile genus, ſimilem finem, ſimile declinamentum, quæ non ſpectat inflexio. Analogia comparat, inflexio deriuat. Imitatio de ſono uerba trahit, tinnio, rugio, uagio, balo, rudentes, murmur, clangor, baubator. In his Latinorum minima felicitas. Adiunctio uerborum eſt compoſitio. Incuruiceruicum pecus, ueliuolum mare, uelificari, aræ turicremæ, barbigeræ capellæ, apri bidentes, belligena puella. Hic Græci feliciores καλλιπάρηος, καλλιπλόκαμος, ῥοδοδάκτυλος. Tertia eſt uerborum partitio. Alia natura ſunt præſtantiora, deterioráue, quum ipſa per ſe conſiderantur, non habita ratione tractandi. Alia tractatione ſunt talia. Ex ſynonymis natura quædam ſunt conſonantiora, ut tempeſtas quàm tempus, moderatio quàm modeſtia, concertare quàm confligere, frequenter quàm frequens, quanquàm quàm etſi. Quædam grandiora, ut illud Vergilianum, Regnatorem Aſiæ: grandius, quàm ſi regem Aſiæ dixiſſet. Et illud Ciceronianũ: In tuis illis immanibus poculis: quàm, magnis poculis. Grandiora bene legebatur: ſed immutarunt imperiti in grauiora, quia leuiora ſequebatur: non animaduertentes autorem, non oppoſuiſſe contraria, ſed poſtremò dixiſſe pro contrarijs, alia contrà. Quædam leuiora, hoc eſt, uiribus infirmiora, ut amor quàm charitas, comedere quàm uorare, tangere quàm percutere, niti quàm conari, ire quam uadere. Quedam nitidiora, quæ ſunt ſplendentiora, ſordidis aduerſa, ut Quintil. dicit in octauo, ut boues pro uaccis, ſus pro porco,

minus

minus humilia ſunt. Nec Orator uſurpabit Epigrammaticorum pudenda uerba & Satyricorum: ſed pro decoro nitidiora inueniet.

Nouata. *Vt quæ memorauimus.* Aut ſimilitudine. *Sicut bonitas dicitur, ita beatitas: beatitudo ita dicitur, ut magnitudo.* Aut imitat. *Vt enim Græci dicunt μεσότητας, ita Cicero de Vniuerſitate medietates. ac ſicut à Græcis ὂν & οὐσία dicitur, ita à Sergio Flauio, ut Quintilianus ait, ens & eſſentia. & quæ à Græcis ἐνάργεια dicitur, à Cicerone in Hortenſio tum perſpicuitas, tum euidentia.* Aut inflexione. *Quemadmodum piraticam (ut tradit Quintilianus) ſicut muſicam, à piratis deriuarunt multi, uſi que eo ſunt uerbo. Nec ideo ait hic Cicero inflexione, quin ſuperiora quoque inflectantur (nam ait primo: Reperta quæ ex his facta ſunt) ſed propter id quod ſequitur.* — O. VALLA.

Aut adiunctione uerborum. *Hoc eſt cum per compoſitionem nouantur: ut Lucretius, terriloquus dictis inquit, & barbigerum pecus: & Cicero ſoliuagas feras. nam cum ſint eorum ſimplicia natiua, compoſita certè reperta ſunt: quod genus uehementer Horatius in Arte poëtica probat, cùm inquit: Dixeris egregiè notum, ſi callida uerbum Reddiderit iunctura nouum.* Altera natura. *Diſtinguit Cicero adhuc uerba, ut alia natura dicat, alia tractatu ipſo conſiderari.* Natura. *Vt ſonantiora ſint alia, quemadmodum ductor, quàm dux.* Grauiora. *Vt uaſtum pelagus, quàm magnum.* Leuiora. *Id eſt, magis lubrica, & quodammodo nitidiora: ut meliuſcule, leuiuſcule, & tales molliuſcule pronunciatæ dictiones.* Alia contrà. *Vt, Horrida terra tremit. & ſimilia.*

Tractatione autem, cum aut propria ſumuntur rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut priſca, aut ab Oratore modificata, & inflexa quodammodo, qualia ſunt ea, quæ transferuntur, aut immutantur, aut ea, quibus tanquam abutimur, aut ea, quę obſcuramus, quę incredibiliter tollimus, quæq; mirabilius, quàm ſermonis conſuetudo patitur, ornamus. — *Verba quæ tractatione uim capiunt.*

QVAE *de uerbis antè dicta ſunt, quodam quaſi naturali ſenſu iudicantur. In tractatione uerò eſt, quod ædificet Orator, & in quo adiungat artem. Vbi uerborum copiam ſibi comparauerit, ac diligenter explorauerit eorum naturam, tum pro rei dig nitate, quæ conuenientiora uidebantur, aptabit orationi. Hæc enim tractandi lex eſt & ratio, ut ex multis ea legamus, quæ res de qua* — STREB.

 agitur,

agitur, & orationis poſcet ornatus. Quemadmodum architectus, haud omnem, ſed aptiorem ſubſtructioni materiam legit & collocat, hoc modo collocabit Orator, aut propria rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut priſca, &c.

Addita ad nomen ſunt epitheta, præcipue quæ ſenſu dicuntur adiectiua, ut pater, mater, frater, lictor, Aphricanus, quæ cadunt in Antonomaſiam. Sunt alia quoque interim apponenda: ut, homo improbus uexauit Aſiam: interim omittenda, ut uaga quæ dicuntur. Igitur utendum erit aliquando proprio, & proprium nonnunquam proprio mutabitur, quod eſt additum ad nomen. Saſia fuit Cluentij mater. Hic proprijs utendum fuit, quia prima rei expoſitio eſt, nec ulla alia uis deſideratur. poſt hæc ſi dixeris: Oppugnat Cluentium Saſia, imperite dixeris. Quid igitur? Intromitte addita ad nomen, Oppugnat filium mater. Hinc duplex uirtus, & moleſtia repetendi uitatur: & res dicitur grauius, quia in matre & filio eſt aliquid, cur oppugnatio impia ſit, quod non erat in proprijs. De eadem Cicero: Nubit genero Socrus. quantò melius eſt, quàm iſthuc? Nubit Melino Saſia. Nam priora cauſſas habent, cur impias nuptias fieri non oportuerit. Eſt etiam quando priſca nouis, nouaq́; priſcis anteponantur.

Res eſt grauis, animus permotus, natura de uerbo non ita multum ſolicita eſt. Tum priſca longè optima. Vergilius: Heu quia nam tanti cinxerunt æthera nimbi. Idem in decimo: Tros, Rutulus'ue fuat, nullo diſcrimine habebo. Conuenient item ſermonibus priſcis, & fictionibus perſonarum: ut, rebar, opinabar, effari, ſoboles, proſapia, actutum, olli: ex quibus loco poſitis grandior atque antiquior oratio ſæpe uideri ſolet. Noua contrà in rebus floridis, & amœnitate, locisq́; iucundioribus non temere conueniunt: ut, plurifariam, cohibilis: qualia innumerabilia fecit Apuleius, & recentiorum puerilis affectatio. Cicero: Terra diffundit & elicit herbeſcentem ex eo uiriditatem. Idem: Quæ ex fici tantulo grano. Idem: Ne ſylueſcat ſarmentis. & permulta conſimilia. ubi naturæ uoluptates uerborum iucunditate, gratiaq́; nouitatis efficit amœniores. Quibus in foro & in concionibus multò uerecundius utebatur. Alia ſunt ab Oratore modificata & inflexa quodammodo, tropi nominantur. Quæ figura eſt uerbi uel ſermonis à propria ſignificatione in aliam cum uirtute mutatio. qui bus addi poſſunt & reliquæ figuræ uerborum. Cur autem eo modo immutata uerba modificata & inflexa dicat, in dubium uenire poteſt. Sane ultra modum, menſuramq́; naturalem fuſius extenduntur, quadam prioris intellectus ſeruata dimenſione, ut metaphoræ. A qua modificatione & competentia (ut cum Gellio dicam) modificata dici poſſe exiſtimauit. Niſi fortè ſit hoc proprium omnium figurarum, nouam quandam accipere formam, quæ alia uelut lineamenta oſtentet: propterea dici figuras & conformationes, quas quidem in menſuram cadere ſcimus: inflectuntur autem ab eo quod rectum, quodq́; proprium eſt,

ad aliud propter uirtutem & ornatum. Prima ſunt quæ transferuntur: ea uulgò metaphorica: ut, concionum procellæ, eloquentiæ flumina, gloriæ ſeges, os roſeum, feruet æſtu pelagus, eloquentiæ tympana, exemplorum ſylua. Eorum frequentiſſimus eſt uſus Oratori, quia ſæpe proprijs aut uirtute potentiora ſunt, aut iucundiora. Immutantur autem per metonymiam dicta, quod oſtendit de Oratore libro tertio: Ne illa quidem traductio, atque immutatio in uerbo quandam fabricationem habet, ſed in oratione. Hic immutatio, id eſt, hypallage. Eiuſdem rei nomen eſt metonymia. qua, ut ait, proprium proprio commutatur: ut, Aphrica pro Aphris, id quod continet pro eo quod continetur. Mars pro bello, inuentor eſt pro re inuenta. Campus pro comitijs, locus eſt pro illo quod ſit in loco. Neptunus pro mari, poſſeſſor eſt pro re poſſeſſa. Toga pro pace, ſignum eſt pro ſignato. Arma pro bello, inſtrumentum pro re quæ efficitur. Scelus pro ſcelerato, res pro perſona cui conuenit. Hoc modo diſtinguuntur ſeptem metonymiæ ſpecies. Ea, quibus tanquam abutimur, rationē ſeruant tranſlationis, καταχρηστικὰ dicuntur, hoc eſt, per abuſum uſurpata, quæ neceſſitas genuit, inopia coacta & anguſtijs: pòſt autem delectatio uoluptasq; celebrauit: ut, gemmat uitis, luxuriatur herba, læta eſt ſeges, equitat in aſino, inhorreſcit mare, tenebræ conduplicantur, grando præcipitatur. Hæc tria poſteriora ſunt iucunditatis, non inopiæ. Sicut minutus animus pro paruo, grandis oratio pro magna. Hæ ſunt translationes paulò audaciores. Ea quæ obſcuramus ſunt ænigmatica. Quintilianus: Hæc allegoria, quæ eſt obſcurior, ænigma dicitur, id eſt, obſcurus ſermo, in quo multa ſunt obſcuriora prouerbia: ut, Similes habent labra lactucas: multæ ſententiæ, Coronam ne carpſeris: multæ parabolæ, Bos laſſus fortius figit pedem: imagines quædam, Quid tu? porrigis aſſem elephanto. Cicero utitur pro Sexto Roſcio: Te pugna Cannenſis accuſatorem ſat bonum facit. Ibidem: Nihil mali eſt canes ibi quàm plurimos eſſe, ubi permulti obſeruandi, multaq; obſeruanda ſunt. Quæ incredibiliter tollimus, ſunt hyperbolica: Ferit æthera clamor. Frigidius glacie pectus amantis erat. Tu niue candidior, Veneris tu clarior aſtro. Cicero Philippica ſecunda de bonis Pompeij: Quæ Charybdis tam uorax? Charybdin dico? Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam diſſipatas, tam diſtantibus in locis poſitas, tam citò abſorbere potuiſſe. Quæ mirabilius quàm ſermonis conſuetudo patitur ornamus, non ſunt ea tantum, quæ circumlocutione enunciantur. Nam cur potius hæc, quàm gradationes, repetitiones, coaceruationes, paria, contraria, & ſplendidiores uerborum figuræ? Hæc enim tam mirabiliter ornant, quàm periphraſis: qualis eſt hæc, Candida uenit auis longis inuiſa colubris. Aliquot tropos antè poſuerat, nunc uno genere capit reliquas uerborum conformationes.

G. VALLA.

Tractatione. *Cum aut propria ſumuntur uocabula, eo modo, quo tradente Quintiliano, diximus fieri: ut cum dicimus ſterilem platanum, tonſasq́; myrtos, maritam ulmum, & uberes oleas.* Aut addita ad nomen. *Id eſt, epitheta, ut impium parricidam: euerſorem Carthaginis & Numantiæ, Scipionem intelligimus: principem eloquentiæ, Ciceronem.* Aut noua. *Vt Cicero fauorem, & urbanum, tradente Quintiliano noua putat, ut putat Terentium primò dixiſſe obſequium.* Aut priſca. *Qualia Ciceronis ſententia in libro de Oratore ſunt reor, autumo, & (ut Quintilianus inquit) nuncupare, fari, & huiuſmodi multa, quæ certe grandem & ſanctiorem & magis admirabilem noſtram reddunt orationem.* Aut ab Oratore modificata. *Verba, inquit, in alium modum trahuntur, aliumq́; inflectuntur ſignificatum, quàm ſit eorum naturalis ſignificatio, per translationem. Transfertur ergo nomen aut uerbum, ut Quintilianus inquit, ex eo loco in quo primum erat, in eum in quo aut proprium deeſt, aut translatum proprio melius eſt. id facimus aut quia neceſſe eſt: aut quia ſignificantius eſt: aut, ut dixi, quia decentius eſt. Vbi nihil horum præſtabitur, quod transferetur, improprium erit. neceſſitate ruſtici gemmam in uitibus dixerunt, inde gemmare etiam uites, inquit Cicero: ſitire ſegetes, & frutices laborare. nos neceſſitate durum hominem, aut aſperum: non enim proprium erat quod daremus his affectibus nomen. nam incenſum ira, & inflammatum cupiditate, & lapſum errore, ſignificãdi gratia. nihil enim horum ſuis uerbis, quàm his accerſitis magis proprium erit. Illa ad ornatum, lumen orationis, & generis claritatem, & concionum procellas, & eloquentiæ flumina: ut Cicero pro Milone, Clodium fontem gloriæ eius uocat. & in alio loco ſegetem ac materiem. Quædam etiam parum ſpecioſa dictu, per hanc explicantur: Hoc faciunt, nimio ne luxu obtuſior uſus Sit genitali aruo, & ſulcos oblimet inertes.* Aut immutantur. *Quæ figura metonymia dicitur: quam, ut Cicero in Oratore inquit, hypallagen eſſe Rhetores dicunt. hæc inuenta ab inuentore, & ſubiecta ab obijcientibus ſignificat: ut, Cererem corruptam undis. &, Receptus terra Neptunus. Refert autem, inquit Quintilianus, inquantum dictus tropus Oratorem ſequatur. nam ut Vulcanum pro igne uulgò audimus, & uario Marte pugnatum eruditus eſt ſermo, & Venerem quàm coitum dixiſſe magis decet: ita Liberum & Cererem pro uino & pane licentius, quàm ut fori ueritas ferat.* Aut ea quibus tanquam abutimur. *Hæc figura à Græcis catachreſis nominatur, quam, ut inquit Quintilianus, recte dicimus abuſionem, quæ non habentibus nomen ſuum, accommodat quod in proximo eſt, ut parricida, matris quoque aut fratris interfector. Et ſi dicas, ut ſis bonus, hoc ego non metuo. & cum inquit Iuuenalis: Quartanam dudum ſperantibus ægris, pro timentibus.* Aut ea quæ obſcuramus. *Hanc Græci allegoriam uocant, quam nos, ut Quintilianus inquit,*

nam inquit, inuerſionem interpretamur, aliud uerbis, aliud ſenſu oſtendit, ac etiam interim contrarium. Prius: ut, O` nauis referent in mare te noui Fluctus, ò quid agis, fortiter occupa Portũ Totusq; etiam ille Horatij locus, quo nauem pro Republic. fluctuum tempeſtatem pro bellis ciuilibus, portum pro pace atque concordia dicit. Tale Lucretius: Inuia Pieridum peragro loca. Et Verg. Sed nos immenſum ſpatijs confecimus æquor, Et iam tempus equûm ſpumantia ſoluere colla. Sine translatione uerò in Bucolicis: Certe equidem audieram, quà ſe ſubducere colles Incipiunt, molliq; iugum demittere cliuo, Vſq; ad aquam, & ueteris confracta cacumina fagi: Omnia carminibus noſtrum ſeruaſſe Menalcam. Hoc enim loco, præter nomen, cætera proprijs expreſſa ſunt uerbis. uerum non paſtor Menalcas, ſed Vergilius eſt intelligendus. Apud Ciceronem: Equidem cæteras tempeſtates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum ſemper Miloni putaui eſſe ſubeundas. Niſi adiecisſet, inquit Quintilianus, duntaxat fluctibus concionum, allegoria eſſet: eam nunc nuſcuit: eſt ergo mixta cum translatione allegoria. Illud uerò longè ſpecioſiſsimum genus orationis, in quo trium eſt permixta gratia, ſimilitudinis, allegoriæ, & translationis, ut pro Muræna Cicero: Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam uarias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos æſtus habet ratio comitiorum? Dies intermiſſus, aut nox interpoſita ſæpe perturbat omnia, & totam opinionem parua nonnunquam commutat aura rumoris. Hæc allegoria, inquit Quintilianus, quæ eſt obſcurior, ænigma dicitur, uitium meo quidem iudicio: ſiquidem dicere dilucidè, uirtus. quo tamen & poëtæ utuntur, Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Treis pateat cœli ſpatium non amplius ulnas. Aenigmata itaque ſunt, quæ niſi quis interpretetur, non intelligas. Ideo dum ait Cicero: Aut quæ obſcuramus: non ueriſimile eſt ut ænigma intelligat: ſed allegoriam, quæ paulò obſcurius effert quod ſibi uult, ut tamen poſsit intelligi.

Quæ incredibiliter tollimus. Hanc Græci figuram hyperbolen uocant: ut, Geminiq; minantur In cœlum ſcopuli. &, Fulminis ocyor alis. &, Illa uel intactæ ſegetis per ſumma uolaret Gramina, nec teneras curſu læſiſſet ariſtas. Cicero in Antonium: Quæ Charybdis tam uorax? Charybdin dico? quæ ſi fuit, fuit animal uiuum: Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam diſsipatas, tam diſtantibus in locis poſitas, tam citò abſorbere potuiſſe. Et rurſus in Verrem Pindarum ſecutus: Verſabatur in Sicilia longo interuallo alter, non Dionyſius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam inſula multos, & crudeles tyrannos) ſed quoddam nouum monſtrum, ex uetere illa immanitate, quæ in ijſdem locis uerſata eſſe dicitur. Non enim Charybdin tam infeſtam, neque Scyllam nautis, quàm iſtum in eodem freto fuiſſe arbitror. Quæq; admirabilius quàm ſermonis conſuetudo patitur, ornamus. Hanc figurã, periphraſim uocant Græci:

Circuitum loquẽdi ornatum, inquit Quintilianus, petit ſolum: qui eſt apud poëtas frequentiſsimus, Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuûm gratiſsima ſerpit. Et apud Oratóres noſtros, ſemper tamen aſtrictior: quicquid enim ſignificari breuius poteſt, & cum ornatu latius oſtenditur, periphraſis eſt.

Quid in uerborum coniunctione ſeruandum. C. F. Habeo de ſimplicibus uerbis, nunc de cõiunctione quæro. C. P. Numeri quidam ſunt in cõiunctione ſeruandi, conſecutioq́ uerborum. Numeros, aures ipſæ metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod propoſueris, aut redundes. Cõſecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, perſonis, caſibus perturbetur oratio. Nam ut in ſimplicibus uerbis, quod non eſt Latinum, ſic in coniunctis, quod non eſt conſequens, uituperandum eſt.

STREB. EX SIMPLICIBVS *uerbis quæ natura, uel tractatione ualent, coagmentatur, & coaleſcit oratio. Huic igitur ſecundus aſsignatur locus. In coniunctione uerborum duo ſeruanda, numerus & conſecutio. Eò pertinent etiam figuræ ſententiarum. Numerus eſt* ῥυθμὸς, *id eſt, quædam orationis muſica, quæ pro rei natura de qua agitur, longarum breuiumq́; ſpatio decurrit ad aurium dimenſionem. Numerus tempora metitur. Nam breues ſyllabæ orationem præcipitant celerem: ut, Stolidus homo fuit, qui ſophiſmata legere uoluerit. Longæ conſtantem tardamq́; reddunt, Vtebatur tanta grauitate ſententiarum, tanta uerborum dignitate, ut illum iure ſuorum lumen, regni firmamentum exiſtimarent. Mixtæ temperatum faciunt curſum, Animaduerti iudices omnem accuſatoris orationem in duas diuiſam eſſe partes. À breuibus ad longas durius inſurgimus, Num te pudet? Quid hic agis? Scelerate fugis hinc? À longis ad breues molliore uia & expeditiori curſu delabimur, Ex eius ore melle dulcior fluebat oratio. Ergo prius id uidendum, quibus utare pedibus: quos ideo reliquit, quòd in alijs artibus, ea de re grauiter & copioſe diſſeruit. Pedes autem ratione atque arte, non auribus iudicantur. Curſus orationis de quo hic facit mentionem, non aliud quàm aurium iudicium habere poteſt. Curſus erit, ſi neque aſpere interſiſtat, neque ſubſultet, neque ſuſpendatur oratio. Hæc eſt inſuauis, Vita improborum urget illos, dat ſpem aliquam, poſtea ſperantes perdit. Alia ſunt numeris abſoluta: ut, Domuiſti gentes immanitate barbaras,*

multi

multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: ſed tamen ea uiciſti, quæ naturam & conditionem, ut uinci poſſent, habebant. Quod ut ſentias, modulatione quadam uelut cantico periodos enunciare ac propè cantare profuerit, ſed in primis aures exercitatas habere. Alia non implent uerbis id quod propoſitum eſt: hoc eſt, minus quàm par erat decurrunt: ut, Si nihil eſt uirtute præſtantius, ſi morum dignitate nihil optabilius, bene uiuendum eſt. Clauſula eſt ex tribus membris: duo priora non indecenter mouebantur, tertium multò breuius eſt, quàm quod æquare ſuperiora poßit. Corrigamus: Si nihil eſt uirtute præſtantius, ſi morum dignitate nihil optabilius, earum rerum ſeruata ratione uiuendum eſt. Alia redundant: Nulla eſt tanta uis, tanta copia, quæ non ferro, ac uiribus debilitari, frangiq́; poßit: uerùm animum uincere, iracundiam cohibere, uictoriam temperare, aduerſarium nobilitate, ingenio, uirtute præſtantem, non modò extollere iacentem, ſed etiam amplificare eius priſtinam dignitatem, hæc qui faciat, non ego eum ſummis uiris comparo, ſed ſimillimum Deo iudico. Hæc oratio pulcherrima, numeris abſolutißima, redundabit ſiquid adijcias: hoc modo, ſed ſimillimum Deo iudico, nec fallor. Exempla multa proferre in medium poßum, quibus ſcatent imperiti. Sed quid opus eſt tantulum famæ, ſi quid habent, obſcurare? Ego quidem non ubique numerum compleo: neque ſemper eſt neceſſe. Neque Cicero multis in locis perficit: quia non optimis quibusq; ſemper utendum. Conſecutio dicitur ἀκόλουθον, uitium contrarium ἀνακόλουθον, de quo Donatus aliquoties in Terentium. Nec tam Cicero præcipit de ſolœciſmo (quanquam uitandus eſt) quàm de conſecutione, quæ digerit orationem. Quid enim attinebat inferre prima infantium rudimenta, poſteaquam de numero & compoſitione præcepiſſet? Eſt igitur ἀνακόλουθον, quod orationem generibus perturbat: ut, uaſtabat agros, regionem populabatur, oppugnabat urbes, multiq́; mortales ab eo cædebantur. Recte dictum putes. Sed uerbi genus eſt immutatum. Rectum eſt igitur, multosq́; mortales trucidabat.

Quod idem exemplum eſt de numerorum perturbatione, quale eſt iſthuc, Interimit bonos, mali relinquuntur. Innocentes damnat, nocentes abſoluuntur. De temporibus. Terentius in Andria: Principiò amicum filio reſtitueris, Illi generum firmum, & filiæ inuenies uirum, Reſtitueris, & inuenies ἀνακόλουθα. De perſonis. Perſius: Secuit Lucilius urbem Te Lupe, te Muti, & genuinum fregit in illis. De caſu, Cluentius fuit pater huiuſce iudices, huic homini municipium fuit Larinum, ab eo filia nubilis relicta. Quid hac oratione contortius? dicendum igitur, Cluentius fuit pater huiuſce iudices, homo municipij Larinatis, is reliquit filium grandem & nubilem filiam. Si complectaris & ſolœciſmum, quem emendata uitat oratio, ſuppeditabunt exempla grammatici. Ego

certè

certè de recto contexendi filo dictum puto.

G. VALLA. Numeri quidam. *Expoſitis ſimplicium uerborum præceptis, nunc tradit coniunctorum: & primò quidem numeros in oratione cuſtodiendos dicit, qui, quales'ue ſint, breuiter & utiliſſimè ex omnibus colligemus autoribus, qui de numeris locuti ſunt. Numerus omnis oratorius, quem Græci rhythmon uocant, tum in principio clauſulæ, tum in fine conſideratur. In principio quidem clauſulæ, modò duo, aut tres, modò qualeſcunque qui fluant bene, iunguntur pedes: ſed etiam incipitur à carminis principio, & aliquando ab integro uerſu: ut Plato Timæum orſus à uerſu heroico,* εἷς, δύο, τρεῖς, ὁ δὲ δὴ τέταρτος ἡμῖν ὦ φίλε Τίμαιε ποῦ, *Id eſt, Vnus, Duo, Tres: Quartus porrò nobis ubinam ô amice Timæe? Ab integro autem ſenario Iambico dicendi accuratiſſimus præter alios omnes Oratores Iſocrates, Panathenaicum incepit, cùm inquit,* νεώτερος μὲν ὢν προῃρούμην γράφειν. *Titusq; Liuius (ut Quintilianus putat) à uerſu heroico hiſtoriam ſuam inchoauit: ut melius quàm ut nunc legatur, Facturus'ne operæpretium ſim. Ita Diomedes annotat Saluſtium in principio Iugurthæ, & Ciceronem ſæpiſſimè principia orationum à metris integris incepiſſe. Quare ut in principio clauſulæ bene à carmine incipitur, ita male deſinit in carmen clauſula, ſiue integrũ, ſiue uerſus ultimam partem. Luſorium ſiquidem habet quiddam, & perinde contemnendum. Cuiuſmodi ergo pedibus clauſula recte terminetur, iam uideamus. Cùm igitur aures extremum ſemper expectent, in eoq; conquieſcant, id uacare numero non oportet. At & Ariſtoteli & Ciceroni & Quintiliano placet ſententiæ quoque initium, cuiuſmodi diximus, numeroſum eſſe: quòd ſtatim à principio ſententiæ dictionis concinnitate multum afficiamur: & ipſa concluſione, ne claudicans ac quaſi fluctuans: ſed æqualiter habeat oratio. Illud igitur primò nos non fugiat, non tantum referre qui pedes, ſed etiam quæ uerba commiſſura quadam claudant orationem. Primò igitur, pedes numerus oratorius nullos, ut etiam Quintilianus exiſtimat, reſpuit: quare non pedes, ſed pedum iuncturæ damnandæ ſunt, aut eligendæ. Commouebimus ergo iuncturas aliquas, ut ex eis aurem ſuam conſulens & iudicium adhibens, cæteras poſſit cuſtodire. Vt ergo de uerbis loquamur, ſi in extrema clauſulæ parte breuiora locaueris, infringitur illa quaſi membrorum comprehenſio: quare aut paria ſyllabis eſſe oportet poſteriora ſuperioribus: aut, ut Cicero putat, melius, iucundiusq; longiora claudent. Veruntamen non refert ſi monoſyllabum ſit: in fine enim antecedenti iungi uidetur: ut, auxilium eſt. Spondeus ergo (ut à duarum ſyllabarum pedibus ordiamur) quo Demoſthenes plurimum uſus eſt, morã affert: ac illud generaliter tenendũ eſt, quòd quò pedes ſunt temporibus pleniores, longisq; ſyllabis cõſtant, hòc ſtabiliores ſunt & grauiores, grauioremq; reddũt orationẽ:*

breues autem, celerem ac mobilẽ. Spondeus præcedente ſe pyrrhichio, bene ſonat: ut, timuerunt: uel trochæo: ut, arma ſumpſi, & acta res eſt: uel iambo: ut, manus armant. Ipſe autem ſibi male ſpondeus præponi creditur: ut, oratores. præterquam in cæſis ac membris, ut Craßi illud, Nos oppugnant. Ne dactylus quidem bene præponitur, quòd finis uerſus uideatur heroici. ſunt tamẽ qui admittant. Si anapæſtus antecedat in una parte orationis, lubrica ſtructura eſt: ut, dominabatur. ubi diuerſæ fuerint partes orationis, retentus ſpiritus firmitatem facit: ut, uideant ipſi. Idem de tribracho dicimus: ut, gerere morem, & facilitates. Spondeus recte iambo præponitur: ut, doctus fui. Seipſum præcurrit iambus bene, ut bona fide. & cretico antecedente: ut proſpera fide. Trochæus bene ſe præcedit, quo frequenter utitur numero Tullius: ut, eſſe ei pœnas perſolutas. & Gracchi illud, Temeritas filij comprobauit. Trochæus autem, ſpondeus, & iambus, ut Cicero putat, male concludunt. rerum tamen tumor, ex ſpondeis atq; iambis maximè continetur: ut, ſceptrum mihi liquit Pelops. Pyrrhichius currit: ut, quid igitur faciam? Dactylus Ariſtoteli amplior, ſicut humanior uidetur. Iambis clauſulam is fortem reddit antecedente trochæo: ut, iure fecimus. pyrrhichio antecedente: ut, bene dicitur. ſpondeo, cauſſas audias, iuſte fecimus. iambo, fide dicitur, dies attulit. Tribrachus dactylum bene præcedit, recole nomina. anapæſtus, repetes cætera. & moloſſus, quærebat dicere. Facit etiam tribrachus ad clauſulam, præcedente cretico: ut ſi dicas, de cæteris agite, de prælijs redeo, de literis dubito. Amphibrachus quoque recte ponitur in clauſula, ſpondeo ferè antecedente, ludos habete, recte locutus. Trochæo, iuſta querela. Anapæſtus etiam conuenit: ſed in rhythmi modum profluit, ut, innocentiæ leue præſidium eſt. Mollior fiet præcedente ſpondeo, ut ſi mutes, leue innocentis præſidium eſt. profluit etiam ſi trochæum anteponas, ut nomen erat imperij. Creticus antecedens eum paulò fortiorem reddit: ut, nobiles homines. Ante ſpondeum exultat: ut, de quo nihil dicam, niſi depellendi criminis cauſſa. Et, Quouſque tandem abutêre Catilina patientia noſtra? Duo autem, aut tres, ut uult Cicero, ſunt ferme extremi ſeruandi pedes, ſi modo ſuperiora breuiora non ſint, aut creticus, aut herous, aut pæon. Creticum bene antecedent uel anapæſtus: ut, populo conferunt. uel pæon ultimus: ut, placat facilitas nobiles. uel epitritus tertius, ſeruare quamplurimos. uel trochæus, turpe ducerem. Hæc de duarum & trium ſyllabarum pedibus. Nunc alios uideamus. Pæonem primum & quartum probat Ariſtoteles, cui à priore ordiendum placet, ut hæc uerba ſunt, definite, incipite, comprimite: poſteriore autem finire: ut in hæc uerba, agilitas, facilitas, domuerant. Pæona tertium aiunt omnes bene concludere: cui Cicero tribrachum, anteponit: ut, facere uideamur: aliquando iambum: ut in Catilinam, Cum omnibus potius, quàm ſoli, pati uoluerunt.

ſæpiſsime autem trochæum: ut, quantum laboris ſit habitura. & Diu *multumq́; mecum* Brute *dubitaui.* & *frequentiſsime eſſe uideatur.* Dichoreo *quoq; frequenter utitur: ut, dicere maluerunt.* & *crimina detulerunt.* & *exercitum compararunt.* & *contra amentiam perditorum. Antiſpaſtum bene dactylus antecedit: ut,* Vir *optimus uideretur.* & *trochæus: ut,* Interfectam *eſſe fateretur.* Ionicum *maiorem bene præcurrit tribrachus: ut,* Te *ad crudelitatem acuet oratio.* Nonnunquã *trochæus, ueſtit oratio.* his Cicero *utitur.* Ex *quinq; autem ſyllabis pedes fluxiorem ſtructuram faciunt: ut, arbitramni, interrogarunt, deſyderarunt.* Omnium *quinque ſyllabarum* Cicero *dochimum probat maximè: cuius ponit exemplum, amicos tenes.* & *ubiq; aptum eſſe dicit, modò ſemel ponatur: quoniam iteratus, apertum faciat numerum.* H*æc ſunt quæ breuiſsime dicenda de numeris putauimus.* Nunc *reliquam proſequamur interpretationem.* Numeros, aures. *Hoc eſt, ne clauſula quæ numeris clauditur, ſit longior, quàm uno ſpiritu pronuntietur: aut breuior, ut aures fruſtretur audientium.* Conſecutio autem. *Hoc eſt, ne ſolœciſmum grammaticæ uitium facias.* Vt in ſimplicibus, *quod non eſt* Latinum, *ſed barbarum, reprehenditur: ita in* Coniunctis, *inquit, ſolœciſmus.* Vitanda *ergo hæc duo in oratione uitia monet, barbariſmum, & ſolœciſmum.*

Figuræ orationis quinq;.

Communia autem ſimplicium, coniunctorumq́; ſunt hæc quinq; quaſi lumina, dilucidum, breue, probabile, illuſtre, ſuaue.

STREB. SINGVLORVM *quædam uirtutes & uitia, deinde coniunctorum.* T*andem ſimplicium coniunctorumq́; communia ſunt hæc quinque quaſi lumina: dilucidum, breue, probabile, illuſtre, ſuaue.* Tria *ſolent aſsignari narrationi, quæ ſunt etiam totius orationis, dilucidum, breue, probabile.* Anto*nius ſecundo de* Oratore, Iam *uero narrationem quòd iubent ueriſimilem eſſe, & apertam & breuem, recte nos admonent.* Quòd *hæc narrationis magis putant eſſe propria, quàm totius orationis, ualde mihi uidentur errare.* Duo *poſteriora illuſtre & ſuaue; ad illam magnificentiorem ſplendidioremq́; pertinent orationem. qualis adhibetur locis communibus & generi demonſtrationis, ubi uerborum uoluptatibus, & iucunde fluentibus numeris indulget* Orator. *Sit oratio dilucida, quò facilius intelligatur.* Breuis, *ne grauet memoriam, tædiumq́; pariat.* Probabilis, *ut mereatur fidem.* Illuſtris, *ut digna ſit* Oratore *magniſq́; rebus.* Suauis, *ut animum delectet.* In *his quinque ſunt omnia genera dicendi.*

Dilucidum fit uſitatis uerbis, proprijs, diſpoſitis,

aut circum

aut circunſcriptione cõcluſa, aut intermiſsione, aut conciſione uerborum. Obſcurum autẽ, aut longitudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, aut inflexione, atq; immutatione uerborum.

De oratione obſcura.

. DILVCIDVM *genus orandi ubiq; fere locum obtinet, ſed præcipue rebus exponendis, quod optima ratio perſuaſit. Nam ſi uitioſum eſt obſcure loqui, & abditè narrare, contrarium eſt uirtus. Inuſitata uerba, ut Caſnar.*

Impropria, ut ferre pedem. Indigeſta, ſiue de loco in locum male reiecta, confundunt orationem: ut, pedem caſnar in templum labans ferebat tarde.

Quid igitur? uſitatum, ſenex: proprium, ire: diſpoſitũ, quod bene & ordine coniunctum eſt: ut, ſenex infirmus, tardius ibat in templum. Poëtæ ſunt obſcuri, quòd impropriys, inuſitatis, permixtisq; uerbis, id quod uolunt, enunciant: nec intelliguntur ſermonis affectatores, quoniam placuerunt illis uitia obſcuritatis. Cicero contrà, facilis eſt captu, uerba ponit uſitata, propria, digeſta.

Proprium & uſitatũ eſt in ſimplicibus: in coniunctis obſeruanda ratio componendi. Ea triplex: Alia eſt clauſula, quæ eſt periodos, numero concluſa. Aliud membrum uelut à corpore ſuo deductum. Aliud inciſum, κόμμα dicitur. Dicendum aliquando membratim, aliquando cæſim, aliquando plena continuatione. Periodon appellat concluſam circunſcriptionem, hoc eſt, numeris orbeq; circunductam comprehenſionem. Membrum uocat intermiſsionem, quia deflectentes à periodo, perfectam illam continuationem, ut inuidioſam intermittimus, hoc eſt, deſerimus: quod ait ipſe in Oratore, Sin membratim, inquit, uolumus dicere, inſiſtimus: idq; cum opus eſt, ab iſto curſu inuidioſo, facilè nos & ſæpe diſiungimus. Verbo um conciſionem dicit inciſum. Ponit exemplum in Oratore, Domus tibi deerat? at habebas: pecunia ſuperabat? at egebas. Hæc inciſe dicta ſunt quatuor: at membratim, quæ ſequuntur, duo, Incurriſti amens in columnas, in alienos inſanus inuaſiſti. deinde apponitur circunſcriptio concluſa, Depreſſam, cæcam, iacentem domum, pluris quàm te, quàm fortunas tuas æſtimaſti. Hæc tria ſunt, non alia genera diſpoſitionis, quibus utuntur ij qui ſua præclare atque uarie diſponunt. Ex qua collocatione, ac diſpoſitione uerborum, lux affertur orationi, & periucunda uarietas. Scio quoſdam ueteres ægrotos hic ſomniaſſe, falſosq; coniectores fuiſſe, qui ſententiam Ciceronis haud intellexerint. Obſcurum genus dilucido contrarium, quale Cicero damnat in Rullum: Vnum erat, inquit, quod mihi uitioſum uidebatur, quòd tanta ex frequẽtia inueniri nemo potuit, qui intelligere poſſet, quid diceret. Ex quo facilè cognoſcas, hoc traditũ genus potius ad euitandum quàm in

ſequendum. Niſi fortè locus obſcuritatis aliqua ratione quæretur, ut quum mores hominum occultius inſectamur, aut tenebras ultro offundimus, uſi contecto quodam genere dicendi. Orationis autem longitudo parit obſcuritatem, cuius rei permulta ſunt exempla etiam doctiſſimorum uirorum, qui continuantes ambitum uerborum, uix tandem ſententiam perficiunt. Plura ſunt imperitorum, qui medijs uerbis inſerentes ter quaterq; parentheſin, duabus clauſulis abſoluunt epiſtolam, etiam longam. Exempla proferre nihil eſt neceſſe. Orationis contractio longitudini opponitur: de qua notum eſt Horatij præceptum, Breuis eſſe laboro, Obſcurus fio. In quo genere multus Salluſtius, & Suetonius, & Valerius Maximus. In eo frequentiores poëtæ Latini, qui fabulas & hiſtorias attigiſſe contenti, palpabilem propemodum euaporauerunt caliginẽ. Verg. Manet alta mente repoſtum Iudicium Paridis, ſpretæq; iniuria formæ, Et genus inuiſum, & rapti Ganymedis honores. Quàm multa breuiter amplexus eſt? Ambiguitas eſt duplex, in ſingulis, & coniunctis. In ſingulis: ut, Rem præclare geſſit in Gallia. In coniunctis, Ego pacis alumnus: an qui pacem aluit? an'ne potius quem pax aluit? Sic iniuria uiri, Mulieris amor, Beneficium patris. Inflexionem accipe immutationem. Nam cætera diuiſit, hæc autem coniunxit: quòd prioris eſſet interpretamentum ſecundum. Per utrunq; uerborum figuras obſcuriores accipimus, quia paulò antè figurata dixit, ab Oratore modificata & inflexa quodammodo, hoc eſt, immutata ab illa propria ſignificandi natura, ad id quod impropriam eſt quidem, ſed ratione quadam proximum. Nemini autem dubium eſt, quin ſi proprijs uerbis diluцida conſtat oratio, quod paulò antè dixit, eadem obſcura reddatur improprijs atque figuratis. Perſius: O Iane à tergo quem nulla ciconia pinſit: Dilucidum magis erat, Ianus à tergo, ſubſannantem uidet. Ne dicas inflexionem eſſe deriuationem: hoc enim modo, ſi obſcurius eſt uerbum, id fit quòd ſit inuſitatum, non quòd aliunde deducatur.

G. VALLA. Dilucidum. *Appellat dilucidum, quod etiam apertum in Rhetoricis nominat, ubi narrationis præcepta tradit. Quintilianus: Aperta, inquit, & dilucida erit oratio, ſi fuerit primùm expoſita proprijs uerbis, & ſignificantibus, & non ſordidis quidem, non tamen exquiſitis, & ab uſu remotis: tum diſtincta rebus, perſonis, temporibus, locis, cauſis, ipſa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex, quæ dicuntur, quàm facilime accipiat. Hæc de narratione locutus. At de elocutione, Nobis, inquit, prima ſit uirtus perſpicuitatis, propria uerba, rectus ordo, non in longum dilata concluſio, nihil neque deſit, neq; ſuperfluat. ita ſermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc eſt eloquendi obſeruatio. Nam rerum perſpicuitas quo modo præſtanda ſit, diximus in præceptis narrationis. ſimilis autem ratio eſt in omnibus. Nam ſi* neque

neque pauciora quàm oportet, neq; plura, neque inordinata, aut indiſtincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoque audientibus aperta. Rectè ergo monet Cicero, ut ſi dilucidam elocutionem uelimus, uſitatis utamur uerbis, id eſt, non à loquendi conſuetudine remotis. Proprijs. *Quod Quintilianus inquit ſignificantibus: hoc eſt, bene explicantibus.* Diſpoſitis. *Suo in loco collocatis.* Aut circunſcriptione concluſa. *Id eſt, clauſa, aſtricta, non uaga.* Aut intermiſsione. *Cum parentheſin facimus.* Aut conciſione uerborum. *Cum uerba ſubticemus non neceſſaria: ut Plinianum illud, An uenaris, an piſcaris, an aucuparis, an ſimul omnia? & infinita huiuſmodi.*

Obſcurum. *Tangit uitium dilucido contrarium uirtuti. nam corrupta, ut inquit Quintilianus, oratio, in uerbis maximè improprijs, redundantibus, comprehenſione obſcura, compoſitione fracta, uocum ſimilium aut ambiguarum puerili captatione, conſiſtit.* Longitudine. *Igitur, inquit, longius euagatur oratio.* Contractione. *Cum oratio conciſa eſt, & uerba neceſſaria ſubticuit.* Ambiguitate. *Cum ſenſus multiplex eſſe uerborum poteſt.* Inflexione. *Cum uerborum deriuatio non percipitur: uelut apud Ciceronem in Bruto, cum Siſenna dixiſſet ſputatilica, à Grannio irriſus eſt, quòd pro eo uerbo uilia intelligeret.* Immutatione uerborum. *Cum alia pro alijs ponuntur uerba: ut qui ſolem aurum, & lunam argentum uocant.*

Breuitas autem conficitur ſimplicibus uerbis, ſemel unaquaque re dicenda, nulli rei, niſi ut dilucide dicas, ſeruiendo. *De oratione breui.*

BREVITATE *commendatur hiſtoria, narratio quoque, & omnis illa tenuis, & nuda ratio loquendi, in qua ferè totus eſt Cæſar in Commentarijs. Conficitur autem uerbis ſimplicibus, detractis epithetis, circumlocutione, & aggeratione ſummota: Cicero Latinæ facundiæ parens, cauſſas forenſes & iudiciales egit. Breuius iſthuc, Cicero cauſſas egit. Ratio diſſerendi, & dicendi facultas, & illa uis oratoria, multitudini legibus & magiſtratibus conſtitutæ, perquàm neceſſaria eſt. Circumlocutio eſt. expeditius iſthuc, Rhetorice ciuitati neceſſaria. Dilatat etiam uerborum multitudo. Cicero Antoniana ſeptima: Equidem non deero, monebo, prædicabo, denunciabo, & teſtabor deos hominesq;, quid ſentiam. ſatis erat ad explicandum, denunciabo quid ſentiam. Breuitas etiam fit ſemel unaquaque re dicenda, nulla facta commoratione, nulla geminata repetitione. Proponatur illud Catonis apud Gellium, Succidias humanas facis, decem funera facis, decem capita libera interficis, decem hominibus uitam eripis. Quater dixit idem: breuitas* STREB.

unum modo collocaſſet. Breuitas *etiam conficitur,ſi nulli rei,niſi ut dilucide dicas,ſeruies,hoc eſt, uteris proprijs,uſitatis,& diſpoſitis. Quantum uoles exemplorum ſuppeditabit Cæſar.*

G. VALLA. Breuitas autem. *Quintilianus, Ac merito laudatur breuitas,inquit, integra:ſed ea minus præſtat,quoties nihil dicit,niſi quod neceſſe eſt.* βραχυλογίαν *breuitatem uocant, quæ reddetur inter ſchemata. Eſt uerò pulcherrima, cùm plura paucis complectimur, quale Salluſtij, Mithridates corpore ingenti proinde armatus. Inter ſchemata autem utimur hac figura, inquit, non ſingulis modo uerbis,ſed etiam ſententijs : ut Cicero dicit contra concionem Metelli: Qui iudicabantur,eos uocari,cuſtodiri,ad ſenatum adduci iuſsi. in ſenatu ſunt poſiti.& totus hic locus talis.* Hoc genus βραχυλογίαν uocant. Hoc ergo di*cit Cicero,Breuitas conficitur* Simplicibus uerbis, *non aceruatis.*

De oratione probabili. Probabile autem genus eſt orationis,ſi nō nimis eſt comptum,atq; expolitum:ſi eſt autoritas,& pondus in uerbis : ſi ſententiæ uel graues, uel aptæ opinionibus hominum & moribus.

STREB. SAEPENVMERO *oratio eadem breuis eſt probabilis & dilucida, ſiue narratio eſt,ſiue confirmatio,ſiue alia pars orationis. Sed iſtorum ratio diuerſa eſt.* Non *eſt probabilis ille nimius ornatus, & eloquentia, ut ait* Fabius, *libidinoſa & reſupina uoluptate molliter effœminata : ubi rerum grauitas negligitur, unum quæritur lenocinium uerborum.* Contrà *probabilis eſt oratio, compta quidem,& expolita. nec enim ſordes patitur,ſed robuſta,uirilis, maſcula,minime fucata.quo genere ſemper utetur* Orator : *& in quo ne quid deſideretur exempli,Cicero totus eſt.*Vbi *figura dicendi recta fuerit, & proba, quæretur pondus in uerbis, grauitas in ſententijs : his enim duobus, omnis conſtat oratio.* Cice.pro Cluentio, *Tum uerò illa egregia ac præclara mater , palàm exultare lætitia,ac triumphare gaudio cœpit,uictrix filiæ,non libidinis. Itaque diutius ſuſpitionibus obſcuris, lædi famam ſuam noluit. lectum illum genialem, quem biennio antè filiæ ſuæ nubenti ſtrauerat, in eadem domo ſibi ornari & ſterni,expulſa atq; exturbata filia,iubet. Nubit genero ſocrus, nullis auſpicijs, nullis autoribus, funeſtis ominibus omnium. Quid hac autoritate uerborum grauius? Quæ ſentētiæ grauiores eſſe poſſunt?* Probabile *genus eſt & illud,quod interſerit argumentorum ſeminaria, & quod aptum eſt hominum opinionibus & moribus:ut quod loquitur paraſitus apud* Terentium.

G. VALLA. Probabile autem genus. *Probabile autem, inquit* Cicero, *id genus dicitur,quod non plus minus'ue eſt,quàm dicit:non quia comi expolirìq; non de-*

beat (nam

beat (nam & hæc ornatus pars eſt) ſed quia uitium eſt ubique quod nimium eſt. Si non nimis comptum. *Quoniam hæc ueritatis fidem tollunt.* Si eſt autoritas & pondus. *Ne laſciuire compoſitione uideamur.*

Illuſtris autẽ oratio eſt, ſi & uerba grauitate delecta ponuntur, ac trãslata, & ſuperlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem ſignificantia, atq; ab ipſa actione, atq; imitatione rerum nõ abhorrentia. Eſt enim hęc pars orationis, quæ rem conſtituat penè ante oculos. Is enim maximè ſenſus attingitur. ſed cęteri tamẽ & maxime mens ipſa moueri poteſt. Sed quæ dicta ſunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illuſtrem omnia. Eſt enim plus aliquantò illuſtre, quàm illud dilucidum. altero fit ut intelligamus: altero uerò ut uidere uideamur. *De oratione illuſtri.*

ILLVSTRE genus, ut ipſe definit, pars eſt orationis, quæ rem conſtituit penè ante oculos. Ferit & alios ſenſus, ut aurem, mouetq; mentẽ. Sed oculos dicimus, quia is maxime ſenſus attingitur. Vſus generis huius eſt, ut non modò intelligamus, ſed ut uidere uideamur, quæ dicitur ὑποτύπωσις, & ἐνάργεια, *& repræſentatio, & euidentia. Vergil.* VIII. *de Cyclopibus:* STREB.

Ocyus incubuere omnes, pariterq; laborem
Sortiti: fluit æs riuis auriq; metallum:
Vulnificusq; chalybs uaſta fornace liqueſcit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum, ſeptenosq; orbibus orbes
Impediunt. alij uentoſis follibus auras
Accipiunt, redduntq;. alij ſtridentia tingunt
Aera lacu, gemit impoſitis incudibus antrum.
Illi inter ſeſe magna ui brachia tollunt
In numerum, uerſantq; tenaci forcipe maſſam.

In hoc genere illuſtri uerba grauitate delecta ponuntur, ut, ocyus incubuere, uaſta fornace, ingentem clypeum informant, tollunt in numerum. neque enim ſignificantiora, neq; meliora inueniri poſſunt. Ponuntur & ſuperlata, unũ eſſe clypeũ omnia contra tela Latinorum, ſeptenos orbibus orbes impediri. Sunt

ad nomen

ad nomen adiuncta, quæ dicuntur adiectiua. Sonitus autem ab imitatione rerum nõ abhorret, uel hoc maxime, Stridentia tingunt Aera lacu. & Illi inter ſeſe magna ui brachia tollunt In numerum: qui uerſus laborat pedum tarditate, ut conatus ille grauior oſtendatur. Quid multis? Sic omnia ſunt illuſtria, ut rem & audire, & uidere uideamur. Cice. Philip. 11. de bonis Pompeij: Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam diſsipatas, tam diſtantibus in locis poſitas, tam citò abſorbere potuiſſe. Nihil erat clauſum, nihil obſignatum, nihil obſcriptum. Apothecæ totæ nequiſsimis hominibus condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorũ, totos dies potabatur, atq; id locis pluribus. Suggerebantur etiam ſæpe, non enim ſemper iſte felix, damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pomp. periſtromatis ſeruorum in cellis lectos ſtratos uideres. Hic ſuperlata, hoc eſt, hyperbolica, hic uerba delecta, uerba duplicata, ad nomen adiuncta, idem ſignificãtia: quæ pluribus oſtenderem, niſi breuitati ſtuderem, & res ipſa per ſe intelligeretur. Itaque illuſtris oratio eſt, & probabilis, & dilucida, & plus aliquanto quàm dilucida. Huc referes pulcherrimas rerum deſcriptiones, cuiuſmodi multas habet ipſe in philoſophia: ut uoluptates ruſticorum, lib. de Senectute.

G. VALLA. Illuſtris autem oratio eſt. *Quintilianus quoque cum de probabili loquitur oratione, ſubiungit, Itaq; in nobis eſſe oportet autoritatem, in uerbis ſententias, ut graues, uel aptas opinionibus hominum ac moribus: his enim ſaluis, licet aſſumere ea quibus illuſtrem fieri orationem putamus. delectant tranſlata, ſuperlata, ad nomen adiuncta, duplicia, & idem ſignificantia, atque ab imitatione rerum non abhorrentia. Vbi licet nobis intueri, ad uerbum, Ciceronis uerba ex hoc loco ſuſtuliſſe, nec tamen eum nominaſſe. Et aliquantò pòſt: Itaque ἐνάργειαν, inquit, cuius in præceptis narrationis feci mentionem, quia plus eſt euidentia, uel, ut alij dicunt, repræſentatio, quàm perſpicuitas, & illud quidem patet, hæc ſe quodammodo oſtendit, inter ornamenta ponamus. Magna uirtus eſt, res de quibus loquimur, clare, atque ut cerni uideantur, enuntiare. neq; enim ſatis efficit, neq; ut debet plene dominatur oratio, ſi uſque ad aures uolet, atque ea ſibi iudex de quibus cognoſcit, narrari credit, non exprimi, & oculis mentis oſtendi. Eſt igitur unum genus quo tota rerum imago quodammodo in uerbis depingitur, Conſtitit in digitos extemplò arrectus uterq;, & cætera, quæ nobis illam pugilum congredientiũ aciem ita oſtendunt, ut nõ clarior futura fuerit ſpectantibus. Cicero quoque in Verrem, Stetit ſoleatus Prætor Pop. Rom. cum pallio purpureo: tunicaq; talari muliercula nixus in littore. Non ſolùm qui legit hæc, ipſum os intueri uideatur & habitum: ſed quædam etiam ex his, quæ dicta non ſunt, ſibi ipſe aſtruat. Ego certe mihi cernere uideor & uultum, & oculos, & deformes utriuſq; blanditias, & eorũ qui*

aderant

*aderant tacitam auerſationẽ,ac timidam uerecundiam. Interim ex pluribus effi-
citur illa,quam conamur exprimere,facies.ut eſt apud eundem,Nempe omnium
ornatum uirtutum.Exemplum uel unum ſufficiat in deſcriptione conuiuij luxu
rioſi,Videbar uidere alios intrantes, alios uerò exeuntes:quoſdam ex uino ua-
cillantes:quoſdam heſterna potatione oſcitantes, humus erat immunda,lutulẽta
uino,coronis languidulis,& ſpinis cooperta piſcium.Quid plus uideret,qui in-
tereſſet?* *Hæc eſt ergo illuſtris oratio,de qua Cicero loquitur,cum inquit,Il-
luſtris eſt autem oratio,ſi & uerba grauitate delecta ponuntur,non ridicula,ſed
quæ pondus ſuum habeant.* Et translata. *Hoc hyperbole,de qua dictum fi-
gura.* Et ad nomen adiuncta. *Quæ dicuntur epitheta:de qua ſanè figura
ita Quintilianus: Epitheton quod rectè dicimus appoſitum,à nonnullis ſequens
dicitur.eo poëtæ & frequentius & liberius utuntur. Nanq; illis ſatis eſt conue-
nire uerbo cui apponitur, & ita dentes albi, & humida uina in his non repre-
henduntur. Apud Oratorem, niſi aliquid efficitur, redundat. id autem erit hu-
iuſmodi,ut ſi dicas, O' facinus indignum,ò durũ pectus:quod ob rem ridiculam
amiciſsimum perditum ire poßit. Solet fieri alijs adiunctis epitheton tropis : ut
apud Vergilium,turpis egeſtas,triſtis ſenectus.ueruntamen talis eſt ratio huiuſce
uirtutis,ut ſine appoſitis nuda ſit, & uelut incompta oratio.* Et duplicata.
*Et idem ſignificantia,ut Ciceronis illud in Catilinam:Tandem aliquãdo Qui-
rites Catilinam furentem audacia,ſcelus anhelantem,peſtem patriæ nefariè mo-
lientem,uobis atque huic urbi ferrum, flammamq; minitantem, ex urbe uel eie-
cimus,uel emiſimus,uel ipſum egredientem urbe proſecuti ſumus.abijt,exceßit,
euaſit,erupit.* Senſus attingitur. *Hoc eſt,animus compungitur.* Et cæ-
teris. *Quæ dicta, & quæ ſtatim dicentur de ſuaui oratione.* Altero fit.
Dilucidum dicit.

Suaue autem genus erit dicẽdi, primum elegan- *De oratione ſuaui.*
tia & iucunditate uerborum ſonantium & lenium:
deinde coniunctione,quæ neq; aſperos habeat con-
curſus,neq; diſiunctos, atque hiantes : & ſit circun-
ſcripta nõ longo anfractu,ſed ad ſpiritũ uocis apto:
habeatq; ſimilitudinem,æqualitatemq; uerborum.
tum ex contrarijs ſumpta uerbis crebra crebris,pa-
ria paribus reſpondeant:relataq; ad idẽ uerbum,&
geminata, atq; duplicata,uel etiã ſæpius iterata po-

nantur:conſtructioq; uerborum,tum cōiunctionibus copuletur,tum diſſolutionibus relaxetur.

STREB. *SVAVE dicendi genus ex tribus conficitur : ex elegantia & iucunditate uerborum ſonantium & lenium : ex ſuauitate collocationis & numeri : ex bonitate figurarum. Elegantia & iucunda uerba ſunt,non affectata,non illa minus uſitata,magniſq; laboribus à uetuſtis rerum ſcriptoribus pueriliter emendicata:ſed omnia ſonantia,& lenia ex ſuauibus literis,in quibus uerbis eſt praeclara ſignificandi uis,ſine obſcœnitate:ut,elegantia, iucunditas,modulatio, florere,magnopere, ſtiliue. Coniunctio,iunctura à Quintiliano dicitur : quæ ſi proximè cohæret, ut lapides coagmentati, fœdos & aſperos fugit concurſus priorum ſequētiumq; uerborum:ut,cæca caligine,clara Roma,tuba bona,mors turpis,lex ſancta. Euitat etiam diſiunctos hiatus: ut, ama omnes, arma Aeneæ, ſeditio oritur, frugi homo. Ad coniunctionem facit & circunſcriptio, quæ eſt abſoluta numeris, & aurium iudicio comprehenſa clauſula. Pro lege Manilia,Statui Quirites ueſtram uoluntatem, & Reipublic. dignitatem, & ſalutem prouinciarum atque ſociorum, meis omnibus commodis & rationibus præferri oportere. Decurrit hæc oratio cum ſuauitate,nec anfractu longo,id eſt,circunductione longè producta,ſpiritum uocemq; debilitat. Nec ſatis eſt orationem bene cohærere,ſi non habet ſimilitudinem æqualitatemq; uerborum. Nec enim ſi minuti lapides grandioribus ſaxis in muro cohærent, pulcherrimam faciunt ſtructuram, ſed potius inæqualem, aſpectuq; deformem:ſic in oratione ſuauiori quærenda uerborum ſimilitudo. Ponamus diſſimilia,& improbanda,Ferebatur ea uolubilitate linguæ,eaq; dicendi celeritate,ut nihil eſſet leue magis.Quinque poſteriora uerba cæteris multò leniora ſunt.æquiparemus hoc pacto,Ferebatur ea uolubilitate linguæ, eaq; dicendi celeritate, ut nihil omnino uolubilius accelerari & expediri poſſit. In quo ſyllabas haud quaquàm metimur, ſed diſcordiam magnitudinum repudiamus. Sunt & figuræ iucundiores, quum crebra crebris, paria paribus relata reſpondent.Cicero pro Milone: Eſt igitur Iudices non ſcripta,ſed nata lex:quam non didicimus,accepimus,legimus,uerum ex natura ipſa arripuimus,hauſimus, expreſſimus. Hic paribus numeris comprehenſa crebro conferuntur. Contraria relata ſunt in eadem oratione, Quem cum omnium gratia noluit,hunc uoluit cum aliquorum querela? quem iure,quem loco,quem tempore, quem impune non eſt auſus, hunc iniuria, iniquo loco,alieno tempore, cum periculo capitis non dubitauit occidere? Relata ad idem uerbum, Aphricano uirtutem induſtria : uirtus,gloriam : gloria,æmulos comparauit. Geminata atque duplicata accipimus eadem. Quintilianus: Nam & uerba geminantur:ut,Occidi,occidi. Ah Corydon Corydon. Cicero Philippica*

lippica ſecunda, Bona *(miſerum me, conſumptis enim lachrymis, tamen infixus animo hæret, dolor) bona, inquam,* Cn. *Pompeij acerbiſsimæ uoci ſubiecta præconis.* Sæpius iterata ſunt : *Vos enim ſtatuiſtis, uos ſententiam dixiſtis, uos iudicaſtis.* Coniunctionibus copulantur *hæc pro lege Manilia, Aſia tam opima eſt & fertilis, ut & ubertate agrorum, & uarietate fructuum, & magnitudine paſtionis, & multitudine earum rerum, quæ exportantur, facilè omnibus terris antecellat.* Diſſolutionibus *hæc relaxantur, hoc eſt, ſine coniunctione ponuntur, in octaua* Antoniana : *At uerò erecti, incitati, parati, armati animis iam eſſe debemus.* Vtemur *autem ſuaui genere dicendi, quando uoluptatem afferre cupiemus, ut in laudationibus, aut motus animorum componere, aut admiratione retinere mentes.*

Suaue autem. *Vt uno Ciceronis modò contenti ſimus exemplo: Si patres conſcripti, pro ueſtris immortalibus in me, fratremq́; meum, liberosq́; noſtros meritis parum uobis cumulatè gratias egero, quæſo, obteſtorq́; ne meæ naturæ potius, quàm magnitudini ueſtrorum beneficiorum id tribuendum putetis. quæ enim tanta poteſt exiſtere ubertas ingenij? quæ tanta dicendi copia? quod tam diuinum atq́; incredibile genus orationis, quo quiſquam poſsit ueſtra in nos uniuerſa promerita, non dicam complecti orando, ſed percenſere enumerando? & totus ille locus.* Coniunctione. *Id eſt, uerborum ſtructura.* Aſperos concur. *Vt, Sextus Roſcius. melius dicas, Sextus quoq́; Roſcius. & non, ſed rex Xerxes: at pro eo, rex Xerxes, & ſimilia.* Diiunctos. *Cum extrema uocalis, uocalem primam uerbi ſequentis includit: ut ſi dicas, ære emit, illi incumbit, ferro omnia, & ſimilia. hiat enim iunctura, quæ ſtructior, pleniorq́; fieret, ſi conſonantes uocalibus applicarentur, hoc modo, ære mercatur, illi totus incumbit, ferro cætera.* Circunſcripta. *Hoc dicit, ſi clauſula longior non fuerit, quàm ut uno poſsit ſpiritu enunciari: ut in ipſa clauſulæ pronunciatione uocem mutare non neceſſe fuerit.* Habeatq́. *Ne alia grandia, magnificaq́;, alia porrò humilia & depreſſa : nam in ſermone tenui, ſublime, nitidumq́; non conuenit, fitq́; corruptum, quia in plano tumet. Ita humilia circa res magnas carpimus: itaq́; ut ridetur illud, Prætextam in ciſta mures roſere Camilli: ita probatur Vergilianum illud, Sæpe exiguus mus. nam adiectiuum exiguus, epitheton aptum, proprium, efficit ne plus expectaremus. & caſus ſingularis magis decuit : & clauſula ipſa unius ſyllabæ non uſitata, addit gratiam. Imitatus itaque eſt utrunque Horatius, Naſcetur ridiculus mus.* Ex contrarijs. *Hæc figura Antitheton appellatur,* Latinè Contrapoſitum : *cuius exemplum non uidemus commodius proferre poſſe, quàm Ciceronis illud in Catilinam. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia : hinc pudicitia, illinc ſtuprum : hinc fides, illinc fraudatio : hinc pietas, illinc ſcelus : hinc conſtantia, illinc furor : hinc honeſtas,*

G. VALLA.

illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido. Denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, uirtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cum uitijs omnibus. Poſtremò copia cum egeſtate, bona ratio cum perdita, mens ſana cum amentia, bona deniq; ſpes, cum omnium rerum deſperatione confligit. Quintilianus autem de hac figura locutus: Non uno, inquit, fit modo. nam & fit ſi ſingula ſingulis opponuntur: ut, uicit pudorem libido, timorem audacia. & bina binis: non noſtri ingenij eſt, ueſtri auxilij eſt. & ſententia ſententijs: dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Relataq́ꝫ ad idem uerbum. *Vt, Neque is es Catilina, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocarit. ad idem enim uerbum plura referuntur: quod fit aut præpoſito uerbo, aut in ultima parte collocato, ut hic: aut in medio.* Et geminata. *Vt, Perturbatio iſtum mentis, & quædam ſcelerum offuſa caligo, & ardentes furiarum faces excitarunt. Et illud: Inueſtigata, comperta, patefacta, ſublata, deleta, extincta. Et illud: Pater hic tuus, patrem hunc appellas? patris tui filius eſt.* Conſtructio. *Vt, Tectumq́;, laremq́;, Armaq́;, Amyclæumq́; canem, Creſſamq́; pharetram.* Diſſolutionibus. *Vt, Alexandro Aquila in deliberando conſilium, in præliando uirtus, in beneficio benignitas non deerat, ſed duntaxat in ſupplicio crudelitas. nam cum aliqua res dubia accidiſſet, apparebat ſapientiſſimus: cùm autem confligendum eſſet cum hoſtibus, fortiſſimus: cum uerò præmium dignis tribuendum, liberaliſſimus: & cum animaduertendum, clementiſſimus. Et apud Vergilium: Hîc illum uidi iuuenem Melibœe, quotannis Bis ſenos cui noſtra dies altaria fumant, Hic mihi reſponſum primus dedit, ille petenti. Sed utrunq; horum, inquit Quintilianus, coaceruatio. etenim tantum iuncta aut diſſoluta, omnibus ſcriptores ſua nomina dederunt, ſed uaria, & ut cuique fingere placuit. fons quidem unus, qui acriora facit, & inſtantiora quæ dicimus, & uim quandam præ ſe ferentia uelut ſæpius erumpentis affectus.*

Suauis oratio ex rebus.

Fit etiam ſuauis oratio, cum aliquid aut inuiſum, aut inauditum, aut nouum dicas. Delectat enim quicquid eſt admirabile, maximeq́ꝫ mouet ea, quæ motum aliquem animi miſcet, oratio, quæq́ꝫ ſignificat Oratoris ipſius amabiles mores: qui exprimũtur aut ſignificando iudicio ipſius ex animo humano ac liberali: aut inflexione ſermonis, cum aut au-

gendi

gendi alterius, aut minuendi ſui cauſſa, alia dici ab Oratore, alia exiſtimari uidentur, idq́ꝫ comitate fieri magis, quàm uanitate. Sed multa ſunt ſuauitatis præcepta, quæ orationem, aut magis obſcuram, aut minus probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis eſt ipſis, quid cauſa poſtulet, iudicandum.

SVAVIS oratio conſicitur uerbis, ut antè dictum eſt, & rebus, de quibus nunc agitur. Res numero quinq; ſunt. Inuiſum, id eſt, non antè uiſum, Inauditum, Nouum, Affectus, & Oratoris amabiles mores. Delectant hæc omnia, ſuſcitant attentionem, animumq́; reficiunt: ea de re ſuauia dicuntur. Inuiſum & inauditum differre ſciunt omnes: geſta priſcorum non uidimus, ſed audiuimus: uerum ab his duobus noua quantum differant, haud fortè cuiq; notum eſt, quia inuiſa, & inaudita uidentur eſſe noua. Nouum temporis eſt: inauditum, & inuiſum ignorationis, & rei quæ non uenit in ſenſum. Ita quædam priſca poſſunt eſſe noua. Tamen aliquando confunduntur. Cicero in Academicis: In rebus inuſitatis utamur uerbis interdum inauditis. Et paulò pòſt de re eadem: Noua ſunt rerum nouarum facienda nomina. Hic inaudita uerba & noua dixit eadem. Hoc itaq; mihi uidetur, Ciceronem duos præcipue facere ſenſus aſpectum, & auditũ, quibus Orator multa cognoſcat: reliquos Oratori non ita ſæpe conſiderandos exiſtimare. Deinde inuiſa & inaudita non accipere, quæ nemo unquam uel uiderit, aut audierit (hoc enim modo noua eſſent omnia) ſed quæ nemo eorum ad quos habetur oratio. Præterea noua appellare quæcunque recenter acta ſunt. Laudauit poëtas Cicero in oratione pro Archia poëta. Hoc nouum fuit in iudicio Romano. Vtar, inquit, ueſtra benignitate, quoniam me in hoc nouo genere dicendi diligenter attenditis. Saſſia Cluentij mater filio diuortium fecit, nupſit genero ſuo Melino. Hoc Romæ fuerat inauditum. O` mulieris, inquit, ſcelus incredibile, & præter hanc unam in omni uita inauditum. Octauius Cæſar pene puer exercitum ſua ſponte comparauerat in Marcum Antonium. Hoc inuiſum, & inauditum. Cicero Philipp. quarta: Laudo, laudo uos Quirites, cum gratiſſimis animis proſequimini nomen clariſſimi adoleſcentis, uel pueri potius. Sunt enim facta eius immortalitatis, non ætatis. Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnium ſeculorum memoria tale cognoui. Suauis oratio, multumq́; popularis. Iam quæris orationem, quæ motum aliquem animi cõmiſceat. In perorationibus frequenter inuenies, & in alijs partibus actionũ, ſed multò pulcherrima eſt tertia actione in Verrem de caſu Philodami, ſed longior eſt, quàm quæ commentarijs inſeri debeat. Amabiles mores oſtendit Orator, aut commenda- STREB.

*tione uirtutum,aut inſectatione uitiorum,aut iudicio animi liberalis,& ad offi
cia ſubeunda prompti. Multa ſunt exempla in Seruiliũ Rullum,& in Verrẽ:&
hoc pro Cluentio:Abs te peto Oppianice,ut me inuitum de patris tui cauſſa di
cere exiſtimes adductum fide,atque officio defenſionis. Sermonis inflexio non
eſt apoſtrophe,ut quidam fabulatur : ſed uelut egreßio,quum diflectit Orator à
curſu:aut augendi alterius,aut minuendi ſui cauſſa. Cicero pro Cornelio Bal-
bo:Et ſuccedo orationi,quæ non præteruecta ſit aures ueſtras, ſed in animis o-
mniũ penitus inſederit,ut plus uoluptatis ex recordatione illius orationis, quàm
non modò ex mea, ſed ex cuiuſquam oratione capere poßitis. Hic ſe comitate,
& benignitate quadam imminuit, ut Pompeium, Craſſumq́;, qui eadem cauſſa
antè dixerant,augere poßit. Nec id facit per ironiam,atq; dißimulationem,ſed
ut ipſe dicit,per comitatem. Poſtea uideamus, quæ ſuauitatis præcepta magis
obſcuram,minusq́; probabilem faciunt orationem. Elegantia uerborum, atq;
iucunditas perſæpe figurata,deinde compoſitio,quæ tranſgreßione ſæpe utitur,
hoc eſt,uerba de loco in locum traducit, & figuræ comptiores, & ſermonis in-
flexiones,non ſemper quidem, ſed plerunq; orationem,aut magis obſcuram,aut
minus probabilem faciunt. Quamobrem ſuauitati non utique dabitur locus, ſed
nobis eſt ipſis, quid cauſſa poſtulet,iudicandum.*

G. VALLA. Fit etiam ſuauis. *Vt ipſe Cicero pro Cælio:Prægeſtit animus iam uidere
primum lautos iuuenes mulieris beatæ ac nobilis familiares: deinde fortes uiros
ab Imperatrice in inſidijs,atque in præſidio balnearum locatos : ex quibus re-
quiram quonam modo latuerint, aut ubi:alueus'ne ille,an equus Troianus fue-
rit,qui tot inuictos uiros muliebre bellum gerentes tulerit,ac texerit.Illud uerò
reſpondere cogam, cur tot uiri ac tales,hunc & unum,& tam imbecillũ,quàm
uidetis,non aut ſtantem comprehenderint,aut fugientem conſecuti ſint. qui ſe
nunquam profecto, ſi iſtum in locum proceſſerint,explicabunt. quàm uolent in
conuiuijs faceti,dicaces,nonnunquam etiam ad uinum diſerti ſint. alia fori uis
eſt,alia triclinij:alia ſubſelliorum ratio,alia lectorum:non idem iudicum,comeſ-
ſatorumq́; conſpectus:lux deniq; alia eſt ſolis, & lychnorum.* Delectat. *Vt
ipſe in Piſonem: Sed multa carne ſubrancida ſerui ſordidati miniſtrant,nonnul
li etiam ſenes : idem coquus,idem atrienſis:piſtor domi nullus,nulla cella : panis
& uinum à propola,atque decupa:Græci ſtipati,quini in lectulis, ſæpe plures,
ipſe ſolus bibiturus, quæ eodem de ſolio miniſtrentur:ubi galli cantum audiuit,
auum ſuum reuixiſſe putat : menſam tolli iubet.* Quæq; ſignificat. *Vt pro
Cælio : Adulterum ego putarem, ſiquis hanc paulò liberius ſalutaſſet?Et contra
Catilinã:Serui,mehercule,mei ſi me iſto pacto metuerent, ut te metuunt omnes
ciues tui,domum meam relinquendam putarem. Et rurſus pro Cælio:O magna
uis ueritatis : quæ contra hominum ingenia,calliditatem,ſolertiã,contraq́; fictas
omnium*

omnium inſidias facilè ſe per ſcipſam defendat. Inflexione ſermonis. *Quæ figura, apoſtrophe dicitur à Græcis. hæc, ut inquit Quintilianus, mirè mouet: Siue aduerſarios inuadimus, Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharſalica gladius agebat? Siue ad inuocationem aliquam conuertimur, Vos enim Albani tumuli, atq; luci, uos inquam imploro. Siue ad inuidioſam implorationem, O' lex Portia, legesq; Semproniæ.* Augendi alterius. *Vt in Tuberonem memorato in exēplo.* Minuendi ſui cauſſa. *Vt pro Milone, O' me miſerum? O' me infelicem? reuocare tu me in patriam Milo potuiſti.* Alia dici ab Oratore. *Hæc figura, Ironia dicitur: ut illud in Catilinam: A' quo repudiatus ad ſodalem tuum uirum optimum Metellum demigraſti. Vnde quoniam Socrates ea plurimum uſus eſt, appellatus eſt εἴρων, ſimulator.* Quæ orationem. *Ideo illa à nobis repudiata ſunt præcepta.*

C. F. Reliquum eſt igitur, ut dicas de cōuerſa oratione atq; mutata. C. P. Eſt itaq; id genus totum ſitum in cōmutatione uerborū, quæ ſimplicibus in uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cum aut proprium, aut idem ſignificās, aut factum uerbum in plura uerba deducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad unū uerbū reuocatur, aut aſſumpta uerba remouentur, aut in circuitus diriguntur, aut in coniunctione fit unum uerbum ex duobus.

De oratione mutata.

Duæ ſpecies cōmutandæ orationis in uerbo.

DIVISIO *facta eſt orationis. Genus eſt, inquit, eloquendi ſua ſponte fuſum, alterum uerſum, atque mutatum, nunc de conuerſa oratione præcipit, atque mutata, in cuius non dicam interpretatione, ſed inuentione interpres ille Georgius fruſtra laborauit: doctus quidē bene tradita in improbum ſenſum conuertere, atque mutare. Vidit Cicero proprijs, & ſimplicibus uerbis, & oratione ſponte fuſa, atque naturali, non ſemper utendum: quòd neq; iucundum ſit, neque uarium, neque uehemens uno ſemper uti genere dicendi: uoluit igitur, & uerba ſingula, & coniuncta aliquando mutari: ut plus iucunditatis eſſet, plus uarietatis, plus cuiuſdam uirtutis in oratione. Eſt itaq; id genus totum ſitum in commutatione uerborum. Cōmutatio duplex. Altera uerba de loco mutat in locum, aptius ordinandi gratia: altera dilatat, aut contrahit uerba, aut ad uarietatem,* STREB.

aut ad ſignificandi uim ampliorem. In qua mutatione plurimum uerſatur Orator. Hinc illud infrà, Eloquendi, inquit, exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uerſatur. Nam (quod antè dixi) genere ſponte fuſo perraro uti poſſumus, propterea quòd ordo naturalis, ut eſt multò optimus quando reſpondet, ita uotis eloquentiæ non ſæpe reſpondet. Quòd ſi antea de commutatione uerborum facta eſt mentio, ne quid mirere: alterum enim genus ſine altero explicari uix poteſt. Nec ſponte fuſa magnopere egent præceptione, niſi quod explorare oporteat, ſint'ne per ſe bona, an commodius immutentur. Igitur ſuperiora tanquam naturalia conſiderantur, quæ ſi uertenda ſunt, atque mutanda, poſuit rationes immutandi. Verba dilatantur. Oratio in pauciora quædam contrahitur, uel etiam in unum uerbum. Proprium eſt uerbum, bellum. Idem ſignificans aſſumpta figura, Mars. Neque enim dicit idem ſignificantia, ſynonyma, quæ & ipſa propria ſunt: ſed in figuris uſurpata loco propriorum.

Factum, id eſt, compoſitum, de quo fit hic mentio (quamuis quatuor modis uerba fiant) ut armipotens. bellum ducitur in plura, ut Motus armorum in hoſtili diſcordia. Quid tum? hoc & illo ſic utemur, ut res ipſa perſuadebit. Bello uicit Aphros, honeſto marte ſuperauit Aſiaticos, & in hoc armorum motu ac hoſtili diſcordia nunquàm ceſſit rebus aduerſis. Hoc modo & copia, & uarietas, & iucunda uerborum compoſitio miſcetur. Armipotens dicitur à poëtis, nec enim omnia ſuccedunt, neque tot membris ſeparantur. Experiare licet ſimilem uariandi legem. Cicero non dicit ubique Rhetoricen, ſed etiam Oratoris artem, orandi facultatem, rationem diſſerendi, bene dicendi ſcientiã, dicendi facundiam: dices tamen non quod illorum uenerit in buccam: ſic faciunt imperiti: ſed optime prioribus ac poſterioribus cohærebit: quod ipſe facit libro de Oratore.

Definitio ad unum uerbum reuocatur hoc modo, Rem finit Orator, deinde quod pluribus intelligendum propoſuit, uno complectitur uerbo: quæ ratio dicendi ſit amplior & grauior, quam ſi quid ieiune, atq; ſicce uerbo tantum notetur: quod quando ſit uſurpandum, res ipſa monſtrabit. Cicero: Nos Deorum immortalium tẽpla, nos muros, nos domicilia, ſedeſq; populi Romani, penates, aras, focos, ſepulchra maiorum: nos leges, iura, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus. Partibus definit patriam, deinde uerbo cõprehendit, ut genere ſummo. Dicet quiſpiam, hic uerbum in plura uerba deducitur. Fatebor quidem: ſed aliud eſt, progrediẽtem, ab uno ad plura peruenire: aliud, à pluribus ad unum. Referuntur hæc dilatatio, & cõtractio: ideoq; in contrariũ dicuntur. Tale eſt illud Vergilij: Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni, Carthago. Nam deſcriptio Carthaginis reuocatur ad uerbum. Aſſumpta uerba remouentur per negationem, non per correctionem, quæ nihil remouet, ſed magis idoneum ſubiungit. Etenim Quintilianus appellat argumentum à remotione, cuius

cuius una pars, pluresúe negando tolluntur. De correctione ſit hoc exemplum, ex actione tertia in Verrem: Non enim *furem, ſed ereptorem: non adulterum, ſed expugnatorem pudicitiæ: non ſacrilegum, ſed hoſtem ſacrorum, religionumq́; : non ſicarium, ſed crudeliſſimum carnificem ciuium, ſociorumq́; in ueſtrum iudicium adduximus. Hæc ita remouentur, ut in breuius non contrahantur. Qua de re non idoneum ſit exemplum, ſed ea cauſſa poſitum, ne quis arbitretur eiuſmodi remotiones ab autore ſignari. In breuius contrahuntur hoc modo: Errauit imprudens, ſenſu lapſus eſt, exiſtimauit eſſe Pompilium qui eſſet Octauius. Sceleri non adiecit animum? Nihil eſt iſtorum. Quid igitur? Occidit inimicum. Priora tolluntur, ut apertius conficiatur hoc extremum, quæ rei totius eſt ſumma. Circuitus autem comprehenſio eſt, ſiue clauſula longioribus numeris comprehenſa, quæ dicitur à Græcis Periodos. De qua Cicero in Oratore, Quintilianus in nono, permulta dixerunt. Difficilius iſthuc expedire, quid circuitus ad orationis contractionē omnino faciat. Nam qui de uerborum extenſione putant hic fieri mentionem, turpiter hallucinantur. Ego quidem ſic exiſtimo, eſſe plurima, quæ dicendo ab Oratore longè, lateq́; funduntur: tandem una periodo anguſtius omnia contrahuntur: ut fit in peroratione frequentiſſimè, quando repetuntur argumenta. Nec in peroratione ſolum, ſed in omni quæſtione, ſi quid fuſius extenſum parit obſcuritatem, id circunſcribimus, unoq́; circuitu comprehendimus, ut quid ſit effectum manifeſtius oſtendamus. Et ne tædium aſſeramus in longioribus exemplis, ponamus hoc noſtrum, Irritæ ſunt apud te preces amicorum: nulla te manet neceſſitudo, non te reddit exorabilem affinitas, nihil te flectunt propinquorum uoces, nulla parentum mouet te charitas. Quid eſt igitur, quod ipſi ſperare poſſimus? Hæc membra ſex, breuiter in circuitum dirigentur hoc modo, Si neque preces amicorum, neque neceſſariorum, neque affinium, propinquorum, neque etiam parentum te mouent, quid eſt, quod ipſi ſperare poſſumus? Vnde conſtat illum circuitum, quo frequenter utuntur hiſtorici, plurimum iuuare breuitatem, ac diſſipata, diſperſaq́; in unum congregare, atque etiam leuare tædium audientis, ſi forſan immorandum eſt, unumq́; & idem ſæpius alio & alio modo enunciandum.*

In coniunctione, hoc eſt, in compoſitione uerborum, fit unum uerbū ex duobus, ut patrem occidit parricida. poteſt omnia fortuna omnipotens. ſalutem feret ſalutifer exercitus.

Cùm aut proprium. *Vt, Te nemus Angeriæ: uitrea te Fucinus unda.* G. VALLA. *Et, Hæc nauis onuſta præda Sicilienſi: Cùm & ipſa quoque eſſet ex præda. Et, Multi & graues dolores inuenti parentibus & propinquis multi.*

Cùm aut definitio ad unum uerbum reuocatur. *Vt, Qui ſunt, qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui bellum crudeliſſimè*

geſſerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienſes. Qui ſunt, qui ſibi ignoſci poſtulant? Carthaginienſes. Aſſumpta. *Per correctionem, Hunc ego non immanem, ſed firam duco.* Circuitus. *Id eſt, in clauſulam uerba extendunt: ut quod dicit de Sexto Roſcio: Etenim cùm artifex eiuſmodi ſit, ut ſolus dignus uideatur eſſe, qui in ſcena ſpectetur: tum uir eiuſmodi eſt, ut ſolus dignus uideatur, qui cò nõ accedat.* Aut coniunctione. *Fit unum uerbum ex duobus nouatione uocabuli, de qua dictum ſuperius eſt.*

In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi poteſt commutatio, non uerborum, ſed ordinis tantummodo: ut cùm ſemel dictum ſit directè, ſicut natura ipſa tulerit, inuertatur ordo, & idem quaſi surſum uerſus, retroq; dicatur, deinde idem interciſè, atque permiſtè. Eloquendi autem exercitatio maximè in hoc toto conuertendi genere uerſatur.

STREB. ORATIONIS *ordo triplex eſt: directus unus, inuerſus alter, alius permixtus. Cicero Philippica ſeptima: Num hoſtem Antonium iudicauiſtis? Nec tum hoſtis eſt à uobis iudicatus Antonius? Et paulò pòſt: Tum non hoſtem iudicaſtis Antonium? Et iterum: Tum ille hoſtis non eſt iudicatus? Et rurſus, Non eſt iudicatus Antonius hoſtis? Quoties unam & eandem commutauit ſententiam? Ouidius: Anna ſoror, ſoror Anna. Directum: Omnia parent homini. Inuerſum: Homini parent omnia. Permixtum: Omnia homini parent. Hæc eſt illa commutatio non uerborum, ſed ordinis tantummodo, quam tradit autor: & ad eligendum id quod omnium eſt optimum, & ad uariandam repetendorum collocationem.*

G. VALLA. Vt cùm ſemel dictum eſt. *Quæ figura Græcè ὑπάνοδος regreſſus dicitur, ut propoſitis duobus ſecundum primo, deinde primum capimus, ut apud Vergilium: Forte ſub arguta conſederat ilice Daphnis, Compulerantq; greges Corydon & Thyrſis in unum, Thyrſis oues, Corydon diſtentas lacte capellas.* Et idem quaſi ſurſum. *Hæc κλῖμαξ Græcè, Latinè gradatio nominatur. hæc repetit ea, quæ dicta ſunt: & priuſquàm ad aliud deſcendat, in prioribus reſiſtit: ut, Africano uirtutem induſtria, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Et Calui: Non ergo magis pecuniarum repetundarum, quàm maieſtatis: neque maieſtatis magis, quàm Planciæ legis: nec Planciæ legis magis, quàm ambitus: neque ambitus magis, quàm omnium legum iudicia perierunt.* Deinde interciſè, atque permiſtè. *Vt, Stupere*

pere gaudio.ſimul enim auditur,cœpit.Permixte:ut,Tam deeſt auaro quod habet,quàm quod non habet.

C.F. Actio igitur ſequitur,ut opinor. C.P. Eſt ita:quæ quidẽ Oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maximè eſt. Facit enim & dilucidam orationem, & illuſtrem, & probabilem,& ſuauẽ,non uerbis,ſed uarietate uocum, motu corporis, uultu. quæ plurimum ualebunt,ſi cum orationis genere cõſentient,eiusq́ uim,ac uarietatem ſubſequentur. *De pronunciatione.*

ACTIO *pronunciatio eſt, quarta pars artis Rhetoricæ, ut hoc in opere Cicero conſtituit. Et antè rationem commonſtrauimus,eoq́; fecimus quòd alibi quintam fecerat partem. Omnis actio cum rerum & cum uerborum momentis,id eſt,uarijs crebrisq́; immutationibus commutanda maxime eſt. Eſt enim actio ſententiarum & actio uerborũ. Nec in oratione plura ſunt,& omnis actio eſt in uarietate uocum,motu corporis,uultu. Vox aurem ferit. Motus corporis & uultus tangit oculum.Per quos duos ſenſus,inquit Fabius,omnis ad animum penetrat affectus.Vox eſt in quantitate,grandis,exigua,media. In qualitate,candida,fuſca,plena,exilis,lenis,aſpera,contracta,fuſa,dura,flexibilis,clara,obtuſa. Voce utimur acuta, graui, flexa,lenta,citata. Motus corporis eſt uel in toto, uel in partibus,ut capite,humeris,brachijs,manibus,pectore, lateribus,pedibus. Vultus in fronte,ore,& adiunctis partibus. Nõ quum de loco in locum mouentur,quod ad motũ pertinet,ſed cum indicio quodam ac propè neceſſario ſigno ſanguinis aut ſpiritus, interiorem animum produnt. Hæc tria plurimum ualebunt,ſi cum orationis genere,req́; ſubiecta conſentient,eiusq́; uim ac uarietatem ſubſequentur. dilucidam facient orationem diſtinctione:illuſtrem,rei immutatione:probabilem,dignitate:ſuauem,tacita quadã modulatione.Quæ rebus & uerbis quidem fiunt,tamen meliora ſunt quum pronunciatione adiuuantur.Cur autem hiſce de rebus Cicer.tam breuiter? Quia limari quidẽ,ſed donari ab arte non poſſunt.Quod ipſe libro de Oratore teſtatur:Hæc,inquit,cum ipſo homine naſcuntur,linguæ ſolutio,uocis ſonus,latera,uires,conformatio quædam,& figura totius oris & corporis. In Oratore tamen paulò plura ſcribit expreſſiora,ſed nos ad ea melius componet imitatio, quàm multa præceptorum traditio. Quintilianus uoluit rem omnem late fuſeq́; tractare,ac eloquẽtia ueſtire : quod ut minus eſt neceſſarium,ita certe ad cognoſcendum non inutile.* STREB.

G. VALLA. Facit enim & dilucidam. *Cum ſit actio, rhetorum omnium conſenſu, in duas diuiſa partes, uocem & geſtum, quorum altera oculos, altera aures mouet, per quos duos ſenſus omnis ad animum penetrat affectus: non dubium quin dilucidam orationem, & illuſtrem, & probabilem, & ſuauem, ſi fuerit decora, effectura ſit. cuiuſmodi autem eam eſſe conueniat, copioſiſſime expoſuit Quintilianus.*

De memoria.
*als: gemma

C. F. Nunquidnam de Oratore ipſo reſtat? C. P. Nihil ſanè præter memoriã, quæ eſt * germana literaturæ quodammodo, & in diſsimili genere perſimilis. Nam ut illa cõſtat ex notis literarum, & ex eo in quo imprimuntur illæ notæ: ſic confectio memoriæ tanquam cera locis utitur, & in his imagines ut literas collocat.

STREB. IN PARTIBVS *extremam memoriam facit, ut aliarum cuſtodem. Ea eſt duplex. Naturalis, quæ nõ cadit in præceptum. Artificialis quam una ratione & ſimilitudine perſtringit. Vtendum, inquit, locis, pro charta: imaginibus, pro literis, quia memoria eſt germana, id eſt, ſimilis literaturæ, quæ eſt conformatio & uelut pictura literarum. Literatura & conſcriptio conſtat ex notis & ſignis literarum, & ex eo in quo imprimuntur notæ, ut charta, membrana, pugillaribus. Sic confectio memoriæ, quæ eſt ars conficiendæ memoriæ, locis utitur pro ceratis tabellis: imaginibus, pro literis. Loca ſunt ædes, caſtella, templa, uiæ. Imagines autem quiſquis pro ſuo arbitrio fingit, ut leonum, urſorum, armorum, rerumq́; cæterarum. Verba collocantur & ſententiæ: uerba quidem, ſi admodum pauca ſunt: quia permulta collocare nunquàm expediet. Sententiæ melius deſignantur, ut ſi dicturus Orator, quinque faciat partes, & in ueſtibulo domus ſtatuat armatum Annibalem, quia deliberandum ſit de bello Punico. In atrio argentarium nummis onuſtum, quòd de cogenda pecunia locus alter habeatur. In impluuio treis uiros ingentes in equis, quia tertius eſt locus de præficiendis tribus imperatoribus. In aula prima duas manus in latum diuulſas & armatas, quoniam ſit quarta pars de ſupplendis legionibus decem. In aula ſecunda fingat duas Lunas, quòd ultimus eſt locus ſecundo menſe copias educi oportere. Hæc inducere ſatis eſt. Etenim memoria non tam arte, quàm uſu & exercitatione firmatur.*

G. VALLA. Quæ eſt gemma. *Talis, inquit, eſt memoria, qualis gemma in qua ſculptæ ſunt literæ, quæ in cera deſigantur: nam & ipſa quoq; memoria ita rerum*

figuras

figuras continet impreſſas, uel etiam uerba. Eſt autem memoria quidem duplex, alia naturalis, alia arte comparata. Naturalis adiuuari ac augeri arte adhuc poteſt. Arte comparatur aut per imagines: ut Cicero in Rhetoricis ad Herennium tradit. aut ſolertia & diligentia, quam exponit Quintilianus, melior euadit. aut tertiò medicamine roboratur. nam quemadmodum medici propemodum omnes & philoſophi tradunt, memoriæ omnis imbecillitas, aut à cerebro frigido eſt, aut à frigido & arido, aut à frigido & humido: aut aliquando etiam uarias mutat imagines propter calidum in humido, ut in bilioſis ſolet accidere. his omnibus cauſsis inſpectis, medelæ ſingulis ſuæ poſſunt accommodari.

C.F. Igitur quoniã uis Oratoris omnis expoſita, quid habes de orationis prçceptis dicere? C.P. Quatuor eſſe eius partes: quarum prima, & poſtrema ad motum animi ualet. is enim initijs eſt, & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidẽ facit orationi. Sed amplificatio quanquàm habet proprium locum, ſæpe etiam primum, poſtremum quidẽ ferè ſemper, tamẽ reliquo in curſu orationis adhibenda eſt, maximeq́ cum aliquid aut confirmatũ eſt, aut reprehenſum. Itaq́ ad fidem quoq́ uel plurimũ ualet. Eſt enim amplificatio uehemens quædam argumentatio, ut illa docẽdi cauſſa ſit, hæc commouendi.

De partibus orationis.

Locus amplificationis in oratione.

Amplificatio quid.

IN TREIS *partes diſtributa eſt omnis doctrina dicendi: primum in ipſam uim Oratoris, deinde in orationem, tum quæſtionem. Porrò tranſit ad ſecundam quæ præceptis orationis continetur. Orationis partes ſunt quatuor, ſi refutatio confirmatione concluditur. duæ quidem ad docendum, totidem ad mouendum: quarũ uis & ratio ab interpretatione ſuperiori peti poteſt. Principium delibat affectus. Peroratio conficit & abſumit. Narratio docet quid ſit in cauſſa. Confirmatio, quid certi incerti'ue ſit. Partibus iungit amplificationem, quoniam quum de motu animi paulò antè dixiſſet, & ad eam rem amplificatio plurimum ualeret, annectenda uidebatur. Simul ut interpretaretur quo ſenſu motum animi duabus tantum partibus dediſſet, quum in reliquo*

STREB.

curſu orationis adhibeatur. Non eſt igitur amplificatio una de ſummis partibus orationis,ſed è grauioribus locis uehemens quædam argumentatio deducta:eiq; parti ſubijcienda,unde deducta eſt. Quintilianus quatuor amplificationum genera facit, incrementum, comparationem,ratiocinationem,congeriem: quæ quidem aperte monſtrant, quid per amplificationem accipere debeamus. Cicero in hoc libro tam aperte,quàm Quintilianus amplificandi rationem monſtrat. Quamobrem debemus hic eſſe breuiores. Amplificatio habet proprium locum perorationem,quod ipſe teſtatur his uerbis,Augendi,inquit, hic eſt proprius locus in perorando. ſæpe etiam primum obtinet locum, Quouſq; tandem abutêre patientia noſtra Catilina? Quandiu nos etiam furor iſte tuus eludet? Quem ad finem ſeſe effrenata iactabit audacia? Nihil'ne te nocturnum præſidium Palatij?nihil'ne urbis uigiliæ?nihil timor populi? nihil occurſus bonorum omnium? nihil hic munitiſſimus habendi Senatus locus? nihil horum ora uultusq; mouerunt? & quæ ſequuntur. Poſtremum ferè ſemper amplificatio locum tenebit. Videre licet perorationes alias, & eam quæ eſt in Verrem actione ultima,& pro Milone.Longiora ſunt exempla,quàm quæ ſuis uerbis exponi debeant. Reliquo in curſu orationis amplificatio adhibenda eſt, maximeq; quum aliquid aut confirmatum eſt, aut reprehenſum. Etenim antè non conuenit:quia turpe facinus, id augere quod probandum eſt. Multa ſunt exempla in Verrem,quale iſthuc de Sopatro,à quo pecuniã Verres acceperat.* Quod ubi reprehendit Cicero,ſubdit,Scelus eſt accipere ab reo,quantò magis ab accuſatore? quantò etiam ſceleratius ab utroque? Fidem quum propoſuiſſes uenalem in prouincia,ualuit apud te plus is qui pecuniam maiorem dedit? Cõcedo.Forſitan aliquis aliquando eiuſmodi quidpiam fecerit. Cum uerò fidem ac religionem tuam alteri addictam pecunia accepta habueris, pòſt eandem aduerſarijs tradideris,maiore pecunia,utrunq; falles?& trades cui uoles,& ei quem fefelleris,ne pecuniam quidẽ reddes? Quem mihi tu Bulbum? quem Stalenum?quod unquam huiuſmodi monſtrum, aut prodigiũ audiuimus,aut uidimus? Amplificatio ad fidem plurimũ ualet:quia uehemens eſt argumentatio:&,ut ipſe poſtea dicit,grauior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicendo fidem.Facit autem duas argumentationum ſpecies:unam, quæ docẽdi cauſſa fit. Ea eſt probatio rei dubiæ faciens fidem. Alteram, quæ ſit probatio cum animi motu.Ea fit aut argumentis,aut aſſeuerationibus,argumentorum loco.

O. VALLA. Quoniam igitur. *Quoniam totus hic Oratoriarum Partitionum liber in treis diuiſus eſt partes,in uim Oratoris, orationis partes,& quæſtiones:cum dictum de prima ſit, de reliquis nunc dicendum eſt, primoq; de orationis partibus. Quarum prima & poſtrema ad motum animi ualent : non quin reliquæ quoque idem præſtent,ſed quòd in his duabus ferè tota uis mouendi explicetur*

cetur. ideo in Areopago his uti Oratores per præconem prohibebantur: ingredienti ſiquidem Oratori præco aiebat, μὴ προοιμιάζειν, μηδ' ἐπιλογεῖν, Nec procœmio, ne'ue epilogo utare. id autem ideo, quò uerum facilius ab omni affectu ſemoti poſſent dijudicare. Sed amplificatio. *De hac dicemus, ubi de concluſione tractabit.* Vt illa docendi. *Hoc eſt, ut confirmatio docendi cauſſa adhibetur, ita amplificatio cauſſa mouendi.* Sumuntur autem. *Ita Quintilianus: Cauſſa principij nulla alia eſt, quàm ut auditorem, quò ſit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maximè rebus inter autores plurimos conſtat, ſi beneuolum, attentum, docilem fecerimus: non quia iſta per totam actionem non ſint cuſtodienda, ſed quia initijs præcipuè neceſſaria, per quæ in animum iudicis, ut procedere ultrà poſſimus, admittimur.*

C. F. Perge igitur ordine quatuor mihi iſtas partes explicare. C. P. Faciam, & à principijs primùm ordiar. Quę quidem ducuntur, aut ex perſonis, aut ex rebus ipſis. Sumuntur autem trium rerum gratia, ut amicè, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus eſt in perſonis, noſtris, diſceptatorum, aduerſariorum: è quibus initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur, aut meritis noſtris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maximè liberalitatis, officij, iuſtitiæ, fidei, contrarijsq; rebus in aduerſarios conferendis, & cum ijs, qui diſceptãt aliqua cõiunctionis aut cauſſa, aut ſpe ſignificanda: & ſi in nos aliquod odium offenſio'ue collata ſit, tollenda ea, minuenda'ue, aut diluendo, aut extenuando, aut compenſando, aut deprecando. *Initia unde ducantur.* *Quid in perſonis ſpectandum ad ducenda principia.*

QVONIAM *de principijs omnes omnia fabulantur, & nihil aliud etiam triuiales ſcholæ perſonant, non ſtat mihi hæc in parte diutius immorari, nec aliorum more Græca proferre monumenta, quò planum fiat ignotum per ignotius. Principij & initij uerbum Ciceroni frequens, quia procœmium Græcum eſt, exordium tranſlatitium. Principia ducuntur aut ex perſonis, aut ex rebus ipſis. Certè in hæc duo recidũt quæcunq; ſubijciuntur Oratori, quamobrem* STREB.

iſthuc

iſthuc aliarum partium commune eſt. Sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Amice, cum beneuolentia: intelligenter, cum docilitate. Hoc pacto tritiora fugit uerba. Quorum moleſta repetitio ut tædium affert, ſic eſt eloquentiæ inimica. Sunt & hæc tria cæterarum partium communia, ſed eorum eſt præcipuus uſus in exordijs. Perſonarum tria facit genera. Vnum in nobis. Alterum diſceptatorum, id eſt, eorum quibus eſt cognoſcendi poteſtas. Tertium aduerſariorum, in quibus aduerſæ partis Oratores intelliguntur, ſicut & in noſtris noſtri litigatores. Beneuolentiam conciliamus à meritis noſtris: quia benefactorum recordatio gratiam iure ſuo poſtulat. Cicero: Si quando inimicorum impetum propulſare ac propellere cupiſtis, defendite nunc uniuerſi unum: qui ne omnes occideretis, ardoreq́; flammæ conflagraretis, mei capitis periculo non dubitaui prouidere. A` dignitate litigatoris ducitur initium: Maxime uellem iudices, ut P. Sylla & antea dignitatis ſuæ ſplendorem obtinere, & poſt calamitatem acceptam modeſtiæ fructum aliquem potuiſſet percipere. Idem pro Flacco: Quod enim eſſet præmium dignitatis, quod populus Romanus quum huius maioribus ſemper detuliſſet, huic denegaret? quum L. Flaccus ueterem ueteris gentis in liberanda patria laudem, prope quingenteſimo anno reipublicæ retuliſſet. Parcius Cicero de ſua dignitate, ut pro Muræna: Idem Conſul eum ueſtræ fidei commendat, qui antea Dijs immortalibus commendauit. Et in eodem principio: Ac ſi ut nõnullis in ciuitatibus fieri ſolet, patronus huic cauſſæ publicè conſtitueretur, is potißime honore affecto defenſor daretur, qui eodem honore præditus non minus afferret ad dicendum autoritatis, quàm facultatis. Ab aliquo genere uirtutis ſumuntur initia, maxime liberalitatis, officij, iuſtitiæ, fidei, quæ uirtutes ideo gratiores ſunt, quòd in aliorum commoditates & uſus conferuntur. Cicero pro Rabirio perduellionis reo: Me cum amicitiæ uetuſtas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum meæ uitæ perpetua conſuetudo, ad C. Rabirium defendendum eſt adhortata. At uerò ut id ſtudioſiſſimè facerem, ſalus reipubl. conſulare officium, Conſulatus denique ipſe mihi unà uobiſcum cum ſalute reipublic. commendatus cogit. Hic eſt liberalitas operam perpetuò dantis, officium amici, iuſtitia uiri pericula propulſantis, Conſulisq́; fides in rempubl. Cõtraria uitia in aduerſarios conferuntur, ut in Ebutium pro Cecinna. Cum his qui diſceptant, ut iudicibus aliqua coniunctionis aut ſpes, aut cauſſa proponitur. Cicero pro C. Rabirio: Sic exiſtimare debetis Quirites, poſt hominum memoriam, rem nullam maiorem, magis periculoſam, magis ab omnibus uobis prouidẽdam, neque à Trib. pleb. ſuſceptam, neque à Conſule defenſam, neq; ad P. R. eſſe delatam. Idem in Verrem proponit iudicibus ſpem bonæ exiſtimationis, ſi Verrem damnauerint. Odium & offenſio tollitur aperta refutatione. Minuitur,

ſi diluamus

ſi diluamus probabili argumento, ſi extenuemus figuris, qualis eſt ironia pro Ligario, ſi compenſemus aliquo genere uirtutis: ſi deprecemur, id eſt, amoliamur honeſta poſtulatione. Quæ penè omnia Cicero facit in exordio pro Cluentio: ſed longius eſt, quàm quod perſcribi debeat.

Quorum primus. *Qintilianus, Sed perſonarum, inquit, eſt, ut pleriq; tradiderunt, triplex ratio, ex litigatore, ex aduerſario, ex iudice: nam exordiũ duci nonnunquam ab actore cauſſæ ſolet: quanquam enim pauciora de ſeipſo dicit, & parcius, plurimum tamen ad omnia momẽti eſt in hoc poſitum.* Aut meritis. *Vt ipſe ad Quirites antequàm iret in exilium, Si quãdo inimicorum impetum propulſare ac propellere cupiſtis, defendite nunc uniuerſi unum, qui, ne omnes occideretis, ardoreq; flammæ conflagraretis, mei capitis periculo nõ dubitaui prouidere. Nam quem uirtutis gloria cum ſumma laude ad cœlũ extulit, eundem inimicorũ inuidia indigniſſime oppreſſum deprimit ad ſupplicium.* G. VALLA.
Et Demoſthenes pro Cteſiphonte, Πρῶτον μὲν ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις ὅσην εὔνοιαν ἔχων ἐγὼ διατελῶ τῇ τε πόλει καὶ πᾶσιν ὑμῖν, τοσαύτην ὑπάρξαι μοι παρ' ὑμῶν εἰς τουτονὶ τὸν ἀγῶνα. *Primùm quidem Athenienſes, Deos Deasq; omneis oro, atque obteſtor, ut quo animo ſemper fui in hanc ciuitatem, & ueſtrum quemlibet, eodem me cauſſam hanc agentem audiatis.* Contrarijs rebus. *Vt ipſe in Vatinium. Si tua tantummodo Vatini quid indignitas poſtularet, ſpectare uoluiſſem, feciſſem id, quod his uehementer placebat, ut te, cuius teſtimonium propter turpitudinem uitæ, ſordesq; domeſticas, nullius momenti putaretur, tacitus dimitterem: nemo enim horum ita te refutandũ, ut grauem aduerſarium: aut ita rogandum, ut religioſum teſtem arbitrabatur.* Demoſthenes contra Midiam: Τὴν μὲν ἀσέλγειαν ἄνδρες δικασταὶ ὦ, καὶ τὴν ὕβριν ᾗ πρὸς ἅπαντας ἀεὶ χρῆται μειδίας, οὐδένα οὔθ' ὑμῶν οὔτε τῶν ἄλλων πολιτῶν ἀγνοεῖν οἴομαι. *Petulantiam Iudices, inſolentiamq;, qua in omnes utitur Midias, neminem neq; ueſtrum, neq; aliorũ ciuium eſſe arbitror qui ignoret. Ita Iſocrates in Lochitã:* Ὡς μὲν τοίνυν ἔτυπτέ με ὁ λοχίτης ἄρχων χειρῶν ἀδίκων, ἅπαντες ὑμῖν οἱ παρόντες μεμαρτυρήκασι. Τὸ δ' ἁμάρτημα τοῦτ' οὐχ ὅμοιον δεῖ νομίζειν τοῖς ἄλλοις. *Vt igitur me cædebat Lochites prior laceſſens iniuria, omnes uobis, qui adſunt, teſtantur. Peccatum uerò hoc non eſt alijs ſimule iudicandum.* Aut deprecando. *Deprecor, uehementer precor, & refuto. Statius, Nec deprecor umbram Accipere. Vergil. Equidem merui, nec deprecor, inquit. Luca. Non deprecor hoſti. Seruari, dum me ſeruet ceruice reciſa. Ouidius in Faſtis, Ille metu pauidus, mortem non deprecor, inquit. Auguſtin. in pſalmo octogeſimonono, Deprecor commune eſt uerbum: dicimus enim deprecor te, & deprecor à te. Aut deprecando, hic intelligendum eſt recuſando, refutandoq;.*

Docilitas unde comparetur.

Intelligenter autem ut audiamur, & attente, à rebus ipſis ordiendum eſt. Sed facilime auditor diſcit, & quid agatur intelligit, ſi complectare à principio genus, naturamq́ cauſſæ, ſi definias, ſi diuidas, ſi neq; prudentiam eius impedias confuſione partium, nec memoriam multitudine: quæq́ mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri.

STREB. INTELLIGENTER *audimur, quum facilime auditor diſcit, & quid agatur, intelligit: quod expeditius fiet, ſi à rebus ipſis, quàm ſi longius à perſonis ordiamur.* Complectitur à principio genus *meteriamq; cauſſæ* Cicero *in* Verrem, Multa *mihi neceſſariò* Iudices *prætermittenda ſunt, ut poſſim aliquo modo aliquando de ijs rebus, quæ meæ fidei commiſſæ ſunt, dicere.* Recepi *enim cauſſam* Siciliæ*: ea me ad hoc negocium prouincia attraxit.* Tamen *hoc onere ſuſcepto, &c.* Hic *expoſuit ſummam totius accuſationis.* Proponit *aliter in* Antonium *oratione* IIII. Fundamenta *ſunt iacta reliquarum actionũ: nam eſt hoſtis à* Senatu *nondum uerbo appellatus, ſed re iam iudicatus* Antonius. Poëtæ *ſemper initio proponunt genus, & caput argumenti: non ita frequẽter* Oratores. À *definitione ſæpenumero ſumunt initium ſcriptores artium, remq́; totam breui circunſcriptione uerborum enunciant.* Quæ *ratio diſſerendi non ita decenter cõueniat* Oratoribus. Latius *paulò dilatant finitionẽ, ut* Cicero *actione ſexta in* Verrem, *inſigne furtum partibus deſcribit,* Venio *nunc ad iſtius, quemadmodum ipſe appellat, ſtudium, ut amici eius, morbum & inſaniam, ut* Siculi, *latrocinium: ego quo nomine appellem neſcio.* Rem *uobis proponam: uos eam ſuo nominis pondere penditote: genus ipſum prius cognoſcite* Iudices, *deinde fortaſſe non magnopere quæretis, quo nomine appellandum putetis.* Nego *in* Sicilia *tota, tam locuplete, tam uetere prouincia, tot oppidis, tot familijs, tam copioſis, ullum argenteum uas, ullum* Corinthium, *aut* Deliacum *fuiſſe:* Nego *ullam gemmam, aut margaritam fuiſſe, aut quicquam ex auro, aut ebore factum, ſignum ullum æneum, marmoreum, eburneum:* Nego *ullam picturam, neque in tabulis, neque textilem fuiſſe, quin quæſierit, inſpexerit, quod placitum ſit, abſtulerit.* Hoc *initium eſt, quod complectitur genus naturamq; cauſſæ, quod cauſſæ deſcribit finitq; latius explicanda, quod diuidit ſpecies quæſtionis.* Diuidit Antoniana *prima,* Antequàm *de* Repub. P. C. *dicam ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam uobis breuiter conſilium*

lium & profectionis, & reuerſionis meæ. In partitione uitanda partium confuſio. quia prudentiam, hoc eſt, intelligendi uim, atq; facultatem implicat. Vitanda multitudo, quia memoriam confundit. Quærendum genus illud obuium, & dilucidum, quò facilius omnes dicta percipiant.

Intelligenter autem. *Quia quæ primò dicuntur, illa magis conſiderari ſolent: ut de prouincijs conſularibus ipſe, Si quis ueſtrum P.C. expectat, quas ſim prouincias decreturus, conſideret ipſe ſecum, qui mihi homines ex prouincijs potiſſimum detrahendi ſint: non dubitabit, quid me ſentire conueniat, cum quid mihi ſentire neceſſe ſit, cogitarit. Lyſias in epitaphio auxiliantium Corinthijs,* Εἰ μὲν ἡγούμην οἷόν τε εἶναι, ὦ ἄνδρες οἱ παρόντες ἐπὶ τῷδε τῷ τάφῳ, λόγῳ δηλῶσαι τὴν τῶν ἐνθάδε κειμένων ἀνδρῶν ἀρετήν, ἐμεμψάμην ἂν τοῖς ἐπαγγείλασιν ἐπ' αὐτοῖς, ἐξ ὀλίγων ἡμερῶν λέγειν. *Si quidem fieri poſſe arbitrarer, ô uiri præſentes hoc in ſepulchro, oratione ut exprimi poſſet eorum, qui iacent, uirtus: equidem illos accuſarem, qui mihi ex paucis diebus, ut de his orationem haberem, denuntiarunt.* Si complectare. *Vt ipſe pro Publio Sylla, Maximè uellem iudices, ut P. Sylla & antea dignitatis ſuæ ſplendorem obtinere, & poſt calamitatem acceptam modeſtiæ fructum aliquem potuiſſet percipere: ſed quoniam ita tulit caſus infeſtus, ut ampliſſimo in honore, tum communi ambitionis inuidia, tum ſingulari Antronij odio euerteretur, & quæ ſequuntur. Demoſthenes Ad Philippi epiſtolam:* Ὅτι μὲν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι Φίλιππος οὐκ ἐποιήσατο τὴν εἰρήνην πρὸς ὑμᾶς, ἀλλ' ἀνεβάλετο τὸν πόλεμον, πᾶσιν ὑμῖν φανερὸν γέγονεν. ἐπειδὴ γὰρ Φαρσαλίοις Ἅλον παρέδωκε, καὶ τὰ περὶ Φωκέας διῳκήσατο, καὶ τὴν Θρᾴκην κατεστρέψατο πᾶσαν, αἰτίας οὐκ οὔσας πλασάμενος, καὶ προφάσεις ἀδίκους ἐξευρών, τῷ μὲν ἔργῳ πάλαι πολεμεῖ πρὸς τὴν πόλιν, τῷ δὲ λόγῳ νῦν ὁμολογεῖ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, ἧς ἔπεμψεν. *Quòd Philippus, Athenienſes, non quidem pacem uobiſcum fecit, ſed bellum diſtulit, eſt omnibus manifeſtum. Poſtquàm enim Pharſalijs Halum tradidit, & res Phocenſium ſuo arbitratu conſtituit, ac Thraciam omnem cepit: falſas commentus cauſſas, ac prætextu minimè iuſto inuento, re quidem ipſa, iam pridem bellum gerit cum urbe, uerbo autem nunc demum confitetur ex epiſtola, quam ad uos miſit.* Si definias. *Hoc eſt, determines, ut ipſe in Catilinam, Rempub. Quirites, uitamq; omnium ueſtrum, bona, fortunas, coniuges, liberosq; ueſtros, atque hoc domicilium clariſſimi imperij, fortunatiſſimam, pulcherrimamq; urbem hodierno die deorum immortalium erga uos ſummo amore, laboribus, conſilijs, periculisq; meis ex flamma, atque ferro, ac penè ex faucibus fati ereptam, & uobis conſeruatam ac reſtitutam uidetis. Demoſthenes de Cherronenſibus,* Ἔδει μὲν ὦ Ἀθηναῖοι τοὺς λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν, μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν, ἀλλ' ὃ βέλτιστον ἕκαστος ἡγεῖται, τοῦτ' ἀποφαίνεσθαι. ἄλλως τε καὶ περὶ κοινῶν πραγμάτων καὶ μεγάλων

VALLA.

ὁ μηδὲν βουλομένων. ἐπειδὴ δ' ἔνιοι τὰ μὲν, φιλονεικίᾳ, τὰ δ', ὅτου δή ποτε αἰτίᾳ προάγονται λέγειν, ὑμᾶς ὦ ἀθηναῖοι τοὺς πολλοὺς δεῖ πάντα τὰ ἄλλα ἀφέντας, ἃ τῇ πόλει νομίζετε συμφέρειν, ταῦτα καὶ ψηφίζεσθαι, καὶ πράττειν, *id eſt, Conueniebat, Athenienſes, ut omnes qui uerba apud uos facerent, neque odio cuiuſquam, neq; gratia, oratione uterentur, ſed quod optimum quiſq; arbitraretur, hoc ſimpliciter enũtiaret, cum præſertim publicis maximisq; de rebus conſultetis. Cum uerò quidam partim ſtudio contendendi, partim alia quacunque cauſſa adducti accedant ad dicendum: uos multos Athenienſes, rebus alijs omnibus prætermiſsis, quæ ipſi intereſſe reip. putetis, ea tum ſuffragijs ueſtris comprobare, tum facere etiã oportet.* Si diuidas. *Cicero ipſe pro Cluentio Habito, Animaduerti Iudices omnem accuſatoris orationem in duas diuiſam eſſe partes: quarum altera mihi niti, & magnopere confidere uidebatur inuidia iam inueterata iudicij Iuniani: altera tantummodo conſuetudinis cauſſa timidè, & diffidenter attingere rationem ueneficij criminum, qua de re, lege eſt hæc quæſtio conſtituta.* Iſocrates *in oratione, quæ ab eo de pace inſcripta eſt.* Ἅπαντες μὲν εἰώθασιν οἱ παριόντες ἐνθάδε, ταῦτα μέγιστα φάσκειν εἶναι, καὶ μάλιστα σπουδῆς ἄξια τῇ πόλει, περὶ ὧν ἂν αὐτοὶ μέλλωσι συμβουλεύσειν, οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ περὶ ἄλλων τινῶν πραγμάτων ἥρμοσε τοιαῦτα προειπεῖν, δοκεῖ μοι πρέπειν καὶ περὶ τῶν νῦν παρόντων πραγμάτων ἐντεῦθεν ποιήσασθαι τὴν ἀρχήν. ἥκομεν γὰρ ἐκκλησιάσοντες περί τε πολέμου, καὶ εἰρήνης, ἃ μεγίστην ἔχει δύναμιν ἐν τῷ βίῳ τῷ τῶν ἀνθρώπων. *Id eſt, Conſueuerunt omnes, qui huc accedunt ad dicendum, ea maxima dicere eſſe. ac multo ſtudio, & cõtentione digna urbi noſtræ, de quibus ſententiam ipſi ſunt dicturi. Enimuero ſi de alijs ullis rebus hæc præfari conueniat, uidetur mihi de ijs rebus, quæ nunc in deliberatione uertuntur, hinc ducendum initium eſſe dicendi. Venimus enim in concionem de bello, ac pace conſulturi: quæ duæ res maximam in uita hominum uim habent.*

Vt attente autem audiamur, trium rerum aliqua conſequemur. Nam aut magna quædam proponemus, aut neceſſaria, aut coniuncta cum ipſis apud quos res agetur.

STREB. ATTENTIONEM *excitant aut magna, aut neceſſaria, aut coniuncta cum ipſis, apud quos res agetur. Magna pariunt admirationem: Neceſſaria uim incutiunt animis: Coniuncta, ſpe boni, fuga mali mortales ſolicitant. Magna proponuntur initio pro Rabirio perduellionis reo, quod paulò ante citabamus, & ægloga quarta Vergilij, Sicelides Muſæ paulò maiora canamus, & Aeneidos ſeptimo, Maior rerum mihi naſcitur ordo, Maius*

opus

opus moueo. Neceſſaria proponit Cicero Antoniana tertia, Serius omnino P. C. quàm tempus reipub. poſtulauit, aliquando tamen conuocati ſumus, quod flagitabam equidem quotidie, quippe cum bellum nefarium, contra aras & focos, contra uitam fortunasq; noſtras, ab homine profligato ac perdito non comparari, ſed geri iam uiderem. Hic tempus reipub. dicit neceſſitatem more ſuo. Coniuncta cum ipſis apud quos res agebatur, poſuit in Verrem, Quod erat optandum maximè Iudices, & quod unum ad inuidiā ueſtri ordinis, infamiamq; iudiciorum ſedandam maximè pertinebat, id non humano conſilio, ſed propè diuinitus datum atq; oblatum uobis, ſummo reipub. tempore uidetur.

Nam aut magna. *Vt ipſe in Verrem Cicero, Quod erat optandum maximè iudices, & quod unum ad inuidiam ueſtri ordinis infamiamq; iudiciorum ſedandam maximè pertinebat, id non humano conſilio, ſed propè diuinitus datum atque oblatum uobis ſummo Reipub. tempore uidetur. Inueterauit enim iam opinio pernicioſa Reipub. uobisq; periculoſa, quæ non modo Romæ, ſed & apud exteras nationes omnium ſermone percrebuit, his iudicijs quæ nunc ſint, pecunioſum hominem, quamuis ſit nocens, neminem poſſe damnari. Et Demoſthenes contra Timocratem,* Τοῦ μὲν ἀγῶνος ὦ ἄνδρες δικασταὶ τοῦ παρόντος, οὐδ' ἂν αὐτὸν οἶμαι Τιμοκράτην ἐπεῖν ὅτι ἄλλος ἐστὶν αἴτιος αὐτῷ πλὴν αὐτὸς αὑτῷ. χρημάτων γὰρ οὐκ ὀλίγων ἀποστερῆσαι βουλόμενος τὴν πόλιν, παρὰ πάντας τοὺς νόμους νόμον εἰσήνεγκεν οὔτ' ἐπιτήδειον, οὔτε δίκαιον ὦ ἄνδρες δικασταί. ὃς τὰ μὲν ἄλλα ὅσα λυμανεῖται, καὶ χεῖρον ἔχειν τὰ κοινὰ ποιήσει, κύριος ἂν γένηται, τάχα δὴ καθ' ἕκαστον ἀκούοντες ἐμοῦ μαθήσεσθε, ὃ δ' οὖν μέγιστον ἔχω, καὶ προχειρότατον πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν οὐκ ἀποστήσομαι. τὴν γὰρ ὑμετέραν ψῆφον, ἣν ὀμωμοκότες περὶ πάντων φέρετε, λύει, καὶ ποιεῖ μηδενὸς ἀξίαν ὁ τούτου νόμος. *Non arbitror iudices ne ipſum quidē Timocratē dicere poſſe, alium huius iudicij autorē, quàm ipſum ſibi, fuiſſe. Cum enim propoſitum haberet urbem fraudare non modicis pecunijs, contra leges omnes legem ipſe promulgauit neq; commodam Iudices, neq; iuſtam, quæ quàm multis alijs modis corrumpet, ac deteriores faciet res noſtras, perlata ſi fuerit, fortaſſe intelligetis, cum ſingula, quæ dicam, attenderitis. Vnum autem, quod maximum, maximeq; in promptu habeo, dicere interea non grauabor. Sententiam enim ueſtram, quam iurati omnibus de rebus fertis, antiquat, & nullius autoritatis ac momenti reddit iſtius lex.*

O. VALLA.

A rebus exordiorum genera.

Sit autem hoc etiam in præceptis, ut ſi quando tempus ipſum, aut res, aut locus, aut interuētus alicuius, aut interpellatio, aut ab aduerſario dictū aliquod, & maxime in perorādo, dederit occaſionem

nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus: & quæ ſuo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterũt ad principiorum præcepta transferri.

STREB. PRINCIPIA *ſumuntur extrinſecus à tempore, ut pro Cælio, À re aliqua, ut à præſidijs armatis in foro, pro Milone. À loco, unde pro Deiotaro. Ab interuentu alicuius, unde in Verrem, qui præter opinionem aderat iudicio. Eſt enim hoc quodammodo interuenire, quanquàm improprie dictum. Ab interpellatione, Antoniana quarta, quum propoſuiſſet hostem iudicatum Antonium, & populus acclamando interpellaſſet, adiecit, Nunc uerò multò ſum erectior, quòd uos quoque hoſtem illum eſſe, tanto conſenſu, tantoq́; clamore approbauiſtis. Ab aduerſarij dicto, maxime in perorando, quia res eſt recentior: ut Philippica nona, Nihil præter ſententiam dicerem, niſi P. Seruilio reſpondendum putarem, qui hunc honorem ſtatuæ nemini tribuendum cenſuit, niſi qui ferro eſſet in legatione interfectus. Quæ ſuo loco de amplificatione dicentur, multa ex ijs poterunt ad principiorum præcepta trãsferri. Nam & amplificatio ſæpe etiam primum locum habet, quod antè monſtratum eſt, & principium atq; peroratio communiter ad affectum comparantur, & ſunt uerba quædam figuræq́; communes utriuſq; partis, & principia finibus, fines principijs optime reſpondent. Quibus de cauſsis, initia & perorationes habere quædam præcepta communia, nihil eſt cur miremur.*

G. VALLA. Sit autem hoc etiam. *Quintilianus autem, Ad cauſſam, inquit, extra pertinet tempus: unde principium pro Cælio. locus: unde pro Deiotaro. habitus: unde pro Milone. opinio: unde in Verrem. deinceps ne omnia enumerem, fama iudiciorum, expectatio uulgi. nihil enim horum in cauſſa eſt: ad cauſſam tamen pertinet.* Et in perorando. *Hoc eſt, in ipſa concluſione quod dictum fuerit (quoniam ultimo dictum loco, magis hæret) dabit aliquando exordij nobis occaſionem.*

De narratione. C. F. Quid, in narratione, quæ tandem conſeruanda ſunt? C. P. Quoniam narratio eſt rerum explicatio, & quædam quaſi ſedes, ac fundamẽtum conſtituendæ fidei, ea ſunt in ea ſeruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus, quæ

partim

partim ſunt neceſſaria, partim ſunt aſſumpta ad ornandum. Nam ut dilucide, probabiliterq́ narremus, neceſſarium eſt: ſed aſſumimus etiam ſuauitatem. Ergo ad dilucide narrandum, eadem illa ſuperiora explicandi, & illuſtrandi pręcepta repetemus, in quibus eſt breuitas: eaq́ ſæpiſsime in narratione laudatur: de qua ſuprà dictum eſt.

Tria in narratione ſeruanda.

Dilucida qui fiat narratio.

STREB.

IN PARTIBVS *orationis narratio ferè ſecunda eſt. Ea finitur ab autore, rerum explicatio. Vſus illius ab eodem traditur, ut ſit quædam quaſi ſedes ac fundamentum cõſtituendæ fidei: quia quod argumentorum continet breuis expoſitio, fuſius & apertius extendit, & explicat narratio: unde & propoſitio breuis, pro narratione collocari poteſt. Quòd ſi propoſitio eſt ſedes ac fundamentum argumentationis, erit & narratio. Tertio loco narratio diuiditur, in ea quæ ſunt neceſſaria, & ea quæ ſunt aſſumpta ad ornandum. Dilucide probabiliterq́; narrare, neceſſarium eſt, ut res intelligatur, fidemq́; mereatur: ſed aſſumimus ſuauitatem. Ex quo Quintilianus deduxit hoc præceptum, Ego narrationem, ut ſi ullam partem orationis, omni qua poteſt gratia & uenere exornandum puto. Cur autem ſuauitas adhibeatur, idem Fabius oſtendit. Nec in ulla parte, inquit, intentior eſt iudex, eoq́; nihil recte dictum perit: præterea neſcio quomodo etiam facilius credit, quæ audienti iucunda ſunt, & uoluptate ad fidem ducitur. Hæc ille. In quo refellit eorum fallacem opinionem, qui arbitrabantur eſſe narrationem ſimplicem, nudam, figuris, ornamentis, probationibus deſtitutam. Prima narrationis eſt uirtus, explicandi, & illuſtrandi: ad quod facit illud antè dictũ genus orationis dilucidum & illuſtre, quod eſt pluſquàm dilucidum. Altera uis eſt breuiter exponendi, de qua breuitate ſuprà diſſerebat. Igitur cadunt in narrationem genus dilucidum, & illuſtre, & breue, & duo quæ ſequuntur, probabile & ſuaue. His quinque uirtutibus optimum narrandi genus perficitur.*

G. VALLA.

Quoniam narratio. *Poſt exordium continuò ſequitur narratio.* Fundamentum. *Quoniam narrantur quæ facta ſunt, aut quæ præſentia ex quibus magna uis argumentorum inde elicitur.* Aſſumpta. *Quæ non tam neceſſaria, quàm ornantia ſunt.* Vt dilucide. *Quid dilucidum, quid probabile, quid ſuaue in dicendo ſit, iam memorauimus.*

Probabilis autẽ erit, ſi perſonis, ſi temporibus, ſi locis

Narratio probabilis.

locis ea quæ narrabuntur, conſentient, ſi cuiuſq; facti, & euenti cauſſa ponetur, ſi teſtata dici uidebunt, ſi cum hominum opinione, autoritate, ſi cum lege, cum more, cum religione coniuncta, ſi probitas narrantis ſignificabitur, ſi antiquitas, ſi memoria, ſi orationis ueritas, & uitę fides. Suauis autē narratio eſt, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, ſi interpoſitos motus animorū, colloquia perſonarum, dolores, iracundias, metus, lætitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus.

Narratio ſuauis.

STREB. QVAE *tradit hic Cicero de narratione probabili & ſuaui, ea multis oſcitanter omnia legentibus, obuia, facilia, dilucida uidentur. Res aliter habet. Quotus enim quiſq; intelligit, aut illuſtrat exemplo? Omnes id dictitant narrationem debere eſſe breuem, dilucidam, ueriſimilem, & probabilem: quum uentum eſt ad narrationis expoſitionem, mirum eſt quàm cæcutiamus, non uidentes id quod in arte loquebamur. &, quod fœdius eſt, ſcriptores commentariorum hæc ſubinde præcepta repetunt, non ſine lectorum ſumma moleſtia, nec tamen uſquam monſtrant locum, ubi talia uſu tractata reperiantur. Itaq; facturus operæprecium uideor, ſi paulò diligentius id quod quæritur, exemplo pateſaciam. Sumamus igitur narrationē Ciceronis actione III. in Verrem de Lampſaceno Philodamo, cuius honeſtam ac pudicam filiam Verres rapere, transferre, uiolare contendebat, unde exortus eſt tumultus. Miniſtri Verris, alij cæſi, alij uulnerati, ipſe penè domi combuſtus eſt: Philodamus tandem cum filio damnatus, atq; ſecuri percuſſus. Raptus ille idoneis perſonis attribuitur, ut Rubrio homini facto ad Verris libidines, qui miro artificio quocunq; uenerat, hæc inueſtigare omnia ſolebat. Datur negocium comitibus nequiſſimis, turpiſſimisq; hominibus, ut, inquit, mos erat Verris, & cum ſuæ libidines facere admonuerant. Agè quod tempus erat opportunum magis ad rapiendam mulierem, quàm nocturnum? quàm poſt cœnam lautiorem? quàm cum frater abeſſet, & propinqui? quàm cum frequentes conueniſſent comites illi Verris, qui more Græco bibiſſent? qui popoſciſſent maioribus poculis? qui celebraſſent omnium ſermone, lætitiaq; conuiuium? Quid autem maturius, quàm quòd Lampſaceni poſtridie manè in concionem ueniunt? quærunt quid optimum factu ſit? in Verrem prodeunt? ignem ſubijciunt ædibus? Sic enim facta conſilio uidentur omnia.*

Ne dicas

Ne dicas ea ſic expoſita, quia hoc modo geſta ſunt: ſed ita ab Oratore quæſita & digeſta, ut probabilis eſſet expoſitio. Porrò conſiderauit Orator ſapientiſſimus, qui locus rei conueniret, migraret'ne Verres ad Philodamum: quod erat facturus, niſi retinuiſſet hoſpes. Deinde eo'ne mitteret Rubrium, delitias ſuas, in omnibus eiuſmodi rebus adiutorem ſuum & conſcium. Præterea, quo ſeruos loco conſtitueret Rubrius: quos ad fores ſtare iubet, ut ingredientem auferant. Poſtea ut Verres Philodamum uocarit in Aſiam ad Neronem, ut iniquitate loci facilius damnaretur. Vt in foro Laodiceæ ſpectaculo acerbo ſit necatus. Pergamus. Quàm diligenter cuiuſq; facti & euenti cauſſam poſuit? Lampſaceni, inquit, maxime ſedati & quieti: non irruunt igitur niſi laceſſiti, niſi conſilio capto, niſi re decreta. Mittitur Rubrius, quia factus ad Verris libidines: dantur idonei comites, quia nequiſſimi. Hæc mulier præter cæteras appetitur, quia eximia pulchritudine, & quæ uirum non habebat. Rubrius reliquit hoſpitem, quia parum lautè diuerſari mentiebatur. Philodamus ægre Rubrium admittit, qui Prætores, & Conſules, non Legatorum aſſeclas recipere ſoleret, ut maior ſit eius hominis autoritas, & eius offenſio multò grauior. Quid moror? nihil enim dictum ſine ſua cauſſa, ut ſit in neruoſo quodam genere dicendi. Veniamus ad id quod quartum eſt. Teſtata dici uidentur & aperta atque uulgata. Quia, ut inquit, ciues Romani, qui Lampſaci negociabantur, affuerunt. Quia Verres nullam cauſſam excogitare potuit, quamobrem commiſerit, aut quid euenerit, ut in tantum periculum ueniret. Quia Cicero ea ſe Lampſaci cognoſſe dixit: & C. Varro ex Philodamo audiſſe. Quod quintum eſt, quis non opinetur grande flagitium à Verre commiſſum propter quod Lampſaceni ſocij P.R. Legatum ſaxis, ferro, igni, aggrediuntur? ægre diuelluntur? Quanta autoritas & in Philodamo, & in toto oppido, concione uocata? dictis ſententijs? omnibus uno animo conſentientibus? Contrà, quis non exiſtimet id feciſſe Verrem pro ea autoritate, qua Legatus abutebatur? quis non iudicet iniuria damnatum Philodamum autoritate Dolabellæ corruptiq; iudicij? Lex hoſpitalis à Philodamo ſeruatur. Rubrius laute de more tractatur. probabile eſt. Homo nequam legem uiolat hoſpitij, morem honeſtum repudiat. & hoc probabile. Sanctimoniam religionemq; hoſpitalem ſpernit, adulter impudens. credibile eſt. Eadem religioſe conſeruat homo, genere, honore, copijs, exiſtimatione facilè princeps Lampſacenorum. hoc etiam credibile. Quid tandem? Probitas narrantis ſignificatur his uerbis, Nemo iamiam Dolabella, neque tui, neque tuorum liberûm, quos tu miſeros in egeſtate atque in ſolitudine reliquiſti, miſereri poteſt. Quanto dicit affectu, quanta probitate? quia Dolabella Philodamum damnauerat. Quanta memoria, quanta fide, totam confecit narrationem? qui locos, qui tempora, qui perſonas, qui facta, qui dicta, qui omnia & tenuit, & digeſſit?

Quàm commode ſignificatur & conſuetudinum & antiquitatum obſeruatio? Græco, inquit, more bibebatur, hoſpes hortatur. poſcunt maioribus poculis. Hæc & alia permulta probabilem faciunt narrationem, quæ notaſſe breuiter idcirco uolui, ut interpretis officio ne deeſſem. Quid quòd in eadem expoſitione ſunt omnia, quæ de ſuauitate tradit? admirabere incredibilem ſceleratorum audaciam, ſed magis fratris eius mulieris aduentum, pugnam, cædes, uulnera, & iterum concurſus in concionem, fidem Lampſacenorum in Philodamum, Philodami conſtantem animum ad ulciſcendam iniuriam. Vbi principium audieris, illectus rei nouitate in longum uocabere, non ſine expectatione iucunda, quid Rubrius ſit facturus, quid frater mulieris, quid Lampſaceni, quid tandem Verres immanis & ferox. Quumq; ex leni principio, rixas, pericula, uerbera, cædes ortas cognoueris, tenebunt animum exitus inopinati, tumq; ſenties interpoſitos motus animorum, quando mollitus animo, haud temperabis à lachrymis. Ibidem colloquia perſonarum: Quæſo, inquit, Philodame cur non ad nos filiam tuam intrò uocari iubes? Hic tum alius ex alia parte, Enimuero ferendum hoc non eſt, uocetur mulier. Hic dolores patris & filij, Metus totius domus tum Philodami, tum Verris, lætitiæ in conuiuio, cupiditates ſtupri, iracundiæ in ulciſcendo. Huc adde dilucidum genus ex uerbis proprijs, uſitatis, & diſpoſitis. adde genus illuſtre, quo res ob oculos ponuntur. adde breuitatem eam, quæ nihil fruſtra petit. In una hæc iſta narratione cuncta reperies, quæ proponuntur ab eodem autore ſeruanda.

G. VALLA. Probabilis. *In Rhetoricis ueteribus, Probabilis, inquit, erit narratio, ſi in ea uidebuntur eſſe, quæ ſolent apparere in ueritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabuntur, ſi cauſſæ factorum extabunt, ſi fuiſſe facultates faciendi uidebuntur: ſi tempus idoneum, ſi ſpatij ſatis, ſi locus opportunus ad eandem rem de qua narrabitur, fuiſſe oſtendetur: ſi res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorum qui audient opinionem, accommodabitur: ac ueri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Quæritur enim ut ſit probabilis narratio, quis, quid, cur, ubi, quando, quemadmodum, quibus adminiculis, natura noſtra, opinio Iudicum, uulgi mos: quæ ſunt omnia, perſona, factum, cauſſa, locus, tempus, modus, facultas, opinio.* Si teſtata. *Id eſt, de quibus teſtimonia habita ſint.* Euenti. *Euentus, inquit ipſe in Rhetoricis, eſt exitus alicuius negotij, in quo quæri ſolet, quid ex quaque re euenerit, eueniet, euenturumq; ſit. quare hoc in genere, ut commodius quid euenturum ſit, antè animo colligi poſſit, quid quaque ex re ſoleat euenire conſiderandum eſt, hoc modo, ex arrogantia odium, ex inſolentia arrogantia.* Opinione. *Opinio eſt cunctorum ad quæ ancipiti feramur ſententia, uni uel pluribus propenſior exiſtimatio.* Autoritate. *Autoritas eſt mentis & corporis*

quædam

quædam dignitas, quæ efficit tum ſua præſentia, tum etiam oratione, ut cæteri ei reuerentiam præſtent. Si cum lege. *Lex, ut* Papinianus *inquit, eſt commune præceptum, prudentium conſultum, delictorum, quæ uel ſponte, uel ignorantia contrahuntur, coërcio, communis reipub. ſponſio.* Cum more. *Mos eſt, quod inter homines ſolitum eſt fieri.* Cum religione. *Religio eſt, quæ diuinæ naturæ cultum & ceremonias affert.* Si antiquitas. *Id eſt, ueneratio.* Si memoria. *Ne uera exciderint, & falſa narret.* Suauis autem narratio. *Vt Cælij in Antonium: Nanq; ipſum offenderunt temulento ſopore profligatum, totis ſtertentem præcordijs, ructuoſos ſpiritus geminare, præclaraſq́; contubernales ab omnibus ſpondis tranſuerſas incubare, & reliquas circùm iacêre paßim: quæ tamen exanimatæ terrore, hoſtium aduentu percepto, excitare Antonium conabantur, nomen inclamabant, fruſtra ceruicibus tollebant: blandius alia ad aurem inuocabat, uehementius etiam nonnulla feriebat. quarum omnium cùm uoce, tactuq́; oſcitaret, proximæ cuiuſque collum amplexu petebat, neq; euigilare ebrius poterat: ſed ſemiſomno ſopore inter manus centurionum, concubinarumq́; iactabatur.*

C. F. Nempe ea ſequuntur, quę ad faciendam fi- *De confirmatione.*
dem pertinent. C. P. Ita eſt, quæ quidẽ in confir-
mationem, & in reprehenſionem diuiduntur. Nam *Confirmatio duplex.*
in confirmando, noſtra probare uolumus: in repre-
hendendo, redarguere contraria. Quoniam igitur
omne, quod in cõtrouerſiam uenit, id aut ſit, nec'ne *Quæſtionum ſpecies.*
ſit, aut quid ſit, aut quale ſit, quæritur: in primo con-
iectura ualet, in altero definitio, in tertio ratio.

NARRATIONI *iuncta ferè partitio eſt, ſed ipſa confirmationi ce-* STREB.
dit, cuius eſt fundamentũ. Confirmatio pars orationis eſt tertia. Ea eſt duplex, aut noſtra confirmamus, aut redarguimus contraria. Prior dicitur propriè confirmatio: poſterior, reprehenſio & refutatio. Omnis autem confirmatio adhibetur quæſtioni, alioquin fruſtra tela conijcias, ſi nihil eſt, quod petatur. Quæſtiones omnes numero ſunt tres: An eſt, Quid eſt, Quale eſt. Nam ſi rem non conſtet eſſe, quæritur an ſit. Si conſtet: aut quid ſit, aut qualis ſit: propterea quòd omnia ſunt aut res ipſa conſiſtens, aut rei accidentia. Ex tribus quæſtionibus oriuntur tres Oratorum ſtatus: Coniectura, quæ ſuſpicionibus inquirit: Definitio, quæ uim rei definiendo uerum nomen accommodat: Ratio, quæ eſt

rerum qualitas,& oſtendit cuiuſmodi ſit illud, de quo agitur. Proponuntur autem conſtitutiones,quia omnes loci(quod ait in Topicis)ad pleraſque quæſtiones ſunt, ſed alij ad alias aptiores.

G. VALLA. Quæ ad fidem. Nam tametſi narratio ad fidem faciendam pertinet, in primis tamen confirmatio & confutatio. Quoniam omne. Genus totius artis eſt rhetorices facultas. Rhetoricæ uerò ſpecies tres, quæ tria genera cauſſarum appellantur,Iudiciale,Demonſtratiuum,Deliberatiuum. Materia,quæcunq; quæſtio circa quam uerſari Oratoris poßit oratio. Partes huius materiæ quæſtio infinita,& definita.Definita,diuiditur in conſtitutiones, ſiue ſtatus, ſeu controuerſias libeat appellare.Eæ itaq; omnes aut in ſcripti alicuius cauſſa uerſantur : aut ex re ipſa ſibi nomen uendicant:& perinde quæ in ſcripto, legitimæ:quæ in re,rationales nominantur. In ſcripto,cùm unus ſcriptoris uerba defendit,alter ſententiam:qui ſtatus, ſcriptum & uoluntas appellatur. Alter ſi inter ſe leges diſſentiant,& utraq; pars defendatur : ſtatus,leges contrariæ. Tertiò,cùm ſcriptum de quo contendit, ſententiam amplectitur ambiguam , ambiguus ſtatus dicitur. Quartò, cùm ex eo quod ſcriptum non eſt, per collectionem aliquid intelligitur:quod quia per ratiocinationem & per ſyllogiſmi collectionem inueſtigatur, à Græcis ſyllogiſmus, à noſtris ratiocinatio nominatur. Quintò,cùm ſcriptum quidem eſt, ſed in quo uis eſt id uerbum non clareſcit, finis uel finitiuus in ſcripto nominatur ſtatus. Earum porrò conſtitutionum, quæ rationales appellantur,ita diſtinguutur iuxta Ciceronem in rhetoricis:quanquàm uaria eſt de his inter rhetores opinio, ſicut de memoratis. In his ergo quæritur an ſit,& quale ſit:& præter hoc,an iure, an more poßit tractari iudicium. quòd ſi quod factum negatur, coniecturalis,uel inficialis ſtatus appellatur : ſi factum conſtet,& quo nomine ſit appellandum quæratur, finitiuus ſtatus. quòd ſi utrunq; controuerſia careat, ſed quale id ſit quæratur , generalis ſtatus nominatur. In hoc aut quæritur de præterito, aut de præſenti, aut de futuro. ſi de præterito:iudicialis. ſin de præſenti uel futuro : negocialis.Iuridicialis igitur, cuius inquiſitio præteritum reſpicit,in duas partes diuiditur : aut enim in ipſo facto uis defenſionis eſt,& abſoluta conſtitutio nominatur: aut extrinſecus aſſumitur,& aſſumptiua nuncupatur. Hæc porrò diuiditur quadrifariam:aut enim conceditur crimen,aut remouetur,aut refertur,aut (quod eſt ultimum)comparatur. Conceditur crimen,cùm nulla facti inducitur defenſio : ſed uenia poſtulatur. Id fieri duobus modis poteſt : ſi depreceris,aur purges.deprecaris,cùm nihil excuſationis attuleris.purgas,cùm facti culpa his aſcribitur, quibus obſiſti,obuiariq; non poßit. ſunt autem imprudentia, caſus, neceßitas, error. Remouetur uerò crimen,cùm ab eo qui inceßitur, transfertur in alium. id duobus fit modis,cùm aut cauſſa refertur,aut factum refertur. cauſſa, cùm aliena

pote

poteſtate aliquando factum eſſe contenditur. factum uerò, cùm alius aut potuiſſe, aut debuiſſe facere demonſtratur. Refertur crimen, cùm iuſtè in aliquem facinus commiſſum eſſe contenditur, quòd is prouocarit, laceſſiueritq; iniuria. Comparatio, cum meliore de cauſſa factum dicitur. Nunc quid hic Cicero dicat, intueamur.

C. F. Teneo iſtam diſtributionem. Nunc coniecturæ locos quæro. C. P. In uериſimilibus, & in proprijs rerum notis poſita eſt tota. Sed appellemus docendi gratia ueriſimile, quod plerunque ita fiat, ut adoleſcentiam procliuiorem eſſe ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentũ, quod nunquam aliter fit, certumq́; declarat, ut fumus ignem. Veriſimilia reperiuntur ex partibus, & quaſi membris narrationis: ea ſunt in perſonis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipſarum, negociorumq́; naturis. In perſonis, naturæ primum ſpectantur, ualetudinis, figuræ, uirium, ætatis, marium, fœminarum, atque hæc quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodum affecti ſunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, uoluptate, moleſtia: atque hæc quidem in natura ſpectantur. In fortuna, genus, amicitiæ, liberi, propinqui, affines, opes, honores, poteſtates, diuitiæ, libertas, & ea quæ ſunt ijs contraria.

Loci coniecturales.

Coniectura in perſonis.

In perſonis tria genera bonorũ conſiderantur.

ASSIGNAT *coniecturæ locos, qui partes eorum ſunt, qui principio libri numerabantur. Argumenta coniecturalia, aut ſunt ueriſimilia, aut propriæ rerum notæ: ut quæ dicuntur* εἰκότα καὶ τεκμήρια. *Veriſimilia definit, quæ plerunq; ita fiunt: ut adoleſcentiam procliuiorem eſſe ad libidinem. Proprias notas appellat ſigna & argumenta neceſſaria, quæ aliter eſſe non poſſunt, certumq; declarant, ut fumus ignem. quæ ſi cadunt in coniecturam, litem contro-* STREB.

uerſiamq; diſſoluunt. Veriſimilia reperiuntur aut in perſonis, aut in rebus ipſis. Ex his duobus tanquam membris conficitur oratio. Res ſunt περιστάσεις, *quæ circunſtantiæ uocantur, ut locus, tempus, facta, euenta, rerum, negociorumq; naturæ. Nam Quintilianus res omnes complectitur cauſsis, loco, tempore, modo, facultatibus. In perſonis tria ſpectantur, quot ſunt genera bonorum, & quot malorum. Alia enim corporis, alia animi, alia fortunæ. In corpore ſpectantur ualetudo, figura, uires, ætas, ſexus. In animo uirtutes, uitia, artes: & ex contrario inertiæ: motus item, qui ſunt quatuor, ut antè monſtrauimus ex tertia Tuſculana, cupiditas, metus, uoluptas, moleſtia. In fortuna genus, ut parentum, maiorumq; amicitiæ: liberi, ut filij, filiæ'ue: propinqui, id eſt, cognati: affines ex connubio: opes in hominibus & rebus, honores in magiſtratibus, poteſtates in autoritate & gratia, diuitiæ, libertas: & ea quæ ſunt contraria, ut inimicitiæ, orbitas, inopia. Proferamus ex ſingulis ſingula enthymemata, quoniam in una cauſſa omnia reperiri nequeunt: ut, qui aduerſa ualetudine uteretur, domo non exijt. Pulcher & formoſus libidine ferebatur. robuſtus petulanter egit. auarè fecit ſenex. uenenum propinauit mulier. non deſeruit uir fortis. latuit miles ignauus. ignarus rerum forenſium ruſticus. fallet præuaricator. cupiditate regni bella in patriam geret Cæſar. nullum bellum ſuſcipiet timidus. uoluptate literarum captus operam dabit. moleſtum uitæ genus deſeret Cato. gloriabatur inſolenter loco nobili natus: fretus amicis has ſuſcepit inimicitias. nihil magni faciet proletarius: propinquos inopes ditare cupiebat. affinitate noua Pompeij fretus Cæſar, res nouas mouebit. Næuius, qui opibus & gratia plurimùm ualeret, Quintium ſine re uocauit in ius. Antonius prouinciam adeptus nihil non licere arbitrabitur. homo potens non metuit ne ab ruſtico & bonis euerſo traheretur ad iudices. diues iniuriam facit: ſeruus liberari cupit. Ego quidem Ciceronis exempla proferre poſſum, ſed immenſa rerum magnitudo me terret, qui breuitati maximè ſtudeo. Quocirca ſatius eſſe duxi compendioſis enthymematis omnia notari, quàm ingenia confundi immodica rerum prolixitate. Nec illud nouum eſt, quòd argumentum uerbo cõcludimus. Etenim uideas Oratorum narrationes, inſpergi probationum ſeminarijs, ex quibus argumentationes fieri totidem poſſunt. Singulis enim uerbis ſingula perſæpe notantur argumenta.*

G. VALLA. Nunc coniecturæ. *Hoc dicit, Quoniam rationalium conſtitutionum prima eſt coniecturalis, uelim mihi explices locos, unde in hac quæſtione poſſim argumenta deducere.* In ueriſimilibus. *Id eſt, quoniam factum eſſe negatur, à ueriſimilibus & proprijs notis rerum argumentandum. proprijs autem notis ait: id eſt, ſignis unde uideri poſsit, aut factum, aut non factum eſſe quidpiam.* Vt fumus. *Videtur ſiquidem unde fumus erumpit, ibi ignis eſſe.*

Ex par

Ex partibus,&c. *Quod facit Cicero pro Milone, cum in narratione ipſa nihil apparatus fuiſſe Miloni oſtendit, ut inſidias faceret: at cōtrà fuiſſe Clodio.*

Naturæ. *Sint'ne procliues ad id, an minime.* Quemadmodum affecti. *Hoc eſt, an bene educati, an ſecus.* Artibus. *Nunquid laſciui, uagi, errabundiq́; ſint, nulla arte inſtituti, an ſecus.* Inertijs. *Hoc eſt, an ſint artium expertes.* Aut quemadmodum commoti. *Vt facilius potuiſſe fieri, aut non potuiſſe oſtendatur, ſi affectuoſos, aut minime, eſſe oſtēdamus. ſi nullo, uerbi cauſſa, modo ad iram prouocari potuiſſe, ut id fecerint, contendamus.* In fortuna. *Quibus omnibus probari poteſt aliquid facilius fieri potuiſſe.* Opes. *Quibus colimur: quæ nō tam uſum, quàm lautum uſum rerum nobis ſuggerunt, ut canes uenatici, & ſimilia.* Diuitiæ. *Quibus utimur: ut ſi abundemus frumento, uino, oleo, cæteriſq́; huiuſmodi.*

BIBLIOTECA NAZ. ROMA

In locis autem, & illa naturalia, maritimi, an remoti à mari: plani, an montuoſi: leues, an aſperi: ſalubres, an peſtilentes: opaci, an aprici. & illa fortuita, culti, an inculti: celebres, an deſerti: ædificati, an uaſti: obſcuri, an rerum geſtarum ueſtigijs nobilitati: conſecrati, an profani.

Coniectura à loco.

VERISIMILIA *quoniam poſita ſunt in perſonis, & locis, & temporibus, & reliquis, altera pars diſtributionis eſt locus. In locis quædam naturalia, quædam fortuita. Illa talia ſunt ſine hominum induſtria, hæc contrà. Membra partitionis huius bina iungenda ſunt, propterea quòd contraria contrarijs opponuntur, & in hac diſpoſitione facilius intelliguntur.* Maritimi *loci, ſunt mari finitimi.* Remoti à mari, *Mediterranei dicuntur.* Verbum *montuoſi improbarunt uiri doctiſsimi, & montoſos dicere maluerunt: quibus ego conſentio, ſicq́; legendum contendo. Enimuero à monte ducitur montoſus, ut à facinore facinoroſus, dedecore dedecoroſus: nec montuoſum quiſpiam dixit. Verg.* VII. *Et te montoſæ miſêre in prælia Nurſæ. Quintilianus, qui & alia multa, & hunc locum tranſtulit in ſuos libros, montanos locos nominauit.* STREB.

Leues *opponuntur aſperis, differūt à planis, in quibus ſpectatur ſitus æquabilitas & aperta porrectio concluſa montibus. In leuibus aliud conſideratur, ut raſa terræ facies, dorſumq́; leuigatum.* Vaſti *ſunt uacui, neque ædificati.*

Obſcuri, *ignobiles. Hoc in coniectura quale ſit, illuſtremus exemplo, Scipio miſſus aduerſus Annibalem, deliberat quà ſit facturus iter Pœnus in Italiam: Nō traijciet Annibal per Alpes loca montoſa, aſpera, inſalubria, opaca, inculta,* deſerta,

deſerta,uaſta, ubi ſit extrema pernicies hominum atq; iumentorum. Maritima ſectabitur,propiora ſubſidijs & Carthagini. Mediterranea uitabit, ubi timeat exercitum intercludi:quodq; turmis equitum præſtat, planis feretur campis & facilibus,quà uideat cultiores agros & frequentiores populos, unde ſpes oriatur prædæ amplioris. Teneamus igitur oram Liguriæ & Galliæ fines. Locum Cicero tractauit pro Milone,pro Quintio, contra Seruilium Rullum,ubi coniecturam facit locos peſtilentes uenum iri. Pro Cælio,pro Deiotaro,ſed in Verrem frequentiſsime tum ad coniecturam, tum ad qualitatem. Abſtinui longioribus exemplis.

G. VALLA. In locis autem. *Loci ad coniectandum argumenta maximè ſuppetent,cum in omni genere,tum in deliberatiuo : ut ſi quæratur,an Cæſar Rhenum transgreſſus,Sueuos obſtantibus locorum iniquitatibus poſsit debellare:an Morinos, qui ſe in paludes condant,& huiuſmodi alia.* Leues. *Prima producta accipiendum,hoc eſt minime herbidi,uel arboroſi.* Opaci. *Crebris arboribus ſolares radios arcentes.* Aprici. *Sole gaudentes:unde, apricis ſtatio mergis: &, apricos meminiſſe ſenes, Vergilius Perſiusq; dixerunt.* Celebres. *A multis habitati.* Obſcuri. *Incogniti.* Profani. *Ab omni religione remoti.ex his propoſita materia cuius ducere argumenta minime erit difficile.*

Coniectura à tempore. In temporibus autem, præſentia,& præterita,& futura cernuntur. In his ipſis uetuſta,recẽtia,inſtantia,paulò poſt, aut aliquando futura. Inſunt etiam in temporibus illa quæ temporis quaſi naturam notant,ut hyems,uer,æſtas,autumnus, aut anni tempora,ut menſis,ut dies,ut nox,hora,tempeſtas,quę *Coniectura à factis.* ſunt naturalia. Fortuita autem,ſacrificia,feſti dies, nuptiæ. Iam facta & euentus, aut conſilij ſunt, aut imprudentiæ:quæ eſt aut in caſu, aut in quadã ani- *Coniectura à caſu.* mi permotione. Caſu, cum aliter accidit, ac putatũ ſit.Permotione,cum aut obliuio,aut error,aut metus,aut aliqua cupiditatis cauſſa permouit. Eſt etiã in imprudentia neceſsitas ponenda.

STREB. TEMPORVM *partitio eſt in præſentia,quæ frequenter Quintilianus appellat*

appellat inſtantia, in præterita, in futura. Præterita diuiduntur in uetuſta & recentia. Futura partiuntur in futura paulò pòſt, & olim futura. Præterea in temporibus quædam naturalia, quædam fortuita. Naturalia duplicia. Alia temporis quaſi naturam notant, & opportunitatem uel agendi, uel non agendi, καιρὸς dicitur. À quibuſdam Latinis ſpeciale tempus, ut hyems, uer, interdiu, noctu. Alia ſunt anni tempora, quæ generalia dicuntur, nō habita ratione agendi negocij, ut menſis, dies, nox, hora, tempeſtas: quod eſt tempus ſimpliciter dictum, ut hic ſumitur. Fortuita ſpectant humanas actiones, ut ſacrificia, dies feſti, in bello, in conuiuio. Ex præterito colligitur præſens. Vergilius: Non tu in triuijs indocte ſolebas Stridenti miſerum ſtipula diſperdere carmē. Rerum difficultatem etiam tempus oſtendit. Idem: Quinetiam hyberno moliris ſidere claſſem, Et medijs properas Aquilonibus ire per altū, Crudelis. Tempore laudabilior eſt uirtus. Idem: Nox erat, & terras animalia feſſa per omneis, Alituum, pecudumq́; genus ſopor altus habebat: Quum pater in ripa, gelidiq́; ſub ætheris axe Aeneas triſti turbatus pectora bello Procubuit, ſeramq́; dedit per membra quietem. À tempore atrocitas rei colligitur. Cicero pro Cælio, Si quis Iudices fortè nunc adſit ignarus legum, iudiciorum, conſuetudinis noſtræ, miretur profecto, quæ ſit tanta atrocitas huiuſce cauſſæ, quòd diebus feſtis, ludiſq́; publicis, omnibuſq́; negocijs forenſibus intermiſsis unum hoc iudicium exerceatur. Tempus in oratione pro Milone Cicero tractat, & in narratione, & in argumentis: ut, Clodius uideret ita tracta eſſe comitia anno ſuperiore, ut non multos menſes Præturam gerere poſſet: ut Prætura manca ac debilis eſſet futura, Conſule Milone: ut ſciret iter ſolenne Miloni eſſe Lanuuium: ut Roma pridie profectus ſit: ut Milo in Senatu fuerit, quoad Senatus demiſſus eſt: ut ſit domi commoratus: ut profectus ſit id temporis, quum iam Clodius redire potuiſſet: ut factus ſit obuiam Clodio hora ferè undecima, aut non multo ſecus. Quem ſi interficere uoluiſſet, inquit, quantæ, quoties occaſiones, quàm præclaræ fuerunt? In his omnibus eſt argumenti ratio cōcluſa temporibus. Talia reperies propè infinita in Verrem, ſed mihi ſat eſt monſtraſſe uiam, & digitum ad fontem intendiſſe. Facta in diſtributione ueriſimilium, quarta fuerant. Ea aut conſilij ſunt, aut imprudentiæ, quia rem facimus, aut conſulto, aut ignoranter. Imprudentia autem & eiuſmodi ignoratio eſt, aut in caſu, quum aliter accidit, ac putabamus: aut in quadam animi permotione, ut obliuione, errore, metu, cupiditate, quibus mortales ſenſus frequenter occæcantur. Habet igitur imprudentia quandam neceſsitatem, quoniam errore ducta quò alioqui minime uelit, pertrahitur. Euentus eodem modo diuiduntur, ijq́; factis adiunguntur: quia ſecundum facta eueniunt & ſubſequuntur. Vt bellum factum, atque confectum ſequitur clades, captiuitas, ſeruitus, exilium. Hi ſunt belli

grauiores euentus: fœliciores autem, uictoria, corona, trophæum, ouatio, triumphus. A facto coniectura ducitur. *Vergilius: At non ille, ſatum quo te mentiris, Achilles, Talis in hoſte fuit Priamo. à crudeli facinore Pyrrhi ducit argumentum Achillis eum non eſſe filium.* Ab euentu. *Cicero pro Ligario, Cauſa tum dubia, quòd erat aliquid in utraque parte, quod probari poſſet: nunc melior certè etiam ea iudicanda eſt, quàm dij adiuuerunt.* De imprudentia, & animi permotione, *Cicero pro Sexto Roſcio: Conſilium cœperunt plenum ſceleris & audaciæ, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accuſatorem ueterem compararent, qui de ea re poſſet dicere aliquid, in qua re nulla ſubeſſet ſuſpicio: denique, ut quoniam crimine non poterant, tempore ipſo pugnarent. Ita loqui homines, quod iudicia tandiu facta non eſſent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus eſſet: huic autem patronos propter Chryſogoni gratiam defuturos, de bonorum uenditione & de iſta ſocietate uerbum eſſe facturum neminem: ipſo nomine parricidij, & atrocitate criminis fore, ut hic nullo negocio tolleretur, cùm ab nullo defenſus eſſet. hoc conſilio, atque adeò hac amentia impulſi, quem ipſi, quum cuperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum uobis tradiderunt.* Hic Roſciorum explicatur error, & amentia, & imprudentia ad probandum falſum crimen intentatum.

G. VALLA. Tempeſtas. *Tempus quo aliquid agitur: ut cùm dicimus, hac tempeſtate hoc non fit: ut, Nulli maior fuit uſus edendi Tempeſtate mea, dixit Iuuenalis.*

Fortuita. *Quæ obueniunt, ut ipſis fortè libuerit hominibus colere.* Et euentus. *Suprà quid per euentum accipere oporteat, expoſuimus.* Caſu. *Eſt ſiquidem proprie caſus aut in ratione carentibus, aut prorſus anima: ſicut fortuna, in ratione utentibus, cùm aliqua præter propoſitum eueniunt. Nunc ergo caſum, fortuitum euentum accipiendum.* In imprudentia. *Quoniam prudentia, ac imprudentia arbitraria, ac in noſtra optione poſita neutiquam ſunt.*

Rerum autem bonarum, & malarum tria ſunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra eſſe poſſunt. Huius igitur materiæ ad argumentum ſubiectæ perluſtrandæ animo partes erũt omnes, & ad id quod agetur, ex ſingulis coniectura capienda.

STREB. RERVM *ipſarum, negociorumq́; natura, poſtrema fuit in uериſimilium*

lium diuiſione. In quo quidem hærere poßis, qua ratione motus recidat in ea ipſa, quæ paulò ante perſonis attribuerat: deinde res & negocia, à factis & euentis quid quantumq; differant: & tandem quod ſit hoc argumentandi genus. In perſonis hæc tria ſpectamus, ut perſonarum uim naturamq; deprehendamus: quod tum maxime licebit, ſi quæ ſunt in re ipſa, quæq; extrinſecus aſſumuntur, explorata, quæſita, notaq; teneamus. Eadem & per ſe citra complexum perſonarum conſiderantur: quam uim habeant, quid efficiant, quæ maiora, quæ minora, quæ conſentanea, quæ contraria, quæ repugnantia, qua ratione non incommode ſeparantur à perſonis, ac ſola tractantur: & in demonſtratione & deliberatione, ſæpe etiam in iudicio. Differuntq; à factis, quia rerum negociorumq; naturæ precurrunt, ut impulſiones cauſſæq; motrices. Facta & euenta ſubſequuntur. Nam quid aliud Cicero uoluit per rerum negociorumq; naturas, quam cauſſas efficientes illas, unde colligit Orator aut aliquid eſſe factum ſuadente opinione boni, aut non eſſe factum diſſuadente opinione mali? Rerum enim bonarum opinione ad faciendum quid impellimur, à malis rebus auocamur. Quærendum igitur in ſuſpitione coniecturæ, quale ſit negocium, & quæ uis eius, atque natura: ut quid efficiat in animis noſtris, intelligatur. Vtrum relegatio Sexti Roſcij, qua pater eum relegauerat in agrum, potuit efficere parricidium. quid odium, ira, amor, ebrietas efficiant. quid commiſerit Verris audacia. quid factura ſit Antonij libido. quid ambitio mouebit. an pudorem uincet libido, auaritia magnificentiam. inuidia'ne poßit eſſe cum amicitia, grauis amor ſine probro. Quicquid fit igitur, ab aliquo fieri neceſſe eſt: & in tempore, & in loco, & aliqua de cauſſa fieri, & ad aliquem exitum perduci. Quamobrem partiebatur uerifimilium fontes in perſonas, tempora, locos, negociorum naturas, facta, & euentus. Hæc eſt probationum materia. ὕλη dicitur, & ſylua quædam, unde conficiuntur argumenta.

Igitur perluſtrandæ animo, & diligenter excutiendæ partes erunt omnes, ut ad id quod agetur, ex ſingulis, ſi quid modo ſubminiſtrent, coniectura capiatur.

Perluſtrandæ. *Vt quoties quæſtio aliqua coniecturalis in quouis genere fuerit oblata, ex his omnibus ſedibus educere poßimus argumenta.* G. VALLA.

Eſt etiã genus argumẽtorum aliud, quod ex facti ueſtigijs ſumitur, ut telũ, cruor, clamor editus, titubatio, permutatio coloris, oratio incõſtans, tremor, & eorum aliquid, quod ſenſu percipi poſsit, etiã ſi *Coniectura ex ſignis.*

præparatum aliquid, ſi cõmunicatum cum aliquo, ſi poſtea uiſum, auditum, indicatum.

STREB. *FACTI ueſtigia ſigna dicuntur, quæ Cicero & eum ſecutus Quintilianus ſeparauit ab argumentis, quòd ſigna inartificiales eſſent probationes, argumenta inuenirentur Oratoris officio. quanquàm Cicero ponit hic genus argumẽti ex facti ueſtigijs, accipiens nomẽ argumenti, quod ſignificet omnem probationem. Signum eſt, quod ex eo, de quo quæritur, natum ſub oculos uenit, ut ſanguis ex cæde. E' ſignis, aliud eſt neceſſarium, ut cicatrix perpetuum eſt indicium uulneris: Aliud non eſt neceſſarium, ut telum, repertum in uulnere, uel cruentum. ut cruor aſperſus. clamor editus, id eſt, emiſſus. titubatio, quod eſt conſternatæ mentis indicium. permutatio coloris, uacillantis animi ſignum. oratio inconſtans, mendacij ſceleriſq; nota. tremor, timoris index. Et eorum aliquid, quod ſenſu percipi poßit, ut ſtrepitus, eiulatus, imploratio, tumor, ſudor, uultus iratus, diuulſa coma, diſſecta ueſtis. Si præparatum aliquid: ut, Clodius palàm agere cœpit, & aperte dicere, occidendum, Milonem. ſeruos agreſtes & barbaros ex Apennino deduxerat. Si communicatum cum aliquo, ſi poſteà uiſum, auditum, indicatum, ut coniuratio Catilinæ primum cum Aërio fuit communicata: deinde cum Fuluia: tum poſtea indicata, audita, uiſa: hiſq; ſignis manifeſtò comprobata.*

G. VALLA. Ex facti. *Quæ ſigna ſuperius diximus appellari, de quibus ſuperius abunde dictum eſt.* Quod ſenſu. *Præſertim uiſu & auditu: qui omnium acerrimi ſunt.*

Veriſimilia autẽ partim ſingula mouent ſuo pondere: partim etiam ſi uidẽtur eſſe exigua per ſe, multum tamen, cum ſunt coaceruata, proficiunt.

STREB. *QVVM primum ſit inuenire, diſponere ſecundum, aßignant locos unde eruuntur argumenta coniecturalia. Nunc ut inuenta digeramus, in aciemq; reducamus, utendi cauſſa præcipit. Veriſimilia ſi mouent ſuo pondere, ſingula collocantur: ſi ſunt infirma, tamen coaceruata proficiunt. De quo Quintil. in hanc ſententiam, Firmißimis argumentorum ſingulis inſtandum: infirmiora congreganda ſunt, quia illa per ſe fortia nõ oportet circunſtantibus obſcurare, ut qualia ſint appareant. Hæc imbecilla natura, mutuo auxilio ſuſtinentur. Itaque ſi non poſſunt ualere, quia magna non ſunt: ualebunt, quia multa ſunt: quæ ad eiuſdem rei probationem omnia ſpectant: ut ſi quis hæreditatis gratia, hominem occidiſſe dicatur, hæreditatem ſperabas, & magnam hæreditatẽ, & pauper eras, &*

eras, & tum maxime à creditoribus appellabaris, & offenderas eum, cuius hæres eras, & mutaturum tabulas ſciebas. Singulis inſtat in Clodium, *ut initio confirmationis, magnam ei cauſſam, magnam ſpem in* Milonis *morte propoſitam, magnas utilitates fuiſſe demonſtrat.*

G. VALLA.

Multum tamen. *Dixiſſe enim ideo uideri hunc illum occidiſſe, quòd eum oderat, parum eſt: at & quòd minitatus erat ſe occiſurũ, & quòd inuentus cum gladio cruento, & quòd argutus titubarit, & cætera huiuſmodi ſi addantur, hac coaceruatione fieri uidetur iam indubitatum.*

Atque in his uciriſimilibus inſunt non nunquam etiam certæ rerum, & propriæ notæ.

STREB.

SI PROPRIAE *notæ argumentum ſuprà definijt, quod nunquàm aliter fit, certumq́; declarat: Veriſimile, quod plerunq; ita fit: qui fieri poteſt, ut in ueriſimilibus inſint etiam certæ rerum, & propriæ notæ? Sic enim erit argumentum neceſſarium, idemq́; minime neceſſarium, quod fieri non poteſt.* Id Cicero *non dicit, ſed in ueriſimilibus coaceruatis certas eſſe propriasq́; rerum notas, hoc eſt, ex his argumenta nonnunquàm ſuboriri neceſſaria.* Quemadmodum *paulò põſt dicet, ex communibus proprium quid ſit elucerent: ut, Eras in eo loco cum telo, ſolus eras, clamabas: rediſti cruentus, titubaſti, mente concidiſti:* Hominem *igitur occidiſti.* Nullum *iſtorum neceſſarium eſt, uniuerſa ſunt neceſſaria, ut* Rhetores *utuntur appellatione neceſſarij.*

Coniectura ab exemplis.

Maximam autem facit fidem ad ſimilitudinẽ ueri primum exemplum, deinde introducta rei ſimilitudo: fabula etiam nõnunquam, etſi ſit incredibilis, tamen homines commouet.

STREB.

EXEMPLVM *maximam facit fidem, ad ſimilitudinem ueri, hoc eſt, ut res ueriſimilis eſſe uideatur.* Differt *à ſimilitudine, & fabula.* Nam *exemplum eſt rei geſtæ utilis ad perſuadendum commemoratio.* Similitudo, *collatio rerum in qualitate.* Fabula, *quæ neque ueras, neque ueriſimiles continet res: propterea dicit eam incredibilem.* Exemplum eſt pro Cluentio, *ad capiendam coniecturam de Staleno iudice corrupto,* Iam *hoc ignoratis iudices, ut etiam beſtiæ fame dominante plerunque ad eum locum ubi paſtæ aliquando ſint, reuertantur.* Hæc *ſimilitudo eſt: ſubdit exemplum,* Stalenus *biennio antè, quum cauſſam bonorum* Safinij Atellæ *recepiſſet, ſexcentis millibus nummûm ſe iudicium corrupturum eſſe dixerat.* Quæ *cum accepiſſet à pupillo, ſuppreſſit, iudicioq́; facto nec* Safinio, *nec bonorum emptoribus reddidit: quam quum pecuniam profudiſſet, & ſibi nihil non modo ad cupiditates ſuas, ſed ne ad ne-*

ceſſitatem quidem reliquiſſet, ſtatuit ad eaſdem ſibi prædas ac ſuppreſſiones iudiciales reuertendum. *Fabula eſt coniecturalis apud Terentius: Dauus ſum, non Oedipus. Res obſcuras à ſe non capi probat hac fabula. Et in Antoniana quarta: Quid legio Martia, quæ mihi uidetur diuinitus ab ipſo Deo traxiſſe nomen, à quo populum Romanum generatum accepimus: Non'ne ipſa ſuis decretis priuſquam Senatus hoſtem iudicauit Antonium? Si Mars genuit populum Romanum, uerisimile eſt, & hunc Martiæ legioni ſuum nomen dare uoluiſſe. Quod Cicero fabuloſum nouit, ut oſtendit libris de Natura Deorum.* *Hæc ideo propoſuimus exempla, quòd arbitrantur multi in coniectura (quum probanda res eſt) non habere locum exemplum, non ſimilitudinem, & multo minus fabulam. Quæ tamen potentiſsima ſunt, ac frequentiſsima, ſi coniectura ſumitur de futuro, ut in deliberatione. Exempla reperies infinita, & in hiſtoriis, & in concionibus, & in omni ferè ſententia.*

G. VALLA. Primum. *Si proferamus alios idem feciſſe, & ſimilitudinem oſtendamus.* Fabula. *Quod ex uſu ipſo apparet.*

De definitione. C. F. Quid definitionis, quæ ratio eſt, & quæ uia?

Definitio ex quibus conſtet. C. P. Non dubium eſt id quidem, quin definitio genere declaretur, & proprietate quadam, aut etiam *Definitionũ ſpecies.* communium frequẽtia, ex quibus proprium quid ſit eluceat. Sed quoniã de propriis oritur plerunque magna diſſenſio, definiendũ eſt ſæpe ex contrariis, ſæpe etiam ex diſsimilibus, ſæpe ex paribus.

STREB. QVAESTIO *quid eſt, in ordine ſecunda per definitionem explicatur, quo ſenſu definitio uenit in iudicium. Nam quum tota uis explicandæ cauſſæ ſit in definitione eiusq; confirmatione, non immerito genus illud cauſſæ ab eo, quod præcipuũ eſt, definitio nominatur. Vnde miror haud defuiſſe recentiores, qui tanto uiro obſtreperent, quũ diceret in iudicium uenire definitionẽ. Eſt autem definitio (utar Quintiliani uerbis) rei propoſitæ propria, & dilucida, & breuiter comprehenſa uerbis enunciatio. Conficitur à genere, & à differentia, quam uocant eſſentialem, ſi modo nominari poteſt, quod perraro contingit: ut, animal eſt corpus animatum: homo eſt animal rationale: pecus eſt animal rationis expers. Sunt iſtæ propriæ definitiones, ac breuiſsimæ: ſed adeò paucæ, ut Oratori copiam quærenti nunquàm ferè reſpondeant. Quamobrem differentiam tacet Cicero. Proprietatem generi coniungit, qua etiam differentiam*

comple

complectitur: ut, ignis eſt elementum calidiſſimum, eſt ignis proprium calere. Auis eſt animal uolatile. Sacrilegium ſacri direptio. Tyrannicida, tyranni percuſſor accepto conſilio reipublicæ liberandæ. Rhetorice eſt bene dicendi ſcientia, Grammatice loquendi, Dialectice diſſerendi, Phyſice cauſſarum naturalium. Prudentia, uirtus eſt intelligendi. Eiuſmodi finitiones ex genere, & proprietate quadam multæ reperiuntur. Quòd autem propria ad communia referuntur, annectit ſecundum finiendi genus à communium frequentia, ex quibus proprium quid ſit eluceat. Vtamur Ciceronis exemplo: Hæreditas eſt pecunia: commune adhuc, multa enim genera ſunt pecuniæ. Adde quod ſequitur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit. Nondum eſt definitio: multis enim modis ſine hæreditate teneri mortuorum pecuniæ poſſunt. Vnum adde uerbum, iure: iam à communitate res diſiuncta uidebitur: ut ſit explicata definitio ſic: Hæreditas eſt pecunia, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Ergo è communium frequentia proprium quiddam conficitur, ut quod uni tantùm conueniat. Tradit alia definitionum genera, propterea quòd de proprijs oritur plerunque magna diſſenſio. Quoniam quid ſit cuiuſq; rei proprium, ſæpe dubitatur: ut, an lucere, & calere ſint ignis propria: Propriumne ſit Oratoris argumentari, an ne dialectici: amici fauere: ſenis agere parce: meretricis exigere: ſerui fallere: lenonis blandiri: amatoris polliceri: Vnde Quintilianus ita ſubſcribit: Sæpiſſime autem quid ſit proprium cuiuſque quæritur: ut ſi proprium tyrannicidæ negemus tyrannum occidere, quia ſi carnifex eum occidat, non ſit tyrannicida, neque ſi quis imprudenter occidat. Ad eas diſſenſiones euitandas aliquando finiemus ex contrarijs. Horatius in Epiſtolis: Virtus eſt uitium fugere, & ſapientia prima Stultitia caruiſſe. Iuſtus, qui neque ſibi, neque alteri ſit iniurius. Prudens, qui non decipitur ignoratione rerum, quas ſciri oporteat. Aliquando ex diſſimilibus: ut, ſeruire non eſt ſeruum eſſe, ſed uel ſerui, uel addicti conditiones obire. Lætitia eſt non quod uoluptas, ſed animi motus ex opinione recenti boni præſentis. Qui agri prohibet aditu non uim affert, ſed iniuriam facit. Sic finiebant aduerſarij Cecinnæ. Sunt definitiones, ut ipſe teſtatur in Topicis, aliæ partitionum, aliæ diuiſionum: ut, Ius ciuile eſt, quod in legibus, ſenatuſconſultis, rebus iudicatis, iuriſperitorum autoritate, edictis magiſtratuum, more, æquitate conſiſtit. Tamen quia diſſimilia propoſuit, quibus ex aduerſo paria reſpondent, legamus ex paribus, non ex partibus. Nam & Quintilianus comparationes prodeſſe finitionibus dicit. Et ſi definimus à diſſimili, id poſſumus à pari: ut, continentia eſt in rebus noſtris, quod abſtinentia in alienis: per quam cupiditas conſilij gubernatione regitur. Tutor eſt pupilli ueluti procurator iure conſtitutus.

Quid definitionis. *Poſt coniecturalem ſtatum ſequitur, ut paulò antè* G. VALLA. *oſtendi*

oſtendimus, finitiuus. Tractatis ergo coniecturæ locis, ſequitur iam, ut finitiui quoque ſtatus locos pariter exponat. Non dubium. *Quintilianus ubi hunc ſtatum tractat, Qui priuatam pecuniam, inquit, de templo ſurripit, ſacrilegij reus eſt: culpa manifeſta eſt: quæſtio, an huic crimini nomen quod eſt in lege, conueniat: ergo ambigitur an hoc ſacrilegium ſit. Accuſator quia de templo ſit ſurrepta pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia priuatam ſurripuerat, negat eſſe ſacrilegium, ſed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet ſacrilegium, Eſt ſurripere aliquid de ſacro. Reus ſic finiet ſacrilegium, Eſt ſurripere aliquid ſacri. Vterque finitionem alterius impugnat. Ea duobus generibus euertitur, ſi aut falſa eſt, aut parum plana. Docet ergo Cicero definire,* Non dubium, *&c. Hoc dicit, definitio fit multis modis, ſed potiſſimum genere, & differentia: ut, homo eſt animal, genus expreſſi, rationale: adiecta iam à cæteris ſeparans animantibus differentia, quam Cicero nunc proprium uocat. quid autem interſit inter differentiam, & proprium, ab Ariſtotele in Topicis, & Porphyrio in quinque uocibus percipi poteſt. Sed addit,* Aut communium frequentiam. *id autem fit, cum proprio, aut differentia caremus: ut ſi dicas, homo eſt animal bipes, latis unguibus, & protenſis, ſurſum in cœlum ſpectans, cui ab humeris bina demittuntur brachia: & cætera hoc modo.* Ex quibus. *Nam ex omnibus uideri poteſt proprium factum eſſe.* Definiendum. *Subaudiendum, addita negatione: ut Horatianum illud: Virtus eſt uitium fugere, & ſapientia prima Stultitia caruiſſe. id maximè ſolet fieri de principijs, quoniam genera ſuperiora non habētut, punctum eſt, cuius pars nulla.* Diſsimilibus. *Vt ſi dicas, rhetorica eſt ars liberalis: quæ nec grammatica, nec poëtica, & reliquas enumerando, aliam ab alijs eſſe ſignifices.* Partibus. *Vt rhetorica eſt, quæ inuentione, diſpoſitione, locutione, memoria, pronunciationeq; conſiſtit.*

Quamobrem deſcriptiones quoque ſunt in hoc genere ſæpe aptæ, & enumeratio conſequentium, in primisque commouet explicatio uocabuli, ac nominis.

STREB. DEFINITIONES. *omneis præter eam, quæ conſtituitur genere, & differētia, quidā putant eſſe deſcriptiones: in quo mea ſentētia falluntur. Non uident hic octo definiēdi ſpecies Ciceronem facere, & à reliquis partibus deſcriptiones ſeparare? quia uocet deſcriptiones perſonarum, rerumq; fuſas, & apertas explicationes, quibus omnia dilucidius exprimūtur: quæ ſunt definitiones ὑπογραφικά, ex accidentium cōgerie. Nec obeſt eas deſcriptiones figuras uideri,*

alia

alia ratione ſunt figuræ, alia ratione ſunt earum rerum, quas definire uolumus, explicationes. Quòd ſi qualitates oſtendunt, quale ſit potius, id quod definitur, quàm quid ſit, id ne te moueat. Ex qualitatibus enim rerum natura perſæpe cognoſcitur. Et hoc contendit Orator aperte demonſtrare, quod explicandum ſuſcepit: quod quia facere non poteſt, illa ſubtili, & ad morem dialecticorum formata concluſione, ac præciſæ comprehenſionis neceſſitate ideo latius fundit orationem: & ut intelligant omnes, hoc aſſequitur euidenti rerum deſcriptione. De quo Fabius, Rariſſima, inquit, apud Oratores reperietur illa ex conſuetudine philoſophorum ducta ſeruitus. Eſt enim certe ſeruitus, ad certa ſe uerba aſtringendi. Ergo ſi quid ſit lædere maieſtatem, definire uoles, utilius erit explicare multis, qui lege, qui conſuetudine, qui ſermonibus hominum dicantur lædere maieſtatem: quæ uis ea ſit uerbi, quæ ratio, quæ natura: utilius erit, inquam, hæc explicare, quàm circunſcriptam, breuemq; implicare definitionem. Cicero de Oratore libro ſecundo, Quantum uterque noſtrum potuit, omni copia dicendi dilatauit, quid eſſet maieſtatem minuere. Etenim definitio primum, reprehenſo uno uerbo, aut addito, aut dempto, ſæpe extorquetur è manibus. Deinde genere ipſo doctrinam redolet exercitationemq; penè puerilem. Tum & in ſenſum, & in mentem iudicis intrare non poteſt. Hæc ille. Ex quibus intelligas Oratori magis conuenire deſcriptiones, quàm dialecticorum definitiones. Sic Salluſtius Catilinam deſcribit, Annibalem Liuius, Piſonem Cicero, famem Ouidius, paraſitum Terentius. Sic explicat quid ſit, afferre uim, Cicero in Oratione pro Cecinna. Definimus enumeratione conſequentium, quum quæ neceſſario, uel tanquam neceſſario conſequuntur, enumeramus, ad explicandum, quid ſit, unde prodeunt. Etenim ex prioribus poſteriora, & ex poſterioribus priora monſtrantur. Hoc definiendi genere utitur octaua Philippica, Dum Brutus oppugnatur, non eſt bellum? Mutina obſidetur, ne hoc quidem bellum eſt? Gallia uaſtatur, Claterna recepta eſt, fugati equites, prælium commiſſum, occiſi aliquot, delectus tota Italia decreti ſublatis uacationibus, ſaga cras ſumentur, utrum hoc bellum non eſt? Enumerauit ea quæ bellum ſuſceptum conſequi ſolent: quæ ſi poſita ſint, neceſſe eſt eſſe bellum. Conſequentia quidem Cicero dicit, ea quæ rem neceſſario conſequuntur: tamen adiuncta etiam conſequentia dicuntur: nec incommodum eſt in enumeratione poſuiſſe uel adiuncta, uel conſentanea, quanquàm fortiora ſunt neceſſaria: ut, neq; ſpirat, neq; mouetur, neque ullo modo ſentit, mortuus eſt igitur. Poſtremum definiendi genus eſt explicatio uocabuli ac nominis. Cicero eadem octaua Philip. Quid eſt enim tumultus, niſi perturbatio tanta, ut non maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum eſt tumultus. hæc ille. Tumultus eſt timor multus, & tantus, ut non maior timor

o oriatur

oriatur, quia eſt omnium maximus. Ergo quia *definitio eſt locus, & ex ea ducitur argumentum, & hic ſingulorum ſtatuum proprij loci deſignantur, hæc de definitione tradita ſunt. quæ iuuatur, à contrarijs, à diſsimilibus, à paribus, à notatione, ab enumeratione: qui quidem loci per ſe ſunt, ſed tum cadunt in definitionem, quum materiam definiendæ rei præſtant.*

G. VALLA. Quamobrem. *Subaudi, quoniam deſunt propria: ut ſi dicas, homo eſt in quo pietas, in quo iuſtitia, in quo æquitas, in quo religio. & rurſus flagitium, ſcelus & cætera, quæ tam uitiorum, quàm uirtutum nomen habere inueniuntur.* Enumeratio. *Quæcunque res id quod definias, conſequi uideantur.* In primisq́ꝫ. *Hoc eſt, etymologia. Idem ait Quintilianus: Maximus enim, inquit, uſus in approbando refellendoq́ꝫ fine propriorum ac differentium: nonnunquam etiam etymologiæ: quæ tamen omnia, ſicut in cæteris, confirmat æquitas, nonnunquam etiam coniectura mentis. Etymologia maximè rara eſt. Quid enim eſt aliud tumultus, niſi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur, unde etiam nomen ductum eſt tumultus? Et Cicero, qui, ſicut pro Cælio, per conſequentia definit accuſare hoc modo, Accuſatio crimen deſiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teſte confirmet. Ita pro Balbo aduerſarij etymologiam uerbi carpit, inquiens, Erat accuſatoris interpretatio indigna reſponſione, qui ita dicebat, comiter eſſe communiter: quaſi uerò priſcum aliquod, aut inſolitum uerbum interpretaretur. Comes, benigni, faciles, ſuaues homines eſſe dicuntur, qui erranti comiter monſtrant uiam benignè, non grauate. comiter quidem certe, non communiter conuenit.* In hoc genere. *Subaudi, qualitatis. nam poſtea quàm an ſit, & quid ſit nouit, quærit tertio loco quale ſit, hoc eſt, ſtatum qualitatis: qui tertius rationalis eſt ſtatus.*

C. F. Sunt expoſita iam ferè ea quæ de facto. quæq́ꝫ de facti appellatione quęruntur. Nempe igitur ea reſtant, quæ cum factum conſtet, & nomen, qualia ſint, uocatur in dubium. C. P. Eſt ita ut dicis. C. F. Quæ ſunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factum depellitur, aut ulciſcendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique neceſsitate, inſcitia, caſu. Nam quę motu animi, & perturbatione

De ſtatu qualitatis.

Species qualitatis.

facta ſine ratione ſunt, ea defenſionē contra crimen, in legitimis iudicijs non habent, in liberis diſceptationibus habere poſſunt. Hoc in genere, in quo quale ſit quæritur, ex controuerſia iure, & recte'ne actum ſit quæri ſolet, quorum diſputatio ex locorum deſcriptione ſumenda eſt.

FACTVM coniectura quæritur: facti nomen & appellatio, definitione. Tertius eſt ſtatus qualitatis. Is eſt duplex, unus abſolutus: quo iure factum depellitur, tanquam per ſe probabile, hoc eſt, ad facti defenſionem nihil extrinſecus aſſumitur: ut Cicero fatetur Ligarium in Aphrica fuiſſe, quod ipſa rei natura non erat improbandum. Alter eſt κατ' ἀντίθεσιν, à Latinis dicitur aſſumptiuus, in quo factum per ſe improbabile, aſſumptis extrinſecus auxilijs tuemur: ut, Clodium inſidiatorem Milo iure interemit, aſſumitur inſidiarum crimen, ut factum iure uideatur, quod alioqui non licebat. Hæc aſſumptiua pars iterum multiplex: aut enim aſſumit in defenſionem cauſſam doloris ulciſcendi, quando crimen, alterius facti cauſſa tuemur, noſtráq; defenſio conſtat eius accuſatione qui uindicatur: ut, Occiſus eſt Clodius, qui uim inferebat. Hæc relatio criminis appellatur, ineptius tranſlatio. Aut aſſumit pietatis, aut pudicitiæ, aut religionis, aut patriæ nomen: id eſt, factum tuetur ex aliqua utilitate Reipublicæ, aut hominum multorum, aut ipſius aduerſarij. Hæc remotio criminis eſt dicta. Differt à relatione, quòd illa cauſſam tuetur ex contrario facto: hæc ex utilitate defenſionem ſuſcipit: ut, Si Naſica fateatur occiſum eſſe Tyberium Gracchum, ſi Brutus Cæſarem: idq; pietatis, religionis, & patriæ nomine, ſimul utetur & relatione criminis, & remotione, quia dominationis adferet crimen, cædemq; Reipublicæ commodis adiunget. At ſi quæ mandata legatus acceperat, haud expoſuit reus factus, utilitate nitetur, quòd exponi talia non expedire patriæ duxerit. Si Trebonius miles excuſet à ſe factam cædem, pudicitiæ nomine remouebit crimen. Aſſumitur etiam neceßitas, inſcitia, caſus. Purgationē uocat, libro de Inuentione. Neceßitas, ut ſi quis obire munus ingraueſcente morbo non potuit. Inſcitia, id eſt, ignorantia, ut ſi tenueris alienum, quod putaras eſſe tuum. Caſus, ut ſi cupiens in ſylua confodere feram, imprudenter hominem conficiat: ſiq; ludo certans aduerſante fortuna concertatorem interimat. Colligamus paucis, Qualitas eſt abſoluta, quum iure factum depellitur. Relatio criminis, quum factum depellitur ulciſcendi doloris gratia. Remotio criminis, quum pietatis, aut religionis, aut patriæ nomine factū defenditur. Purgatio ſiue Conceßio, quum ducitur in defenſionem STREB.

neceſſitas,inſcitia,aut caſus. Poſtrema deprecatio,quia minus eſt in ea præſidij minusq́; firmamenti, ea tum neceſſaria, quum quid fecimus motu animi & perturbatione ſine ratione,ueniamq́; deprecamur. Et hæc, inquit,defenſionem contra crimen in legitimis iudicijs non habet, quòd ordinarij iudices, & legibus,& iureiurando,atque religione teneantur: ſed in liberis diſceptationibus, quum qui diſceptat, atq; cognoſcit, legibus eſt ſolutus. Vt rex, ut populus uniuerſus miſereri quidem poteſt,ac ueniam dare ſupplicanti, qui omni præſidio relictus ad unam confugit miſericordiam. Altera eſt deprecatio iuncta defenſioni, in omni ferè iudicio perutilis, & in peroratione frequens. Poſteaquàm partes generis huius oſtendit, ut locos ad confirmationem monſtret, hoc addit: Ex controuerſia naturaq́; quæſtionis huius quæri ſolet, Sit'ne actum iure, hoc eſt,legibus. Recte'ne, hoc eſt,ex æquo & bono. Quorum duorum diſputatio ex locorum deſcriptione ſumenda eſt, tum ea quæ principio digerit locos Rhetoricos,tum ea quæ poſtea tradetur in explicatione cauſſarum forenſium. Ex his enim multa repetentur in tribus illis generibus dicendi, quia ſe mutuis auxilijs omnia iuuant.

G. VALLA. Aut iure factum. *Vt Oreſtes, qui ideo ſe matrem defendit occidiſſe, quia illa patrem ſuum occiderat.* Neceſsitate. *Hæc in diuiſione qualitatis ſtatus ſuperius expoſuimus.* In legitimis. *Quia legum præſcripta iudices ſequi oportet.* In liberis. *Vt ſunt apud principes, qui ſtatuunt liberè ut uolunt animaduertendo,ignoſcendo'ue.* Ex locorum. *Quos ipſa profert nobis cauſſa.*

C. F. Ageſis ergo,quoniam in confirmationē,& reprehenſionem diuiſeras orationis fidem, & dictū de altero eſt,expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum eſt negandum quod in argumentatione aduerſarius ſumpſerit,ſi fictum,aut falſum eſſe poſſis dicere:aut redarguēda ea quæ pro ueriſimilibus ſumpta ſunt.Primum dubia ſumpta eſſe pro certis. Deinde etiam in perſpicuè falſis eadem poſſe dici. Tum ex ijs quæ ſumpſerint,non effici quæ uelint.

De refutatione.

STREB. QVAE *ad faciendam fidem pertinent, in confirmationem & reprehenſionem diuiduntur:dictum de altera, nunc exponenda reprehenſio, ſiue refutatio.Qui refellit aduerſarium,aut ficta falſa'ue negat, aut redarguit ea quæ pro ueriſimilibus ſumpta ſunt, in quibus aduerſarius arbitratur eſſe firmum præſidium*

dium. Extra hæc duo nihil eſt. Nam ſi quem reprehendimus, aut negamus ab eo dicta, aut admittimus. Sic conſtituuntur duæ partes. Si quid admittimus, id à cauſſa noſtra tribus modis amolimur: aut enim certum eſt, aut dubium. Si dubium, contemnimus, eludimus. Si certum, dicimus aut in perſpicue falſis idem poſſe dici, aut ex eo non effici quod uelit aduerſarius. In hæc genera reprehenſiones omnes cadent. Proponamus exempla, Si erit palàm falſum, negare ſatis eſt, inquit Fabius. Vt pro Cluentio Cicero eum, quem dixerat accuſator epoto poculo concidiſſe, negat eodem die mortuũ. Ficta ſunt pro Sexto Roſcio, Poſtquàm iſti intellexerunt ſumma diligentia uitam Sexti Roſcij cuſtodiri, neq; ſibi ullam cædis faciundæ poteſtatem dari, conſilium ceperunt plenum ſceleris & audaciæ, ut nomen huius de parricidio deferrent. Eſt alia quidem ratio falſi, alia ficti. Comœdias fictas, non itidem falſas dicimus. Contrà ſunt argumẽta falſa, quæ non dixeris eſſe ficta: quamobrem à Cicerone diuiduntur. Dubia pro certis aſſumuntur, ut qui Cluentij nomen detulerunt, nitebantur argumento tanquam neceſſario, iudicium pecunia fuiſſe corruptum: non ab Oppianico, qui damnatus eſſet, ſed à Cluentio, qui uiciſſet. Cicero trahit in dubium, facitq; uerìſimile ab Oppianico, quamuis poſtea damnato, iudicium pecunia tentatum. Idem pro Sexto Roſcio ſic refellit aduerſariorum crimina, ut eadem conuenire dicat accuſatoribus, etſi putant perſpicuè falſum uideri Roſcium ab ſe de medio ſublatum. Idem pro Cluentio, ex ijs quæ ſumpſerant aduerſarij de nota Cenſoria, demonſtrat non effici quod uelint, Cluentium pecunia circumueniſſe innocentem, ſed à ueritate deuiaſſe Cenſores.

Aut totum eſt. *Poſteaquàm de confirmatione dixit, ſequitur locus reprehenſionis: de quo Quintilianus: Patronus, inquit, neget, defendat, transferat, excuſet, deprecetur, molliat, minuat, auertat, deſpiciat, derideat. Quare indirecta ferè, atque, ut ſic dixerim, clamoſa eſt actio. Hinc mille flexus, & artes deſiderantur. Tum accuſator meditata pleraq; domo affert: patronus etiam inopinatis frequẽter occurrit. accuſator dat teſtem: patronus ex re ipſa refellit, &c. ideoq; accuſationibus etiam mediocres in dicendo ſuffecerunt. bonus defenſor nemo, niſi qui eloquentiſſimus fuit. Nam ut quod ſentio, ſemel finiam, tantò eſt accuſare, quàm defendere: quantò facere, quàm ſanare uulnera, facilius, &c. Primum igitur intuendum eſt id cui reſponſuri ſumus, proprium ſit eius iudicij, an ad cauſſam extrà accerſitum. nam ſi eſt proprium, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum. extra hæc in iudicijs ferè nihil eſt. Deprecatio quidem, quæ eſt ſine ulla ſpecie defenſionis, rara admodum, & apud eos ſolos iudices, qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur: quanquàm illæ quoq; apud C. Cæſarem, & triumuiros pro diuerſarum partium hominibus actiones etiam ſi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia: niſi hoc non fortiſſime defen-* G. VALLA.

dentis eſt, dicere, Quid aliud egimus Tubero, niſi ut quod hic poteſt, nos poſſemus? Quòd ſi quando apud principem alium'ue, cui utrum uelit liceat, dicendum erit, morte quidem dignum eum pro quo loquemur, clementia tamen ſeruandum eſſe. Hic non cum aduerſario, ſed cum iudice res erit. inde deliberatiuæ potius, quàm iudicialis materiæ forma eſt. In perſpicue. *Dicemus nanq; talia eſſe accuſantis argumenta, ut in manifeſtò falſis eadē dici poſſint.* Non effici. *Hoc eſt, non ſequi ex eis quæ arguerit.*

STREB. Accedere autem oportet ad ſingula, ſic uniuerſa frangentur. Cōmemoranda ſunt etiā exempla, quibus ſimili in diſputatione creditum non ſit, conquirenda conditio cōmunis periculi, ſi ingenijs hominum criminoſorum ſit expoſita uita innocentium.

FACTA *partitione reprehenſionum peruenit ad ea, quæ ſunt omnium partium cōmunia. Primum præceptum Quintil. interpretatur, Quæ turba ualebunt, inquit, diducenda erunt, quod paulò antè dixi, Eras hæres & pauper, & magna pecunia appellabaris á creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas teſtamenti ſciebas. Vrgent uniuerſa: at ſi ſingula queq; diſſolueris, iam illa flamma, quæ magna congerie conualuerat, diductis quibus alebatur, concidet. Alterum commune præceptum de exemplorum commemoratione tractat in oratione pro Roſcio Amerino, ubi narrat Clœlij Tarracinenſis adoleſcentes filios iudicio abſolutos, & ſuſpicione omni liberatos, quorum nomina de parricidio delata fuerant: quia neq; ſeruus quiſquam reperiretur, neq; liber, ad quem ea ſuſpicio pertineret, præter duos adoleſcentes filios, qui cum patre iugulato dormierant. in qua diſputatione actoribus creditum non eſt. Deinde locus eſt communis, in quo conquerenda, id eſt, deploranda conditio communis periculi, ſi ingenijs hominum criminoſorum, qui ſunt accuſatores in falſum crimen proniores, ſit expoſita uita innocentiū. quod idem in oratione pro Quintio facit, Quintus Hortenſius, qui hoc iudicio partes accuſatoris obtinet, contra me dicturus eſt, cui ſummam copiam, facultatemq́; dicendi natura largita eſt. Ita fit ut ego qui tela depellere, & uulneribus mederi debeam, tum id facere cogar, quum etiam telum aduerſarius nullum iecerit: Illis autem id tempus impugnandi detur, quum & uitandi illorum impetus poteſtas adempta nobis erit, & ſi qua in re, id quod parati ſunt facere, falſum crimen quaſi uenenatum aliquod telum iecerint, medicinæ faciendæ locus non erit. Hic & de conditione cauſſæ, & accuſatoris ingenio, & periculo imminente conqueritur.*

G. VALLA. Accedere. *Singulas, inquit, partes reprehendemus, quo uniuerſam argumenta*

mentationem improbemus. Commemoranda. *Alia in medium proferemus exempla,in quibus licet tales adhibitæ ſint argumentationes,tamen nõ eſt creditum.* Conquirenda. *Hoc dicit. Exclamabimus,& ingemendo, quàm ſit conditio humana periculis obnoxia, oſtendemus,ſi acumine dicentis alicuius, innocentes pericula ſubire cogantur,& infamias,& damna.*

C. F. Quoniam unde inueniuntur quæ ad fidem pertinent,habeo:quēadmodum in dicendo ſingula tractent̃,expecto. C. P. Argumentationē quærere *De argumenta-*
uideris,quæ eſt argumēti explicatio,quę ſumpta ex *tione.*
ijs locis qui ſunt expoſiti,conficienda,& diſtinguenda dilucidè eſt. C. F. Planè iſthuc ipſum deſidero.

C. P. Eſt ergo(ut ſuprà dictū eſt)explicatio argu- *Argumentatio*
menti argumentatio,ſed ea conficitur, cū ſumpſeris *quid ſit.*
aut non dubia,aut probabilia,ex quibus id efficias, quod aut dubiū,aut minus ꝓbabile per ſe uidetur.

QVINTILIANVS *hunc ſequutus autorem de confirmatione primum, poſtea de refutatione, poſtremum de enthymemate & epicheremate dicendum putauit: quia natura prius eſt inuenire quo pugnemus argumento, ſiue noſtra confirmare, ſiue obiecta refutare cupiamus: Poſterius eſt ex argumenti ſeminario producere argumentationem. Argumentatio definitur, argumenti explicatio, hoc eſt, materiæ ad faciendam fidem comparatæ tractatio. Ea ſumitur ex locis, tum communibus, tum proprijs ſingulorum ſtatuum, ex quibus omnia deriuari neceſſe eſt. Argumentatio conficienda & diſtinguenda dilucide eſt, quia argumentum proprie dictum, non confectum, ſed inchoatum: non diſtinctum, ſed implicatum: non dilucidum, ſed obſcurum eſt. Argumentatio multò fuſior explicat argumentum. Argumentum eſt, Ne perſequare filium pater. Argumentatio eſt, Natura parentibus ingenuit amorem & charitatem liberorum, firmumq́; uinculum propinquorum colligauit, ut patres filios, filij patres pie ſancteq́; tuerentur. Quo fœdere, qua neceſſitudine deuinctus es optime parens. Ne tu igitur filium, tuumq́; ſanguinem multò chariſſimum perſequare. Non'ne uides ut uno uerbo res eadem inuolui & argumentatione explicari poteſt? Sunt qui faciunt hoc diſcrimen, ut ſit argumentum res quæ probationi alterius adhibetur. Argumentatio, argumenti elocutio. Illic ſententiæ, hic uerba intelligantur, quod quidem in idem recidit,* STREB.

quia

quia explicatio & elocutio plura uerba deſiderant, certumq́; conſtituunt ordinem. Ad conficiendam argumentationem ſumenda ſunt haud dubia, quæ certa ſunt: aut probabilia, quæ ſi non certa, tamen ueriſimilia ſunt. Ex indubitatis efficies & colliges id quod erat dubium. Ex probabilibus minus probabilia. hoc quale ſit, explicat Quintilia. his uerbis, Quum ſit argumentum ratio probationem præſtans, qua colligitur aliud per aliud, & quæ quod eſt dubium, per id quod dubium non eſt confirmat, neceſſe eſt eſſe aliquid in cauſſa, quod probatione non egeat: alioqui nihil erit quo probemus, niſi fuerit quod aut ſit uerum aut uideatur, ex quo dubijs fides fiat. Certum eſt Antonium Cæſari diadema imponere uoluiſſe, uidit enim totus ferè Po.Ro. Ex illo conficies, Antonium ſeruire uoluiſſe, quod dubium uidetur. Probabile eſt à filio ruſtico frugi bonoq́;, non interfectum patrem. Ex illo Cicero cõficit non eſſe Roſcium parricidam, quod erat minus probabile.

G. VALLA. Ex iis locis. *Quos in confirmatione & reprehenſione attigimus hypotheſeos, id eſt, cauſſæ ſiue controuerſiæ. nam loci theſeos, id eſt, infinitæ quæſtionis antè expoſiti: & quemadmodum ex ſingulis argumenta educantur, abundè oſtenſum eſt.* Explicatio. *Quid ſit argumentum, ſuprà abundè oſtenſum eſt. Argumentatio igitur eſt argumenti extenſio. Argumentationum autem duo ſunt genera, unum ſyllogiſmus Græcè, Latinè ratiocinatio: alterum inductio à Latinis, à Græcis epagoge nominatur. nam epicherema parum admodum à ſyllogiſmo differt. nam, ut Quintilianus inquit, differt à ſyllogiſmis nullo, niſi quòd illi & plures habent ſpecies, & uera colligunt ex ueris, quemadmodum in mathematicis. Epicherematis frequentior eſt uſus circa credibilia. Quare ferè ſemper epicheremate Orator, rarò ſyllogiſmus utetur. Vtitur & enthymemate, quod à ſyllogiſmo naſcitur, propoſitione una modò detracta.*

Ex quibus id. *Quoniam ſi certum eſt quod argumentatione accuſatoris collectum eſt, ut reſponderi non poſſit, ſtultum eſt contradicere.*

Argumentationum duæ ſpecies.

Argumentandi autem duo ſunt genera: quorum alterum ad fidem directò ſpectat: alterũ ſe inflectit ad motum. Dirigitur, cum propoſuit aliquid quod probaret, ſumpſitq́ ea quibus uteretur: atq́ his cõfirmatis, ad propoſitũ ſeſe retulit, atq́ concluſit. Illa autẽ altera argumẽtatio, quaſi retrò, & cõtrà prius ſumit quę uult, eaq́ cõfirmat. Deinde id quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremũ.

In argu

IN ARGVMENTATIONE *ſpectatur fides & motus,ut antè dictum eſt: quamobrem duo facit argumentandi genera,alterum quod ad fidem,id eſt,rei dubiæ probationem ſine affectuum ratione ſpectat:alterum quod ſe inflectit ad motum, hoc eſt, ſuſcipitur magis ad mouendos animos, quàm ad ſimplicem propoſitionis fidem: quanquàm plurimum adiuuat eam,ſed aliud etiam ſpectat officium.Prior argumentatio fere directo non ſemper conſtituitur, hoc eſt,recto modo, rectoq; ordine digerendæ argumentationis.* Dirigitur,*inquit,ſi propoſitio primum,deinde aſſumptio ponatur,& utraq; confirmetur,ſi modo confirmationis eget:deinde complectio & concluſio propoſiti conſequatur:ut,bonum eſt uirtus.* Nam *id demum bonum eſt, quo nemo male uti poteſt: uirtute nemo male uti poteſt,bonum eſt ergo uirtus.* Syllogiſmus *dicitur quo perraro bonus utetur* Orator, *quia puerile quiddam ſapit. ſed utetur epicheremate paulò remotiore ab illa conciſa & moleſta cõcluſione:quæ,ut* Quintilianus *ait,contemptum ex humilitate,& odium ex quadam ſeruitute,& ex copia ſatietatem,& ex amplitudine faſtidium parit.* Epicherema *eſt* Philip. 11. *Cur prouinciæ* Caßio *&* Bruto *datæ? cur* Quæſtores *additi? cur* Legatorum *numerus additus? atque hæc acta per te,non igitur homicidæ.* Sequitur,*ut liberatores tuo iudicio ſint,quandoquidem tertium nihil poteſt eſſe.* Peius *hoc modo collegiſſet,*Prouinciæ *per te* Caßio *&* Bruto *datæ:prouinciæ abs te non dantur homicidis:non igitur homicidæ, ſed liberatores tuo iudicio ſunt.* Dicat *quiſpiam,* Sunt'*ne enthymemata argumentationes?* Quædam *ſe explicant: ut,bonum eſt uirtus, quo nemo male uti poteſt.* Quædam *inuoluta & implicata ſunt: ut, uincetur infirmus.* Hic *enim duobus uerbis eſt propoſitio, atque ratio.* Priora *ſunt argumentationes, poſteriora non ſunt.* Nam *argumentatio eſt argumenti explicatio.* Altera *eſt argumentatio, quæ ſe inflectit ad motum, ea prius ſumit quæ uult, ut quæ poſſunt animos hominum mouere: eaq; confirmat, ſi natura debilia ſunt: deinde propoſitionem permotis animis & affectu concitatus iacit,& impetu dicendi contorquet ad extremum.* Id *autem eò fit, quòd ſi initio rem proponeret,eamq; ſimpliciter confirmaret,non tam uehementer arderet affectus, ut in argumentatione dialectica, nullæ graues excitantur tragœdiæ, quando rectißimum argumentandi ductum proſequitur.* Huiuſce *rei proſeramus exemplum,ex actione tertia in* Verrem: Nam *quæro abs te, circunſeſſus'ne ſis* Lampſaci? *cœpit'ne domum,in qua diuerſabare, illa multitudo incendere? uoluerint'ne* Legatum *populi* Romani *comburere uiuum* Lampſaceni? *negare non potes.* Hæc Cicero *ſumpta uoluit. deinde confirmat.* Habeo *enim teſtimonium tuum,quod apud* Neronem *dixiſti: habeo quas ad eundem literas miſiſti.*

Addit *alteram confirmationem,* Bellum'*ne populo* Romano Lampſaci *ciuitas facere conabatur? deficere ab imperio ac nomine noſtro uolebat? uideo enim,*

STRE B.

& ex his quæ legi & audiui intelligo, in qua ciuitate non modo Legatus populi Romani circunſeſſus, non modo igni, ferro, manu, copijs oppugnatus, ſed aliqua ex parte uiolatus ſit, niſi publice ſatisfactum ſit, ei ciuitati bellum indici, atque inferri ſolere. Hactenus confirmationes. Aſſumit aliud, Quæ fuit igitur cauſſa, cur cuncta ciuitas Lampſacenorum de concione, quemadmodum tute ſcribis, domum tuam concurreret? Iterum confirmat, Tu enim neque in literis quas Neroni mittis, neque in teſtimonio cauſſam tanti tumultus oſtendis ullam. Obſeſſum te dicis, ignem allatum, ſarmenta circundata. Lictorem tuum occiſum eſſe dicis, prodeundi tibi in publicum poteſtatem factam negas, cauſſas huius tanti terroris occultas. Deinde quod proponendum fuerat, iacit ad extremum, Cum igitur quæ cauſſa illius tumultus fuerit, teſtes à nobis producti dixerint, ipſe celarit, non'ne cauſſam hanc quam nos propoſuimus, tum illorum teſtimonia, tum iſtius taciturnitas perpetua confirmat? Hæc multo uehementiora, quàm ſi more ſyllogiſmi tractentur, Vim afferre uolueras Philodami filiæ. Nam Lampſaceni non ſine cauſſa te incendere uoluerunt. Nulla eſt alia cauſſa præter illam, ergo ea eſt. Quòd ſi grauiores affectus, & exempla quæris, inuenies duobus locis, ubi tractamus amplificationem. Noluimus hoc argumentandi genus cum amplificatione permiſcere, etſi aliquid habet commune cum illa: nec eam Cicero excludit, ſed exemplum proponere robuſtius, amplius, & concitatius, quàm quod rectam argumentandi rationem obſeruat. In quo ſi dicat ſe ipſe propoſuiſſe cauſſam quam iacit ad extremum, non hic quidem, ſed narratione ſuperiore propoſuit, nec tritam ſecutus eſt argumentandi uiam.

G. VALLA. Argumentandi. Id eſt, duobus temporibus utimur argumentatione, & cum probare aliquid ex aliquo uolumus, & cum mouere acrius uolumus auditorem. Dirigitur. Sanè Cicero ipſe in primo Rhetoricorum ueterum copioſiſſime argumentationem nobis expoſuit, illincq́; petere ſatius eſt, quàm à nobis perdiſcere, quæ in hac re dicenda ſint. Paucis tamen tum ipſius, tum Quintiliani ſententia, quid obſeruandum, dicemus. Quare argumentatio, quæ ratiocinatio eſt appellata, tres habet Ariſtotelis conſenſu & ferme aliorum omnium, partes. nam ita habet iſta natura, ut ſit de quo quæratur, & per quod probetur. tertium additur uelut ex conſenſu duorum antecedentium. prima ergo erit pars intentio, ſecunda aſſumptio, tertia connexio. ut ſi quæratur an uirtus ſit utilis: ita texatur argumentatio, Omnis habitus bene inſtitutæ mentis, eſt utilis. uirtus eſt habitus bene inſtitutæ mentis: ergo uirtus eſt utilis. Sunt qui quinque faciant partes, ut Cicero in Rhetoricis oſtendit, ut ſit propoſitio, deinde ratio eius, tum aſſumptio, & eius probatio, quinta complexio. ſed neutram probationum à ſuis ſeparare oportet propoſitionibus, præſertim cum ſint

aliquando

aliquando tam notæ propoſitio & aſſumptio, ut probatione non egeant. Sunt, inquit Cicero, qui putant nonnunquam poſſe & oportere complexione ſuperſederi, cùm id perſpicuū ſit, quod conficiatur ex ratiocinatione, hoc modo: Si peperit, uirgo non eſt. peperit autem. hic ſatis eſſe proponere, & aſſumere, quod conficiatur, quoniam perſpicuum ſit complexionis rem non indigere. At Cicero exiſtimat omnino inferendam complexionem, hoc modo, Concubuit: igitur cum uiro. hoc ſi nolis inferre, inferas, quod ſequitur, Fecit igitur inceſtum. Poterimus etiam breuius colligere, ut dicamus, Quoniam peperit, cum uiro concubuit. uel per interrogationem, Cùm peperit, quis dubitat adulterium commiſiſſe? Quòd ſi ad motum tendemus, pluribus uerbis rem ipſam amplificabimus. Comere ergo & expolire conuenit orationem multa aggerendo, non ſtatim concludendo. Subiungit porrò Cicero: Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primùm omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit hoc, tum inductione, tum ratiocinatione. deinde in ipſa argumentatione non ſemper à propoſitione incipere: neque ſemper quinq; partibus abuti: neq; eadem ratione partitionis expolire: ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum à probatione alterutra: tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Illud quoq; uolumus intelligi nos probe tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutum. Verùm illa nobis abhorrere ab uſu oratorio uiſa ſunt. Illa autem altera. *Quæ percellere audientium animos cupit.* Quaſi retro. *Quæ non directè proponit, aſſumit, & concludit: ſed quæ uult cõcludere, ſibi primò aſſumit, deinde confirmat.* Deinde id. *Quod in prima parte collocandum.* Permotis animis. *Iam incalentibus ob ea, quæ dicta ſunt.* Iacit. *Et iacit, inquit, hoc eſt, ui aliqua exaggerationis & ardore uerborum profert.*

Eſt autem illa uarietas in argumentando, & non iniucunda diſtinctio, ut cum interrogamus noſmet ipſos, aut percontamur, aut imperamus, aut optamus, quæ ſunt cum alijs compluribus ſententiarum ornamenta. Vitare autem ſimilitudinem poterimus non ſemper à propoſito ordientes, etſi non omnia confirmando diſputabimus, breuiterq́ interdum, quæ erunt ſatis aperta, ponemus: quodq́ ex his efficietur, ſi id apertum ſit, non habebimus *Argumentandi uarietas.*

neceſſe ſemper concludere.

STREB. QVIA *ſimilitudo parit ſatietatem, contrà uarietas iucunditatem, qua ratione uariemus argumentationes, oſtendit. Varietas eſt aut in figuris, aut in ordine. Figuræ numerantur quatuor: quibus interrogamus noſmetipſos, aut percontamur, aut imperamus, aut optamus. Quæ quoniam non ſolæ ſunt, in his accipi uult & alia plura ſententiarum ornamenta, id eſt, figuras, ut communicationem, permißionem, exclamationem.* Ordo trifariam dirigitur. *Vnus immutat treis illas argumentationum partes, ne ſemper anteponatur propoſitio: deinde ponantur aſſumptio & connexio. Alter interſerit quædam præter argumenta, ut oſſa, neruiq́; confirmationis alijs quibuſdam rebus, ueluti carne, & cute contegantur: quòd nihil eſt odioſum magis, quàm crebra, ieiuna, nuda, litigioſa argumentorum frequentia. Alius ordo breue enthymema collocat, pro longa partium diſpoſitione, ac concluſione.* Interrogamus noſmetipſos. *Terent. Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem quum acceſſor ultro? Enthymema eſt, Ire debeo, quia me accerſit ultro.* Percontari quid ſit, oſtendit Quintilianus *his uerbis: Quid tam commune, quàm interrogare, uel percontari? Nam utroque utimur indifferenter: quum alterum noſcendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi. Hæc ille. De percontatione luculentum eſt exemplum, quod paulò antè citauimus ex actione tertia in Verrem.* Imperamus. *Cicero pro Rabirio: Quin continetis uocem indicem ſtultitiæ ueſtræ? teſtem paucitatis? Increpat, ac imperat. Facies enthymema nudũ, hoc modo, Tacere uos decet, quia clamor hic oſtendit & ſtultitiam ueſtram, & paucitatem.* Optamus. *Idem in eodem loco, Vtinam hanc mihi facultatem cauſſa cõcederet, ut poſſem hæc prædicare, C. Rabirij manu Lucium Saturninum hoſtem po. Rom. interfectum. Fiet enthymema purum ſine figura, Auderem prædicare à Rabirio Saturninum eſſe cæſum, quia hoſtis erat po. Rom.* À propoſito non orditur *Cicero pro Milone: Quòd ſi duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem ſi ſe telo defenderet, interfici impune uoluerunt: quis eſt, qui quoquo modo quis interfectus ſit, puniendum putet? Hic ratio, deinde intentio.* De altero ordine, *qui multa commiſcet ornamenta & motus, non eſt exemplum exponẽdum, quia nimium prolixum. Conſtat autem inter argumentationes, eſſe locos communes, figuras, ſententias, affectus, expoſitiones, commorationes, quæ ſunt argumentationis ornamenta, & quæ ſic interſeruntur, ut imperiti uix ſentiant argumenta.* Breuiter interdum quæ erunt ſatis aperta ponemus, neq́; concludemus. *Cicero pro Milone: Eius mortis ſedetis ultores, cuius uitam ſi putetis per uos reſtitui poſſe, nolitis. Fuſius iſthuc explicari poteſt, Eius ulciſci mortem iniquũ eſt, cuius ipſi uitam reſtituere nolitis. P. Clodij uitam reſtituere nolitis, ideo mortis eius*

tis eius ultores ſedere non debetis.

G. VALLA.

Interrogamus. Quintilianus: Quid enim tam commune, quàm interrogare uel percontari? nam utroque utimur indifferenter, cùm alterum noſcendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi. Interrogamus igitur cùm noſſe uolumus: Percontamur, contendendi, & inſtandi, urgendiq; cauſſa, ut Cicero ipſe pro Ligario: Apud quem igitur hæc dico? nempe apud eum, qui cùm hoc ſciret, tamen me, antequàm uidit, reipub. reddidit. Aliter pro Cælio, ficta interrogatione, Dicet aliquis, Hæc igitur eſt tua diſciplina? ſic tu inſtituis adoleſcentes? & totus ille locus. Cui diuerſum eſt, cùm alium rogaueris, nõ expectare reſponſum, & ſtatim ſubijcere: ut, Domus tibi deerat? at habes. pecunia ſuperabat? at eges. Aliquando conuitiantes, & tamen interrogantes, quaſi ſcire cupientes, ut in Piſonem: Scire cupio, quid tandem iſto in uerſu reprehendas, Cedant arma togæ. tuæ dicis, inquit, togæ ſummum imperatorẽ eſſe ceſſurum. quid nunc te aſine literas doceam? non opus eſt uerbis: ſed fuſtibus. non dixi hanc togam, qua ſum amictus, nec arma, ſcutum, & gladium unius imperatoris: ſed quòd pacis eſt inſigne, & otij toga: contrà autem arma tumultus, atque belli, more poëtarum locutus, hoc intelligi uolui, bellum ac tumultum paci atque otio conceſſurum. Imperamus. Vt pro Cluentio: Veſtram, Iudices, æquitatem, & manſuetudinem una mater oppugnat. at quæ mater? quam cæca crudelitate & ſcelere ferri uidetis: cuius cupiditatem nulla unquam turpitudo retardauit: quæ uitijs animi in deterrimas partes iura hominum conuertit omnia: cuius ea ſtultitia eſt, ut eam nemo hominem: ea uis, ut nemo fœminam: ea crudelitas, ut nemo matrem appellare poßit, &c. eò iam denique adducta eſt, ut ſibi præter formam nihil ad ſimilitudinem hominis reſeruarit. Quare, Iudices, ſi ſcelus odiſtis, prohibete aditum matris à filij ſanguine. Aut optamus. Quod frequentißime quotidie ſolet fieri, cum dicimus, O utinam nunc eluceſcat uerum. taciteq; id ita eſſe uolumus ſignificare. Quæ ſunt. Quoniam infinitis propemodum inflexionibus uti ad reprehendendum poſſumus dicendi ornamẽtis, quæ nos figuræ locutionis docent. Vitare autem. Docuit argumentari nos poſſe uarijs modis: docet rurſus uitare nos poſſe ſimilitudinem, uel ſi non ex ordine, ut res poſtulat, orſi fuerimus: & ſi non omnia confirmare contendamus: & ſi quæ erunt aperta, paucis comprehendamus. Quodq; ex ijs. Id eſt, ſignificatur tota argumentatione. Neceſſe. Ne fallatur animus audientis, ſi fortè minus, quæ inferre oporteat, cognouerit.

Probationes inartificiales.

C. F. Quid illa, quæ ſine arte appellantur, quæ iandudum aſſumpta dixiſti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C. P. Illa uerò indi-

gent:& nec eò dicuntur ſine arte, quòd ita ſunt: ſed quòd ea non parit Oratoris ars, ſed foris ad ſe delata, tamē arte tractat, & maximè in teſtibus. Nam de toto genere teſtium, quàm id ſit infirmum, ſæpe dicendum eſt, & argumenta rerū eſſe propria teſtimonia uoluntatum. utendumq́ eſt exemplis, quibus teſtibus creditum non ſit: & de ſingulis teſtibus, ſi natura uani, ſi leues, ſi cum ignominia, ſi ſpe, ſi metu, ſi iracundia, ſi miſericordia impulſi, ſi præmio, ſi gratia adducti: comparandiq́ ſuperiore cum autoritate teſtium, quibus tamen creditum non ſit.

De teſtibus.

STREB. QVONIAM *cauſsis alijs alij ſunt aptiores loci, proprios ſingulorum ſtatuum locos aſsignauit, eos quidem certe qui ſæpius occurrunt. Nunc autem ex ordine ac ratione ſcribendi ſtatuum omnium communes arte metitur: ut teſtimonia & quæſtiones: quibus etiam primas aſsignare non erat alienum à conſuetudine collocandi. Ad teſtimonia pertinent rumores, iuſiurandum, præiudicia, tabulæ, uaticinationes, autoritates: hæc eſſe teſtimonia ſuprà commonſtrauimus. Teſtimonia dicuntur inartificialia, quòd ea non parit Oratoris ars, ut argumenta ratione collecta: ſed à litigatoribus ad ſe delata, tamen arte tractat, ut uires & robur accipiant, uel amittant. In teſtes alter eſt locus communis de toto genere teſtium, qui ratione multitudinis, in arte præcedit. Alter eſt proprius, de ſingulis. In genere dicendum eſt, plus adhibendum fidei rationibus, quàm teſtibus. Quoniam argumenta ſunt rerum propria, id eſt, natura monſtrant ea, quorum ſunt, & oſtenduntur argumenta, & inde nomen habent à demonſtratione. Teſtimonia autem ſunt uoluntatum. Idcirco quiſque pro ſua libidine confingere poteſt. Vtendumq́; eſt exemplis, quibus teſtibus creditum non ſit. Singuli refelluntur, ſi natura uani, hoc eſt, ueritatis inanes & rerum bonarum uacui, nulliusq́; bonæ frugis homines in ſermone. Si leues, ſine grauitate, pondere, conſtantiaq́; dictorum. Si cum ignominia, ut adulteri deprehenſi. Si ſpe, boni aſſequendi. Si metu, mali impendentis. Si iracundia, feruore animi. Si miſericordia impulſi, ſi præmio, ſi gratia, id eſt, fauore, uel amicitia inducti. Comparandiq́; ſuperiore cum autoritate teſtium: quorum exemplis paulò antè dixerat utendum, ut ſi melioribus creditum non ſit, deterioribus multò minus credatur. Vſus eſt hac arte pro Flacco, ubi primū inſectatur*

inſectatur uniuerſum genus teſtium Græcorum tanquam diffluens uanitate, atq; leuitate. Teſtimoniorum, inquit, religionem & fidem nunquàm iſta natio coluit. & quæ ſequuntur. Deinde comparat eos Romanis teſtibus, ijs quibus etiam credi non uult, poſtea accedit ad ſingulos, tandemq; colligit, nihil religione teſtatum, nihil ueritate fundatum, nihil dolore expreſſum. contraq; omnia corrupta libidine, iracundia, ſtudio, precio, periurio reperientur: quæ quoniam longiora ſunt, apud eum legenda tibi relinquo. Argumenta *teſtibus antepoſuit pro Cælio: Vos abducam à teſtibus, neque huius iudicij ueritatem, quæ mutari nullo modo poteſt, in uoluntate teſtium collocari ſinam: quæ facilimè fingi, nullo negocio flecti, ac detorqueri poteſt. argumentis agemus.* Reliqua *ſumes ex oratione in Vatinium teſtem. Hæc & ſimilia dicuntur in teſtes: pro teſtibus autem dicenda ſunt contraria.*

G. VALLA. Quæ ſine arte. *Id eſt, loci quos artis expertes diximus, ſuperiusq; tractauimus: ubi cæteros quoque theſeos locos excuſsimus.* Argumenta rerum. *Ad res explicandas.* Propria. *Teſtes enim ut ex ſua pronuntiant uoluntate, ita res eſſe uideri faciunt: & contra teſtes memorat locos, quibus non credi oportere dicit, quoniam hæc pars reprehenſionis eſt.*

De tormentis. Sæpe etiam quæſtionibus reſiſtendum eſt, quod & dolorem fugientes multi in tormentis ementiti perſæpe ſunt, moriq; maluerunt falſum fatendo, quàm uere inficiando, dolere. Multi etiam ſuam uitam neglexerunt, ut eos qui his chariores, quàm ipſi ſibi eſſent, liberarēt. Alij autem aut natura corporis, aut conſuetudine dolendi, aut metu ſupplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti ſunt in eos, quos oderant. Atq; hæc exemplis firmāda ſunt. Neq; eſt obſcurū, quin, quoniam in utraq; parte ſunt exēpla, & item ad coniecturam faciendam loci, in contrarijs cōtraria ſint ſumenda. Atque etiam incurrit alia quædam in teſtibus, & in quæſtionibus ratio. Sæpe enim ea quæ dicta ſunt, ſi aut ambiguè, aut incōſtāter, aut incredibiliter dicta

ſunt,

ſunt, aut etiam aliter ab alio dicta, ſubtiliter reprehenduntur.

STREB. QVAESTIONES *tormenta ſunt, quibus exquiritur ueritas. Illis nõ eſſe credendum probatur, quòd alijs patientia facilè mendacium faciat, alijs infirmitas neceſſarium. Infirmi dolorem fugiunt, ideoq; falſum confitentur. Robuſti metu ſupplicij aut mortis uim tormentorum perferunt: alij ementiuntur in eos quos oderunt, ut Caſca & Ruſcio pro Milone: aut pro charis amicis, ne uitæ quidem parcunt. Id eò frequentius accidebat, quòd Romæ ſerui miſerum hominum genus, non liberi tormento cruciabantur. De ſeruis in tormenta coniectis, quædam pro Cluentio, quædã pro Milone: ſed nihil ad hæc præcepta, quæ temporibus noſtris, etſi uſu euenire poſſunt, non tamen habent firmum præſidium. In utranq; partem ſunt exempla: ut, Argentarij cuiuſdam ſeruus innocens, qui dolorem ferre non poſſet, in tormentis ementitus, ſupplicio mortis affectus eſt. Contrà ſeruus Antonij Oratoris noluit uerum confiteri. Item ad cõiecturam faciendam loci ſunt, quales aſſignauit in ſtatu coniecturali, unde ſumuntur argumenta. Ad hæc, teſtimonia & quæſtiones refelluntur, ſi quid ambigue dictum, quod in alium ſenſum trahi poſſit: aut inconſtanter, ut diſſentaneum prioribus: aut incredibiliter, quod alienum à ueritate: aut aliter ab eo teſte dictum. Cicero pro Cecinna Fidiculanum teſtem arguit, quoniam aliter dixiſſet, quàm cæteri teſtes, quoniam inconſtanter: qui nullos armatos fuiſſe quum dixiſſet, poſtea ſeruos ſuos armatos fuiſſe dixit.*

G. VALLA. Quæſtionibus. *Vbi torti homines & excruciati cõtra nos reſponderint.* Inficiando. *Proferendo, ne diutius torquerentur. Inficiari eſt in factum ire, hoc eſt, negare ſe quicquam deliquiſſe in quo arguatur.* Suam uitam. *Et perinde mori maluerunt, ut alios liberarent, quos amarunt. inde nobis naſcentur argumenta, quæ ad nos faciant.* Natura. *Vt Cappadoces.* Atq; hæc. *Docendo aliquos qui id fecerint.*

C. F. Extrema tibi pars reſtat orationis, quæ poſita in perorando eſt, de qua ſanè uelim audire. C. P. Facilior eſt explicatio perorationis. Nam eſt diuiſa in duas partes, amplificationẽ & enumerationem. Augendi autẽ & hic eſt proprius locus in perorando: & in curſu ipſo orationis declinationes ad amplificandum dantur, cõfirmata re aliqua, aut repre-

Concluſionis partes.

Amplificatio qui fiat.

henſa. Eſt.

henſa. Eſt igitur amplificatio grauior quædam affir
matio, quæ motu animorum conciliet in dicendo ſi
dem. Ea & uerborum genere conficitur, & rerum.
Verba ponenda ſunt, quę uim habeant illuſtrandi,
nec ab uſu ſint abhorrentia, grauia, plena, ſonantia,
iuncta, facta, cognominata, non uulgata, ſuperlata,
in primisq́ translata, nec in ſingulis uerbis, ſed in
continentibus ſoluta, quæ dicuntur ſine cōiunctio-
ne, ut plura uideantur. Augent etiam relata uerba, *Amplificatio in*
iterata, duplicata, & ea, quę aſcendunt gradatim ab *uerbis.*
humilioribus uerbis ad ſuperiora. Omninoq́ ſem-
per quaſi naturalis, & nō explanata oratio, ſed gra-
uibus referta uerbis, ad augendū accommodatior.

PERORATIO *eſt extrema concluſio, quæ natura ſequitur alias partes, ut finis, ac modus orationis. Diuiditur in duas partes, amplificationem, & enumerationem: aut enim mouere uolumus affectus, facilius obtinendæ cauſſæ gratia: aut diſsipata, ſparſaq́; argumenta in unum colligere, ut quid efficiant, intelligat auditor. Vtrunque locis utile. Inde natæ duæ partes, duplexq́; ratio perorandi. Motus eſt prior. Is in amplificatione maximè conſiſtit. Amplificationi locum attribuit: eam deinde finit: & demum qua ratione conficiatur, oſtendit. Locus eſt ei proprius in perorando. Sed & aliquando primas habet: aliquando ſequitur in curſu quæſtiones, quum egreditur, & declinat Orator ad amplificandum, quod argumentando probauit. Exempla utriuſque ſuprà citauimus. Amplificatio eſt grauior quædam affirmatio, quàm ſimplex illa argumentatio, quæ motu animorum magis, quàm rebus probandis conciliet in dicendo fidem: ijs enim, quibus animus mouetur, multò facilius credimus. Conficitur amplificatio, quemadmodum omnis oratio, certo quodam genere uerborum, ac ſententiarum. Prius autem uerba tractat, deinde ſententias, etſi natura ſententiæ uerbis ſunt priores, & inuentio rerum præfertur elocutioni, ſed initio faciliorem maluit expedire partem. Verba ponenda ſunt, quæ uim habeant illuſtrandi, illa inſignia, quæ rem conſtituant penè ante oculos, & orationis lumina ac uerba figurata. Vt, Importuni locutores nullo rerum pondere innixi uerbis humidis, & lapſantibus diffluunt. His uerbis res* STREB.

euidenter exprimitur. Ponenda ab uſu nihil abhorrētia, quoniam inuſitata ſunt illuſtribus aduerſa. & abſurdum uidetur illuſtri genere dicendi, reperiri uerba paucis, aut nemini cognita, ut Silenta, Manciolæ, Triſediſenex. Sunt autem grauia uerba cum pondere, & autoritate: ut, patrem patriæ parricida trucidauit: grauius eſt, quàm iſthuc, Cæſarem Brutus occîdit. Plena à ſonantibus differunt. Sonus eſt in amplitudine literarum, ut a, o, r, thrax, bos, ros. Ampla uerba, & ſonantia, etiam ſi conſtant una ſyllaba. Plenum illud eſt in magnitudine uerborum, quæ complet actionem, & illam pronunciandi contentionem, & ex illa mole uerborum res quodammodo facit uideri grandiores: ut, Luctantes uentos, tempeſtatesq́; ſonoras. Cæſar Deorum immortalium beneficio, cùm ſua uirtute, tum approbatione autoritatis meæ incitatos latronis impetus retardauit. His adde iuncta, quæ ſunt compoſita, ut conſceleratus, perturbare, condolere, & ſi qua ſunt compoſitione grauiora. Facta, quæ facit Orator: ut, dicturiebat impotens animi, & æſtuabat colluuione uerborum teterrima. Facies autem parcius, in hac miſera ſuperſtitione Latinorum. Cognominata reddidit ad uerbum συνώνυμα, quæ re ſunt eadem, ſed nomine diuerſa, ut immanis, tetra, crudelis, & importuna bellua. Non uulgata, non adeò trita, ut nihil moueant animos: qui ſolent excitari noua dignitate uerborum, ut nulgatum eſt: de re tanta nemó poteſt mediocriter loqui. Non uulgatum, & ideo robuſtius. Tanta rerum magnitudine omnis inferior eſſe uidetur oratio. Extollitur ultra uulgare dicendi genus. Vulgatum eſt, Nos patriam fugimus. Amplius eſt, Extorres à patria profugimus. Sic oratio in amplificatione ſummouetur á uulgo, non ut ambiat affectationem, & inauditum uerborum genus, ſed ut ampliorem acquirat ex uerbo dignitatem. Superlata, hyperbolica, Ferit æthera clamor. Translata, metaphorica. Habet Lucium fratrem, quam facem Dij immortales? quod facinus? quod ſcelus? quem gurgitem? quam uoraginem? Soluta ſunt, quæ dicuntur ſine coniunctione, ut plura eſſe uideantur. Soluuntur autem ſingula: ſoluuntur & continentia, quæ ſunt cohærentia, & ſic inter ſe iuncta, ut uno conatu pronunciari debeant. Cic. Nos penates, aras, focos, ſepulchra maiorum: nos leges, iura, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus. hæc ſingula. Mar. Antonius id molitur, id pugnat, ut hæc omnia perturbet, euertat: prædam reipubl. cauſſam belli putet: fortunas noſtras partim diſsipet, partim diſpertiat parricidis. Hæc continentia. Relata uerba dicuntur, quum propoſitis aliquot, & conſtitutis totidem penè referuntur. Cicero: Antonij promiſſa cruenta, tetra, ſcelerata, Dijs, hominibusq́; inuiſa, nec diuturna, neque ſalutaria: Noſtra contrà honeſta, integra, glorioſa, plena lætitiæ, plena pietatis. Iterata ſunt uerba repetita. Cicero pro Milone: Vbi nunc Senatus eſt, quē ſecuti ſumus? ubi Equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi ſtudia municipiorum? ubi Italiæ uoces? Du-

plicata

plicata ſunt in eadem peroratione. Valeant, inquit, ualeant ciues mei. &, Equites Romani illi, illi tui. Ea quæ aſcendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad ſuperiora, ſic habent, ut maius alio gradatim ſuperueniat. Cicero in Verrem: Facinus eſt uincire ciuem Romanum: ſcelus, uerberare: propè parricidium, necare: quid dicam in crucem tollere? In amplificatione ſemper quaſi naturalis oratio, hoc eſt, uelut ſponte fuſa, & ſi latet aliquid ornatus, accommodatior eſt, quàm explanata, id eſt, elegantia uerborum perpolita. Quærēda igitur grauia, non ambitioſe ac nimis eleganter ornata.

Extrema. *Quoniam de partibus fidem facientibus dictum: de ultima parte, hoc eſt, peroratione dicendum, in qua in primis motus excitari conſueuerunt.* G. VALLA.

Nam eſt. *Amplificationem, & enumerationem. Quintilianus: Peroratio ſequebatur, quam cumulum quidam, concluſionem alij uocant. Eius duplex ratio eſt poſita, aut in rebus, aut in effectibus. Rerum repetitio, & congregatio, quæ Græcè dicitur ἀνακεφαλαίωσις, à quibuſdam Latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam ſimul cauſſam ponit ante oculos, & etiã ſi per ſingula minus mouerat, turba ualet. In hac, quæ repetemus, quàm breuiſſime dicenda ſunt, & quod Græco uerbo patet, decurrēdum per capita. Nam ſi morabimur, non iam enumeratio, ſed altera quaſi fiet oratio. Quæ autem enumeranda uidentur, cum pondere aliquo dicenda ſunt, & aptis excitanda ſentētijs, & figuris utique uarianda.* Augendi autem. *Prima ſanè ſpecies augendi, in nomine ipſo eſt: cum eum, qui ſit cæſus, occiſum: qui ſit improbus, latronem dicas. Quatuor tamen maximè generibus conſtat, Incremēto: ut, Facinus eſt uincire ciuem Romanum, ſcelus uerberare, propè parricidium necare, quid dicam in crucem tollere? Comparatione: ut, P. Scipio pōtifex maximus Gracchum mediocriter labefactantem ſtatum Reipub. priuatus interfecit: Catilinam orbē terræ cæde, atque incendio uaſtare cupientem, nos conſules perferemus? Ratiocinatione: ut, Tu iſtis faucibus, iſtis lateribus, iſta gladiatoria totius corporis firmitate. nam reſpicientes ad hæc, poſſumus æſtimare quantum ille uini in Hippiæ nuptijs exhauſerit, quod ferre, & concoquere non poſſet illa corporis gladiatoria firmitate. Congerie: ut, Quid enim tuus ille Tubero diſtrictus in acie Pharſalica gladius agebat? cuius latus mucro ille petebat? quis ſenſus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? Quid cupiebas? Quid optabas? Eſt etiam comparatio, cum congerie miſta, ut pro Cluentio: Quis P. Octauio Balbo ingenio prudentior? iure peritior? fide, religione, officio diligentior, aut ſanctior commemorari poteſt? non abſoluit. Quis Q. Conſidio conſtantior? quis iudiciorum, atq; eius dignitatis, quæ in iudicijs publicis uerſari debet, peritior? quis uirtute, cōſilio, autoritate præſtantior? ne is quidem abſoluit. Longum eſt, de ſingulorum uirtute ita dicere. Quæ quia cognita ſunt ab omnibus, uerbo-*

rum ornamenta non quærunt.Et pro Quintio: Qui mœror dignus inueniri in calamitate tanta poteſt? Miſerum eſt exturbari fortunis omnibus: miſerius eſt, iniuria. Acerbum eſt ab aliquo circunueniri:acerbius, à propinquo. Calamitoſum eſt,bonis euerti:calamitoſius,cum dedecore. Funeſtum eſt,à forti atque honeſto uiro iugulari: funeſtius, ab eo cuius uox in præconio quæſtum præſtitit. Indignum eſt à pari uinci, aut ſuperiore: indignius, ab inferiore atque humiliore. Luctuoſum eſt tradi alteri cum bonis: luctuoſius, inimico. Horribile eſt cauſſam capitis dicere:horribilius,priore loco dicere.Omnia circunſpexit Quintius, omnia periclitatus eſt. Iuncta. *Quæ per compoſitionem nouata: de quibus ſuperius dictum, ubi de ui Oratoris præcepta expoſuimus.* Facta. *Quæ ex ſeſe inuenta: de quibus item dictum.* Cognominata. *Vt ſi dicas per antonomaſiam euerſorem Carthaginis, & Scipionem uis intelligi.* In continentibus. *Quæ per diſſolutum figuram proferuntur: de quibus iam dictum.* Etiam relata. *Quintilianus de Ciceronis uerbis locutus, Relationem,inquit,quid accipi uelit,non liquet mihi. nam ſi apallagen,aut epanodon, aut metabolen dicit:de omnibus locuti ſumus.* Gradatim. *Gradationem figuram dicit.de qua diximus.* Naturalis. *Quæ ex naturali ſenſu animi proferri uideatur,non in ornamenta ambitioſa diffuſa.*

Hæc igitur in uerbis,quibus actio uocis,uultus, & geſtus cõgruens,& apta ad animos permouẽdos accõmodata eſt. Sed & in uerbis,& in actione cauſſa erit tenẽda,& pro re agẽda. Nam hęc,quia uidentur perabſurda, cum grauiora ſunt quàm cauſſa,diligenter ferè,quid quenq; deceat,iudicandum eſt.

STREB. N I H I L *proderit optimis uerbis uti, niſi qualia ſunt,talia in aurem perferantur.quod fiet apta pronunciatione, quam antè diſtribuit in uocem,in uultum,& in geſtum: cauſſamq; ſcripſimus.Sed & in uerbis,& in actione cauſſa erit tenenda,ut ſciamus, ſit'ne digna tam grauibus tragœdijs,quia furioſum eſſet paruis in rebus Deos atq; homines commouere. Hic igitur,ut in alijs rebus, obſeruandum eſt in arte præcipuum decorum.*

G. VALLA. Quid quenq; deceat. *Vt ſeruemus τὸ πρέπον decorum. quod perquàm difficile eſt.*

Amplificatio in rebus. Rerum amplificatio ſumitur eiſdem locis omnibus,quibus illa quæ dicta ſunt ad fidem,maximeq;

defini

definitiones ualent conglobatæ, & conſequentium frequentatio, & contrariarum, & diſsimilium, & inter ſe pugnantium rerum conflictio, & cauſſæ, & ea quæ ſunt de cauſsis orta, maximeq́; ſimilitudines, & exempla, fictæ etiam perſonæ, muta denique loquantur.

RERVM *amplificatio ſumitur eiſdem locis omnibus, quibus argumenta eruuntur: ut definitione, conſequentibus, contrarijs, diſsimilibus, repugnantibus, cauſsis, effectis, & exemplis: quorum uim naturamq́; prius expoſuimus. Definitiones ualent conglobatæ, & in unũ collectæ, quia rem uehementer illuſtrant. Antonius ſecundo de Oratore ſic amplificat hiſtoriam, Hiſtoria uerò teſtis temporum, lux ueritatis, uita memoriæ, magiſtra uitæ, nuncia uetuſtatis, qua uoce alia, niſi Oratoris, immortalitati commendatur? Hic quinque ſunt tanquam definitiones. Tibi'ne uilis eſt illa doctrina Rhetorices? quæ ſit orandi facultas? ars bene dicendi? ſcientia grauiter, & copioſe diſſerendi? inueniendi magiſtra, atq; diſponẽdi cum elocutione, memoria, & apta pronunciatione? quæ dicit accommodate ad perſuadendum? quæ docet, mouet, atq; delectat? hic ſex definitiones conglobatæ. Conſequentium frequentatio. Eſt enumeratio conſequentiũ crebra, qualis eſt in concluſione pro Milone, quid uos iudices, quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis? ipſum eijcietis? & quæ ſequuntur. Damnationem Milonis hæc ſequuntur, eiectio uiri, & digniorem eſſe locũ in terris qui hanc uirtutem excipiat, & milites quondam fortiſsimos ignauos fuiſſe in eius inuicti periculo, & à Cicerone in patria non eum potuiſſe retineri, à quo reuocatus erat in patriam, & eundem non habiturum quod reſpondeat liberis, Quintoq́; fratri. Idem facit in oratione pro Muræna multò fuſius ac uehementius. Contraria ſi conferuntur, eluceſcunt, & inde uires addunt orationi. Cicero: Ò ſpectaculum illud non modo hominibus, ſed undis ipſis, & littoribus luctuoſum, cedere patria ſeruatorem eius, manere in patria perditores. Diſsimilia ſunt differentia, quæ differunt à pugnantibus: quòd etſi omnia pugnantia ſunt diſsimilia, tamen omnia diſsimilia non ſunt pugnantia: ut, luxuries & arrogantia non repugnant, ſed diſsimilia ſunt. Cicero de uilla M. Varronis: Ò tecta ipſa miſera quàm diſpari domino tenebantur. Studiorum enim ſuorum M. Varro uoluit eſſe illud, non libidinum diuerſorium. Quæ in illa uilla antè dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? iura populi Romani, monumenta maiorum, omnis ſapientiæ ratio, omniſq́; doctrina. At enim te inquilino, non enim domino, perſonabant omnia uocibus ebriorum, natabant pauimenta* STREB.

uino,madebant parietes. Ingenui pueri cum meritorijs,ſcorta inter matresfamilias uerſabantur. Repugnantia ſunt decima Philip. Quæ eſt enim iſta tua oratio Calene? quæ mens? qui nunquàm poſt Calendas Ianuarias idem ſenſeris, quod is qui te ſententiam prius rogat? cur nunquàm tam frequens Senatus fuit, quod unus aliquis tuam ſententiam ſecutus ſit? cur ſemper tui diſsimiles defendis? cur quum te & uita,& fortuna tua ad ocium & dignitatem inuitet,ea probas,ea decernis,ea ſentis, quæ ſunt inimica & ocio communi,& dignitati tuæ? Hæc Fuſium Calenum facere, & eundem bene de Republ. ſentire (quod uideri uolebat) inter ſe repugnant. Cauſſæ & ea, quæ ſunt de cauſsis orta, id eſt, effecta,iuuant amplificationem. Cicero: Tantæ'ne tuæ Verres libidines erunt, ut eas capere ac ſuſtinere non prouinciæ populi Romani,non nationes exteræ poſsint? Tu'ne quod uideris,quod audieris,quod cōcupieris, quod cogitaris,niſi id ad nutum tuum præſtò fuerit,niſi libidini tuæ cupiditatiq; paruerit, immittētur homines, expugnabuntur domus, ciuitates non modo pacatæ, uerum etiam ſociorum atque amicorum ad uim atque arma confugient,ut ab ſe atque à liberis ſuis Legati populi Romani ſcelus atque libidinem propulſare poſsint? Cauſſam præmittit effrenatam libidinem,deinde effecta poſtponit, & inde uehementer amplificat. Similitudines. Cicero pro Archia poëta, Saxa & ſolitudines uoce reſpondent,beſtiæ ſæpe immanes cantu flectuntur,atq; cōſiſtunt:nos inſtituti rebus optimis,non poëtarum uoce moueamur? Hic tres ſimilitudines addit. exemplum,Homerum Colophonij eſſe dicunt ſuum, Chij ſuum uindicant,Salaminij repetunt,Smyrnæi uerò ſuum eſſe confirmant. Itaque etiam delubrum eius in oppido dedicauerunt. Permulti alij præterea pugnant inter ſe atque contendunt. Hæc poſuit ad amplificādam poëtæ laudem. Fictæ perſonæ,pro Cælio, Puſio frater,Appius ſenex. Muta loquantur,ut Cicero in Catilinam loquentem facit patriam. Exempla propoſuimus hinc & inde ſumpta,quia non poterant uno eodemq; loco uniuerſa reperiri. nec eò data ſunt præcepta, ut omnibus omni loco,ſine gratia uarietatis uteremur,ſed ut è multis optima quæq; materiæ præſenti accommodaremus. Ne quis autem exemplorum multitudinem,ut opus laborioſum relinquat,hoc apud ſe cogitet,inutilia ferè & hæc & reliqua præcepta,niſi exemplorum demonſtratione uſuq; cognoſcantur.

G. VALLA. Definitiones. Sanè definitionem Plato ita definit, ὁρισμός ἐστι λόγος σύντομος, δηλωτικὸς τῆς φύσεως τοῦ ὑποκειμένου πράγματος: id eſt, definitio oratio breuis eſt,quæ ſubiectæ rei naturam exprimit. Ariſtoteles autem in Topicis hoc modo, ὁρισμός ἐστι λόγος ὁ τὸ τί ἦν εἶναι σημαίνων: id eſt (ut uerbum uerbo reddamus) definitio,eſt oratio quid erat eſſe ſignificans. ubi ERAT pro EST ponitur,ut ſæpe etiam Porphyrius & alij ponunt. Non differt igitur à Platonica ſententia Ariſtotelica quoque definitio. Hoc ergo dicit, Multæ definitiones ad amplifi

amplificandum in concluſione copulabuntur, hoc eſt, expreßiones rerum: de quibus iam dictum ſuprà, ubi de finitiua quæſtione locos tradidimus ad argumenta eruenda. Similitudines. *Nam à ſimilibus exempla ducuntur.* Fictæ etiam. *Quintilianus: Illa adhuc audaciora & maiorum (ut Cicero exiſtimat) laterum, fictiones perſonarum, quæ προσωποποιΐαι dicuntur. Mirè nanque tum uariant orationem, tum excitant. His etiam aduerſariorum cogitationes uelut ſecum loquentium protrahimus: quæ tamen ita demum à fide non abhorrent, ſi eas locutos finxerimus, quæ cogitaſſe eos non ſit abſurdum. Et noſtros cum alijs ſermones, & aliorum inter ſe credibiliter introducimus, & ſuadendo, obiurgando, querendo, laudando, miſerando, perſonas idoneas damus. & quæ ſequuntur. nam pluribus hanc figuram proſequitur, quàm hic ſcribendum exiſtimarim.* Muta. *Nam (ut Quintilianus inquit) urbes etiam & populi uocem accipiunt: quemadmodum Cicero ipſe in Catilinam, inquit: Etenim ſi mecum patria mea, quæ mihi uita mea multò eſt charior, ſi cuncta Italia, ſi omnis reſpub. ſic loquatur, M. Tulli quid agis? & quæ ſequuntur.*

Omninoque ea ſunt adhibēda, ſi cauſſa patitur, quę magna habentur, quorum eſt duplex genus. Alia enim magna, natura uidentur, alia uſu. Natura, ut cœleſtia, ut diuina, ut ea quorum obſcurę cauſſæ, ut in terris, mūdoque admirabilia quæ ſunt: ex quibus, ſimilibusque, ſi attendas, ad augendū permulta ſuppetunt. Vſu, quæ uidentur hominibus aut prodeſſe, aut obeſſe uehementius. quorum ſunt genera ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouentur homines, ut Deorum, ut patriæ, ut parentum: aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium: aut honeſtate, ut uirtutum, maximeque earum quæ ad communionem hominum & liberalitatem ualēt. Ex ijs & cohortationes ſumuntur ad ea retinenda, & in eos à quibus ea uiolata ſunt, odia incitantur: & miſeratio naſcitur. proprius locus augēdi in ijs rebus aut amiſsis, aut amittēdi periculo.

Non

STREB. NON *omnis cauſſa patitur adhiberi magna, ſed ſi quando patitur, orationem efficient ampliorem.* Cicero: Non *uult pop. Rom. obſoletis criminibus accuſari Verrem, noua poſtulat, inaudita deſiderat. non de Prætore Siciliæ, ſed de crudeliſſimo tyranno fieri iudicium arbitratur. Includuntur in carcerem condemnati. ſupplicium conſtituitur in illos, ſumitur de miſeris parentibus nauarchorum. adire ad filios ſuos, liberis ſuis cibum, ueſtitumq; introferre prohibentur. patres hi, quos uidetis, iacebant in limine, matresq; miſeræ pernoctabant ad oſtium carceris, ab extremo complexu liberûm excluſæ: quæ nihil aliud orabant, niſi ut filiorum extremum ſpiritum excipere ſibi liceret. Hæc Cicero uelut admiranda proponit. Alia ſunt magna natura, alia uſu. Natura, ut cœleſtia, tonitrua, imbres, tempeſtates, ſiderum, ſtellarumq; inſolitæ mutationes, ut diuina oracula, uaticinia, reſponſa, ſomnia: ut ea quorum obſcuræ cauſſæ latent, ut luce uideri cometen, lupos ululare in ciuitate, monſtra gigni, triſtem apparere naturam. Omnium iſtorum pulcherrimum reperies exemplum in fine lib.* 1. *Georgicon, ubi Vergilius admirabiliter amplificat illam Cæſarianæ mortis atrocitatem. Vſu & conſuetudine uiuendi magna ſunt, quæ proſunt, uel obſunt homini uehementius, ut hæc tria, charitas, amor, uirtus, & contraria. Charitas eſt in Deos, in patriam, in parentes. Amor in fratres, coniuges, liberos, familiares. Charitas, amor eſt ſanctus. Amor autem latius patet. Honeſtas eſt in omni genere uirtutum, & quædam citra uirtutem honeſta, ut elegans ratio loquendi, ut geſtus decens. Hiſce rebus utitur in peroratione pro Milone, cuius in patriam charitatem, in ciues amorem, in agendo uirtutem, uehementer explicat.* Ex *ijs & cohortationes ſumuntur, ad ea retinenda, & in eos à quibus ea uiolata ſunt, odia incitantur: quæ tractat ipſe grauiter undecima Philip. in Dolabellam conſulem, qui Trebonium crudeliter occiderat.*

G. VALLA. Natura. *Quintilianus in Proſopopœia: Quin deducere Deos in hoc genere dicendi, & inferos excitare conceſſum eſt. & quæcunque, inquit, inducentur, quæ modò prodeſſe aut obeſſe hominibus poſſint, ad mouendos audientium affectus.* Et in eos à quibus uiolata. *Vt Cicero in Catilinam inuectus facit.*

Nihil eſt enim tam miſerabile, quàm ex beato miſer. Et hoc totum quidẽ moueat, ſi bona ex fortuna quis cadat, & à quorum charitate diuellatur, quæ amittat, aut amiſerit: in quibus malis ſit, futurus'ue ſit, exprimatur breuiter. CITO ENIM areſcit lachryma, præſertim in alienis malis. Nec quicquã

in ampli

in amplificatione nimis enucleandū eſt: minuta eſt enim omnis diligentia: hic autem locus grandia requirit. Illud iam eſt iudicij quo quaq; in cauſſa genere utamur augendi. In illis enim cauſſis quæ ad delectationem exornãtur, ij loci tractandi ſunt, qui mouere poſſunt expectationem, admirationem, uoluptatem. In cohortationibus autem, bonorum, ac malorum enumerationes, & exempla ualent plurimum. In iudicijs, accuſatori ferè, quæ ad iracundiã: reo plerunq;, quæ ad miſericordiã pertinent. Nonnunquam tamen accuſator miſericordiam mouere debet, & defenſor iracundiam.

QVALE ſit hoc intelliges ex oratione pro Rabirio Poſthumo, Occultat pecuniam Poſthumus. Latent regiæ diuitiæ. Ecquis eſt ex tanto populo, qui bona C. Rabirij Poſthumi nummo ſeſtertio ſibi addici uelit? Sed miſerum me. Quanto hæc dixi cum dolore? Hem Poſthume, tu'ne es Curij filius? C. Rabirij iudicio & uoluntate filius? natura, ſororis filius? tu'ne ille in omneis tuos liberalis? cuius multos bonitas locupletauit? qui nihil profudiſti? nihil unquam in libidinem contuliſti? tua Poſthume nummo ſeſtertio à me addicuntur? O meum miſerum acerbumq; præconium. Hoc inſigne amplificandi genus. In miſeratione non eſſe commorandum monuit rhetor Apollonius: Quia cito areſcit lachryma, præſertim in alienis malis. Quod ſic Quintilianus expoſuit, Nunquam debet eſſe longa miſeratio. nec enim ſine cauſſa dictum eſt, Nihil facilius, quàm lachrymas inareſcere. Nam quum etiam ueros dolores mitiget tempus, citius euaneſcat, neceſſe eſt illa, quam dicendo effinximus, imago, in qua ſi moramur, lachrymis fatigatur auditor, & requieſcit, & ab illo quem ceperat impetu ad rationem redit. Obſeruandum præterea, ne quicquam nimis enucleatum ſit, hoc eſt, fuſe & ſubtiliter explicatum, quia minuta eſt omnis diligentia, multaq; parua dicit, qui omnia dicere conatur. Amplificatio grandia requirit, faciendus ergo delectus: nitendumq; iudicio, quo quaq; in cauſſa genere utamur augendi. aliud enim alijs conueniet locis. Nec quæ de amplificatione dicuntur, in unam cauſſam cadunt omnia. Nam quum ſint tria genera cauſſarum, in exornatione ſiue demonſtratione, quæ ad delectationem comparatur, ij loci tractandi, ſiue qui mouere poſſunt expecta- STREB.

tionem, admirationem, uoluptatem. Expectatio eſt ex nouo genere dicendi, quo laudauit Archiam poëtam, in cuius admirationem ducit auditores cum uoluptate. In cohortationibus & genere ſuaſorio, bonorum ac malorum enumerationes, & exempla ualent plurimum, ut in orationibus contra Seruilium Rullum uideas: quale iſthuc eſt luculentiſſimum, Vnum'ne fundum pulcherrimum Pop. Rom. caput ueſtræ pecuniæ, pacis ornamentum, ſubſidium belli, fundamentum uectigalium, horreum legionum, ſolatium annonæ, diſpertire patiemini? Subdit exemplum, An obliti eſtis, Italico bello, amiſſis cæteris uectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? In genere iudiciali diſceptatores concitat accuſator, ut ipſe facit in Verrem frequentiſſime. Contrà mitigat patronus, ut idem pro Milone. Aliquando mutantur officia pro quæſtionum uarietate, ut ipſe erga Sthenium miſericordiam mouet accuſator. Defenſor idem iracũdiam in Roſcios Sexti Roſcij propinquos, quod nunquàm faceret in litigatorem ſuum.

G. VALLA. Cito enim areſcit. *Ita in Rhetoricis, Commotis autem, inquit, animis diutius in conqueſtione morari non oportebit. quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lachryma nihil citius areſcit: id'que eſt ibi ultimum de concluſione præceptum.* Nimis enucleandum. *Ne illud arguendi acumen ipſi officiat amplificationi: quod ipſe oſtendit, Minuta eſt omnis diligentia, hoc eſt, ſi humilis & deiecta.* Ad delectationem. *Hoc eſt, in demonſtratiuo genere.* In cohortationibus. *Id eſt, in deliberatiuo.* In iudicijs. *Iudiciali genere.* Accuſator miſericordiam. *Vt in pupillo compilato.* Et defenſor iracundiam. *A' falſo & à peſſimis accuſatum ſe hominibus dicat.*

De epilogo per enumerationẽ.

Enumeratio reliqua eſt nonnunquam laudatori, ſuaſori non ſæpe, accuſatori ſępius quàm reo neceſſaria. Huius ipſa tempora duo ſunt: ſi aut memoriæ diffidas eorum apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis: aut frequẽtatis firmamentis orationis, & breuiter expoſitis, uim eſt habitura cauſſa maiorẽ. Et reo rarius utendum eſt, quòd ponenda ſunt cõtraria, quorum diſſolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne oſtentatio memorię ſuſcepta,

uideatur eſſe puerilis. Id effugiet, qui non omnia minima repetet, ſed breuia ſingula attingens, pondera rerum ipſa comprehendet.

STREB. RERVM *repetitio, quod ait Quintilianus, & congregatio, quæ Græcè dicitur* ἀνακεφαλαίωσις, *à quibuſdam Latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam ſimul cauſſam ponit ante oculos, & etiam ſi per ſingula minus mouerat, turba ualet. Enumeratio laudatori, & ſuaſori non ſæpe neceſſaria. Ille memoriæ auditorum non diffidit, quia nihil periclitatur. genus eſt ad uoluptatem ferè comparatum, fuſum, copioſum, ſecurum: in quo tam multa repetendo, noua quædam duceretur oratio. Hic ſententiam dicit eam, quam diceret, ſi non uteretur argumentis: ſtudet breuitati, neque uerſatur in cauſſa tam moleſta, quàm qui iudicia tractant. Adde, quòd in utroq; genere ſunt rerum expoſitiones, & amplificationes, quæ repetitione decreſcunt. Nihil obeſt tamen aliquando breuiter argumenta firmiora collegiſſe, ut quid efficiatur, ex illis aperte cognoſcat auditor, præſertim in confuſiore cauſſa. Enumeratio accuſatori ſæpius, quàm reo neceſſaria, quia multa iactat accuſator: infirma quidem ſingula, ſed quæ tandem collecta, turbæ multitudine roborantur. Reo ponenda ſunt contraria, quorum diſſolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sic ille paulò pòſt. Senſus eſt, Reo ponenda ſunt contraria ijs, quæ obiecit accuſator, quorum diſſolutio & refutatio in breuitate & anguſta enumeratione minus intelligetur. Aculei pungent: hoc eſt, accuſatoris frequentata firmamenta, repetitione defenſoris iterum ferient aures, pungent animos, & comparata breui diſſolutioni, maiorem uim habere uidebuntur. Non ſunt aculei, defenſoris argumenta, ſed acria illa tela, quæ uehementer intorſit accuſator, ut aurem ferirent, quæ quidem r.o ponenda ſunt, ſi medelam contrariam in enumeratione uelit adhibere. Poſteaquàm præcepit, à quo fiat enumeratio frequentius, & quo genere cauſſarum, temporis aſſignat opportunitatem. Fit igitur, aut quia memoriæ diſceptatorum diffidit Orator, aut quod frequentatis firmamentis, id eſt, argumentis unum in locum ſtipatis, uim eſt habitura cauſſa maiorem. Memoriæ diffidit eorum apud quos agit: uel interuallo temporis, ſi quis eandem cauſſam multos dies egit, quòd ſæpe accidebat in difficilioribus cauſſis, ut ultra decimum diem agendo producerentur: uel longitudine orationis, quæ memoriam confundit. Cicero paucis enumerationem conficit in frumentaria, pluribus in ultima actione, modice in oratione pro Cecinna: Quum iudicium de ui ſit, is qui arguitur, uim ſe hominibus armatis feciſſe fateatur, & quæ ſequuntur. Ea eſt enumeratio pro reo. In enumeratione uitandum, ne oſtentatio memoriæ ſuſcepta uideatur eſſe puerilis. Etenim puerile eſt artis*

memoriæ ſignum dare, oſtentare ingenium, præ ſe ferre nimiam diligentiam, quod neglexiſſe multos hac præceptione monſtrat. Ergo ſingula delibanda ſeruato rerum pondere.

VALLA. Et reo rarius. *Raro contingit ut reus enumeratione utatur, quoniam contraria ab accuſatore ſibi referenda ſunt.* Quorum. *Subaudi, enumeratorum, breuis ponatur diſſolutio.* Aculei pungent. *Hoc eſt, acumen inuentionis & reſponſionis: ut quemadmodum animalium aculei in cutem figuntur: ita uis argumentorum animos audientium percellat: ac ſicut accuſator ipſum reum multitudine, ita reus accuſatorem acumine urgeat & obtundat. Deniq; Cicero in Rhetoricis concluſionem in tres diuidit partes, enumerationem, indignationem, conqueſtionem. & indignationem quidem, quindecim: conqueſtionem uerò, ſexdecim locis tractandam eſſe docet. Verumenimuero quoniam exemplis plerunq; magis, quàm præceptis commonemur, atq; erudimur, exiſtimo utriuſq; eminentiſſimi Oratoris, Græci alterius, & alterius Latini exemplis oſtendere, & quomodo enumerandum, & quomodo amplificandum in peroratione eſſe uideatur. Amplificationis itaq; unicum, cũ multa ſint, exemplum ſatis erit Ciceronis pro Cælio, Quare obteſtor, oroq; uos Iudices, ut quæ in ciuitate paucis diebus his Sextus Clodius abſolutus ſit: quem per biennium, aut miniſtrum ſeditionis, aut ducem uidiſtis: qui ædes ſacras, qui cenſum Pop. Rom. qui memoriam publicam, ſuis manibus incendit: hominem ſine re, ſine fide, ſine ſpe, ſine ſede, ſine fortunis, ore, lingua, manu, uita omni inquinatum: qui Catuli monumentum afflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit: qui in palatio atq; in urbis oculis, ſeruitia ad cædem & inflammandam urbem incitauit: in ea ciuitate ne patiamini illum abſolutum muliebri gratia, M. Cælium libidini mulieris condonatum: ne eadem mulier cum ſuo coniuge, & fratre, turpiſſimum latronem eripuiſſe, & honeſtiſſimum adoleſcentem oppreſſiſſe uideatur. Demoſthenes uerò de Haloneſo,* Καὶ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν τινὲς εὖ φασιν γεγράφθαι. οἳ πολὺ ἂν δικαιότερον ὑφ' ὑμῶν, ἢ Φίλιππος μισοῖντο. ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἑαυτῷ κτώμενος καὶ δόξαν, καὶ μεγάλα ἀγαθὰ, πάντα καθ' ὑμῶν πράττει. ὅσοι δ' Ἀθηναῖοι ὄντες, μὴ τῇ πατρίδι, ἀλλὰ Φιλίππῳ εὔνοιαν ἐνδείκνυνται, προσήκει αὐτοὺς ὑφ' ὑμῶν κακοὺς κακῶς ἀπολωλέναι, εἴπερ ὑμεῖς τὸν ἐγκέφαλον ἐν τοῖς κροτάφοις, ἀλλὰ μὴ ἐν ταῖς πτέρναις καταπεπατημένον φορεῖτε. *Atq; epiſtolam hanc quidem rectè eſſe ſcriptam dicebant: qui multò iuſtius odio ueſtro digni ſunt, quàm Philippus. Ille enim ſibi gloriam, & magna commoda comparans omnia contra uos agit, qui uerò Athenienſes cum ſint, beneuolentiam non patriæ, ſed Philippo oſtentant, par eſt, ut ij à uobis mali malè perdantur: ſi modo cerebrum uos in temporibus, non etiam in talis inculcatum geſtatis.*

Enumerationis autem pulcherrimum eſt Ciceronis ſeptimæ actionis in Verrem

Verrem, cum inquit, Nunc te ô Iupiter Optime Maxime, cuius iſte donum regale, dignum tuo pulcherrimo templo, dignum Capitolio, atq; iſta arce omniũ nationum, dignum regio munere, tibi factum ab regibus, tibi dicatum, atque promiſſum, per nefarium ſcelus de regijs manibus extorſit: cuiusq; ſanctiſsimũ, & pulcherrimum ſimulachrum Syracuſis ſuſtulit: teq; Iuno regina, cuius duo fana duobus in inſulis poſita. & totus ille locus, quem, utpote paulò longiorem, annotare ſuperſedimus, præſertim cùm eo monſtrato, quilibet ſibi eum poßit uendicare. Demoſthenes uerò contra Ariſtocratem, Ὁ πρῶτος νόμος ἀνδροφόνους εἴρηκεν, ἄν τις ἀποκτείνῃ τινὰ, τὴν βουλὴν δικάζειν. ὁ δ᾽, ἄν τις ἀποκτείνῃ εὐθὺς γέγραφεν ἀγώγιμον εἶναι. τοῦτο φυλάττετε, καὶ μέμνησθε, ὅτι πάντων ἐναντιώτατόν ἐστι τῷ κρίνειν τὸ μὴ διδόντα κρίσιν ἔκδοτον ποιεῖν. οὐκ ἐᾷ μετὰ ταῦτα ὁ δεύτερος νόμος οὐδὲ τὸν ἑαλωκότα ἀνδροφόνον λυμαίνεσθαι, οὐδὲ χρήματα πράττεσθαι. ὁ δ᾽, τῷ ποιεῖν ἀγώγιμον, πάντα ταῦτα δέδωκεν. ἔστι γὰρ τοῖς λαβοῦσιν ἐξεῖναι ποιεῖν, ὅτι ἂν βούλωνται. ἀπάγειν ὁ νόμος ὡς τοὺς θεσμοθέτας κελεύει. καὶ τοῦτ᾽ κἂν ἐν τῇ τοῦ πεπονθότος λάβῃ τις πατρίδι. ὁ δ᾽ ἀγώγιμον αὐτὸν τῷ τὴν αἰτίαν ἐπενηνοχότι δέδωκεν ὡς αὑτὸν, κἂν τῆς ἀλλοτρίας συλλάβῃ. ἔστιν ἐφ᾽ οἷς ἀδικήμασι δέδωκεν ἀποκτείνειν ὁ νόμος. ὁ δ᾽ οὐδὲν ὑπειπὼν, κἂν τούτων τις κτείνῃ δέδωκεν ἔκδοτον τὸν ἀξίως ἀφειμένον ἐν τοῖς νόμοις. ἄν τις πάθῃ τι τοιοῦτον, δίκας ὁ νόμος κελεύει αἰτεῖν τῶν πρότερον. ὁ δ᾽ εἰς τ᾽ οὐναντίον οὐδεμίαν κρίσιν οὔτε αὐτὸς εἰπὼν, οὔτε παρ᾽ ὧν ἀξιοῖ λαβεῖν αἰτήσας, ἀγώγιμον ἐποίησεν. κἄν τις ἀφαιρῆται, παραχρῆμα ἔκσπονδον ποιεῖ. τὸ ἀνδρολήψιον, παρ᾽ οἷς ἂν ὁ δράσας ᾖ, ἂν μὴ διδῶσι δίκας, κελεύουσιν οἱ νόμοι μέχρι τριῶν εἶναι. ὁ δὲ, ἄν ἀφέληταί τις τὸν ἄγοντα, μὴ βουλόμενος πρὸς δίκας ἐκδοῦναι, εὐθὺς ἔκσπονδον ποιεῖ. οὐκ ἐᾷ νόμον ἂν μὴ τὸν αὐτὸν ἐπὶ πᾶσι τιθῇ τις, εἰσφέρειν. ὁ δ᾽ ἐπ᾽ ἀνδρὶ γράφει ψήφισμα ἴδιον. οὐκ ἐᾷ ψήφισμα ὁ νόμος κυριώτερον εἶναι νόμου. ὁ δ᾽ ὑπαρχόντων τοσούτων νόμων, ψήφισμα ποιεῖ κύριον, τοὺς νόμους ἀναιρῶν. ταῦτα φυλάττετε, καὶ μεμνημένοι κάθησθε. Prima lex aperte dixit, Si quis quempiam interfecerit, Senatus cognoſcito. hic autem ſi quis interfecerit, ſtatim addidit abduci ad ſupplicium licere. Hoc ſeruate, ac memoriæ mandate, omnium maximè contrarium eſſe iudicio, nullo dato iudicio ad ſupplicium dedere. deinde non ſinit ſecunda lex ne condemnatum quidem homicidam uiolari, ac pecunias ab eo exigi. His uerò dum permittit abduci, omnia iſta conceſſit. Erit enim in poteſtate illorum, qui abduxerint, omnia ſuo arbitratu facere. Abduci præterea lex ad Theſmothetas iubet, atq; ita demum, ſi in necati patria ſit à quopiam deprehenſus. hic autem illi ipſi qui crimen intenderit, permittit priuatam ſuam in domum abducere, uel ſi alicubi in aliena patria ſit comprehenſus. Sunt delicta ob quæ lex conceſſit interficere. hic autem, ſine ulla exceptione, ſi ob hæc delicta quis interfecerit, abduci permiſit eum, quem leges noxæ exemerunt. Si cui tale quippiam contigiſſet, ab eo primum ratio-

nem iudicio exigi lex imperat. hic autem nullum iudicium neque ipſe promittens, neq; à quibus accipi putat oportere, requirens, abducendum dedit. Ac ſi quis exemerit, confeſtim fœderum exortem eſſe iubet. Pignerationes in eos, apud quos homicida fuerit, ſi cauſſam non dicant, ad tres uſque, leges ſtatuunt. hic uerò, ſi quis abducenti exemerit, quia nollet cauſſa indicta dedere, hunc ſtatim fœderum exortem facit. Non patitur lex legem, niſi propter omnes feratur, promulgari. Hic autem unius hominis cauſſa, priuatum decretum ſcribit. Non ſuſtinet lex decreti maiorem uim atq; autoritatem eſſe, quàm legis. Hic autem cum tot ſint leges, decretum ratum facit, leges interea abrogans. Hæc ſeruate, ac memoriæ mandantes in conſilium ite.

De quæſtione. C. F. Quoniã & de ipſo Oratore, & de oratione dixiſti, expone eum mihi nunc, quẽ ex tribus extremum propoſuiſti quęſtionis locũ. C. P. Duo ſunt, ut initio dixi, quęſtionum genera: quorum alterum finitũ temporibus & perſonis, controuerſiam, cauſſam appello: alterũ infinitum, nullis neq; perſonis, neq; temporibus notatum, propoſitum uoco. Sed eſt conſultatio quaſi pars cauſſæ quædã, & controuerſiæ. Ineſt enim infinitũ in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de propoſito dicamus, cuius genera ſunt duo, cognitionis alterũ: cius ſcientia eſt finis, ut ueri'ne ſint ſenſus. alterum actionis: quod refertur ad efficiendum quid: ut ſi quæratur, quibus officijs amicitia colenda ſit. Rurſus ſuperioris genera ſunt tria: ſit nec'ne, quid ſit, quale ſit. Sit nec'ne: ut, ius in natura ſit, an in more. Quid autem ſit, ſit'ne ius id quod maiori parti ſit utile. Quale autem ſit, iuſtè uiuere ſit nec'ne utile.

Quæſtionum duo genera.

De quæſtione infinita.

Propoſitũ cognitionis & actionis.

STREB. IN TREIS *partes diſtributa eſt omnis doctrina dicendi: in ipſam uim Oratoris, deinde in orationem, tum in quæſtionem. Nunc de quæſtione tertia parte, quæ eſt materia Rhetorices. Eſt autem quæſtio, quæ in utranque*

partem

partem diſputatione trahi poteſt. Quæſtio infinita, in qua aliquid generatim quæritur:ut, ex petenda'ne eſt eloquentia. Quæſtio finita, in qua quid in perſonis atq; certa & conſtituta re quæritur. Neceſſe eſt quidem aut de toto genere quæſtiones fieri, aut de eius aliqua parte:ut de toto genere parricidij, uel de uno aliquo parricidio:ut de uniuerſo hominum genere, aut natione, aut ordine, uel de uno paucis'ue certis. Nam genus non utiq; ſupremum, ſed etiam ſpeciem in hac parte complectitur. Sic natura rerum duas genuit quæſtiones, certam, & incertam. Priorem ex ſingulis, uel tanquam ſingulis, quæ indiuidua dicuntur. Alteram ex tota ſpecie uel uniuerſo genere. Quæſtio infinita dicitur cõſultatio, quia ferè cadit in deliberationem: dicitur & propoſitum, quod eſt Græce θέσις. Quæſtio finita cauſſa dicitur & controuerſia. Quærat aliquis, Cur & hic, & ſecundo libro de Oratore finitam quæſtionem ſolis comprehendat perſonis & temporibus: qui latius in Topicis metiatur: Cauſſa, inquit, certis perſonis, locis, temporibus, actionibus, negocijs cernitur, aut in omnibus, aut in plerisq; eorum. Nam & controuerſiæ ſunt de loco ſolo, de certa actione, de certo negocio. Arbitror eum perſonas & tempora, ut frequentiora poſuiſſe, in quibus ea quæ ſunt eiuſdem rationis intelligerentur. Conſultatio eſt tanquam genus, & ideo pars cauſſæ, quædam & controuerſiæ, quia ineſt infinitum in definito, ſicut in ſpecie genus, quod explicabimus per definitionem. Homo eſt animal rationale. Duæ ſunt partes hominis, animal quod eſt genus, rationale quæ differentia eſt. Ad genus tamen referuntur omnia, ut partes referuntur ad totum ſummamq; comprehenſionem. Genus itaq; natura poſtremum, arte & tractatione primum, quamobrem incipit à conſultatione. Quæſtionis infinitæ genera ſunt duo. Cognitionis alterum, cuius finis eſt ſcientia. Alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid. Etenim in mortalibus, ſolus homo rerum uim naturamq; ſpeculatur, & illius propriæ ſunt quæſtiones. Si quid inquirit cognoſcendi gratia, nõ agendi, quæſtio eſt contemplationis, ut ueri'ne ſint ſenſus, an'ne fallaces: ſol'ne maior eſt terra: ubi concreſcunt pluuiæ: unde fit tonitruum: ſunt'ne octauo cœlo poſitæ ſtellæ: & innumerabiles eiuſmodi quæſtiones, quæ in philoſophia tractantur: unde quæſtio infinita à quibuſdam quæſtio philoſophica nominata eſt. Hæc & ſimilia ſunt animi notiones, & ornamenta, ad agendum non ita neceſſaria. Si quid inquirit homo agendi cauſſa, quod uel perſequatur tanquam bonum, uel fugiat tanquam malum, quæſtio eſt actionis. His duobus membris omne propoſitum continetur: quia ſi quæſtio eſt humanæ perſcrutationis, homo aut tantum ſcire cupit, aut etiam agere ſciẽdo. Neceſſe eſt his duobus omnia contineri. Dicat aliquis, Hæc diuiſio conuenit etiam controuerſiæ ac finitæ quæſtioni: ut quæſitum eſt, an Socrates eſſet omnium ſapientiſsimus: quod eſt contemplationis: & an idem uiolaſſet religiones: quod eſt actionis.

Exiſtimo utriuſq; partis eſſe diuiſionem. Sic enim confirmat in Topicis, Quæſtionum quæcunq; de re ſint, duo ſunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Quod non magis abſurdum, quàm diuiſionem proximam utriuſq; quæſtionis eſſe communem, ſit, nec'ne: quid ſit: quale ſit. Cur ergo tribuuntur infinitæ quæſtioni? Quia quod in genere monſtratum eſt, illud in ſpecie quoq; planum factum eſt. Quæſtio ſpeculationis igitur in tria genera partitur, Sit, nec'ne: quod eſt coniecturæ: Quid ſit: quod eſt definitionis: Quale ſit: quod eſt qualitatis. Plura de re quæri non poſſe antè demonſtrauimus. Quoniam ſi rem non conſtat eſſe, ſit, nec'ne quæritur. Si conſtat, aut de accidentibus agitur, aut de eo cui accidunt. Hic quid ſit, illic quale ſit quæritur. Exempla non ſunt huius interpretationis. Hoc noſſe ſatis eſt, Senſus plerunq; ueros haberi. Nam Ariſtoteles libro de ſenſu exiſtimat, in propria materia non decipi ſenſum, ut oculum ueris coloribus. Cic. primo de Finibus, Quod porrò animo cernimus, id omne oritur à ſenſibus: qui ſi omnes ueri erunt, ut Epicuri ratio docet, tum denique poterit aliquid cognoſci & recipi. Quos qui tollunt, & nihil poſſe percipi dicunt, ij remotis ſenſibus, ne idipſum quidem expedire poſſunt, quod diſſerunt. Hiſce uerbis fuiſſe rem controuerſam de ſenſibus oſtendit, & ea de re ſuam pronunciat ſententiam. Ius tum natura, tum more conſtat, ut omnibus eſt notum. Nam è iure naturali profluxere bonæ leges boniq; mores. Non ſemper ius eſſe quod maiori parti ſit utile, indicarunt ij qui à legibus agrarijs abhorruerunt, quiq; paſsim uenari piſcari'ue prohibuerunt. Iuſte uiuere utile eſt, ſi utile ab honeſto non ſepares. Quibus officijs colatur amicitia, cognoſces ex eiuſdem libro, de Amicitia. Amico concedenda ſunt omnia uſq; ad aras & deos, ut dicebat Pericles. Gellius de hac re capite tertio libri primi.

G. VALLA.

Duo ſunt. Duabus expoſitis libri partibus, & perinde generibus, quod in ui Oratoris eſt, & quod in orationis partibus: tertium reſtat genus quod in quæſtione poſitum eſt. Repetit ergo quod à principio dictum eſt, duo eſſe quæſtionum genera, infinitum unum, finitum alterum. Itaq; infinitum, quod propoſitum uocat, in duo rurſus diuidit genera, ſicut & in duobus præterea alijs tradit locis in lib. de Oratore, ac in Topicis. & quoniam plurimum, tametſi idem dicat in libro de Oratore, differre uideatur, non alienum putamus eius hic uerba referre, ait itaque, Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi de qua quæri & diſceptari poteſt, ſiue in infinitis conſultationibus diſceptetur, ſiue in his cauſsis, quæ in ciuitate, & in forenſi diſceptatione uerſantur: neque eſt ulla, quæ non aut ad cognoſcendi, aut ad agendi uim rationem'que referatur. nam aut ipſa cognitio rei ſcientia'que perquiritur: ut, Virtus ſuam'ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur. aut agendi conſilium exquiritur: ut, Sit'ne ſapienti capeſſenda Reſpub. Cognitionis autem tres

modi

modi, conieƈtura, definitio, &, ut ita dicam, conſequutio. nam quid in re ſit, conieƈtura quæritur, ut illud, Sit'ne in humano genere ſapientia. Quam autem uim quæq; res habeat, definitio explicat, ut ſi quæratur, quid ſit ſapientia. Conſequutio autem traƈtatur, cum quid quamq; rem ſequatur, inquiritur, ut illud, Sit'ne aliquando mentiri boni uiri. Redeunt rurſus ad conieƈturam, eamq; in quatuor genera diſpartiunt. nam aut quid ſit, quæritur, hoc modo, natura'ne ſit ius inter homines, an opinionibus. aut quæ ſit origo cuiuſque rei, ut quod ſit initium legum, aut rerumpub. aut cauſſa & ratio, ut ſi quæratur, cur doƈtiſſimi homines de maximis rebus diſſentiant. aut de immutatione, ut ſi diſputetur, num interire uirtus in homine, aut num in uitium poßit conuerti. Definitionis autem ſunt diſceptationes, ut cum quæritur, quid in communi mēte quaſi impreſſum ſit: ut ſi diſſeratur, id'ne ſit ius quod maximæ parti ſit utile. aut cum quid cuiuſq; ſit proprium exquiritur, ut, ornate dicere proprium'ne ſit Oratoris, an id etiam aliquis præterea poßit. aut cum res diſtribuitur in partes, ut ſi quæratur, quot ſint genera rerum expetendarum: aut, ſint'ne tria, corporis, animi, externarumq; rerum. aut cum quæ forma, & quaſi naturalis nota cuiuſque ſit, deſcribitur: ut ſi quæratur auari ſpecies, ſeditioſi, glorioſi. Conſecutionis autem duo prima quæſtionum genera ponuntur. nam aut ſimplex eſt diſceptatio, ut ſi diſſeratur, expetenda'ne ſit gloria. aut ex comparatione, laus, an diuitiæ magis expetendæ ſint. Simplicium autem tres ſunt modi, de expetendis fugiendis'ue rebus, ut expetendi'ne honores ſint, num fugienda paupertas. de æquo, aut iniquo, æquum'ne ſit ulciſci iniurias etiam propinquorum. de honeſto, aut turpi, ut hoc, ſit'ne honeſtum gloriæ cauſſa mortem obire. Comparationis autem duo ſunt modi, unus, cum idem'ne ſit, an aliquid interſit quæritur: ut metuere & uereri, ut rex & tyrannus, ut aſſentator & amicus. alter, cum quid præſtet aliud alij quæritur: ut illud, Optimi'ne cuiuſque ſapientes, an populari laude ducantur. atque eæ quidem diſceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, ſic ferè à doƈtißimis hominibus deſcribuntur. Quæ uerò referuntur ad agendum, aut in officij diſceptatione uerſantur, quo in genere quid reƈtum faciendumq; ſit, quæritur: cui loco omnis uirtutum & uitiorum eſt ſylua ſubieƈta: aut in animorum aliqua permotione, aut gignenda, aut ſedanda, tollenda'ue traƈtantur. huic generi ſubieƈtæ ſunt cohortationes, obiurgationes, conſolationes, miſerationes, omniſq; ad omnem animi motum & impulſio, &, ſi ita res feret, mitigatio. Vt ueri'ne. *Nam à philoſophis quæſitum eſt,* εἰ ἀληθεῖς αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ φαντασίαι. *id eſt, An ueraces ſint ſenſus, & imaginationes.* Τὰς μὲν αἰσθήσεις, ἀληθεῖς, τῶν δὲ φαντασιῶν τὰς μὲν ἀληθεῖς, τὰς δὲ ψευδεῖς. καὶ ἡ μὲν αἴσθησις μοναχῶς ψευδοποιεῖται κατὰ τὰ νοητά, ἡ δὲ φαντασία διχῶς, καὶ γὰρ αἰσθητῶν φαντασία ἐστὶ καὶ νοητῶν. *Id eſt, Senſus quidem eſſe ueraces: imaginationum autem quaſdam eſſe*

ueraces, fallaces alias. Ac ſenſus quidem unico modo fallit, per intellectilia: imaginatio autem bifariam. eſt enim tum ſenſilium rerum imaginatio, tum etiam intellectilium. Quibus officijs. *Vt an propter amicos ab honeſtate aliquãdo declinandum ſit: quod Aulus Gellius quoq; quærit, & à plurimis quæſitum fuiſſe oſtendit.* Vt ius in. *An ius naturale dici poßit: an in conſuetudine collocatum. Sanè, ut Vlpianus inquit, ius aliud publicum, aliud priuatum. Publicum ius eſt, quod ad ſtatum rei Romanæ ſpectat. Priuatum eſt, quod ad ſingulorum utilitatem pertinet. Sunt enim quædam publicè utilia, quædam priuatim. Publicum ius, in ſacris, & ſacerdotibus, & magiſtratibus cõſiſtit. Priuatum ius tripartitum eſt: collectum eſt enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Ius naturale eſt, quod natura docuit omnia animantia. Nam ius iſtud non ſolum humani generis proprium eſt, ſed omnium animalium, quæ in terra, quæ in mari naſcuntur: auium quoque commune eſt, &c. Ius gentium eſt, quo gentes humanæ utuntur: quod à naturali recedere facilè licet intelligere: ueluti, ut inquit Pomponius libro V I. erga Deum religio, ut parẽtibus & patriæ pareamus. ac ut Hermogenes libro primo inquit, ex hoc iure gentium introducta bella ſunt, diſcretæ gentes, regna cõdita, dominia diſtincta, agris termini poſiti, ædificia collocata, commercium, emptiones, uenditiones, locationes, cõductiones, obligationes inſtitutæ. Ius ciuile, inquit Vlpianus libro 1. Inſtitutionũ, eſt quod neque in totum à naturali, uel gentium recedit: nec per omnia ei ſeruit. Itaque cum aliquid addimus, uel detrahimus iuri communi, ius proprium, id eſt, ciuile efficimus. Pap. autem libro 1. Digeſt. Ius ciuile, inquit, eſt, quod ex legibus, plebiſcitis, ſenatuſconſultis, decretis principum, autoritate prudentiũ uenit. Ius prætorium eſt, quod Prætores introduxerunt, adiuuandi, uel ſupplẽdi, uel corrigendi iuris ciuilis gratia propter utilitatem publicam. quod & honorarium dicitur, ab honore Prætorum ſic nominatum.*

Actionis autem duo ſunt genera. Vnum ad perſequendum aliquid, aut declinandum, ut quibus rebus adipiſci gloriam poſsis, aut quo modo inuidia uitetur. Alterum quod ad aliquod commodum, uſumq́ue refertur, ut quemadmodum ſit Reſpublica adminiſtranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum.

TRES. T R I A *ſunt rerum genera noſtræ mortalitati cõparata: quædam bona, quæ natura perſequimur, ut gloria: quædã mala, quæ declinamus, ut inuidia: quædam media,*

*media,ut paupertas,& adminiſtratio reipublicæ, quibus & bene uti, & abuti poſſumus.*Hinc *quæſtiones actionis:*Vna,*de bono perſequendo, & de malo uitando. Altera de commodo,uſuq́; rerum utroque uerſus ſpectantium,quo pacto uertamus in commodum noſtrum. Sunt hæc & in* [illegible]*, & controuerſia. Gloria uera,uirtute comparatur. Inuidia,modeſtiæ nomine & aliorum commoditate uitatur,quam Auguſtus Cæſar optimè uidit. Reſpublica adminiſtratur bonis legibus, maturo conſilio, & uiribus conſilio obtemperantibus. Hæc latè patent,ut apud Platonem uidere eſt. In paupertate ita uiuendum, ut te metiare,tuoq́; ſis contentus.*

In paupertate. *An contentum eſſe oporteat ea conditione:an quærendum quomodo poßis ipſam deuitare.* G. VALLA.

Rurſus autem ex cognitionis conſultatione, ubi ſit, nec'ne ſit, aut fuerit, futurum'ue ſit quæritur. unum genus eſt quæſtionis, poſsit'ne aliquid effici, ut cum quæritur ecquiſnam perfectè ſapiens eſſe poſsit. Alterum quemadmodū quidq; fiat,ut quonam pacto uirtus pariatur,natura'ne,an ratione,an uſu. Cuius generis ſunt omnes, in quibus ut in obſcuris, naturalibusq́ quæſtionibus, cauſſæ, rationesq́ rerum explicantur. *Coniectura in quæſtione infinita.*

QVAESTIO *infinita coniecturalis eſt præteriti temporis, & inſtantis,& futuri.* Ea *natura prior eſt. Hoc quærit,poßit'ne aliquid effici : quod eſt omnium primum. Si non poteſt fieri, ſubſiſtimus: Si poteſt,ultrà progredimur. & proximum eſt inuenire cauſſam unde aliquid oriatur, & quemadmodum quidq; fiat,quod phyſicorum proprium eſt cauſſas, rationesq́; rerum explicare: ſed & Orator perſæpe retrò legit cauſſas,ut effecta deprehendat.*Exemplorum *uis eſt,*Neminem *perfectè eſſe ſapientem. Virtutem à natura ſeminarium, ab ratione,uſuq́; incrementum accipere.* STREB.

Rurſus autem. *Primum genus quæſtionum,quod in cognitione uerſatur, hic trifariam diuidit:in* Topicis *autem in quatuor partes: Coniecturæ,inquiēs, ratio in quatuor partes diſtributa eſt. quarum una eſt,cùm quæritur, ſit'ne aliquid:altera,unde ortum ſit:tertia,quæ id cauſſa effecerit : quarta,qua de mutatione rei quæritur.* Ecquiſnam. Q*uoniam ſolus eſt* Deus *ſapiens.* Quonam pacto. N*atura'ne,an ratione,an uſu.* N*am ſunt qui dicant naturalem eſſe: quæ ſi ita ſit,omnes utiq; homines,cùm ab eadē ui naturæ oriantur,uirtutē* G. VALLA.

 habebunt

habebunt. Item quod à natura eſt, laudabile non eſt: quoniam mutari non poteſt. non igitur uirtus erit laudabilis. atqui mutari poteſt, ſicut & uitium. non ergo à natura. Sunt qui apud Platonem dicant eam diuino conceſſu traditam hominibus. Sunt tamen etiam uirtutes naturales: ſed illæ non morales dicuntur, ut appetendi eſcam, concoquendi, & id genus aliæ. Alij porrò, uirtutes morales in ratione eſſe collocatas protulerunt: quoniam cùm prudentia in ratione poſita ſit, & à prudentia omnes morales uirtutes dirigantur: ipſas in ratione poſitas eſſe duxerunt. quod tamen non ſequitur. Nam tam ex affectibus, qui à parte oriuntur irrationali, quàm ab ipſa proficiſcuntur prudentia, quæ de ratione manat. Alij porrò per ipſum, hoc eſt, aſſuetudinem fieri uirtutes putauerunt: quòd frequentes actus habitus faciant. Naturalibusq́. *Quæ ſunt in naturali philoſophia.*

Definitio in quæſtione infinita.

Illius autem generis, in quo quid ſit id, de quo agitur, quæritur, duo ſunt genera: quorum in altero diſputandum eſt, aliud an idem ſit, ut pertinacia & perſeuerantia. In altero autem deſcriptio generis alicuius & quaſi imago exprimenda eſt, ut qualis ſit auarus, aut quid ſit ſuperbia.

STREB. CONIECTVRAM *partitus, ex ordine partitur definitionem. Duo ſunt tempora quum adhibemus definitionem. Si diſputatur, an aliud, an idem ſit, utrunq; definire oportet: quorumq́; definitiones erunt ui perſimiles, eadem eſſe iudicabimus, & contrà: ut perſeuerantia & pertinacia ſunt alia, non eadem. Perſeuerantia eſt in ratione bene conſtituta, ſtabilis, permanensq́; conſtantia. Pertinacia, in ratione male conſtituta firma permanſio. Alterum definiendi tempus eſt, quando uim, naturamq́; rei breui deſcriptione uolumus explicare. Id fit dupliciter, aut accidentium enumeratione, rerum imaginem exprimimus, ut ſi pingas auarum ſuis coloribus: aut genere ac proprietate uim totam comprehendimus: ut, Superbia eſt mentis elatio prætergrediens meritos honores.*

G. VALLA. Illius autem generis. *In Topicis uerò aliquanto ſecus dicit: quod tamen in idem recidere uidetur. ait enim, Cùm autem quid ſit quæritur, notio explicanda eſt & proprietas, & diuiſio, & partitio. hæc enim ſunt definitioni attributa. additur etiam deſcriptio, ut pertinacia & perſeuerantia. Varro de lingua Latina ad Ciceronem: À qua re ſit, inquit, pertinacia cùm quæritur unde, dicitur eſſe à pertendendo. in qua re ſit impoſitum, dicitur cùm demonſtratur, in quo non debet pertendi, & pertendit, pertinaciam eſſe. quòd in quo oportet manere, ſi in eo perſtet, perſeuerantia ſit.*

Tertio

Tertio autem in genere,in quo quale ſit quæritur,aut de honeſtate,aut de utilitate,aut de æquitate dicẽdum eſt. De honeſtate ſic, ut honeſtum'ne ſit pro amico periculum aut inuidiam ſubire.De utilitate autem ſic,ut ſit'ne utile in republica adminiſtrãda uerſari.De æquitate uerò ſic,ut ſit'ne æquũ amicos cognatis anteferre. Atq; in hoc eodem genere, in quo quale ſit quęritur, exoritur aliud quoddam diſputandi genus. Non enim ſimpliciter ſolũ quæritur, quid honeſtum ſit, quid utile, quid æquum, ſed etiam ex comparatione,quid honeſtius,quid utilius,quid ęquius,atq; etiam quid honeſtiſsimum, quid utiliſsimum,quid æquiſsimum: cuius generis illa ſunt,quæ præſtantiſsima ſit dignitas uitæ.Atq; ea quidem,quæ dixi,cognitionis ſunt omnia. *Qualitas in conſultatione.*

HAEC *eſt partitio qualitatis,quæ tertia fuerat in ſpeculatione. In qualitate aut ſimpliciter quæritur,aut comparate.Comparate quærimus dupliciter, aut comparatione facta duorum,aut multorum ſpeculatione,in qua re nulla eſt difficultas. Simpliciter quæritur,aut de honeſtate,aut de utilitate,aut de æquitate.Hic obrepit cogitatio utrum'ne omnia ſint honeſta,aut utilia,aut æqua:poſſit'ne tam fuſa qualitas hiſce tribus partibus comprehendi. Ego quidem ſic existimo,uoluiſſe Ciceronem tractare quæſtionem pro Oratorum dignitate, idcirco nullam habuiſſe rationem earum,quæ rebus humanis utilitatẽ nullam ferunt: nec putauit artem eſſe proponendam de uiliſsimis quibusq;, ſed optima quæq; ſcribenda cenſuit,atque ſpeculatione digniſsima. Valeant igitur argutuli nugatores,qui minutim ſectis infinitis propè quæſtionibus, arbitrantur ingenium ſummi uiri alta quadam ſpeculatione ſuperaſſe:quibus cum actũ præclare uideretur, ſi centeſimam tanti uiri partem eſſent aſſecuti:quem quum reprehendũt, ſuſpicionem de ſe relinquunt omnibus doctis, ſingularis ingenij uirtutes non potuiſſe complecti. An poſsit eſſe Fabius? an fuerit? unde fuerit creatus? arma ceperit? an in bello fuerit? an bellum geſſerit in Veientes? Non'ne ſi conſtat bellum geſsiſſe Fabium in Veientes,reliquæ ſunt ſuperuacuæ quæſtiones? Ergo ſi rerum qualitas in dubitationem uenerit,aut quæremus illa media,ut alborẽ,pal-* STREB.

 lorem,

affectus ſunt numero quatuor, ut antè dictum eſt, duo præſentium rerum, uoluptas, ægritudo: duo futurarum, cupiditas, metus. affectu mitiore ſedamus animos, grauiore motu concitamus. Ex his intelliges quid hic ſibi uelit in actionis diſtributione. Similis erit partitio finitæ quæſtionis. Nã eſt aut cognitionis, aut actionis rerum ſingularũ. Et quærit an eſt, quid eſt, quale eſt: nec ſimpliciter, ſed aliter, & aliter, ut conſultatio. Ad agendum autem proponit certa quædam perſequenda, & declinanda, & ad uſum transferenda. Item officia quærit ſingula, uel motus animi. Nullum eſt ex ijs quæſtionum genus, quod non incidat in orationem. Orator enim treis habet ſtatus, & totidem quæſtiones: multaq; loco diſſerit, non ad agendum modo, ſed etiam cognoſcendum. Idq; facit aliquando generatim, ſæpenumero ſingulatim, in quibus uerſatur omnis ratio quæſtionum.

Reſtat actionis locus. *Qui ad uirtutem, & uitiũ totus refertur.* Quod ad rationem. *Vt totus Ciceronis Officiorum liber eſt.* Alterum ad ſedandos. *Vt cum conſolamur, ut ipſe in quæſtionibus Tuſculan. facit Cicero, & præterea plerunque in orationibus: qui propriè locus eſt concluſionis, cum aliquid amplificamus, indignationem commouemus, aut in conqueſtionem deſcendimus.* G. VALLA.

C. F. Cognoui: ſed quæ ratio eſt in his inueniẽdi, & diſponendi requiro. C. P. Quid tu, aliam'ne cenſes, & non eandẽ eſſe, quæ eſt expoſita, ut ex eiſdem locis ad fidem, & ad inueniẽdum ducantur omnia? Collocãdi autem, quæ eſt expoſita in alijs ratio, eadem huc transfertur. *Diſpoſitio quæſtionis infinitæ.*

QVI θέσιν, & propoſitum tractare uolet, è definitione, genere, ſpecie, differentiis, alijsq; locis ducet argumenta: nec alia ratione diſponet, quàm quæ ſunt finitæ controuerſiæ. At hæc uidentur repugnare ſuperioribus: dicebat enim, Collocationis, in infinita quæſtione, ordo eſt idem ferè, quem expoſui locorum. In definita autem adhibenda ſunt etiam, quæ ad motus animorum pertinent. Illic diuerſam ſtatuebat collationem: hic conſtituit eandem. Dicemus utroque modo theſin collocari poſſe & ordine locorum, & diſpoſitione cauſſæ. Quamobrem ſubdiderat, Quum de cauſſa dixero, in qua eſt propoſitum, de utroque dixero. Si docere tantum uolumus, ordinem locorum ſeruare poſſumus: ſi docere, & mouere, eadem eſt diſpoſitio conſultationis, & controuerſiæ. STREB.

Collo

G. VALLA. Collocandi autem. *Quæ eſt expoſita in alijs, quam tradidimus ſuprà, ubi de motu, & pariter de collocatione locuti ſumus.*

De generibus cauſſarum. Cognita igitur omni diſtributione propoſitarũ conſultationum, controuerſiarum, cauſſarũ genera reſtant omnino. Et earum quidẽ forma duplex eſt: quarum altera delectationem ſectatur aurium: alterius ut obtineat, probet, & efficiat, quod agit, om̃is eſt ſuſcepta cõtentio. Itaq; illud ſuperius exornatio dicitur: quod cum latũ genus eſſe poteſt, ſaneq; uariũ, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros ſuſcepimus, & ad improbos uituperandos. Genus enim nullũ eſt orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus eſſe poſsit, aut in quo magis Orator in cognitione uirtutum, uitiorumq́; uerſetur.

STREB. PROPOSITAE *ſunt conſultationes, & quæſtiones infinitæ, ad quas referuntur omnia, ut ad genera prima. Subſident in ordine controuerſæ cauſſæ, quæ ſunt finitæ quæſtiones, in tria genera diſtributæ. In quo putet aliquis inſcite nos affirmaſſe, omnem conſultationum diuiſionem, cauſſæ conuenire, quia poſtea cauſſam diuidat. Confirmo iterum hæc tria genera cauſſarum infinitæ quæſtioni conuenire. Nam & in genere laudamus, & conſultationes ſunt deliberationes. Et theſis cadit in iudicium, ut uniuerſum parricidiũ, pro Sexto Roſcio. Quid igitur partitiones confunduntur? Nihil abſurdum eſt, ea quæ conueniunt generibus, & formis, ea conuenire ſingulis: & quæ ſingulorum ſunt, ea ſubijci formæ, atq; genus ex parte locupletare. Nam ratio animalis, & hominis, uni Socrati conuenit: ratio unius Socratis refertur ad hominem, atque animal. Ita quadam affinitate colligantur infinitæ quæſtiones, & controuerſiæ: quæ ſunt perinde, atq; genus, & ſpecies. Quòd autem hæc tria genera cauſſarum ferè tractat Orator, ad eumq́; deferuntur cauſſæ, & finitæ quæſtiones, ſubiecit illi parti, cui propius adhærere uidebantur: unde genera cauſſarum dicuntur, non item conſultationũ. Id cognoſcere nõ erit operoſum, ſi retrò flectas iter. Vbi cauſſam detulit ad Oratorem litigator, primum contemplatur eius uim atq; naturam, & quo genere dicendi continetur: deinde quis ſtatus quæſtionis:*

poſtea

poſtea ad quem finem contendat oratio, tandem qua probatione finem aſſequatur. Hoc modo tria genera cauſſarum ſunt controuerſiæ proxima. Remotiores ſtatus, & actiones, & contemplationes, quæ cadunt in probationem: quod qui ſpectauerit, uidebit apertius omnem quæstionum partitionem. Genus eſt cauſſæ, quod ſectatur aurium delectationem. Demonſtratio nominatur & exornatio. Alterum contendit, ut obtineat, probet, efficiat, quod agit. Id ſi uerſatur in prouiſione poſteri temporis, deliberatio eſt: ſi in præteriti diſputatione, iudicium. Ex qua partitione tria genera cauſſarum nata ſunt. Genus demonſtrationis, inquit, latum, ſaneq; uarium eſſe poteſt: quia nihil eſt in uniuerſitate naturæ, de quo non aliquid in utranq; partem dici queat, aut ornandi gratia, aut improbandi, aut certe docendi. Sed quoniam hominum præcipua laus eſt, hoc unum ex omnibus deligitur, ex quo cæterorum ratio cognoſcatur. Posteaquàm propoſuit, qui nam uteretur nomine demonſtrationis, eam commendat: nullum genus uberius ad dicendum, quoniam in eo explicare liberè poteſt Orator omnes eloquentiæ uirtutes, eò quòd magna ex parte comparatum ſit ad uoluptatem. Nullum genus utilius ciuitatibus, quia quod paulò pòſt affirmat, non ad bene dicendum ſolùm, ſed etiam ad honeſtè uiuendum ualet. Hortatur ad uirtutes, reuocat à uitijs. Commendat bonos, uituperat improbos. Implet animos admirabili quodam amore uirtutum: quumq́; plurimum Orator in cognitione uirtutum, uitiorumq́; uerſetur, non aliorum modo, ſed ſuos ipſe mores meliores efficit. Adde, quòd deliberatio conſtat iiſdem rebus aliter poſitis, honeſtis & utilibus. Ariſtoteles autor eſt Rhetoricorum primo. Et iudicia laude ac uituperatione miſcentur. Vnde conſtat magnas generis huius eſſe partes. Ideoq; principio non incommodè tractari.

Propoſitarum. Quæſtionum quæ ſub theſi continentur. Controuerſiarum. Id eſt, cauſſarum quæ ſub hypotheſi, definitáque quæſtione ſunt. G. VALLA.

Cauſſarum. Prorſus ſuperſunt tractanda tria cauſſarum genera, demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Delectationem. Demonſtratiuum genus dicit. Alterius ut obtineat. Quæ eſt deliberatiui & iudicialis generis. Latum genus eſſe. Laudando ac uituperando. Saneq; uarium. Id eſt, admodum multiplex. Vnum ex eo. Genus enim nullum eſt orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus eſſe poßit. Quintilianus in huius generis tractandi exordio: Potißimum incipiam, inquit, ab ea, quæ conſtat laude ac uituperatione. Quod genus uidetur Ariſtoteles, atque eum ſecutus Theophraſtus, à parte negociali, hoc eſt, πανηγυρικοῖς remouiſſe, totumq́; ad ſolos auditores relegaſſe, & id eius nominis, quod ab oſtentatione ducitur, proprium eſt: ſed mos Romanus etiam negocijs hoc munus inſeruit. nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque

ex Senatuſconſulto, Magiſtratibus ſæpe mandantur: & laudare teſtem, uel contrà, pertinet ad momentum iudiciorum: & ipſis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores in L. Piſonem, in Clodium, & Curionem libri, ui tuperationem continent, & tamen in Senatu loco ſententiæ habiti ſunt.

Reliquum autem genus cauſſarum aut in prouiſione poſteri temporis, aut in præteriti diſputatione uerſatur, quorum alterum deliberationis eſt, alterum iudicij. Ex qua partitione tria genera cauſſarum extiterunt. Vnum, quod à meliori parte, laudationis eſt appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorũ. Quamobrem de primo primùm, ſi placet, diſputemus. C. F. Mihi uerò placet. C. P. Ac laudandi, uituperandiq́ue rationes, quæ non ad bene dicendum ſolùm, ſed etiam ad honeſte uiuendum ualent, exponam breuiter, atque à principijs exordiar & laudandi, & uituperandi. Omnia enim ſunt profectò laudanda, quæ coniuncta cum uirtute ſunt, & quæ cum uitijs uituperanda. Quamobrem finis alterius eſt honeſtas, alterius turpitudo. Conficitur aut genus hoc dictionis, narrandis, exponendisq́ue factis, ſine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quàm ad fidem faciendam, aut confirmandam accommodatę. Non enim dubia firmantur, ſed ea quæ certa, aut pro certis poſita ſunt, augentur. Quamobrem ex ijs, quæ ante dicta ſunt, & narrandi, & augẽdi præcepta repetentur.

De genere demonſtratiuo.

Quæ laudanda ſunt.

Demonſtrationis finis.

Laudatio quî tractetur.

STREB. PRINCIPIA *laudandi & uituperandi ſunt, habere nota omnia quæ laudi, quæq; uitio cedunt, ea paucis amplectitur. Omnia, inquit, ſunt profecto laudanda, quæ coniuncta cum uirtute ſunt: & quæ cum uitijs, uituperanda.*

Omnes

Omnes enim uirtutes, & omnia quæ referuntur ad uirtutes, iure laudantur. Ariſtoteles enumerare conatur omnia, quæ laudari ſolent. At, inquit Fabius, nimium multa dixit, nec tamen totum: quamobrem maluit Cicero paucis admodum comprehendere, quod ingenio quiſque ſuo capere poſſet. Hæc ſi principia tenebit Orator, *finem ſibi proponet, aut honeſtatem, aut turpitudinem: non quòd omnis demonſtratio tantum uerſetur circa honeſti quæſtionem (id enim Fabius improbat) ſed quòd ad eum finem præcipuum contendunt omnia: quem qui prouiderit, eò ſine ullis erroribus, facilius perueniet.* Hoc genus habet liberum procemium. *de procemio communiter antè dictum eſt, qua ratione adductus omiſit hanc partem.* Conficitur genus hoc dictionis: *id eſt, perpetuæ orationis, narrandis exponendiſq; factis, quibus etiam dicta, & indicia quædam uirtutum comprehendito. Sic eſt demonſtratio perpetua quædam factorum dictorumq; narratio. In ea nullæ ſunt argumentationes. Cauſſam ponit hanc, quia non dubia firmantur, ſed ea quæ certa, aut pro certis poſita ſunt, augentur: quibus argumentationem adhibere, tam ſtultum eſt, quàm lucem afferre ſoli. Quæ uerba ſic accepimus, argumentationem firmamq; probationem & elocutione diſtinctam huic generi non eſſe neceſſarian, ſpargi tamen ſeminaria argumentorum, & ex alijs alia colligi. Nam robuſtius eſt illud dicendi genus, quod inſpergit argumenta, quodq; loco dilatat argumentationem, quod & Cicero facit, & Quintilianus probat his uerbis, Vt deſiderat autem laus quæ negocijs adhibetur probationem, ſic etiam illa quæ oſtentationi componitur, habet interim ſpeciem aliquam probationis. Quale ſit iſthuc intelligemus exemplo propoſito. Cicero pro Milone, ſumit in defenſionem Clodium fuiſſe inſidiatorem. Hoc ſi ualere debet, neceſſariò probandum eſt, quia iudicium eſt. non ita res habet in demonſtratione. Idem proponit Antonium decoxiſſe, uulgare ſcortum fuiſſe, Curioni proſtitutum, familiarem Clodio in Tribunatu fuiſſe, & alia complura quæ non probat, quia genus eſt demonſtrationis. Idem pro Cornelio Balbo, Pompeij uirtutes argumẽtatione firmat, quoniam etſi laus eſt, negocijs tamen adhibetur. Hoc & ſimilia præcepta non ſunt aliqua neceßitate firmata, ſed his de rebus tradita, quæ frequenter accidunt. Deinde ſi quæ ſunt argumentationes, non tam ſunt ad fidem faciendam accommodatæ (quod proprium eſt argumentationis) quàm ad animi motus leuiter ſuauiterq; tractandos: ut ſit potius amplificatio, quàm illa ſimplicior argumentatio. Quòd ſi genus hoc expoſitione conſtat & amplificatione, certe iuuabitur his, quæ de narrando amplificandoq;, ſuperiore loco dicta ſunt.*

Reliquum autem genus. *Id eſt, reliqua duo genera quæ unum ſeparatum à ſuperiore genus facere uidentur, quatenus illud in delectatione poſitum, in hoc autem aliquid, ut ſuprà dictum eſt, ſtatuit auditor.* Ad bene di- G. VALLA.

cendum. *Quoniam quæritur delectatio.* Ad honeſte. *Quoniam laudatur & uituperatur.* Alterius. *Hoc eſt, laudationis finis, eſt honeſtas.* Alterius. *Id eſt, uituperationis finis, eſt turpitudo.* Argumentationibus. *Itaq; & Quintilianus: Manifeſtumq; eſt, inquit, errare eos qui nunquàm Oratorem dicturum, niſi de re dubia, putauerunt. an laudes Capitolini Iouis perpetuæ, ſacri certaminis materiæ uel dubiæ ſunt? uel non Oratorio genere tractantur? Vt deſiderat autem laus, quæ negotijs adhibetur, probationē: ſic etiam illa, quæ oſtentationi componitur, habet interim aliquam ſpeciem probationis. ergo locus hic intelligendus Ciceronis eſt ſine ullis argumentationibus acribus, acutis, uehementibus: ut ſunt aliorum generum: ut tamen ſcias ſpeciem argumentationum in hoc quoq; genere aliquam adhibendam.*

Genus orationis in demonſtratione.

Et quoniam in his cauſsis omnis ratio ferè ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit his in oratione ſingulorū uerborum inſignibus, quæ habent plurimum ſuauitatis: id eſt, ut factis uerbis, aut uetuſtis, aut translatis frequēter utamur: & in ipſa conſtructione uerborum, ut paria paribus, & ſimilia ſimilibus ſæpe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circunſcripta numeroſe non ad ſimilitudinem uerſuū, ſed ad explēdum aurium ſenſum, apto quaſi quodam uerborum modo.

STREB. MATERIAM *laudandi poſuit, deinde finem, poſtea uniuerſam tractationem. Nunc addit ornamenta uerborum & ſententiarum. Quoniam in his cauſsis omnis ratio: id eſt, doctrina dicendi ad uoluptatem auditoris refertur, utendum erit inſignibus, id eſt, ornamentis, quæ habent plurimum ſuauitatis.*

Inſignia non modo appellat inſigniores uerborum figuras, ſed omnia uerba illuſtriora, quæ maiori quodam lumine ſplendeſcunt, ut facta, ut uetuſta, ut ſonantia, ut grauia. Inſigniores figuræ ſunt, translatio, paria paribus, ſimilia ſimilibus relata, contraria, geminata, amplificationis figuræ. His omnibus accedit numeroſa circunſcriptio, quæ ſuauis eſt compoſitio, & ad aurium uoluptatem pedibus excurrens oratio. Cicero in Oratore: Omnino duo ſunt, quæ condiant orationem, uerborum numerorumq; iucunditas. In uerbis ineſt quaſi materia quædam: in numero autem expolitio. Iſtorum quidem poſuimus exempla:

iterum

iterum tamen illuſtraſſe locum non pigebit. Sumanus illud de laudibus Siciliæ prouinciæ, quarta actione in Verrem: Et quoniã quaſi quædam prædia populi Romani ſunt uectigalia noſtra atq; prouinciæ, quemadmodum propinquis uos ueſtris prædijs maxime delectamini: ſic populo Romano iucunda ſuburbanitas eſt huiuſce prouinciæ. Iam uerò hominum ipſorum iudices, ea patientia, uirtus, frugalitasq; eſt, ut proxime ad noſtram diſciplinam illam ueterẽ, non hanc, quæ nunc increbruit, uideantur accedere. Nihil ſimile Græcorum, nulla deſidia, nulla luxuria: contrà ſummus labor in publicis priuatisq; rebus, ſumma parſimonia, ſumma diligentia. Tres hic ſunt numeroſæ circunſcriptiones, non certis pedibus ad ſimilitudinem uerſuum incedẽtes, quod uitioſum eſſet: ſed ad explendum aurium ſenſum apto quaſi quodam uerborum modo: hoc eſt, ſuaui quadam menſura atque modulatione confectæ. Paria paribus relata ſunt periodo prima. Nam tria ſunt membra eodem propè numero ſyllabarum. nec enim ſyllabæ in pari relatione numerantur, ut cenſet autor ille qui ſcripſit ad Herenniũ. Contraria ſunt deſidia & diligentia, luxuria & parſimonia, ut Cicero utitur appellatione contrariorum. Verbum factum, ſuburbanitas. Ad hæc repetitio uerborum, aggeratio, diſſolutio coniunctionum, imago, ſimilitudo, uerba ſonantia, grauia, epithetis aucta in hac oratione breui reperiuntur. Translatio eſt paulò antè, Cella penaria, Nutrix plebis Romanæ. & poſtea, Ara legum. Similia ſunt eodem in loco, Sed ita reliquit ornatam, ut eſſet idem monumentum uictoriæ, manſuetudinis, continentiæ: quum homines uiderent & quid expugnaſſet, & quibus pepercisset, & quæ reliquiſſet. Nam paria referimus ad numerum ſyllabarum: Similia ad ſimiliter cadentia, & deſinentia, & uerba finitima, ut poßis proſis, fama flamma: de quibus multa Quintilianus in nono. Paria certe ſunt quantitate: Similia qualitate. Vetuſta ſunt:

Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus
Cethegus, dictus ollis popularibus olim,
Qui tum uiuebant homines atq; æuum agitabant,
Flos delibatus populis & ſuadæ medulla.

Infinita ſunt apud ueteres non tum uetuſta, quum dicerentur, ſed iam uetuſta, ſi quis utatur. quod more Ciceronis parce decenterq; faciendum eſt. Geminata, Vidit, uidit homo ſapientißimus quid ſe deceret. In geminatis autem omnis repetitio uerborum includi mihi uidetur.

Inſignibus. *Id eſt, tropis & ſchematis, quæ orationem comunt, poliuntq;, & eis quæ ſuprà ipſe cõmemorauit.* Factis. *Id eſt, nouatis.* Vetuſtis. *Non tamen nimium ab uſu remotis, ut ſuprà diximus. quæ ſequuntur omnia, iam dicta ſunt, ubi de elocutione locuti ſumus.* Verſuum. *Admonuimus nanque in oratione uerſum clauſulam concludere, uitioſum eſſe.* G. VALLA.

Explendum aurium ſenſum. *Vt tantum periodus tendatur, ut uno ſpiritu poſsit enuntiari: nec breuius contrahatur, quàm poſsit ipſe ſpiritus protrahere, ac ut pedibus iam dictis ambitus ille concludatur.* Modo. *Id eſt, modulatu.*

Figuræ ſententiarum in laudatione.

Adhibendaq́ꝫ frequentius etiam illa ornamenta rerum ſunt, ſiue quæ mirabilia, nec opinata, ſiue ſignificata monſtris, prodigijs, oraculis, ſiue quæ uidebuntur ei de quo agimus, accidiſſe diuina, atque fatalia. Omnis enim expectatio eius qui audit, & admiratio, & improuiſi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem.

STREB. POSTEAQVAM *leuiora poſuit ornamenta uerborum, quorũ pulchritudine iucundior efformatur exornatio, grauiora ponit ornamenta rerum, quæ habent aliquam in audiendo uoluptatem, ut mirabilia, necopinata, monſtra, prodigia, oracula, diuina, atque fatalia. hæc porrò complent expectationem atque deſiderium audientis: inducunt admirationem, eoq́; ſæpenumero perueniunt, quò uentum iri non ſuſpicabatur auditor: qui exitus improuiſus gratiorem inijcit uoluptatem. Quum Vergilius ad ampliorem Aeneæ gloriam, Turnum exornare uellet, mirabilia, necopinata finxit: hoc eſt, inſolita & hominum opinione maiora. Nam libro nono Turnum, qui hoſtiũ mœnibus incluſus eſſet, ſummoq́; periculo uerſaretur, interritum, conſtantem, & ſecurum facit,*

Olli ſubridens ſedato pectore Turnus,

Incipe, ſiqua animo uirtus, & conſere dextram.

Iſthuc profectò mirabile. Vbi accepit auditor incluſum unum uirum magna hoſtium manu circumuentum, mirabundus expectat, quonam res ſit abitura: tum necopinatum ſubijcit. Sic inopinum uocat Cicero etiam Philippica prima,

Tum demum præceps ſaltu ſeſe omnibus armis In fluuium dedit.

Idem poëta ad matrimonij commendationem, quo Lauiniam diuinitus aſcitus Aeneas ducturus erat, excogitat monſtrum libro ſeptimo,

Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis:

Huius apes ſummum denſæ, mirabile dictu,

Obſedere apicem.

Id pro monſtro poſuit à uatibus explicando, etſi poteſt natura factum uideri. Paulò pòſt de re eadem attulit prodigium,

Viſa, nefas, longis comprendere crinibus ignem,

Atq́ꝫ

Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari.
Continuo ſuperiora firmat oraculo Fauni,
Ne pete connubijs natam ſociare Latinis
O' mea progenies, thalamis neu crede paratis,
Externi ueniunt generi,

Nec ita multò pòſt reperies accidiſſe diuina atque fatalia, quùm penuria adegit edendi uiolare malis audacibus orbem fatalis cruſti: Aeneasq; dixit, Salue fatis mihi debita tellus. Hæc ex arte ſunt omnia, ideoq; conuenientiora. Si oratoria quæris exempla, ſuppeditabit panegyricus ad Traianum. Id quærendum potius, quid à monſtris differant prodigia. Cicero de Diuinatione libro primo confundere uidetur: Portentorum, inquit, exercitatiſsimi interpretes extiterunt, quorum quidem uim, ut tu ſoles dicere, uerba ipſa prudenter à maioribus poſita declarant: quia enim oſtendunt, portendunt, monſtrant, prædicunt, oſtenta, portenta, monſtra, prodigia dicuntur. Valerius Maximus etiam monſtra prodigijs complectitur. Donatus in Eunuchum Terentij monſtrum finit, quicquid eſt contra naturam, & prodigium contra naturam eſt. Hoc tantum differunt, quòd monſtrum minus eſt admirabile, quàm prodigium. Monſtrat hic Cicero qui in enumeratione à minimo progreditur ad maximum.

Ornamenta rerum. *Id eſt, figuræ ſententiarum.* Admirabilia. *Cùm ea dicimus, quæ mirentur auditores.* Monſtris. *Cùm quid naſcitur inſolitum: ut ſi mula pariat.* Prodigijs. *Vt cùm arma in cœlo ſplenduiſſe, aut crepuiſſe dicuntur.* Oraculis. *Quæ Apollo, aut alius dæmon, aut ſanctus etiam uir prophetatus fuerit.* Diuina atque fatalia. *Quæ diuinitus & fato quodam proueniſſe uideantur: hoc eſt, quod neceſſariò futurum uideretur.* G. VALLA.

Sed quoniam in tribus generibus bona, mala'ue uerſantur, externis, corporis, & animi: prima ſunt externa, quæ ducuntur à genere: quo breuiter modiceq; laudato: aut ſi erit infame, prætermiſſo: ſi humile, uel preterito, uel ad augendã eius, quẽ laudas, gloriam tacto: deinceps, ſi res patiatur, de fortunis erit, & facultatibus dicendũ. Poſtea de corporis bonis: in quibus quidem quæ uirtutem maximè ſignificat, facilime forma laudatur. Deinde eſt ad facta *Bonorum genera tria unde laus ducitur.*

ueniendum: quorũ collocatio triplex eſt. aut enim temporum ſeruandus eſt ordo: aut in primis recentiſsimum quodq; dicendum: aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera ſunt digerenda.

STREB. *TRIA ſunt gĕnera bonorum, malorum'ue, quoniam bona, mala'ue ad hominem ſolùm comparata dicuntur: aut igitur extrinſecus aſſumuntur, ut externa: aut in eius corpore, & animo ſunt, ex quibus homo componitur. Prima ſunt externa non dignitate, ſed ordine naturæ, quoniam ante nos eſt natio, patria, genus, & quædam facultates. Ex genere naſcitur corpus, animus autem poſtremus accedit. Genus eſt in maioribus, & parentibus noſtris. Eius ratio triplex, aut illuſtre eſt, aut infame, aut humile. Laudatur illuſtre breuiter modiceq;, id eſt, temperate modoq; ſeruato, ne quid nimis, quoniam uera laus eſt animi, non generis & externorum. Caius Cæſar in ea laudatione, qua Quæſtor Iuliam amitam laudauit è more pro roſtris: Amitæ meæ Iuliæ maternum genus regibus ortum: paternum cum Dijs immortalibus coniunctum eſt. Nam ab Anco Martio ſunt Martij reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia eſt noſtra. Eſt ergo in genere & ſanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent: & cerimonia Deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt reges. Infame genus prætermittitur in laude, tractatur in uituperatione. Cicero Philippic. III. Quæ porrò amentia eſt, cum dicere aliquid de uxorum ignobilitate, cuius pater Numitoriam Fregellanam proditoris filiam habuerit uxorem? ipſe ex libertini filia ſuſcepit liberos? Humile præteritur: uel ad augendam eius quem laudas gloriam, tangitur. Cicero contra Rullum: Mihi quidem apud uos de meis maioribus dicendi facultas non datur: non quin tales fuerint, quales nos illorum ſanguine creatos, diſciplinisq; inſtitutos uidetis: ſed quòd laude populari, atq; honoris ueſtri luce caruerunt. Ex his efficit Conſulatum ſuum paulò celebriorem. Exempla duco à partibus orationum, quoniam nihil refert, unde ſumas, ſi modò pars eſt generis huius, ueræq; demonſtrationis. In rebus externis fortunæ ſunt, hoc eſt, diuitiæ. Sunt etiam facultates, quæ ſunt opes in hominibus, rebusq; poſitæ. Plin. Secundus Epiſtol. lib. I. uerecunde commendat Aciliani facultates: Neſcio an adijciam eſſe patri eius amplas facultates. Nam quum imaginor uos, quibus quærimus generum, de facultatibus ſilendum puto; quum publicos mores, atque etiam ciuitatis leges intueor, quæ uel in primis cenſus hominum ſpectandos arbitrantur, ne id quidem prætereundum uidetur. Et ſane de poſteris, & his pluribus cogitandi, hic quoque in conditionibus deligendis ponendus eſt calculus. Poſtea de bonis*

corporis

a·

corporis agendum, de ualetudine, robore, laborum patientia, agilitate, forma. In quibus quæ uirtutem ſignificat, facilimè forma laudatur. Plato in Gorgia refert iſthuc in conuiuijs ſolitum cani, Primum bonum, proſperam eſſe ualetudinem: alterum, egregiam formam: tertium, diuitias. Certe forma, id eſt corporis totius elegantia habet aliquid liberale, dignumq́; laude, maxime cum uirtute coniuncta. Inde, Pulcher Iulus à Vergilio dicitur. Et, Præſtanti corpore Turnus. Et, Formoſus Euryalus, quo pulchrior alter Non fuit Aeneadum. Plinius in epiſtola modo citata, de Minutio Aciliano, Eſt illi facies liberalis, multo ſanguine, multo rubore ſuffuſa. Eſt ingenua totius corporis pulchritudo, & quidam ſenatorius decor, quæ ego nequaquam arbitror negligenda.

Sæpe tamen forma ducitur in argumentum libidinis, quamobrem nō ſine re dicit eam formam poſſe laudari, quæ uirtutem maximè ſignificat. Factorum, dictorumq́; collocatio triplex eſt. *Aut enim temporum ſeruandus eſt ordo, ut quo quæq; facta ſunt ordine, ſic exponendo digerantur: quod Ciceronem plerunque ſeruare ſuperiori commentario diximus. Sic enim res eſt dilucidior, & memoria firmior, ſi ratio narrandi, & temporis ordo ſeruatur.* Aut in primis recentiſsimum quodq; dicendum, & à nouiſsimis ad prima ueniendum, ut ſit temporis ordo ſuperiori contrarius. Aut uaria facta permiſcentur, non habita ratione temporum, ſed uirtutibus in genera partitis. Ad prudentiam reducuntur facta prudenter: ad fortitudinem, geſta fortiter. *Sunt hi tres ordines nec pauciores. Aut enim rectà progredimur à primis ad ultima: aut reuoluimur ab ultimis ad prima: aut tempora confundimus. Primo ordine uſus eſt in Anton. Philip. ſecunda: poſtremò pro lege Manilia, quum dicit de Pompeij ſciētia militari, de uirtute, de autoritate, & felicitate: quæ pro ratione cauſſæ tum maximè laudanda uidebantur. De medio apud eum nullam reperies integram orationem, ſed tantum fragmenta quædam, ut quum Antoniana tertia, C. Octauium commendat à patre adoptationis Iulio Cæſare, deinde à patre naturali, poſtea à Iulia, unde uenit Accia mater Auguſti. Hoc modo genus retro legit.*

Sed quoniam. *Omnia ſiquidem bona, malá'ue, aut animi, aut corporis, aut* G. VALLA.
externa ſunt. animi: ut ſcientiæ, arteſq́; omnes, ac morales uirtutes. corporis: ut forma, robur, bona ualetudo. externa: gloria, amplitudo, amicitia. quæ omnia ſuas habent ſpecies: ſed quæ neceſſariæ ſunt, eas Cicero attingit. A genere. *Id eſt, quæ ſibi nomen uendicant à maioribus, qui excellentes fuerint: aut ſi uituperamus, qui obſcuri, aut infames.* Breuiter, modiceq́. *Vt in laudandi genere ne nimij ſimus, ſed paucis attingamus.* Infame. *Si infamiæ nota inſignitum ſit, dum reliqua laudamus; ipſum genus prætermittamus.* Humile. *Si ignobile, præteribimus, inquit, aut augendo gloriam eius quem laudemus,*

quantum illuſtrauerit ipſum, ſignificabimus. Fortunijs. *Quæ feliciter geſſit, & quas opes iuſtè, ac pie, fortiter'ue ſibi cumulauerit, dicemus.* Forma laudatur. *Quòd quædam in ea uideatur ſpirare diuinitas, cultusq; animi: ſicut è diuerſo deformitas, incompoſitos immanesq; mores ſignificare uideatur.*

Temporum. *Quia narratur hiſtoria.* Recentiſsimum. *Quoniam facilius perſuademus.* Virtutum genera. *Quæ ad prudentiam, quæ ad fortitudinem, quæ ad iuſtitiam cæterasq; uirtutes pertinere uidebuntur, quod pro lege Manilia de Pompeij imperio ipſe facit Cicero.*

Diuiſio uirtutũ. Sed hic locus uirtutum, atq; uitiorum latiſsimè
patens, ex multis, & uarijs diſputationibus nunc in
quandam anguſtam, & breuẽ concludetur. Eſt igi-
tur uis uirtutis duplex: aut enim ſcientia cernitur
Prudentia. uirtus, aut actione. Nam quæ prudentia, quæ calli-
Calliditas. *Sapientia.* ditas, quæq; grauiſſimo nomine ſapientia appella-
tur, hæc ſcientia pollet una. Quæ uerò moderandis
cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur,
Temperantia. eius eſt munus in agendo, cui temperantiæ nomen
eſt. Atq; illa prudentia in ſuis rebus, domeſtica: in
publicis, ciuilis appellari ſolet. Temperantia autem
in ſuas itidem res, & in communes diſtributa eſt:
duobusq; modis in rebus commodis diſcernitur,
& ea quæ abſunt, non expetendo: & ab ijs, quæ in
Abſtinentia. poteſtate ſunt, abſtinendo. In rebus autem incom-
modis eſt itidem duplex. Nam quæ uenientibus
Fortitudo. malis obſtat, fortitudo: quæ quod iam adeſt, tole-
Patientia. rat, & perfert, patientia nominatur. Quæ autem
Magnitudo animi. hæc uno genere complectitur, magnitudo animi di-
citur: cuius eſt liberalitas in uſu pecuniæ, ſimulq; al-
titudo animi in capiendis incommodis, & maxime
iniurijs, & omne quod eſt eius generis, graue, ſe-

datum,

datum,& turbulentum.

SI LAVS omnis ad uirtutem reducitur, fons & origo laudationis eſt uirtus, & inde uera ſumuntur argumenta laudis. Ergo locum uirtutum latiſſimè patentem, tritumq́; diſputatione philoſophorum, in anguſtam quandam breuemq́; formam concludit, ut locus generis huius aperiatur, non ad exactam philoſophorum diſputationem, ſed ad ueræ laudis eruendam probationem. Quicquid autem inde ſumetur, ad genus & ſpeciem communes locos pertinebit: ut ſi conſtet omnem uirtutem eſſe laudabilem, ſingulæ ſpecies generis ſui participes ad laudis ornamenta referantur. Virtus omnis, aut ſcientia, & contemplatione, quæ nullum exigit actum, cernitur, ut prudentia: aut actione, quæ non una, & ſola ſpeculatione contenta, operam actumq́; deſiderat, ut temperantia. In priore genere ſunt prudentia, calliditas, atque ſapientia. Prudentia eſt, quæ conſtat ſcientia rerum bonarum, & malarum. Hoc modo definit ipſe, de Natura Deorum tertio: & eodem libro, Callidos, inquit, appello, quorum tanquam manus opere, ſic animus uſu concalluit. STREB.

Quid autem à ſapientia diſtet prudentia, diſtinguit Officiorum libro II. Princeps omnium uirtutum eſt illa ſapientia, quam σοφίαν Græci uocant. Prudentiam enim quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarum'que ſcientia. Illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt diuinarum, & humanarum ſcientia, in qua continetur deorum, & hominum communitas, atque ſocietas inter ipſos. Hæc ille. Quibus uerbis oſtendit eſſe multo inferiorem prudentiam, quæ tantum circa res expetendas, fugiendas'que uerſatur. Sapientiam multò ſuperiorem, quæ expetenda, fugiendaq́; uidet, rationes omnium rerum ſcrutatur, uera & falſa, diuina & humana cognoſcit, quæ princeps eſt omnium uirtutum, nec ab illis ſeparari poteſt. Prudentia eſt duplex: altera uerſatur in rebus domeſticis, οἰκονομικὴ dicitur, ea eſt ſcientia diſpenſationis uniuerſæ domus: altera eſt prudentia ciuilis, Græcè πολιτικὴ, quæ ratio eſt, & ſcientia bene adminiſtrandæ ciuitatis. Igitur prudentia, calliditas, & ſapientia pollent, uimq́; ſuam oſtendunt una ſcientia, id eſt, ſola contemplatione. In actione quidem capiunt aliud nomen. Etenim ut bene quis agat, in primis cognitione rerum opus eſt, ut prudentia, ſapientiaq́;: deinde actione, quoniam uirtus in agendo perficitur. Virtutis, inquit Officiorum primo, laus omnis in actione conſiſtit. Hæc uirtus agendi, temperantia nominatur: cuius proprium eſt moderari cupiditatibus, regere motus animi, ſedare perturbationes, modumq́; rebus adhibere. Hic autem nomine temperantiæ complectitur omnes uirtutes, quæ in actione conſiſtunt, & ab una temperantia, tanquam ab uno

ſonte deriuat. alia genera uirtutum: unde conſtat hoc nomen extendi latius, quàm quum temperantia, quarta uirtutum ſpecies conſtituitur. Temperantiam facit duplicem: unam priuatis in rebus, quæ nomine generis appellatur, aut moderationis: alterā in publicis, quæ proprie iuſtitia nominatur. Temperantia priuatis in rebus eſt duplex: aut enim res commodæ ſunt, aut incommodæ. Temperantia in rebus commodis, iterum duplex: aut enim adſunt, aut abſunt commoda. Hinc continentia eſt in prætermittendis uoluptatibus, quod affirmat ipſe. Voluptates autem ſunt ex opinione boni præſentis: autor idem in Quæſtionibus Tuſculanis. Hinc etiam abſtinentia quæ res alienas, & abſentes non concupiſcit. Alia eſt temperantia in rebus incommodis. Quæ autem futuris incommodis obſtat, fortitudo: quæ præſentia tolerat, & perfert, patientia nominatur. Fortitudinem, atq; patientiam magnitudo animi complectitur: quia præſentibus incommodis, & futuris opponitur. Ea duplex: aut enim in rerū externarum deſpicientia ponitur, & pecuniā tribuit, id eſt, quodlibet poſſeſſionum genus. Ea uocatur liberalitas. Aut res gerit magnas plenasq; laborum, & periculorum, hæc uocatur altitudo animi, quæ capit incommoda, iniurias, grauia, inſedata, turbulenta, qualia ſuſcepiſſe ſe pro Rep. gloriatur. De fortitudine, & magnitudine animi Officiorum primo, Omnis fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarū una in rerum externarum deſpicientia ponitur: altera eſt res, ut res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, ſed uehementer arduas plenasq; laborum, & periculorum tum uitæ, tum multorum, quæ ad uitam pertinēt. Patientia ſic definitur ab eo ſecundo de Inuentione, Patientia eſt honeſtatis, aut utilitatis cauſſa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpeſſio.

G. VALLA. Sed hic locus. *Senſus eſt, Longè, lateq; de uirtutibus, ac uitijs hoc loco poſſemus utique diſputare, ſed cum non philoſophiam doceamus, uerum Oratorem quid ſit in laude uituperationeq; tenendum, admoneamus, ſatis eſſe ducimus, ſi anguſtè breuiterq; omnia attingamus.* Scientia. *Id eſt, quæ ſcientiam parit, ab Ariſtotele, ἀποδεικτικὴ appellata: unde & omnis ſcientia, arsq; oritur.* Aut actione. *Quoniam uirtutes morales omnes in actione ſunt: ſiquidem, ut Ariſtoteles, Ptolemæus, Theon'que tradunt, aut homo inſpector, aut agens eſt. Inſpicit quidem aut theologica, aut mathematica, aut phyſica. Agitur uerò in moralibus uirtutibus iuſtè, fortiter, temperate, atque in cæteris eodem modo.* Quæ prudentia. *Hæc (ut inquit Ariſtoteles) ſapientiæ ſeruit, cum omnibus affectibus moderatur: ita enim in magnis Ethicis inquit.* Ἀλλ᾽ ἴσως ἔχει ὥσπερ ἐν οἰκίᾳ ὁ ἐπίτροπος, οὗτος γὰρ πάντων κύριος, καὶ πάντα διοικεῖ, ἀλλ᾽ οὔπω οὗτος ἄρχει πάντων, ἀλλὰ παρασκευάζει τῷ δεσπότῃ σχολὴν, ὅπως ἂν ἐκεῖνος μὴ κωλυόμενος ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων, ἐκκλείηται τοῦ, τῶν καλῶν τι

πωλῶσι καὶ προσποιῶνται, πράττει. οὕτω καὶ ὁμοίως τούτῳ ἡ φρόνησις ὥσπερ ἐπίτροπός τις ἐστὶ τῆς σοφίας, καὶ παρασκευάζει ταύτῃ σχολὴν, καὶ τὸ ποιεῖν τὸ αὐτῆς ἔργον, κατέχουσα τὰ πάθη, καὶ ταῦτα σωφρονίζουσα. *Sed fortaſſe talis eſt, qualis in familia eſt is, cui domus curatio eſt mandata. Hic enim omnia in poteſtate habet, omniaq; adminiſtrat, ac moderatur: non continuò tamen omnium dominium tenet: ſed tantùm domino otium, & quietem parit, ne ille rerum neceſſariarũ cura impeditus, facere præclarum, ſeq; dignum quidpiam prohibeatur. Ita & ad eundem modum tanquam procuratrix quædam ſapientiæ eſt prudentia, quæ illi otium comparet, quo ea quoque ſuo officio fungatur, comprimens perturbationes, eaſq; intra modum cogens conſiſtere.* Calliditas. *Cicero de Natura Deorum, Verſutos, inquit, eos appello, quorum mens celeriter uerſatur. Callidos autem quorum tanquam manus opere, ſic animus uſu concalluit.*

Sapientia. *Cum ſit ſapientia rerum diuinarum humanarumq; ſcientia.*

Moderandis cupiditatibus. *Quod prudẽtiæ, ut diximus, eſt munus.* Domeſtica. *Quam œconomicam dicimus.* Ciuilis. *Politica à Græcis nominatur.* Temperantia autem. *Ariſtoteles autem,* Σωφροσύνης δὲ, *inquit,* ἐστὶ τὸ μὴ θαυμάζειν τὰς σωματικὰς ἡδονὰς, καὶ τὸ εἶναι πάσης ἀπολαυστικῆς αἰσχρᾶς ἡδονῆς ἀνόρεκτον. καὶ τὸ φοβεῖσθαι καὶ τὴν δικαίαν ἔνδειαν, καὶ τὸ τάξαι περὶ τὸν βίον ὁμοίως ἔν τε μικροῖς καὶ μεγάλοις. παρέπεται δὲ τῇ σωφροσύνῃ, εὐταξία, κοσμιότης, αἰδὼς, εὐλάβεια. *Temperantiæ eſt, inquit, non admirari corporis uoluptates, & omnis inhoneſtæ uoluptatis fruendæ appetitu non moueri: tum uel iuſtam quoque libertatem metuere: ac eundem perpetuò in uita ſtatum in paruis ſimiliter magniſq; rebus tueri. Comitantur autem uoluptatem modeſtia, uenuſtas, pudor, cautio.* Fortitudo. *De fortitudine inquit Ariſtoteles,* Ἀνδρίας δέ ἐστι, τὸ δυσέκπληκτον ὑπὸ φόβων τῶν περὶ θάνατον, καὶ τὸ εὐθαρσεῖν ἐν τοῖς δεινοῖς, καὶ τὸ εὔτολμον πρὸς τοὺς κινδύνους. καὶ τὸ μᾶλλον αἱρεῖσθαι τεθνάναι καλῶς, ἢ αἰσχρῶς σωθῆναι. καὶ τὸ νίκης αἴτιον εἶναι. ἔτι δὲ ἀνδρίας, καὶ τὸ πονεῖν, καρτερεῖν, αἱρεῖσθαι, καὶ δύνασθαι. παρέπεται δὲ τῇ ἀνδρίᾳ καὶ ἡ εὐτολμία, καὶ ἡ εὐψυχία, καὶ τὸ θάρσος, ἔτι δὲ, ἥτε φιλοπονία καὶ ἡ καρτερία. *Fortitudinis partes ſunt, non excitari terroribus mortis, & confidere in aduerſis: tum audere in periculis, ac optare potius honeſtam mortem, quàm ſalutem turpem, & uictoriæ autorem eſſe. Quin fortitudinis quoq; illa ſunt, laborare, tolerare, deligere, poſſe. Accidunt autem Fortitudini, audacia, æquanimitas, confidentia, tum etiam ſuſceptio laborum uoluntaria, & tolerantia.*

Magnitudo animi dicitur. *Ariſtoteles,* Μεγαλοψυχίας δὲ, *inquit.* ἐστὶ τὸ, καλῶς ἐνεγκεῖν εὐτυχίαν καὶ ἀτυχίαν, καὶ τιμὴν καὶ ἀτιμίαν καὶ τὸ, μὴ θαυμάζειν, μήτε τρυφὰς, μήτε θεραπείαν, μήτε ἐξουσίαν, μήτε τὰς νίκας τὰς ἀγωνιστικὰς. ἔχειν δέ τι βάθος τῆς ψυχῆς καὶ μέγεθος. ἔστι δὲ μεγαλόψυχος, οὐδ' ὁ τὸ ζῆν περὶ πολλοῦ ποιούμενος, οὐδ' ὁ φιλόζωος. ἁπλοῦς δὲ τὸ ἦθος καὶ γενναῖος. ἀδικεῖσθαι δυνάμενος, καὶ οὐ τιμωρητικὸς.

ἀκολουθεῖ δὲ τῇ μεγαλοψυχίᾳ ἁπλότης, καὶ ἀλήθεια. *Magnitudinis animi officia ſunt, rectè ferre ſecundam aduerſamq; fortunam, honorem & infamiam, & neque uoluptates admirari, neque cultum, neque potentiam, neque in contentionibus uictorias: habere autem profunditatem animi quandam, & magnitudinem. Eſt uerò magnanimus, neque is qui uitam magnificiat, neque qui uiuere expetat: ſed moribus ſimplex ac generoſus: qui iniuriam quidem accipere poſſit, non etiam ad ulciſcendum promptus ſit. Sequitur porrò animi magnitudinem ſimplicitas, atque etiam ueritas.* Liberalitas. *De liberalitate, inquit, Ariſtoteles,* Ἐλευθεριότητος δ' ἐστὶ προαιρετικὸν εἶναι χρημάτων τοῦ τοῖς εἰς δέον τι ἀναλωθῆναι. καὶ βοηθητικὸν εἶναι ἐν τῷ διαφέροντι, καὶ τὸ μὴ λαβεῖν ὅθεν μὴ δεῖ. ἔστι δ' ὁ ἐλευθέριος, καὶ περὶ ἐσθῆτα καθάριος, καὶ περὶ οἴκησιν, καὶ κατασκευαστικὸς τῶν περιττῶν καλῶν καὶ διαγωγῆς, ἐχόντων ἡδονὴν ἄνευ τοῦ λυσιτελοῦντος. καὶ θρεπτικὸς τῶν ζώων, τῶν ἴδιόν τι ἐχόντων, ἢ θαυμαστόν. ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἐλευθεριότητι τοῦ ἤθους ὑγρότης, καὶ εὐαγωγία, καὶ φιλανθρωπία, καὶ τὸ εἶναι ἐλεητικόν, καὶ φιλόφιλον, καὶ φιλόξενον, καὶ φιλόκαλον. *Liberalitatis eſt pecuniarum amantem eſſe, quas in res honeſtas impendat: & cum inciderit eiuſmodi tempus, ad præſtandum auxilium paratum eſſe: & unde non oportet, nihil accipere. Eſt autem liberalis homo in ueſtitu, habitationéq; mundus atque elegans. Libenterq́; comparat quæ eximiè pulchra ſunt, quæq́; uſum habent iucundū ſine utilitate. Animalia alit ea quæ uoluptatis aliquid habent, aut admirationis. Sequitur autem liberalitatem morum quædam mollities, & facilitas, & humanitas: tum eſſe miſericordem, & amicorum, hoſpitum, elegantiæq; amantem.*

Iuſtitia. In communione autem quæ poſita pars eſt, iuſtitia dicitur: eaq́ erga deos religio, erga parentes pie- *Religio.*

Pietas. *Fides.* tas, uulgò autem bonitas, creditis in rebus fides, in

Lenitas. moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in

Amicitia. beneuolentia nominatur. Atque hæ quidem uirtutes cernuntur in agendo.

STREB. T E M P E R A N T I A *in ſuas res & in communes diſtributa eſt. In communione, & hominum ſocietate poſita pars eſt, Iuſtitia nomine. Iuſtitia multiplex. Alia erga deos, quæ Religio uocatur. Alia erga parentes & patriam, quæ Pietas aut Bonitas appellatur. Alia in creditis rebus ac fidei commiſſis, ea Fides eſt. Alia in moderatione & temperantia animaduertendi, hoc eſt, maleficij corrigendi, cui Lenitati nomen eſt. Alia in*

beneuo

beneuolentia & animorum coniunctione, quæ dicitur Amicitia. In his omnibus officium eſt tribuere cuique ſuum, atque ſeruare hominum communionem, ac ſocietatem. Hæc ſunt igitur nomina uirtutum, ſcientia, prudentia domeſtica & ciuilis, calliditas atque ſapientia. Actionis autem ſunt, temperantia, continentia, abſtinentia, fortitudo, patientia, liberalitas, altitudo animi, iuſtitia, iuſtitiæ partes, religio, pietas, fides, lenitas, amicitia. Quòd ſi philoſophi & idem Cicero aliam fecerunt uirtutum diuiſionem, non ea de cauſſa hæc traditio repudianda eſt. Quid enim uetat idem aliter & aliter dici? Quis unam perpetuò miſer anguſtè perſequitur orbitam? Quis unquam breuius aut melius iſta partitus eſt? Ridere poßis inanem Georgiorum gloriam: qui totos Ariſtotelis locos huc adijciunt: non ut apertius expatiari, remq́; circunſpectare liceat, quod faceret bonus interpres, ſed ut extincto lumine confuſis omnibus, peregrina & Græca tenere uideantur. Nec arduum eſt Ariſtotelis Ethica ſumere in manum, & inde multa tranſcribere: niſi aliter Ariſtoteles, aliter Cicero tractare uoluiſſet. Ego quidem exiſtimo ad Ciceronis interpretationem nihil eſſe melius, quàm dicta Ciceronis opportunè citata. In tradendis uirtutibus naturam ſecutus eſt. Quia nulla eſt ſine cognitione uirtus, hinc auſpicandum fuit. Cognitio naturæ excellentior eſt Prudentia. Hæc uſu firmata, Calliditas. Perfecta & omnibus numeris abſoluta cognitio, Sapientia eſt. Quòd autem uirtus actione perficitur, alter fuit locus de uirtutibus actionis. Temperantiam, ut animi quandam moderatricem in componendis affectibus, ut ſummum genus conſtituit, ut quæ fuſa eſſet per omnia: ſicut & decorum, quod genus antè fecerant ij qui dixere, Optimum eſſe modum: &, Nihil nimis: &, Modum ſummam eſſe uirtutem. Ex eo fonte deriuauit fortitudinem, quæ ſe, non alium ſpectat: deduxit iuſtitiam, quæ uirtus eſt ad comparata: ſubiecit illis ſpecies, ut prima quæq; uidebatur, propriumq́; ſingularum declarandi cauſſa, dedit. Secuerunt alij minutius: ſed profeſſus eſt hunc locum uirtutum latißimè patentem, in anguſtam quandam reuocaturum diſputationem.

Iuſtitia dicitur. *De iuſtitia quoq; egregiè Ariſtoteles, inquit,* Δικαιοσύνης δέ ἐστι τὸ διανεμητικὸν εἶναι τοῖς κατ᾽ ἀξίαν. τὸ σώζειν τὰ πάτρια ἔθη, καὶ τὰ νόμιμα. τὸ σώζειν τοὺς γεγραμμένους νόμους. τὸ ἀληθεύειν ἐν τοῖς διαφέρουσι. τὸ διαφυλάττειν τὰς ὁμολογίας. ἔστι δὲ πρώτη τῶν δικαιοσυνῶν, πρὸς τὴν θεόν. εἶτα πρὸς πατρίδα, καὶ γονέας, εἶτα πρὸς τοὺς κατοιχομένους, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ εὐσέβεια. ἀκολουθεῖ δὲ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότης, καὶ ἀλήθεια, καὶ πίστις, καὶ ἡ μισοπονηρία. *Iuſtitiæ eſt, quod quenque deceat, tribuere: Iura, inſtitutaq́; patriæ ſeruare: leges iam ſcriptas tueri: ueritatem, ubi quid ambigitur, ſequi: ſtare pactis conuentis. Eſt autem iuſtitia princeps ea, quæ ad deum pertinet. proxima quæ ad patriam, parentes'que. tum quæ erga mortuos eſt. in quibus con* VALLA.

bus conſiſtit & religio. Ad iuſtitiam pertinent, ſanctitas, ueritas, fides, & prauitatis odium. Animaduertendi. *Id eſt, ulciſcendi.* Lenitas. *De qua Ariſtoteles,* Πρᾳότητος δέ ἐστι τὸ δύνασθαι φέρειν μέτρια ἐγκλήματα, καὶ ὀλιγωρίας μετρίας. καὶ τὸ μὴ ταχέως ὁρμᾶν ἐπὶ τὰς τιμωρίας, καὶ τὸ μὴ εὐκίνητον εἶναι πρὸς τὰς ὀργάς. ἄπικρον δὲ τῷ ἤθει, καὶ ἀφιλόνεικον, ἔχοντα τὸ ἠρεμαῖον ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ στάσιμον. *Lenitatis eſt ferre poſſe mediocria crimina, & contumelias mediocres: non ad ulciſcendum impelli celeriter, non facilè in iram commoueri. Vacare autem omni morum acerbitate, non eſſe contentioſum, habereq́; animi ſedationē quandam, & conſtantiam.*

Dialectice. Sunt autem aliæ quaſi miniſtræ comitesq́ ſapientiæ, quarũ altera quæ ſint in diſputando uera, atq́ falſa, quibusq́ poſitis quid ſequatur diſtinguit, & iudicat. quæ uirtus omnis in ratione, ſcientiaq́ di*Rhetorice.*ſputandi ſita eſt: altera autem oratoria. Nihil enim eſt aliud eloquentia, niſi copioſe loquens ſapientia. quæ ex eodem hauſta genere, quo illa quæ in diſputando uberior eſt atque latior, & ad motus animo*Verecundia.*rum, uulgiq́ ſenſus accommodatior. Cuſtos uerò uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq́ maxime conſequens uerecundia eſt.

TREB. MINISTRAE *comitesq́; ſapientiæ,* Dialectice, & Rhetorice. *Dialectice uera diſtinguit à falſis, quid è rebus poſitis uere colligi poßit, ut in ſyllogiſmo indicat. cuius proprium eſt ratione & ſcientia diſputare. Rhetorice ex eodem hauſta genere ueluti ſeminario, diſſerendi uberior eſt atq; latior, &, ut Zeno dicebat, tanquam manus aperta. Ad motus animorum, quos frequenter admiſcet, & ad uulgi ſenſus accommodatior. Cur, inquies, hæ dicuntur miniſtræ comitesq́; ſapientiæ, non item cæteræ diſciplinæ? arbitror hanc eſſe cauſſam. Reliquæ diſciplinæ uerſantur in cognitione rerum, ſuntq́; ſapientiæ quædam particulæ. Ratio diſſerendi & eloquentia, cognitione rerum poſteriores ſunt, quoniam antè rem animo cogitaſſe, & cognouiſſe oporteat, quàm ore & uerbis enuncietur. Nec unũ quid proprium ſpectant, ſed omnium ſunt cõmunes artium: quod affirmat Ariſtoteles Rhetoricorũ 1. Ea de cauſſa comites ſunt miniſtræq́; ſapientiæ, quòd ſubſeruiant in exprimendis ac ſermone explicandis* animi

animi conceptis, ut uis illa ſapientiæ condita uirtute dicendi ad alios perferatur. Quid igitur eloquentiam ſapientiamq́; facit eandem? Verba ſunt eius libro tertio de Oratore: Hanc cogitandi pronunciandiq́; rationem uimq́; dicendi, ueteres Græci ſapientiam nominabant. Et paulò poſt, Stoicis, inquit, habeo gratiam, quòd ſoli ex omnibus, eloquentiam uirtutem ac ſapientiam eſſe dixerunt. Fateor eloquentiam cognitioni omnium rerum coniunctam, atq; uirtuti, ſapientiam eſſe. Tamen ſemper hoc manebit eloquentiæ uim elocutione & actione monſtrari, cuius officij ratione dicitur miniſtra, comesq; ſapientiæ. Id oſtendit illius oratio: Nihil eſt, inquit, aliud eloquentia, niſi copioſe loquens ſapientia. Hoc modo ſapientia non eſt eloquentia, niſi quum loquitur & copioſe dicit. Hoc etiam quæri poteſt, Putet'ne dialecticen ſiue rationem diſſerendi, & eloquentiam eſſe uirtutes. Certe multis locis affirmat eloquentiam unam eſſe de ſummis uirtutibus: & id Quintilianus argumentatione confirmat, XXI. capit. libro II. ubi cenſet reliquas artes eſſe medias, quæ neque laudari per ſe, neque uituperari poſſunt, ſed utiles aut ſecus, ſecundum mores utentium fiunt. Rhetoricen autem & illam dialecticen diſputatricem uirtutes eſſe demonſtrat, & autoritate philoſophorum, & argumentorum probatione: quam opinionem concepiſſe ueriſimile eſt ex eo, quòd Cicero duas artes in uirtutibus haberet, propterea quòd opera dicentis præſtantiora ſunt ac hominum ſocietati magis expetenda. Addamus & hoc, quamobrem initio ſapientiam propoſuit, ut quæ ſcientia contineretur? & tamen aliò comites eius tranſtulit? Cauſſa eſt. aliæ uirtutes per ſe ſunt expetendæ, propriæq; hoc nomine dicuntur: ſapientiæ comites niſi cum uirtute coniunctæ, nullam uim retinere poſſunt, & nomen amittunt, ideoq; ſapientiam & uirtutes natura ſequuntur. Sicut uerecundia poſtrema collocatur, quia uirtutum eſt omnium cuſtos: cuius eſt natura, dedecus fugere, laudemq́; maxime conſectari.

Sapientiæ. *Id eſt, philoſophiæ: quæ ſapientia primò dicta, poſtea à Pythagora philoſophiæ nomen ſibi uendicauit.* In diſputando uera. *Dialecticam, id eſt, artem diſſerendi dicit, cui hæc attribuuntur omnia.* Oratoria. *Quæ Græco nomine Rhetorica nominatur. hæc eadem propè quæ & dialectica proſequitur: niſi quòd preßius dialectica, eloquentia copioſius omnia tractat, motusq́; animi diſputationi adiungit.* G. VALLA.

Atq; hi ſunt quidem ferè quaſi quidam habitus animi ſic affecti, & conſtituti, ut ſint ſinguli inter ſe proprio uirtutis genere diſtincti; à quibus ut quæq; res geſta eſt, ita ſit honeſta neceſſe eſt, ſummeq; lau- *Habitus uirtutum.*

X *dabilis.*

Habitus artium, & ſcientiarum. dabilis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutẽ quaſi præculti, & præparati rectis ſtudijs, & artibus, ut in ſuis rebus, ſtudia literarum, ut numerorum, ac ſonorum, ut menſuræ, ut ſyderum, ut equorum, ut uenandi, ut armorum. In cõmunibus propenſiora ſtudia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deſeruiendo, aut parentibus, amicis, hoſpitibus, præcipue atq; inſigniter diligendis.

STREB. T R I A *numero omni uirtuti conueniunt. Nam uirtus omnis eſt habitus animi. Habet aliquid proprium. Honeſta eſt ſummeq́; laudabilis. Virtus habitus animi dicitur, ut quædam qualitas, & conſtitutio, & affectus. quo ſic animus habet, ſi quid afficiatur, ſic ad aliquid honeſtum mouetur. Vulgus habitum capit aliter, ut actuum cõcurſationem. Virtutem habitum facit Ariſtoteles Ethicorum ſecundo:* ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὖσα, τῇ πρὸς ἡμᾶς ὡρισμένῃ λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσει. *Id eſt, uirtus eſt habitus uoluntarius in eo medio conſtitutus quod humanæ uitæ ratio prudensq́; definiat. Habitus illi ſunt inter ſe proprio uirtutis genere diſtincti. Aliter conſtituitur animus ad liberaliter agendum. Aliter habet ſe ad pericula capeſſenda. Aliter afficitur ad pietatis officia. Nam pro uirtutum diſtincta uarietate, animum uarie comparari neceſſe eſt. Alij ſunt habitus animi & conſtitutiones eius, in cognoſcendis artibus. Etenim artium cognitio qualitas eſt animi, ſicut & uirtus. Cicero in Academicis: Scientiam nuſquam eſſe cenſebat, niſi in animi motionibus atque rationibus. Habitus iſti perfecti uidentur, quòd animum excolendo perficiunt, quodq́; rectis ſtudijs & honeſtis artibus ad uirtutem præparantur. Ii ſunt duplices. Alij uerſantur in ſuis rebus, hoc eſt, proprijs, non communibus. alij uerò in communibus. In proprijs ſunt hæc: ut ſtudia literarum, quæ grammatice eſt: ut ſtudia numerorum, arithmetice: ut ſonorum, muſice: ut menſuræ, geometria: ut ſiderum, aſtrologia: ut equorum,* ἱππική, *ars equorum domandorum: uenandi,* θηρευτική: *ut armorum, tyrocinium: de quo Plato in Lachete,* καὶ δὴ καὶ τὸ ὁπλιτικὸν τοῦτο, ὃ μέγα ἐστι μάθημα ὅπερ φασὶν οἱ διδάσκοντες καὶ Νικίας λέγει, χρὴ αὐτὸν μανθάνειν. *Hæc ſtudia nonnunquam conferuntur in cõmune. Tamen ex eo própria dicuntur, quod haberi ſine communicatione queunt. Nec ſic aliorum commoda ſpectant, ut ſtudia iuſtitiæ. Ex ijs autem capit incrementum prudentia atque ſapientia. quamobrem pro uirtutibus habentur: quia ad uirtutem quaſi præcoluntur,*

luntur, ut ſint animi preclaræ quædam facultates. In communibus autem re*bus, hoc eſt, ad iuſtitiam communionis hominum ſeruatricem pertinentibus, etiam ſunt ſtudia propenſiora. Ii ſunt habitus animi tantò præſtantiores uirtute populari, quantò liberalium artium cognitio communi ſenſu maior eſt. Ea ſunt ſtudia morum, quæ in philoſophia uerſantur, præcipue ſtudia iuſtitiæ, religionis, pietatis, amicitiæ, fidei, beneuolentiæ. Hæc enim referre debemus ad iuſtitiam, quoniam paulò antè dixit eam uirtutem in communione uerſari: cæteras in ſuis rebus eſſe. Studia propenſiora dicuntur, quia non modò poſita ſunt in uulgari opinione, communiq; omnium ſenſu, ſed etiam inſtitutione ac doctrina magiſtri percoluntur, quò ſint in commune bonum propenſiora. Ergo ſtudia philoſophiæ moralis & in ſuis rebus, & in communibus collocantur. Id ex actione cognoſces. Viuit aliquis frugi, Suo contentus eſt, Suo ſe pede metitur: hæc uirtus, & ſtudium uirtutis huius, in ſuis eſt rebus. Propulſat aliquis à quibus debet & poteſt iniuriam, Deos colit, parentes officio pietatis adiuuat, ſolatur amicos, benignè tractat hoſpites: hæc ſtudia & ex ſtudijs actiones in communionem conferuntur.*

Habitus. *Vtpote uirtutes, & in actione uerſati.* Præculti. *Qui propter uirtutem amplectendam nos præmuniunt, exornantq;.* Studia literarum. *Quæ Græco uocabulo grammatices nomen adepta ſunt.* Vt numerorum, &c. *Hoc eſt, mathematicæ omnes diſciplinæ, quarum dux Arithmetica eſt: quod ut oſtendam, Nicomachi, & nihil amplius, uerba apponam: qui in primo Arithmetic. inquit,* Οὔσης μὲν γεωμετρίας, ἀνάγκη καὶ ἀριθμητικὴν ἐπιφέρεσθαι, ἅμα γὰρ τρίγωνον, ἢ τετράγωνον, ἢ ὀκτάεδρον, ἢ εἰκοσάεδρον, ἢ διπλάσιον, ἢ τριπλάσιον, ἢ ὀκταπλάσιον, ἢ ἡμιόλιον, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον, ὧν γεωμετρία λέγει, καὶ οὐκ ἄνευ τῶν ἐν ἑκάστῳ συνεπιφαινομένων ἀριθμῶν ἐπινοεῖσθαι ταῦτα δύναται. πῶς γὰρ οἷόν τε τριπλάσιόν τι εἶναι λέγεσθαι, μὴ ὑποκειμένου τοῦ τρία ἀριθμοῦ. ἢ ὀκταπλάσιον, μὴ τοῦ ὀκτώ. ἔμπαλιν δὲ, τὰ τρία ἄνευ ἂν, καὶ τὰ τέσσαρα, καὶ τὰ ἑξῆς, μὴ ὄντων ὁμωνύμων σχημάτων. συναναιρεῖ ἄρα ἡ ἀριθμητικὴ τὴν γεωμετρίαν, ἀλλ' οὐ συναναιρεῖται ὑπ' αὐτῆς. καὶ συνεπιφέρεται μὲν ὑπ' ἐκείνης, οὐ συνεπιφέρει δὲ αὐτήν. πάλιν δὲ ἐπὶ τῆς μουσικῆς, οὐ μόνον γὰρ ὅτι προγενέστερον τὸ καθ' αὑτὸ τοῦ πρὸς ἕτερον, ἀλλ' ὅτι καὶ αἱ μουσικαὶ συμφωνίαι διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, διὰ πασῶν κατ' ἀριθμὸν εἰσὶν, ὠνομασμέναι ὁμοίως, καὶ τοὺς ἁρμονικοὺς λόγους ἀριθμητικοὺς πάντως ἔχουσιν. ἡ μὲν διὰ τεσσάρων, ἐπίτριτον. ἡ δὲ διὰ πέντε, ἡμιόλιον. ἡ δὲ διὰ πασῶν, διπλάσιον. τριπλάσιον δὲ ἡ διὰ πασῶν ἅμα, καὶ διὰ πέντε. τετραπλάσιον δὲ ὁ τελειότης, ἡ δὶς διὰ πασῶν. ἐκδηλότερον γε μὴν ἡ σφαιρικὴ δὲ ἀριθμητικῆς τυγχάνει πάντων τῶν προσηκόντων αὐτῇ σχημάτων. οὐ μόνον ἐπειδὴ μεταγενεστέρα γεωμετρίας ἐστί. ἡ γὰρ κίνησις, φύσει μετὰ τὴν μονήν. οὐ δὲ ὅτι ἁρμονίας ἐμμελοῦς ἐκ παντός. τὰ τῶν ἀστέρων κινήματα ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀριθμῶν G. VALLA.

περίοδοι καὶ ποσότητες, ἀναβολαί τε, καὶ δύσεις, καὶ προποδισμοί, καὶ ἀναποδισμοί, ἀφορίζονται. *Exiſtente Geometria, neceſſe eſt etiam Arithmeticam eſſe: ſimul enim trigonum aut tetragonum, aut octahedrum, aut duplum, aut triplum, aut octuplum, aut ſeſcuplum, aut aliquid aliud eorum quibus geometria utitur: ac ſine ijs numeris, qui unà compoſiti apparent, cogitari iſta non poſſunt. Quo enim modo triplum aliquid eſſe dici poſſet, ſi non tria numerus ſubſiſteret? aut octuplum, ſi non octo? Quin contrà potius, & tria eſſe poſſunt, & quatuor, & cætera deinceps, etſi cognomines ijs figuræ nullæ ſubſint. Sublata igitur Arithmetica ſimul Geometriam perimit: non etiam ab ea perimitur. Et hæc ab illa ſimul ſubinfertur: non etiam ipſam ſubinfert. Rurſum autem & in muſica eodem modo: non ob id tantùm, quòd quæ per ſe conſtant, priora ſunt ijs quæ ad aliud relationem habent, ſed quòd ipſæ etiam muſicæ modulationes, diateſſaron, diapente, diapaſon, numerorum nominibus ſimiliter notantur: eodem modo & harmonicas proportiones, arithmeticas omnino habent. Diateſſaron, ſeſquitertiam. Diapente, ſeſcuplam. Diapaſon, duplam. Triplam, Diapaſon ſimul & Diapente. Quadruplam denique, perfectio, quæ Diſdiapaſon eſt. Manifeſtius autem Sphærica ſuas omnes conſiderationes per Arithmeticam conſequitur: non ideo tantùm, quòd Geometria poſterior ſit (motus enim natura poſt quietem eſt) neque quòd harmonicis modulationibus motus celebretur aſtrorum: ſed etiam quòd per numerorum circuitus ac quantitates, ortus, occaſuſq́;, & progreſsiones, regreſsionesq́; conſtituuntur.* Vt numerorum. *Hoc eſt, Arithmetices.* Sonorum. *Hoc eſt, Muſices.* Menſuræ, *Id eſt, Geometriæ.* Syderum. *Id eſt, Aſtrologiæ.* Propenſiora ſtudia. *Hoc eſt, in quibus ſcientijs magis ſe exerceat is, quem laudemus.* Diuinis. *Operam dando religioni.*

Atque hæc quidem uirtutum: uitiorum autem ſunt genera contraria. Cernenda autē ſunt diligenter, ne fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari. Nam & prudentiam malitia, & temperantiam immanitas in uoluptatibus aſpernādis, & magnitudinem animi ſuperbia in animis extollendis, & deſpicientia in contemnendis honoribus & liberalitatem effuſio, & fortitudinem audacia imitatur, & patientiam duritia immanis, & iuſtitiam acerbitas, &

Vitia uirtutibus proxima.

tas, &

tas, & religionem ſuperſtitio, & lenitatem mollitia animi, & uerecundiam timiditas, & illam diſputandi prudentiam concertatio, captatióq; uerborum, & hanc oratoriam uim inanis quædam profluentia loquendi. Studijs autem bonis ſimilia uidentur ea, quæ ſunt in eodem genere nimia.

SI CONTRARIORVM *diſciplina perſimilis eſt, ex uirtutum diuiſione cognoſcimus uitiorum genera contraria, qualia ſunt imprudentia, imperitia, ſtultitia, intemperantia, libido, effrænata cupiditas, incontinentia, intolerantia, ignauia, deſidia, impietas, inertia. Vitia quæ uirtutem uidentur imitari, trahunt nos in errorem & ad praua deducunt, turpium rerum laudem ſequamur, quod uir bonus euitabit Orator, niſi communi utilitate ducetur. Tum licere putant malis rebus nomina bona imponere. de quo Quintilianus in tertio. idem Ariſtoteles præcipit. Id quoq; quod mox Cornelius Celſus propè ſupra modum inuaſit. Quia ſit quædam uirtutibus ac uitijs uicinitas, utendum proxima deriuatione uerborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro auaro parcum uocemus, quæ eadem etiam contrà ualent, quod quidem Orator, id eſt, uir bonus nunquàm faciet, niſi fortè communi utilitate ducatur.* STREB.

Prudentiam imitari uidetur malitia, quam definit de Natura Deorum lib. III. Eſt malitia uerſuta & fallax ratio nocendi. Et Tuſculana quarta: Malitia, inquit, certi cuiuſdam uitij nomen eſt, uitioſitas omnium. Cicero malitiam, dolum fallacem, malumq́;: uulgus autem uitioſitas capit. Immanitas eſt feritas quædã, aſperitasq́; morum in uoluptatibus aſpernandis, qualis eſt in nimia, & prorſus inhumana uiuendi ſeueritate. Magnitudo animi eſt inter ſuperbiam, quæ præter modum extollit animos, & deſpicientiam, quæ deſpicit honores. Effuſio, eſt prodiga largitio. Audacia, eſt inconſulta in periculum propenſio. Duritia immanis, eſt indigna ac belluina toleratio malorum. Acerbitas, in exigendo iure acrior & immanior ſeueritas. Superſtitio, uana, importuna, inepta, formidoloſa religio. Mollitia animi, remiſſior eſt indulgentia. Diſputandi prudentiam: id eſt, dialecticen imitatur concertatio, captatióq; uerborum, quæ eſt ſophiſtarum contentioſa garrulitas. Eodem modo oratoriam uim & eloquentiam aſſectatur inanis quædam profluentia loquendi, hoc eſt, immoderata uerborum redundantia, ſine ullo pondere ſententiarum. Studijs autem bonis, ut grammaticæ, arithmeticæ, geometriæ ſimilia uidentur ea, quæ ſunt in eodem genere nimia, ut ſuperuacuæ rerum ſubtilium inueſtigationes, & inanis illa diligentia, quæ curioſitas appellatur: de qua Cicero quinto lib. de Finibus:

nibus: Omnia quidem ſcire cuiuſcunque modi ſint, cupere, curioſorum eſt. duci uerò maiorum rerum contemplatione ad cupiditatem ſcientiæ, ſummorum uirorum eſt putandum.

G. VALLA. Vitiorum. *Poſteaquàm uirtutes omnes amplexus eſt, earum nunc ad uituperationis materiam ſuggerit contraria.* Nam & prudentiam. *Prudentiæ contraria enumerans Ariſtoteles, inquit,* Ἀφροσύνης δέ ἐστι τὸ κρίνειν κακῶς τὰ πράγματα. τὸ βουλεύσασθαι κακῶς. τὸ ὁμιλῆσαι κακῶς. τὸ χρήσασθαι κακῶς τοῖς παροῦσιν ἀγαθοῖς. τὸ ψευδῶς δοξάζειν περὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν, καὶ ἀγαθῶν. παρακολουθεῖ δὲ τῇ ἀφροσύνῃ, ἀμαθία, ἀπειρία, ἀκρασία, ἀνεπιστροφότης, ἀμνημοσύνη. *Imprudentiæ autem eſt perperam de rebus iudicare, male conſulere, male congredi, præſentibus bonis male uti, corrupte exiſtimare de bonis, malisq; ad uitam pertinentibus. Sequitur porrò imprudentiam imperitia, inexperientia, intemperantia, ſiniſteriorum ac deteriorum delectus, obliuio.* Et temperantiam. *Hoc dicit, Sunt qui dum temperantes uideri uolunt ac uoluptates aſpernari, immanes fiant, truces, immites.* Et magnitudinem. *Hoc eſt, Alij dum magnanimi uideri uolunt, dum animos extollunt, elati nimium animo, ſuperbi, & intolerabiles fiunt. quod ſanè genus hominum odit Deus. quare & Auguſtinus in pſalmo quinquageſimo octauo Dauid: Illud eſt uitium, inquit, capitale, quòd cùm quis bene profecerit, ſuperbia tentatur, ut perdat totum, quod profecit. Denique omnia uitia in malefactis timenda ſunt: ſuperbia in benefactis plus metuenda eſt.* Et deſpicientia. *Sunt enim qui dum honores contemnere uidentur, & minimè ambitioſi uideri uolunt, in aliud maius uitium deuoluuntur, dum omnes homines contemnunt.* Et liberalitatem. *Alij dum liberales eſſe cupiunt, effuſi ſunt & prodigi.* Et fortitudinem. *Alij exiſtimant ſe fortes uiſum iri, ſi audaces extiterint.* Duritia immanis. *Alij dum nimis patientes uideri uolunt, incidunt in duritiam quandam immanem.* Et iuſtitiam acerbitas. *Alij dum nimium ad unguem iuſti eſſe uideri cupiunt, agreſtes, duri, barbariq; efficiuntur, inde, ut inquit Cicerò, ſummum ius, ſumma iniuria, factum iam tritum ſermone prouerbium eſt.* Et religionem. *Seruius Sulpitius religionem eſſe dictam tradit, quæ propter ſanctitatem aliquam remota ac ſepoſita à nobis ſit, quaſi à relinquendo dicta: ut à carendo ceremonia. Lactantius autem in quarto: Nimirum, inquit, religio, ueri cultus eſt: ſuperſtitio, falſi. Superſtitioſi autem uocantur, non qui filios ſuperſtites optant (omnes enim optamus) ſed aut hi qui ſuperſtitem memoriam defunctorum colunt: aut qui parentibus ſuis ſuperſtitibus colebant imagines eorum domi, tanquam Deos penates. nam qui nouos ſibi ritus aſſumebant, ut Deorum uice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant: hos ſuperſtitioſos uocabant. eos*

uerò

uerò qui publicos, & antiquos Deos *colerent, religioſos nominabant. unde* Vergilius: *Vana ſuperſtitio, ueterumq́; ignara* Deorum. *Idem quoque* Lactan*tius rurſus de religione locutus, Hanc ſequamur, inquit, hoc uinculo pietatis obſtricti* Deo, *& religati ſumus, unde ipſa religio nomen accepit, non ut* Cicero *interpretatus eſt, à relegendo: qui in libro de* Natura Deorum *ſecundo ita dicit,* Non *enim philoſophi ſolùm, uerum etiam maiores noſtri ſuperſtitionem à religione ſeparauerunt. nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut ſui ſibi filij ſuperſtites eſſent: ſuperſtitioſi ſunt appellati. qui autem omnia, quæ ad cultum* Deorum *pertinerent, diligenter retractarent, & tanquam relegerent: hi ſunt dicti religioſi à relegendo, ut eligentes ex eligendo, tanquam à diligendo diligentes. his enim in uerbis omnibus, ineſt uis legendi eadem quæ in religioſo. ita factum eſt in* Superſtitioſo, *&* Religioſo, *alterum uitij nomen, alterum laudis.* Et lenitatem. *Vt qui lenis haberi uult, plerunque nimium remolleſcit.*

Et uerecundiam. *Vt qui uerecundi ſunt, in proximum uitium delabuntur, timiditatem.* Et illam diſputandi prudentiam. *Hoc eſt, qui dialecticì eſſe uolunt, ſophiſtæ ſint, & captiunculis ſermones aucupentur, & illi rei ſoli ſtudeant.* Et hanc Oratoriam. *Hoc eſt,* Fit *etiam, ut qui* Oratores *uideri cupiunt, inani uerborum tinnitu, & loquaci utantur, ac inutili oratione.* Studijs autem bonis. *In omni, inquit, ſtudio, quicquid eſt nimium, carpi poteſt.*

Quamobrem omnis uis laudandi, uituperandiq́ ex his ſumetur uirtutum, uitiorumq́ partibus. ſed in toto quaſi contextu orationis hæc erunt illuſtranda maxime, quemadmodum quiſque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum inſtitutus moratusq́ fuerit, & ſi quid cui magnum, aut incredibile acciderit, maximeq́ ſi id diuinitus accidiſſe potuerit uideri: tum quod quiſque ſenſerit, dixerit, geſſerit, ad ea, quæ propoſita ſunt, uirtutum genera accommodabuntur, ex illisq́ ijſdem inueniendi locis cauſſæ rerum, & euentus, & conſequentia requirentur.

Materia

STREB. MATERIA *laudandi uituperandiq́; ſumitur è locis uirtutum atque uitiorum. Virtutes igitur argumentorum loci dicentur, non ampliſſimi loci, generibus pauci, qui Rhetorici nominantur, ſed illorum ſpecies propioresq́; loci. Nam uirtutis eſt uelut unum corpus: Partes eius plurimæ: quæ quum ad unum genus, ut corpus educuntur, uno loco generis continentur.* Quæ *ſumentur ab ijs locis, ſiue erunt argumenta, ſiue materia dicendi in toto quaſi contextu orationis & filo quodam perpetuo erunt illuſtranda maxime, hoc eſt, exponenda genere orationis illuſtri, quod quale ſit, antè declarauit.* In temporum *gradibus generatio præcedet: educatio ſubſequetur: deinde inſtitutio morumq́; diſciplina. Tum ordine naturali, cogitata, dicta, facta ponentur, ſuoq́; generi ſingula accommodabuntur, ut prudentiæ, ut fortitudini, ut temperantiæ. Magna, incredibilia. Diuina, quoniam animis afferunt uoluptatem, ornate & ſuauiter erunt explicanda, qualia exempli gratia paulò antè ex Vergilio citabamus.* Cauſſæ *mirum in modum faciunt ad laudem, propterea quæritur qua de cauſſa quidq; factum ſit. Vt, Si Spurius Melius annonã leuaſſet ſolo nomine liberalitatis, id erat factum laudabile. Credita eſt alia cauſſa, ut ambitio regni, quæ turpem uidebatur effeciſſe largitionem.* Conſtituendæ *ſunt igitur honeſtæ cauſſæ, ut ſimiles eſſe uideantur effectus. Ex cauſſis agunt aliæ neceſſariò, aliæ ſine ulla neceſſitate. Ex illis conſequentia, quæ neceſſariò conſequi dicit in Topicis. Ex his profluunt euentus, qui non eueniunt ex cauſſis neceſſariò. Vt quum Cicero D. Brutum laudat Antoniana tertia, O ciuem natum Reipublic. memorem ſui nominis, imitatoremq́; maiorum. Ponit euentum cauſſæ minime neceſſariæ. Nam genus illud à Iunio Bruto, qui Tarquinios exegit, uidetur impuliſſe D. Brutum ad interficiendum Cæſarem, ſed non fuit neceſſe. Quum uerò Seruium Sulpitium exornat his uerbis, Nec uerò ſilebitur admirabilis quædam, & incredibilis, & penè diuina eius in legibus interpretandis, æquitate explicandis, ſcientia. ponit conſequentia. Neceſſe eſt enim poſita penè diuina ſcientia conſequi gloriam, & nomen eius apud multos. Hic ne quis requirat illam philoſophorum neceſſitatem, Neceſſaria cum Cicerone dicimus ea, quæ uix unquam fiunt aliter, agente ſponte natura.* Cauſſæ *rerum & euentus, & conſequentia requirentur ex illis inueniendi locis qui principio numerabantur: non ex his minoribus, unde laudandi uituperandiq́; materia depromitur.*

VALLA. Generatus. *Quales parentes habuerit.* Educatus. *Molliter ac delicatè, an contrà.* Inſtitutus. *Quibus cum uerſatus ſit, peritis'ne, an imperitis: quales mores habuerit, & ſi quid diuinitus ei apparuerit.* Propoſita ſunt. *Vt ſi iuſtè, ſi fortiter, ſi argutè, ſi facundè dixerit feceritq́; quidpiam: id illis ipſis uirtutibus adiungatur, de quibus illum laudantes, locuti ſumus.*

Neq; uerò

Neque uerò mors eorum, quorum uita laudabitur, ſilentio præteriri debebit, ſi modò quid erit animaduertendum aut in ipſo genere mortis, aut in ijs rebus quæ poſt mortem erunt conſecutæ. C. F. Accepi iſta, didicíq; breuiter, non ſolùm quemadmodum laudarem alterum, ſed etiam quemadmodum eniterer, ut poſſem ipſe iure laudari.

AB ipſo genere mortis, & ab ijs rebus, quæ poſt mortem erunt conſecutæ, laus accipi poteſt. Sicut à maioribus ac parentibus ante nos, & à modo naſcendi capitur, ut laudatus eſt Iulius Cæſar, qui uulneribus acceptis ſinum ad ima crura deduxit, quò honeſtius caderet etiam inferiore corporis parte uelata. Laudatus & ab ijs rebus quæ poſt mortem erant conſecutæ. Nam relatus eſt in Deos, ac percuſſorum ferè neq; triennio quiſquam amplius ſuperuixit, neq; ſua morte defunctus eſt. Hactenus de ratione uirtutum, quarum tractatio ſicut ad laudem facit, ita etiam ad bene, beateq; uiuendum. Sic enim uoluit optimam diſciplinam, quam magni faceret, ab utilitate commendari. STREB.

Neque uerò mors. *Hoc dicit, Si quid nobile in morte euenerit, ne id quidem ſilentio prætereundum eſt: uel quòd mortem conſtantiſſime tulerit. & ſiquid poſt mortem ipſam laudabile acciderit, obliterandum ſilentio non eſt.* G. VALLA.

De deliberatione.

Deliberandi finis.

Deliberāti quid uidendum.

Videamus igitur deinceps in ſententia dicenda, quam uiam, & quæ præcepta teneamus. C. P. Eſt igitur in deliberando finis utilitas, ad quam omnia referuntur in cōſilio dando, ſententiáq; dicenda, ut illa prima ſint ſuaſori, aut diſſuaſori uidenda, quid aut poſsit fieri, aut nō poſsit, & quid aut neceſſe ſit, aut non neceſſe. Nam & ſi quid effici nō poteſt, deliberatio tollitur, quamuis utile ſit: & ſi quid neceſſe eſt (neceſſe autem id eſt, ſine quo ſalui, liberi'ue eſſe non poſſumus) id eſt reliquis & honeſtatibus in ciuili ratione, & commodis anteponendum. Cùm

autem quæritur, quid fieri poſsit, uidendum etiam eſt quàm facilè poſsit. Nam quæ perdifficilia ſunt, perinde habenda ſæpe ſunt, ac ſi effici non poſsint. Et cùm de neceſsitate attendemus, etſi aliquid non neceſſarium uidebitur, uidendum tamen erit quàm ſit magnũ. Quod enim permagni intereſt, pro neceſſario ſæpe habetur. Itaque cùm conſtet hoc genus cauſſarum ex ſuaſione, & diſſuaſione, ſuaſori proponitur ſimplex ratio, ſi & utile eſt, & fieri poteſt, fiat. Diſſuaſori duplex: una ſi non utile eſt, ne fiat: altera, ſi fieri nõ poteſt, ne ſuſcipiatur. Sic ſuaſori utrunque docendum eſt, diſſuaſori alterum infirmare ſat eſt.

STREB. DICERE *ſententiam, eſt aliquid oratione decernere, quod fit in deliberando. hoc ſecundum genus eſt, ſi quæſtionum rationem, ordinemq́; ſpectemus. Nam quum theſis & conſultatio ſit natura prior, ac ſæpius in hoc genere & ſuperiori tractetur, quàm iudicio: ordine quæſtionum exornatio, & deliberatio iudiciale genus antecedunt. Quòd autem honeſtas in demonſtratione finis eſt, in deliberatione, utilitas, quæ complectitur honeſtatem, præpoſuit illud genus, in quo quæritur, quid honeſtum ſit: quia poſterius eſt, an honeſtum utile ſit. Principio conſtituit finem, ut ad quem referuntur omnia. Hoc eò fit, quòd natura finem ſpectans initio, quem poſtremum aſſequatur, ad eum reducit omnia. In deliberatione rectè ſtatuitur finis utilitas, etſi Quintilianus improbat: Deliberationes, inquit, miror, à quibuſdam ſola utilitate finitas. Eos excuſat poſtea, nec dubito quin ſecundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, niſi quod honeſtum eſſet, exiſtimarint. Sic res habet. Cicero paulò pòſt: Vtilitas, inquit, in diſcernendis bonis, maliſq́; uerſatur: bonis ſubijcit honeſta, quæ proficiſcuntur à uirtutibus. hoc modo utilitate comprehendit honeſtatem. Sed uir ſapiens intellexit in deliberando honeſta conſiderari, non ſimpliciter, & ut ſunt honeſta, ſed ut nobis utilia, uel ad gloriam, uel ad boni conſecutionem. quod quum ſit, utilitas poſtremus eſt finis. Deliberationis ſunt duæ partes: ſuaſio, & diſſuaſio. Vtriuſque eſt uidere, primum quid aut poſsit fieri, aut non poſsit: & quid neceſſe ſit, aut non neceſſe. Si quid effici non poteſt,*

deliberatio

deliberatio tollitur, quamuis utile ſit: ut ſi conſtet Iſthmon intercidi non poſſe, fruſtra in poſterum deliberat Cæſar. Neceſſe quid accipi uelit, oſtendit. uidebat enim fore qui dicerent: Neceſſarium hic non habere locum. quod Quintilianus arripuit: Quantalibet, inquit, uis ingruat, aliquid fortaſſe pati neceſſe ſit, nihil facere. Neceſſarium eſt igitur, & quod aliter fieri non poteſt: & quod ſi fieri poteſt, tamen ſaluis nobis, aut ſalua dignitate noſtra fieri non poteſt. Hoc neceſſe eſt, quod arbitratur reliquis honeſtatibus in ciuili ratione & commodis anteponendum. Vt Antoniana ſeptima, Bellum cum Antonio neceſſarium dicit, quia pax eſſe nō poteſt ſalua libertate populi Romani. Pax eſt tamen ſua natura & honeſtior & commodior, quàm pugna ciuilis. Rurſus utranque partem diuidit, Quærendum eſt an omnino fieri poßit, & quàm facilè poßit. Nam quæ perdifficilia ſunt, perinde habenda ſæpe ſunt, ac ſi effici non poßint. Vt effici potuit, Annibalem in Italia uinci. uerum quia perdifficile erat, non putarunt id effici poſſe Romani, ideoq; reuocauerunt in Aphricam. Quærendum eſt eodem modo quid omnino neceſſarium, quidq; magni interſit tanquam neceſſarium: Mancinus facere fœdus illud Numantinum neceſſarium uidit, ſi militem ſeruare uellet. fecitq; neceßitate ductus. Roma ſeruos armauit in Annibalem propè neceſſariò. Id enim uidebat opem ferre poſſe Reipub. Hoc quoq; neceſſe duxit. Suaſori proponitur una ratio, ſi & utile eſt, & fieri poteſt, fiat. Vt Cicero bellum ſuadet in Antonium, Philippica ſeptima: Si pace frui uolumus, bellum gerendum eſt: ſi bellum omittemus, pace nunquàm fruemur. Vtile proponit pace frui. Quod autem bellum fieri poßit, oſtendit: Eos Conſules habemus, eam populi Romani alacritatem, cum conſenſum Italiæ, eos duces, eos exercitus, ut nullam calamitatem Reſpublic. accipere poßit, ſine culpa Senatus.

Diſſuaſori duplex ratio proponitur. Vna, ſi non utile eſt, ne fiat. Altera ſi fieri non poteſt, ne ſuſcipiatur. Idem in eadem oratione, in qua partes ſuaſoris & diſſuaſoris agit: Cur igitur pacem nolo? quia turpis eſt, quia periculoſa, quia eſſe non poteſt. Suaſor igitur utrunq; docet, diſſuaſor altero cōtentus eſſe poteſt. Illi proponitur unica uia: hic habet optionem, utram malit uiam tenere.

Eſt igitur in deliberando. Traditis in demonſtratiuo genere præceptis, nunc iam deliberatiui generis præcepta explicat, eiusq; finem facit utilitatem, à quo planè diſſentit Quintilianus, inquiens, Deliberatiuas quoq; miror à quibuſdam ſola utilitate finitas. Ac ſi quid in his unū ſequi oporteret, potior fuiſſet apud me Ciceronis ſententia, qui hoc materiæ genus dignitate maximè cōtineri putat. Nec dubito quin ij, qui ſunt in illa priori ſententia, ſecundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidē, niſi quod honeſtum eſſet, exiſtimarint. Et hæc eſt ratio uerißima: ſi conſilium contingat ſemper bonorum atq; ſapientium. Ve- G. VALLA.

rium apud imperitos, apud quos dicenda frequenter ſententia eſt, populumq́; præcipuè, qui ex pluribus conſtat indoctis, diſcernenda ſunt hæc & ſecundum magis communes intellectus loquendum. Cicero tamen: ut hic, ita in Topicis finem facit utilitatem. Vtilia prima. *Quintilianus autem, Quare in ſuadendo, inquit, & diſſuadendo, tria primùm ſpectanda erunt, quid ſit de quo deliberetur, qui ſint qui deliberent, qui ſit qui ſuadeat. Rem de qua deliberatur, aut certum eſt poſſe fieri, aut incertum. ſi incertũ, hæc erit quæſtio ſola aut potentiſſima: ſæpe enim accidet, ut prius dicamus, ne ſi poſſit quidem fieri, eſſe faciendum, deinde fieri non poſſe. Cum autem de hoc quæritur, coniectura eſt, an Iſthmos intercidi, an ſiccari palus Pontina, an portus fieri Hoſtiæ poſſit, an Alexander terras ultra Oceanum ſit inuenturus. Sed in his quoque, quæ conſtabit poſſe fieri, coniectura aliquãdo erit: ut ſi quæratur, an utiq; futurum ſit ut Carthaginem ſuperent Romani: ut redeat Annibal, ſi Scipio in Africam exercitum tranſtulerit: ſeruent fidem Samnites, ſi Romani arma depoſuerint. Quædam & fieri poſſe, & futura eſſe, credibile eſt. Et paulò pòſt, Poſſibile, fas, iuſtum, pium, æquum, manſuetum, ſubijci poſſunt honeſtati. An ſit autem facile, magnum, iucundum, ſine periculo, ad quæſtionem pertinet utilitatis: qui loci oriuntur ex contradictione. Eſt quidem utile, ſed difficile, paruum, iucundum, periculoſum. Tamen quibuſdam uidetur eſſe nonnunquam de iucunditate ſola conſultatio, ut ſi de ædificando theatro, inſtituendis ludis deliberetur.* Itaq; cum conſtet hoc genus cauſſarum. *Subaudi, difficile atque neceſſarium.* Sic ſuaſori. *Subaudi, & utile eſſe, & fieri poſſe.* Diſſuaſori. *Si alterum infirmat, ſat eſt ut aut inutile eſſe, aut fieri non poſſe dicat.*

De utilitate. Quare quoniam in his uerſatur omne conſilium duobus, de utilitate antè dicamus, quæ in diſcernẽdis bonis, maliſq; uerſatur. Bonorum autẽ partim neceſſaria ſunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non neceſſaria, quorum alia ſunt per ſe expetẽda, ut ea quæ ſita ſunt in officijs, atque uirtutibus: alia quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiæ. Eorum autem quæ propter ſe expetuntur, partim honeſtate ipſa, partim cõmoditate aliqua expetuntur. Honeſtate,

Quæ per ſe expetẽda propter cõmoditatem.

ea quæ

ea quæ proficiſcuntur ab ijs uirtutibus, de quibus paulò antè eſt dictũ: quæ ſunt laudabilia ipſa per ſe.

Commoditate autem aliqua, quæ ſunt in corporis, aut fortunæ bonis expetẽda. Quorum alia ſunt quaſi quodammodo cum honeſtate cõiuncta, ut honos, ut gloria: alia diuerſa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ.

VTILITAS *in diſcernendis bonis malisq́; uerſatur: id eſt, rebus expetendis atque fugiendis. Bonorum quibus utilitatem metimur, alia neceſſaria: hoc eſt, ſine quibus ſalui liberi'ue eſſe non poſſumus. Sic antè definit, ut uita, pudicitia, libertas: ut liberi, coniuges, germani, parentes. Tolle uitam, perijmus: dic liberos, coniuges, germanos, parentes eſſe perituros, iterum quodammodo perimus: aut periclitari uelle debemus: quoniam illorum uita, nobis æquè chara debet eſſe atque noſtra. Tolle libertatem aut pudicitiam, miſere ſeruimus. Seruitute mors omnis optabilior eſt, quod ſæpe teſtatur. Dicamus uno uerbo, Nullam exiſtimat uitam, ſine libertate, & honeſta conditione uitæ. Hæc autem plurimum ualent ad perſuadendum, & in Antonium frequẽter uſurpat. Bonorum partim non neceſſaria, quibus deſtituti, uitam libertatemq́; retinere poſſumus: non uniuerſis quidem deſtituti, ſed aut ſingulis, aut multis eorum. Ea ſunt duplicia: alia ſunt per ſe expetẽda, ut officium, quod ab ipſo finitur. Hoc modo, Officium eſt, quod ita factum eſt, ut eius facti probabilis ratio reddi poſſit. Alia non per ſe expetuntur, ſed quòd aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiæ. Eorum quæ propter ſe expetuntur, partim honeſtate ipſa, partim commoditate aliqua expetuntur. Quæ diuiſio mirabilem quandam uidetur habere difficultatem. Nam ſecundum membrum confundit & priore commiſcet. Et paulò pòſt diuitias referre uidetur ad ea quæ ſunt per ſe expetenda, quas antè ſubiecerat his quæ aliquid commodi efficiunt. Deinde tria genera bonorum reuocat ad ea quæ propter ſe expetuntur. quomodo propter ſe expetuntur? Hæc mihi relinquenda uidebantur ijs, qui putant omnia eſſe peruia. Non erat uerendum ne uitio darent meam negligentiam, ſi quid intactum reliquiſſem, ſed timendum potius, ne meam accuſent diligentiam, quæ multò facilius ſui tædium parit. Etſi uereri non debeam, eloquentiæ præcepta copioſe tractare, ſi qua mihi data fuiſſet eloquendi facultas: quia turpe ſit in copioſa ratione dicendi, inopia & ieiunitate laborare. Illi ſciunt, neſcimus. Perficiunt, uix bene conamur. Compendia* STREB.

uiarum ſequuntur, longiora ſi modo ſunt apertiora, malumus. Nihil uſquam reperiunt impedimenti, nos circa momenta luctamur. Impellamus igitur & hunc ſcopulum. Expetendorum tria ſunt genera: Aliud eſt ſimpliciter honeſtum, ut officium & uirtus. Aliud honeſtum utilitati copulatum, ut gloria. Aliud uerò ſimpliciter utile, ut diuitiæ. Primum genus honeſtate ſola petitur, qua nihil eſt utilius. Alterum non honeſtate modò, quæ potior eſt, ſed etiam commoditate quadam expetitur, ut honos & gloria. Tertium utilitate ſola ducitur, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ. Sunt igitur duo genera commodorum, unde totidem diuiſiones. Diuitiæ pertinent ad ſecundum genus, nec ſunt propter ſe expetendæ. Bonorum tria genera ſunt propter ſe expetenda, ſi modò iunguntur honeſtati. Sed quædam bona ſunt diuerſa: hoc eſt, nulla cum honeſtate coniuncta, ut diuitiæ, clientelæ. Ex his obiecta diſſoluimus: hanc autem rerum diuiſionem hic uideas, quum dicit: Quorum ſcilicet cōmodorum alia ſunt quaſi quodammodo cum honeſtate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuerſa, ut forma, uires, ualetudo. Videas & ſecundo libro de Inuentione: Rerum expetendarum, inquit, tria genera ſunt. Nam eſt quiddam quod ſua ui nos alliciat ad ſeſe, non emolumento captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate, quod genus, uirtus, ſcientia, ueritas eſt. Aliud autem non propter ſuam uim & naturam, ſed propter fructum atque utilitatem petendum, quod genus pecunia eſt. Eſt porrò quiddam ex horum partibus iunctum, quod & ſua ui, & dignitate nos inducit, & præ ſe gerit quandam utilitatem, quò magis expetatur, ut amicitia, bona exiſtimatio. Hæc ille.

G. VALLA. Sita ſunt *Eſt autem (ut in tertio de Finibus bonorum & malorum Cicero inquit) officium, quod ita factum eſt, ut eius facti, probabilis ratio reddi poßit.*

Atq; uirtutibus. *Eſt autem uirtus, ut inquit Ariſtoteles, μεσότης τῶν παθῶν, mediocritas perturbationum. Plato autem: Ἀρετὴ, inquit, ἐστὶν ἡ καθ' αὑτὴν ἐπαινετὴ ἕξις καθ' ἣν τὸ ἔχον, ἀγαθὸν λέγεται. Virtus eſt habitus per ſe laudabilis: ſecundum quem id quod illam habet, bonum dicitur.* Laudabilia. *Nam, ut Ariſtoteles docet in Ethicis, in anima eſſe dicuntur bona, alia honorabilia, alia laudabilia. honorabilia quidem, ut memoria, conſilium, iudicium, ingenium, intelligentia, & huiuſmodi alia, unde artes ſcientiæq; ſcaturiunt: laudabilia autem, ut uirtutes ſunt morales omnes.* Valetudo. *Quæ tamen uocabuli ſignificatione anceps eſt.*

Eſt etiã quaſi quædã materies ſubiecta honeſtati, quę maximè ſpectatur in amicitijs: amicitiæ autem, charitate & amore cernuntur. Nam cum Deorum,

tum pa

tum parentum, patriæq́ cultus, eorumq́ hominũ, qui aut ſapientia, aut opibus excellunt, ad charitatem referri ſolet. Cõiuges autem & liberi & fratres, *Charitas.* & alij, quos uſus, familiaritasq́ cõiunxit, quãquàm etiam charitate ipſa, tamen amore maximè continentur. *Amor.* In his igitur rebus cùm bona ſint, facile eſt intellectu quæ ſint contraria.

E S T *etiam quaſi quædam materies ſubiecta honeſtati, quæ maximè ſpectatur in amicitijs: hoc eſt, amicitiæ partim honeſtate ipſa, partim commoditate aliqua expetuntur, ex quibus ut è materia & hypotheſi ducitur argumentum deliberanti. Amicitia, inquit, ſecundo de Inuentione, uoluntas eſt erga aliquem rerum bonarum, illius ipſius cauſſa quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic quia de ciuilibus caußis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque cauſſa petenda uideatur, ne fortè qui nos de omni amicitia dicere exiſtimant, reprehendere incipiant: quanquàm ſunt, qui propter utilitatem modò petendam putant amicitiam, ſunt qui propter ſe ſolùm, ſunt qui propter ſe & utilitatem, quorum quid uerißimè conſtituatur, alius locus erit conſiderandi. Nunc hoc ſic ad uſum oratorium relinquatur, utranque propter rem amicitiam eſſe expetendam. Hactenus Cicero. Ex his colliges cur amicitiam ab ijs, quæ propter ſe expetuntur ſeparauerit. Amicitiæ duplices. Nam charitate, & amore cernuntur. Charitas eſt ſanctus amor & cultus Deorum, parentum, patriæ, ſapientium, & illuſtrium uirorum. Hæc amicitia eſt quædam ſanctior. Amor honeſtus latius patet. Etenim dicitur omnis amicitia nulla indigentia, nulla utilitate quæſita, ut in fratres, coniuges, liberos, familiares, neceſſarios. his omnibus, quod amoris proprium eſt, optare bona debemus præter illum cultum charitatis.* STREB.

Quæ ſint contraria. *Et perinde uituperanda.* G. VALLA.

Quòd ſi ſemper optima tenere poſſemus: haud ſanè, quoniã quidẽ ea perſpicua ſunt, cõſilio multũ egeremus. Sed quia temporibus, quæ uim habent maximam, perſæpe euenit, ut utilitas cum honeſtate certet, *Vtilitas cum honeſtate certat.* earumq́ rerũ contentio plerunq; deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatẽ,

aut honeſta propter utilitatē relinquantur, ad hanc difficultatem explicandam præcepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem ſolùm, ſed etiam ad opiniones eorum qui audiunt, accommodanda eſt oratio, hoc primùm intelligamus, hominum duo eſſe genera: alterum indoctum, & agreſte, quod anteferat ſemper utilitatem honeſtati: alterum expolitū, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaq; huic generi laus, honos, gloria, fides, iuſtitia, omniſq; uirtus: illi autem alteri quęſtus, emolumentū, fructuſq; proponitur, atque etiam uoluptas, quæ maximè eſt inimica uirtuti, boniq; naturam fallaciter imitādo adulterat, quam immaniſsimus quiſq; acerrimè ſequitur, neq; ſolùm honeſtis rebus, ſed etiam neceſſarijs anteponit. In ſuadendo, cùm ei generi hominū conſilium des, ſæpe ſanè laudanda eſt.

Perſonis accommodanda deliberatio.

STREB. *AD deliberandum parata materia eſt, ut omnia genera bonorum, quæ uel honeſtate ipſa, uel commoditate ſola expetuntur. Quid proximè cohæret? Proximum uidetur id ſpectare, qui ſint, qui deliberent, ut habita ratione perſonarum, ex utilitate cauſſæ ſpectet Orator, quæ quibus bona debeant accommodari. Si ſemper optima tenere poſſemus, ut in conſilio bonorum, atque ſapientium, haud ſanè conſilio multum egeremus, quoniam quidem perſpicua ſunt optima quæque, niſi mortalitatem noſtram occæcaret utilitas. Sed uaria temporum conditio & opportunitas agendi capit hominum mentes. Diuortium facit honeſtorum & utilium. Inde ſuccreſcit populare deliberandi genus, in quo opportuna cum dignitate, honeſta cum utilitate certant. Opportunitas autem, ut ait de Finibus, eſt* εὐκαιρία *& temporis occaſio, rebus agendis conueniens, in qua maxime ſpectatur utilitas, ſicut honeſtas in dignitate. Vtrunque deliberandi genus Oratori uidendum, cuius oratio ad opiniones eorum qui audiunt, accommodatur, ut animos tractare, & ad ſuum finem perducere queat: ſi non ueritate, rectaq; uia, certè errore uiarum quæ ducunt ad ueritatem. Is igitur indoctum, & agreſte hominum genus, hoc eſt, neque literis, neque ciuili*

prudentia

prudentia politum,utilitate pelliciet. Expolitum *uerò diſciplinis & honeſta ratione uiuendi,facilius dignitate rerum commouebit.* Huic *generi polito,laus, honor,gloria, fides, iuſtitia,omnisq́; uirtus proponitur. Laus eſt omnium rerum bonarum.* Honos *exhibetur in teſtimonium uirtutis,& in re,non in uoce poſitus eſt.* Gloria *eſt incorrupta uox iudicantium de excellente uirtute. Sic finit ipſe* Tuſculana *tertia.* Illi *generi indocto quæſtus,emolumentum,fructusq́; proponitur. Quæſtus eſt pecuniæ.* Emolumentum *dicitur quicquid prodeſt,* ὀφέλημα *Græcè.* Huic *contrarium,detrimentum.* Fructus *hic omne commodum accipitur. Quid autem differat ab emolumēto,tradit ipſe* I I I. *de* Finibus: Illa *quæ proſunt,aut quæ nocent,id eſt,emolumenta, & detrimenta, aut bona ſunt, aut mala, quæ ſint paria neceſſe eſt.* Commoda *autem, & incommoda in eo genere ſunt,quæ præpoſita & reiecta dicimus:ea poſſunt paria non eſſe.* Significat *emolumenta bona eſſe,fructus indifferentes, per ſe nec bonos, nec malos.* Indocti *etiam uoluptate capiuntur,quam* Stoici *definiunt ſublationem animi ſine ratione opinantis ſe magno bono frui.* Habet *lætitiam in animo, commotionem ſuauem iucunditatis in corpore.* Voluptas *eſt maxime inimica uirtuti,quia,ut inquit* I. *de* Legibus, Imitatrix *boni uoluptas, malorum autem mater omnium, cuius blanditijs corrupti non cernunt ea, quæ natura bona ſunt, quia res honeſtæ dulcedine hac & ſcabie carent.* Hæc *ille.* Quòd *igitur,imitatrix boni uoluptas,blandiſsima domina eſt,& eadem illecebra turpitudinis, honeſti boniq́; naturam fallaciter imitando adulterat, quippe quæ habeat quiddam ſimile naturali bono,lenitatis eſt enim & ſuauitatis.* Voluptatem *immaniſſimus quiſq; acerrime ſequitur. quoniam quantò immanior eſt quiſquam, tantò propius accedit ad belluas,quæ uoluptate ducuntur.* Atqui *uidentur hæc repugnare ſuperioribus.dicebat antea,* Temperantiam *immanitas imitatur in uoluptatibus aſpernandis.* Sed *immaniſsimum capit hic, qui ſenſum ſecutus à naturali bono longiſsime receſsit,immanitatem capiebat atrociorem,nimiamq́; temperantiam.*

Optima tenere. *Senſus eſt,* Habenda *apud malos,aliquando indoctos,eſt* G. VALLA. *oratio,apud quos conſultandum,ſi non quid honeſtum, ſaltem quid utile. quòd ſi optima teneremus,nullus eſſet cōſultationi locus. quilibet enim quid ſibi præſcribendum foret,cognoſceret.* Opportuna. *Subaudi, quæ in ipſa eſt honeſtate.* Ad opiniones. *Nam* Orator *totum ſe ferè audientium accommodat ſententiæ,aut nō multum ab ipſorum mente ſe abdicat:ita enim ſiue utilia, ſiue honeſta,tum demum poteſt obtinere.* Illi autem alteri. *Subaudi,agreſti,& ſordido generi,quæſtus,emolumentum,fructusq́; proponitur,hoc eſt,undecunq; poſsit utilitatem enanciſci.* Voluptas. *Subaudi, corporis, quoniam ea eſt uirtuti inimica. nam uirtutis uoluptas, auget animi bona.* Boni ꝗ. *Quia*

dum quis id bonum exiſtimat, quòd imperet, pecuniam habeat, & reliqua huiuſmodi ſiue iure, ſiue iniuria: non quærit, dum uideatur laudandus & honorandus, accedere quæ bona ſunt uirtutis. Neceſſarijs. *Vt patriæ, ut parentibus, ut liberis: quod in primis quæri oportuit.*

Et illud uidendum, quantò magis homines mala fugiant, quàm ſequantur bona. Nam neque honeſta tam expetunt, quàm deuitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quàm ut ignominiam, infamiam, cõtumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor grauis eſt. Eſt genus hominum ad honeſtatem natum, malo cultu, prauiſq; opinionibus omne corruptum. Quare in cohortãdo, atq; ſuadendo propoſitum quidem erit nobis illud, ut doceamus qua ui bona conſequi, malaq; uitare poſ-
Honeſti quibus rebus ducantur. ſimus. Sed apud homines bene inſtitutos plurimũ de laude, & de honeſtate dicemus, maximeq; ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi ho-
Indocti quibus capiãtur rebus. minum utilitate tuenda, augendaq; uerſantur. Sin apud indoctos, imperitoſq; dicemus, fructus, emolumenta, uoluptates, uitationeſq; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ, atq; ignominiæ. Nemo enim eſt tam agreſtis, quem non ſi ipſa minus honeſtas, contumelia tamen, & dedecus magnopere moueat. Quare quod ad utilitatem ſpectat, ex ijs quæ dicta ſunt, reperietur.

STREB. QVID *rudibus & politis maxime conueniret, oſtendit. Nunc utriſq; deliberando, proponenda mala cenſet, quia multo magis homines mala fugiunt, quàm ſequuntur bona, neq; honeſta tam expetunt, quàm deuitant turpia. Ergo ſumenda etiã contraria ſuaſori, ut bonos ignominia, gloria infamia, laus contu-*

melia, decus dedecus. Sed quî fit ut genus hominum ad honeſtatem natum, non tam honeſta expetat, quàm deuitet turpia? Subijcit cauſſam, ꝙ malo cultu prauisq; opinionibus omne corruptum eſt, nec uirtute & ſcientia excolitur, ne certa recta'ꝙ cōſectatur. Ergo docebit Orator in conſilio qua ui bona cōſequi' quaq; ratione mala uitare poßimus. ex bonis autē plurimam ualent, quæ in cōmuni hominum utilitate tuenda, augendaq; uerſantur, quod genus eſt iuſtitia, fides, liberalitas, omnisq; uirtus quæ ſpectat hominum ſocietatem.

Quarum rerum. *Ignominiæ, infamiæ, contumeliæ, dedecoris. Atq; hæc nō publicis modò cōſilijs, ſed etiam priuatis: atq; adeò magis in priuatis ſpectanda ſunt.* Malo cultu. *Quòd ſi malè colatur, ut ſi inhoneſtum uideatur, in alterius adduci non poßit ſententiam.* Bene inſtitutos. *Qui rebus bonis inſtructi fuerunt.* Addantur etiam contumeliæ. *Subaudi, ut deuitari poßint.* G. VALLA.

Quid autem poſsit effici, nec'ne poſsit, in quo etiam quàm facilè poſsit, quamq; expediat, quæri ſolet, maxime ex cauſsis ijs, quæ quamq; rem efficiant, eſt uidendum. Cauſſarum autem genera ſunt plura. Nam ſunt aliæ quæ ipſæ conficiunt, aliæ quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaq; illæ ſuperiores, conficientes uocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut ſine his confici non poſsit. Conficiens autem cauſſa, alia eſt abſoluta, & perfecta per ſe: alia aliquid adiuuans, & efficiendi ſocia quędam. cuius generis uis uaria eſt, & ſæpe aut maior, aut minor, ut & illa quæ maximam uim habet, ſola ſæpe cauſſa dicatur. Sunt autē aliæ cauſſæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cum autem quæritur quid ſit optimū factu, aut utilitas, aut ſpes efficiēdi ad aſſentiendū impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuſcum, & contra quos, quo tempore, *De efficiendi facultate.*

aut quo loco, aut quibus facultatibus, armorum, pecuniæ, ſociorum, earum'ue rerum quæ ad quanque rem efficiendam pertinent, poſſimus uti, requirendum eſt. Neque ſolum ea ſunt, quæ nobis ſuppetunt: ſed etiam illa, quæ aduerſantur uidenda. Et ſi ex contentione procliuiora erunt noſtra, non ſolùm effici poſſe quæ ſuademus, erit perſuadendum: ſed curandum etiam ut illa facilia, procliuia, iucunda uideantur. Diſſuadentibus autem aut utilitas labefactanda eſt, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, ſed ijſdem ex ſuaſionis locis.

STREB. IN DVOBVS *uerſatur omne conſilium, ſi & utile eſt, & fieri poteſt, fiat. De utili priore loco dictum eſt, quod quidem uidebatur eſſe natura ſecundum. Nam uidetur omnium primum, cognoſcere poßit'ne aliquid fieri: quia ſiquid effici non poteſt, deliberatio tollitur. Sed utilia cupimus, quibus fruamur: inquirimus: idcirco hunc ordinem ſequimur. Si ueniat in dubiũ, poßit'ne aliquid effici, quoniam coniectura ducitur, à caußis ſumetur argumentum, qui maxime coniecturalis eſt locus. Cicero in Diuinatione, In quo ſi te multum natura adiuuaret, ſi optimis à pueritia diſciplinis & artibus ſtuduiſſes, in his elaboraſſes: ſi literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Sicilia didiciſſes, tamen eſſet magnum, tantam cauſſam, tam expectatam, & diligentia conſequi, & memoria complecti, & oratione exponere, & uoce, & uiribus ſuſtinere. Cæcilium cauſſam ſuſtinere non poſſe monſtrat, cui natura, ars, & exercitatio tres eloquentiæ cauſſæ defuerunt. Cauſſa iudicialis eſt quidem, ſed pars illa cohortantis, ne quid tentet Cæcilius ſupra uires. Cauſſarũ aliæ conficiunt, quæ efficientes inde uocitantur: ut pudor efficit ruborem. Aliæ uim aliquam ad conficiendum afferunt, ut inſtrumenta, tempus, locus, ſine quibus aliquid effici non poteſt. Efficiens autem cauſſa, alia eſt abſoluta & perfecta per ſe, quæ ſola certo rem efficit: ut ſol diem, ignis calorem. Alia aliquid iuuans, & efficiendi ſocia quædam: ut terra plantas efficit, ſed adiuta cultu, ſole, pluuia, rore. Hæc aut maior eſt, aut minor, ut natura & uſus ad eloquentiam plus faciunt, quàm cognitio præceptorum. Sunt autem aliæ cauſſæ quæ conficientes uocantur,*

cantur, aut propter principiũ : ut materia, quod eſt principium rerum: aut propter exitum, ut finis rei quæ ſuſcipitur. Ferrum gladij cauſſa eſt, quia materia. artium finis eſt ſcientia. Quæ pertineant ad cauſſas, alia tradit in Topicis. *Hactenus de utilitate, & efficiendi poteſtate.* Nunc uſus eſt eorum, ut ad aſſentiendum impellant animos: quod facilius obtinebunt, ſi quæ rerum dicuntur appendices, uulgo circunſtantiæ, ponentur, quibus cum, contra quos, quo tempore, quo loco, quibus facultatibus utamur, ſi noſtra, & aduerſa inter ſe comparemus, ut ex duobus procliuiora uideamus. Quòd ſi ex contentione, id eſt, comparatione, procliuiora, hoc eſt, faciliora noſtra uidebuntur, non erit ſatis, ita nobis uideri, ſed erunt oratione demonſtranda, ut non modo dicẽti, ſed alijs etiam facilia, procliuia, iucunda uideantur. Cicero Antoniana quarta facit hanc rerum contentionem, ad cohortandum populum Romanum aduerſus Antonium. Quibus cum bellum ſuſcipiat, ut D. Bruto, C. Cæſare, ueteraniſq;. Contra quem, ut alterum Spartacum Antonium. Quo tempore, ut quum ad recuperandam libertatem exarſit omnis Italia. Quibus facultatibus, ut Repu. Senatu, ærario, quæ nõ habet Antonius. Hinc ſua facilia, procliuia, iucunda colligit his uerbis, Vt igitur Catilinam diligentia mea, Senatus autoritate, ueſtro ſtudio, & uirtute fregiſtis: ſic Antonij nefariũ latrocinium, ueſtra cum Senatu cõcordia, tanta, quanta nunquàm fuit, felicitate, & uirtute exercituum ducumq; ueſtrorum breui tempore oppreſſum eſſe audietis. Quemadmodum autem ſuaſori proponitur una ratio, ſi & utile eſt, & fieri poteſt, fiat: ita diſſuaſori duplex: aut utilitas ab eo labefactanda eſt, quod agit in Seruilium Rullum : aut efficiendi difficultates efferendæ, quod facit in diſſuaſione pacis, Antoniana ſeptima.

Quamq; expediat quæri ſolet. *In deliberatiuo, inquit, genere quæri etiã* G. VALLA.
ſolet quàm ſit utile: quàm fieri, aut non fieri poßit aliquid. Cauſſarum autem genera ſunt plura. *Sicut ipſe in Topicis docet.* Nam ſunt aliæ quæ ipſæ conficiunt. *Quæ efficientes cauſſæ nominantur.* Ad conficiendum afferunt. *Id eſt, cauſſæ quæ adiuuantes nominari ſolent : ut in libro de Fato ipſe quoque oſtendit.* Principium. *Vt eſt cauſſa materialis, ac formalis.*

Exitum. *Vt cauſſa finalis. nam cum Ariſtoteles cauſſarum genera materialem, formalem, finalem efficientemq; fecerit, Plato his etiam addidit exemplarem, atque inſtrumentalem.* Quæ aduerſentur. *Stultum ſiquidem ſit, quæ proſunt inſpicere: & quæ officere poßint, non conſiderare.* Contentione. *Quæ ſolet in ſententijs uarijs pronuntiandis naſci.* Diſſuadentibus. *Commonuit ac inſtruxit ſententiam ſuam pronuntiantes, & conſilium proferentes: nunc quid pariter facere oporteat deterrentes ab alieno propoſito, docet.*

Suaſionis locis. *Hoc eſt, ex eis locis quibus alter ſuaſit, ex eiſdem diſſuadebimus.*

Vterq; uerò ad augendum habeat exemplorum, aut recentium, quò notiora ſint: aut ueterum, quò plus autoritatis habeant, copiam. Maximeq; ſit in hoc genere meditatus, ut poſsit uel utilia, ac neceſſaria ſæpe honeſtis, uel hęc illis anteferre. Ad commouendos autem animos maximè proficient, ſi incitandi erunt, huiuſmodi ſententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium ſatiandum, aut ad ulciſcendas iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto ſtatu fortunæ, dubijsq; euentis rerum futurarum, & retinendis ſuis fortunis, ſi erunt ſecūdæ: ſin autem aduerſæ, de periculo commonendi. Atq; hi quidē ſunt perorationis loci. Principia autem in ſententijs dicendis breuia eſſe debebūt. Non enim ſupplex ut ad iudicem uenit Orator, ſed hortator, atq; autor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus ſit debet, hortariq; ad ſe breuiter dicentē audiendum. Tota autem oratio ſimplex, & grauis, & ſententijs debet ornatior eſſe, quàm uerbis.

De mouendis animis in deliberatione.

Deliberatiua qualis oratio.

STREB. À PROPRIIS *argumentorum locis ad cōmunes ordine perducitur: unus eſt exemplorum: alter contentionis honeſtorum, & utilium: tertius affectuum: quartus autem figuræ orationis. De exemplis in hoc genere Quinti. hoc modo: Vſum exemplorum nulli materiæ magis conuenire meritò ferè omnes cōſentiunt, quum plerunq; uideantur reſpōdere futura præteritis, habeaturq; experimentum uelut quoddam rationis teſtimonium. Alia exempla ſunt recentia, eaq; notiora ſunt: alia uetera, in quibus plus eſt autorita[illegible]traq; Ciceroni frequentiſsima. Alterum eſt cōmune præceptum, Oratorem in hoc genere deliberandi eſſe oportere meditatum, hoc eſt, exercitatum ſchola, & priuata cogitatione, ac paratos habere communes locos, ut promptius dicat aliquando*

pro

pro utilitate contra dignitatem, aut pro dignitate contra opportunitatem, quoniam hæc aliquando confligantur. Vt qui uoluerunt acta Syllæ manere, non dignitate, ſed utilitate firmarunt: aduerſarij contrà, ſed uicit utilitas. Cicero de actis Cæſaris, Primum igitur acta Cæſaris ſeruanda cenſeo: non quò probem: quis enim id quidem poteſt? ſed quia rationem habendam maximè arbitror pacis, & ocij. Ponit exemplum Quintilianus in tertio de Opiterginis. Aliud præceptum cõmune de mouendis affectibus. Aut incitantur animi, aut mitigantur, atque reprimuntur. Si incitandi erunt, huiuſmodi ſententiæ proficient, quæ ad explendas cupiditates, hoc eſt, ad implenda deſideria concepta opinione boni futuri pertinebunt. Aut ad odium ſatiandum, id eſt, ad conficiendum, quod ira inueterata (ſic odium finit) affectat. Aut ad ulciſcendas iniurias. Etenim ex quatuor animi motibus duo incitant, ægritudo, cupiditas: duo reprimunt, uoluptas, metus. Ad ægritudinem odiũ pertinet: ad cupiditatẽ ulciſcendi, uoluntas. Sic pro lege Manilia, odium cupiditatemq́; Po. Romani concitat in Mithridatem, qui ciues Romanos in Aſia necauerat, exhortatur ad ulciſcendam iniuriam. Videte quem uobis animum ſuſcipiendum putetis. Maiores ueſtri ſæpe mercatoribus, ac nauiculatoribus iniurioſius tractatis bella geſſerũt: uos tot ciuium Romanorum milibus uno nuncio, atq; uno tẽpore necatis, quo tandem animo eſſe debetis? & quæ ſequuntur. Si reprimendi erunt animi, tum ualebit metus, ad quem pertinet incerta fortuna, dubius euentus rerum futurarum, & periculum: ualebit & uoluptas, quæ retinere ſecundam fortunam uelit. Quibus rebus utitur in Rullum frequentiſſime, ut legis agrariæ cupiditas inflammata reſtinguatur. Quartum commune præceptum de modo, & figura orationis. In deliberatione utendum breuibus principijs, oratione ſimplici, & graui, & ſententijs, quàm uerbis ornatiore. quod præceptum Quintilianus ut alia multa arripuit, atq; dilatauit. In principio proponet qua mente dicat, ut Antoniana quarta: quid uelit, ut ſeptima: quibus de rebus dicturus ſit, ut prima: hortetur ad ſe breuiter dicentem audiendum, Peto à uobis Patres Conſ. ut eadem benignitate, qua ſoletis, uerba mea audiatis. Tota oratio ſimplex, non exultans inſolentia uerborum, & ſententiarum: non eleganter exornata, ut demonſtratio: non contentioſa, & ſubtilis, ut iudicialis actio: ſed grauis, ſententioſa, plena ponderis, & autoritatis. Quintilianus tamen ſic iudicat: Ciceronis ſententiæ, inquit, & conciones non minus clarum, quàm eſt in accuſationibus, ac defenſionibus, eloquentiæ lumen oſtendunt.

Vterque uerò. *Idem quoque docet Quintilianus, inquiens, Tota autem oratio, ſimplex, & grauis, & ſententijs debet ornatior eſſe, quàm uerbis. Vſum exemplorũ nulli materiæ magis cõuenire meritò ferè omnes cõſentiunt: cum plerunq; uideantur reſpondere futura præteritis, habeaturq́; experimentum uelut* G. VALLA.

quoddam

quoddam rationis teſtimonium. Breuitas quoq; ac copia, non genere materiæ, ſed modo conſtant. Ad explendas cupiditates. *Si agreſtes erunt auditores.* Reprimendi. *Hoc eſt, à cupiditate illa uehementi, fuerint reuocandi.*

Principia autem. *Quintilianus autem, Proœmio, inquit, quale eſt in iudicialibus, non ubiq; eget, quia conciliatus eſt ei quiſq; quem conſulit: initium tamen quodcunque, debet habere aliquam proœmij ſpeciem: neq; enim abruptè, nec unde libuit, incipiendum: quia eſt aliquid in omni materia naturaliter primum. In ſenatu utique, & in concionibus, eadem ratio, quæ apud iudices, acquirendæ ſibi plerunque eorum, apud quos dicendum ſit, beneuolentiæ: nec mirum, cum etiam in panegyricis petatur audientium fauor, ubi emolumentum non utilitate aliqua, ſed in ſola laude conſiſtit.*

De genere iudiciali.

C.F. Cognoui iam laudationis, & ſuaſionis locos: nunc quæ iudicijs accommodata ſunt expecto, idq́ꝫ nobis genus reſtare unum puto. C.P. Rectè intelligis, atqꝫ eius quidem generis finis eſt æquitas, quæ non ſimpliciter ſpectatur, ſed ex comparatione nõnunquam: ut cum de ueriſsimo accuſatore diſputatur, aut cum hæreditatis ſine lege, aut ſine teſtamẽto petitur poſſeſsio: in quibus cauſsis, quid æquius, æquiſsimum'ue ſit, quæritur: quas ad cauſſas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, æquitatis locis. Atqꝫ etiam ante iudicium, de conſtituendo ipſo iudicio ſolet eſſe contentio, cum aut ſit'ne actio illi qui agit, aut iam'ne ſit, aut non iã eſſe deſierit, aut illa'ne lege, his'ne uerbis ſit actio, quæritur: quæ etiam ſi antè quàm res in iudicium uenit, aut concertata, aut dijudicata, aut confecta non ſunt, tamen in ipſis iudicijs permagnum ſæpe habent pondus, cum ita dicitur, Plus petiſti, ſerò petiſti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, nõ hoc iudicio. Quarum cauſſarum

genus

genus eſt poſitum in iure ciuili, quod eſt in priuatarum, ac publicarum rerum lege aut more poſitum, cuius ſcientia neglecta ab Oratoribus plerisq;, nobis ad dicendum neceſſaria uidetur.

IN *omni genere tractando ſtatim initio proſpiciẽdus eſt finis, ut rectius ad eum cætera dirigantur. Sicut igitur in exornãdo finis eſt honeſtas, in deliberando utilitas, ſic etiã in iudicijs æquitas. Eſt autem æquitas, quam ratio naturalis perſuaſit: quæ etſi à iuſtitia nõ ſeparatur, tamen alia eſt æquitas, alia iuſtitia. Cicero primo de Officijs: Difficile eſt quum præſtare omnibus concupieris, ſeruare æquitatem: quæ eſt iuſtitiæ maximè propria. Aequitatem & iuſtitiam non eandem fecit, quia æquitas eſt optima ratio iuris, recta moderatio legis & moris, uis honeſti perpetuo conſtans, quæ neq; legibus, neq; ſcriptis continetur, ſed unde profluxere bonæ leges, & à qua malæ corriguntur. per quam reguntur ea quæ nõ ſunt lege comprehenſa, quæ infinita ſint neceſſe eſt. Hac utuntur omnes boni. hanc requirunt qui ſummo iure uexantur. hanc ore uerſat omne genus hominum, quum ſubinde refert. Rationabile eſt iſthuc, ſic enim uulgo dicitur, id eſt, æquum bonumq́;. inde lex & æquitas interdum uidentur ita diſcordare, ut relicta lege appelletur æquitas. Leges igitur & quæ proficiſcuntur à legibus & à iure ciuili, ſemper ad facilitatem æquitatemq́; referenda. Cicero de Seruio Sulpitio, Penè diuina eius in legibus interpretandis, æquitate explicandis, ſcientia. Et paulò pòſt, Itaque quæ proficiſcebantur à legibus, & à iure ciuili ſemper ad facilitatem æquitatemq́; referebat. Quum igitur æquitate nemo lædatur, permulti legibus iniquis & moribus uexentur, iudiciorum finis conſtituitur æquitas, ad quam omne ius, lex omnis, & conſuetudo referuntur. Hanc æquitatem ſecuti ſunt Oratores illi ueteres, qui nullum ius ciuile didicerant, & ea certe diſputatio propria eſt Oratorũ materia. Aequitas ſimpliciter ſpectatur, An æquum pro amico peierare. & ex comparatione aut duorum, aut multorum: ut, Cæcilius'ne an Cicero uerior erit accuſator: quæ controuerſia diuinatio nominatur, quæ quòd agitatur ante legitimum iudicium hic primas obtinet. Eodem modo fiet comparatio inter multos petitores hæreditatis, ſi tres plures'uę petent ſine lege aut ſine teſtamento. Nam ſi lex eſſet ut agnationis, aut teſtamentum, de re ipſa contenderetur: ſed quia non eſt, agitur ante iudicium cui detur hæreditatis actio. Quintilianus libro tertio: Diuerſum his genus quod dicitur comparatiuum, cuius rei tractatus in parte cauſſæ frequẽs eſt, ut quum apud Centumuiros poſt alia quæritur & hoc, uter dignior hæreditate ſit. Sicut autẽ agi poteſt de accuſatore ſtatuendo, ita etiã nonnunquam de conſtituendo iudicio, quæ* STREB.

A translatio

translatio nominatur, an huic: an cum hoc: an hac lege: an apud hunc: an hoc tempore liceat agere: & ſi qua ſunt talia: Vt non debes apud Prætorem petere fidei commiſſum, ſed apud conſules. Maior enim Prætoria cognitione ſumma eſt. Non licet tibi agere mecum. Cognitor enim fieri non potuiſti. Non debuiſti interdicere, ſed petere. Formulas tradit, ſit'ne actio illi qui agit: ut filio qui uocet in ius dementiam patris. Aut iam'ne ſit: ut Fabio repetenti creditum antequàm receptum ſit deberi. Aut iam'ne eſſe deſierit: ut qui uindicet agrũ poſt decennium. Aut illa'ne lege: ut poßit'ne cum Ebutio Cecinna ab agro prohibitus agere lege de ui, an potius iniuriarum. Aut hiſce'ne uerbis ſit actio: ut Hypſeo qui petebat à Craſſo Prætore, ut ei quem defendebat cauſſa cadere liceret. Hæc & ſimilia non antequàm in iudicium ueniunt, concertata ſunt, id eſt, à partibus diſputata: aut ſi concertata, non tamen dijudicata, hoc eſt, ſententia iudicis pronunciata: aut ſi dijudicata, non tamen confecta, & omnino abſoluta. Poſteaquam igitur res in iudicium uenerit, illa permagnum habebunt pondus, uel ad declinandum iudicium, uel etiam ad firmandam defenſionem. Hæc tranſlatio pertinet ad actiones. Actio ius eſt perſequẽdi iudicio quod ſibi debetur. Vis eius in rebus & in perſonis, ſed in utriſq; multiplex, & ea cauſſa perdifficilis: de qua permulta iuriſperiti, nec tamen ſcribunt omnia. Quamobrem hoc cauſſarum genus poſitum dicit in iure ciuili. Ius autem ciuile conſtat legibus, & more: Lex & mos aut priuata ſpectant, ut bona ſingulorum: aut publica, ut ius totius ciuitatis. Iuris ſcientia neglecta ab Oratoribus pleriſque, ut à Galba & Antonio præſtantißimis Oratoribus. Nobis, hoc eſt, Ciceroni ad dicendum neceſſaria uidetur. Cuius rei cauſſas explicat primo libro de Oratore.

G. VALLA. Nunc quæ. *Quintilianus: Nunc de iudiciali, inquit, genere, quod eſt præcipuè multiplex, ſed officijs conſtat duobus, intentionis, & depulſionis. cuius partes, ut plurimis autoribus placuit, quinq; ſunt, procœmiũ, narratio, probatio, refutatio, peroratio. his adiecerunt quidam partitionem, propoſitionẽ, exceſſum: quarum priores duæ, probationi ſuccedunt. nam proponere quidẽ quæ ſis probaturus, neceſſe eſt, ſed & concludere. Inde porrò ſubiungit, Verum ex his quas conſtitui partibus, non ut quidq; primùm dicendum, ita primùm cogitandum eſt: ſed ante omnia intueri oportet quod ſit genus cauſſæ. quid in ea quæratur. quæ proſint. quæ noceant. deinde quid confirmandum ſit, ac refellendum. tum quo modo narrandum. expoſitio enim, probationũ eſt præparatio: nec eſſe utilis poteſt, niſi prius cõſtiterit quid debeat de probatione promittere. poſtremo intuendum quemadmodum iudex ſit conciliandus: neq; enim, niſi totis cauſſæ partibus diligenter inſpectis, ſcire poſſumus qualem nobis facere animũ cognoſcentis expediat, ſeuerũ an mitem, cõcitatum an remiſſum, aduerſum gratiæ an obnoxium. Neque tamen ideo eos probauerim, qui ſcribendum quoq; procœmium nouißime putant*

putant: nam ut conferri materiam oportet, & quid quoque loco ſit opus, conſtare antè, quàm dicere, aut ſcribere ordiamur: ita incipiendum ab ijs, quæ prima ſunt. Inſpicienda igitur materia eſt, quo præcipimus ordine: ſcribenda, quo dicimus. Hæreditatis. *Hic ſtatus negocialis appellatur: ut ipſe oſtendit in* Rhetoricis Cicero. *Fortunatianus autem & in ſcripto, & extra ſcriptum eſſe contendit.* De conſtituendo ipſo iudicio. *Hic ſtatus in* Rhetoricis *tranſlatio appellatur: quoniam de actione transferenda contentio eſt.* Concertata. *De qua antè factum ſit certamen.* Dijudicata. *Et tamen nondum definita.* Neceſſaria uidetur. *Propter cauſſas iudiciales, in quibus de iure ſæpe quæritur.*

Quare de conſtituendis actionibus, accipiendis, ſubeundiſq; iudicijs, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quòd ea ferè generis eius ſunt, ut quanquàm in ipſum iudicium ſæpe dilabantur, tamẽ ante iudicium tractanda uideantur: paululum ea ſeparo à iudicijs, tempore magis agendi, quàm diſsimilitudine generis. Nam omnia quæ de iure ciuili, aut de æquo & bono diſceptantur, cadunt in eam formam, in qua quale quid ſit ambigitur, de qua dicturi ſumus, quæ in æquitate, & iure maximè conſiſtit.

DIVINATIONEM *& comparationem, translationemq; initio tractauit, quòd hæc ante iudicium tractanda uideantur. Separantur ergo à iudicijs, temporibus agendi, quia ante legitima iudicia agitantur: non diſsimilitudine generis, quoniam cadunt in eadem præcepta, quæ poſtea tradentur. Conſtituere actionem, eſt actorem admittere, qui intendat actionem, hoc eſt, recipere in cauſſam. Accipere iudicium, eſt illum, unde petitur, admittere intentionem, actoris ſecluſa translatione. Excipere iniquitatem actionis, eſt intentionis dolum malum, & iniuſtitiam excludere, ne ſubeunti iudicium fiat iniuria. Aequitatem comparare, eſt diſcernere ex duobus accuſatoribus, aut petitoribus uter ſit dignior, aut qui digniſsimus ex multis. Si quæris ad has controuerſias, unde petatur facultas argumentationum. Reſpondet, hæc eſſe de iure ciuili, & de æquo & bono, hoc eſt, de æquitate, idcirco pertinere ad qualitatem, in qua quale quid ſit, ambigitur.* STREB.

G. VALLA. Conſtituendis actionibus. *Qua demum actione cum reo agatur. nam is mos fuit, nunc uerò ablatus eſt.* Separo à iudicijs. *Quoniam in eo iudicium non eſt, in quo translatio eſt, & cum qua actione agendum ſit, quæritur.* Tempore agendi. *Quoniam id eſt, quod in quæſtionem uenit.* Diſsimilitudine. *Quoniam non utique abſimile id à iudicio uidetur.* Formam. *Vt iudicialis nomine appellentur.* Quale quid ſit. *Vbi qualitas de ſummo genere eſt, de qua ſuprà mentionem fecimus, ipſamq; in ſuas diſtribuimus ſpecies.*

Defenſionum genera. In omnibus igitur cauſsis tres ſunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus eſt, ſi plures non queas, ad reſiſtendum. Nam aut ita conſiſtendum eſt, ut quod obijcitur, factum neges: aut illud quod factum fateare, neges eam uim habere, atque id eſſe quod aduerſarius criminetur. Aut ſi neq; de facto, neque de facti appellatione ambigi poteſt, id quod arguêre, neges tale eſſe, quale ille dicat, & rectũ eſſe, *Status.* quod feceris, cõcedendum'ue defendas. Ita primus ille ſtatus, & quaſi conflictio cum aduerſario, coniectura quadam: ſecundus autem definitione, aut deſcriptione atque informatione uerbi: tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoſcendum diſputatione tractandus eſt.

STREB. EX DEPVLSIONE *rei tres ſunt ſtatus, ex quibus oritur tripertita ratio iudicij tractandi. Sunt, inquit, tres gradus, qui ſunt tanquam fundamenta defenſionis, ex quibus unus aliquis capiendus eſt, ſi plures non queas, ad reſiſtendum. Nam ita conſiſtendum & uelut in gradu pes firmandus eſt, ut quod obijcitur, factum neges: aut ſi fateare, neges id eſſe, quod aduerſarius criminetur, & de appellatione ac nomine contendas. Si neque de facto ut in coniectura, neq; de facti appellatione, ut in definitione, ambigitur, tertium eſt quod dicas, rectum eſſe, quod feceris, ut fit in qualitate abſoluta: concedendum'ue defendas, ut fit in aſſumptiua. Ita primus ille ſtatus, qui eſt quaſi conflictio cum aduerſario (ut interpretatur) coniectura tractandus eſt. Secundus definitione ex genere & proprietatibus: aut deſcriptione ex ijs, quæ rebus accidunt, ut eſt qualitas & quantitas: aut informatione uerbi: hoc eſt, definitione ex notatione & etymologia,*

etymologia,quæ tria ſunt definiendi genera. Tertius æqui & ueri & recti & humani ad ignoſcendum diſputatione tractatur. Quid *æquum ſit, apertè monſtrauimus.* Verum *hic dicitur iuſtum ac iure factum, ſicut pro Muræna,* Atenim *agit mecum auſtere,&* Stoice Cato,*negat uerum eſſe allici beneuolentiam cibo.* Verum,*id eſt,iuſtum.* Rectum *dicitur* κατόρθωμα, *id officium quod ab omni uitio prauitatis alienum eſt.* Nam *de* Finibus:Recta,*inquit,omnes numeros uirtutis continent.* Hinc *licet intelligas inter æquum, uerum, rectumq́; nullum eſſe ferè diſcrimen.* Humanum, *dicitur clementia atque manſuetudo, qualis fuit in* Iulio Cæſare: *quod plurimum ualere ad ignoſcendum ſatis oſtendit ipſe,pro* Marco Marcello,*& pro* Quinto Ligario.

Tres ſunt gradus. Quintilianus *autem* : Diſcant *igitur,inquit, ante omnia quadripartitam in omnibus cauſsis eſſe rationem,quam primam intueri debeat,qui acturus eſt. nam, ut à defenſore potiſsimum incipiam, longè fortiſsima tuendi ſe ratio eſt, ſi quod obijcitur,negari poteſt.proxima,ſi nõ id quod obijcitur, factum eſſe dicitur.tertia honeſtiſsima,qua rectè factum defenditur.* Quibus *ſi deficiamur,ultima quidem,ſed iam ſola ſupereſt ſalus aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod nec negari, nec defendi poteſt, ut non uideatur iure actio intẽdi. hinc illæ quæſtiones ſiue actionis, ſiue translationis ſunt. ſunt enim quædam non laudabilia natura, ſed iure conceſſa: ut in duodecim tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit : quam legem mos publicus repudiauit.* Et *aliquid æquum, ſed prohibitum iure: ut libertas teſtamentorum.* Accuſatori *nihilo plura intuẽda ſunt,quàm ut probet factum eſſe, hoc eſſe factum, non recte factum,iure ſe intendere.ita circa ſpecies eaſdem lis omnis uerſabitur, translatis tantum aliquando partibus:ut in cauſsis,in quibus de præmio agitur, rectè factum petitor probat.* Conſiſtendum. *Contra aduerſarium eſt reſpondendum.* Factum neges. *Inde coniecturalis uel inficialis conſtitutio nominatur.* Eam uim habere. *Hoc eſt, Non debere eo nomine appellari: & perinde cùm lis ſit de nomine,& ui ipſius rei, deueniẽdum ad definitionem: quare etiam finitiuus ſtatus appellatur.* Aduerſarius criminetur. *Vt ſi aduerſarius,uerbi cauſſa, ſacrilegium uocet:tu defendas furtum, non ſacrilegiũ dici oportere.* Neges tale eſſe. Quoniam *ſi aduerſarius iniuſtè factum dicat,tu iuſtè aſſeras.* Informatione. Quoniam *qui definit, circa uerbi formam uerſatur.*

Et quoniam ſemper is qui defendit, non ſolùm reſiſtat oportet aliquo ſtatu aut inficiando, aut definiendo,aut æquitate opponenda, ſed etiam ratio- *Ratio.*

nem ſubijciat recuſationis ſuę: primus ille ſtatus rationem habet iniqui criminis, ipſam negationē, inficiationemq́ facti. Secundus, quòd non ſit in re, qđ ab aduerſario ponitur in uerbo. Tertius, quòd id rectè factum eſſe defendet, quod ſine ulla nominis controuerſia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum eſt ab accuſatore, id quod ſi nō eſſet in accuſatione, cauſſa omnino eſſe non poſſet.

Continēs & firmamentum.

Itaq; ea quæ ſic referuntur, continentia cauſſarum uocentur: quanquam non ea magis, quæ contra rationem defenſionis afferuntur, quàm ipſæ defenſionis rationes cōtinent cauſſas. Sed diſtinguendi gratia rationem appellamus eam, quę affertur à reo ad recuſandum depellendi criminis cauſſa: quę niſi eſſet, quid defenderet, non haberet. Firmamentum autem, quod cōtrà ad labefactandam rationem refertur, ſine quo accuſatio ſtare non poteſt. Ex rationis autem, & ex firmamenti conflictione, & quaſi concurſu quæſtio exoritur quædam, quam diſceptationem uoco, in qua quid deueniat in iudicium, & de quo diſceptetur, quæri ſolet.

STREB. *STATVS in exornatione ſunt, & deliberatione. Quia ſi nulla quæſtio eſt, nulla erit dicendi materia. Siqua uerò eſt, habeat aliquid in quo ſtet Orator, neceſſe eſt, qui ſanè dicatur ſtatus, quoniam in eo ſtat uniuerſa diſputatio: ſed ſtatus in genere iudiciali maximè ſpectantur, propter intentionem atque depulſionem, quamobrem ſtatuum rationem in hoc genere præcipuè conſiderauit. Quid alij de ſtatu loquantur, nihil ad locum præſentem, quia mentem Ciceronis inquirimus. Hoc tenendum, Ciceronem accipere ſtatum, in quo primum conſiſtit, quaſi ad repugnandum congreſſa defenſio. Verba ſunt eius in Topicis: Refutatio accuſationis, in qua eſt depulſio criminis, Græcè στάσις dicitur, Latinè appelletur ſtatus, in quo primum inſiſtit, quaſi ad repugnandum congreſſa*

congreſſa defenſio. Itaque ſi is qui defendit, hoc dicat, Non feci, aut aliud feci, aut recte feci: hanc primam defenſionem Cicero ſtatum uocabit, quoniam ſtat, pedemq́; ſiſtit is qui refellit. Quod Ciceronis conſilium qui redarguunt, ut Fabius, à natura ueraq́; ratione diſcedunt. Nam perſpexit oculatus homo cauſſam forenſem quoddam eſſe certamen. In certamine & armorum digladiatione, primum omnium eſſe loco conſiſtere, ſtationem in bello uocant: alterum tueri locum ratione captum: tertium hoſtem ſuſtinere. Simile eſt in actionibus. Etenim in dicto litium bello capit locum defenſor, aut coniecturam, aut definitionem, aut qualitatem, hæc prima ſtatio: ut autem eum locum tueri poßit, ratione firmat, tanquam foßis & aggeribus. Ratio nominatur. Inſurgit aduerſarius, & omnia labefactare conatur, tum continens eſt atque firmamentum: quia cominus pugnatur, manusq́; uelut prælio conſeruntur. Hoc modo uerba quorum ſtudioſißimus eſt, accommodauit, quod non ita multò pòſt, ſe diſtinguendi gratia feciſſe ſcribit, ut qui prouideret calumniatores nunquàm defuturos. Status ergo Ciceroni prima congreßio eſt. Non feci, non hoc feci, iure feci. Si progrediare longius, rationem ſubijcies recuſationis tuæ, quæ nulla datur in coniectura, ſed negatio & inficiatio pro ratione habetur. In definitione ratio eſt, quòd non ſit in re, ut in priuata pecunia ſublata de ſacro, quod ab aduerſario ponitur in uerbo, ut ſacrilegio. In qualitate ratio datur, quòd æquitas id uelit. His gradibus, ab intentione ad ſtatum, & à ſtatu ad rationem deuenitur, qua ui depulſor affirmat aciem. Quid faciat aduerſarius? unicuique rationi opponendum eſt ab accuſatore, id quod ſi non eſſet in accuſatione, cauſſa omnino eſſe non poſſet: hoc eſt, ratio rationi componenda, ut in aciem conſertur acies. Accuſatoris hæc ratio συνέχον dicitur, & continens, cauſſæq́; firmamentum, ſine quo accuſatio ſtare non poteſt. Clodium occidiſti, intentio eſt. Rectè occidi, ſtatus, quia inſidiabatur in uia. Ratio, imò tu inſidiator eras, non Clodius. hic firmamentum, continens, & συνέχον. An inſidiatus eſt Miloni Clodius? quæſtio eſt, quam diſceptationem uocat, & κρινόμενον, & iudicationem: quoniam ſumma eſt iudicij, totiusq́; diſceptationis. Ex his quid ſibi Cicero uelit, facilè eſt intelligere, quidq́; differant hæc uerba, intentio, ſtatus, ratio, continens, firmamentum, quæſtio diſceptationis, κρινόμενον, & iudicatio. Quintilianus in tertio: Cicero, inquit, in Partitionibus Oratorijs firmamentum appellat, quod opponitur defenſioni: quia continens quod primum ſit, ab accuſatore dicatur: ratio à reo: ex rationibus & firmamenti quæſtione diſceptatio ſit iudicationum. uerius & breuius qui ſtatum, & continens, & iudicationem idem eſſe uoluerunt. Hæc ille.

Non ſolum reſiſtat. *Quintilianus: Alij ſtatum crediderunt primam eius, cum quo ageretur, deprecationem: quam ſententiam Cicero his uerbis* G. VALLA.

complectitur,

complectitur, In quo primum conſiſtit quaſi ad repugnandum congreſſa defenſio. Vnde rurſus alia quæſtio, an eum ſemper is faciat, qui reſpondet. Cui rei præcipuè repugnat Cornelius Celſus, dicens, non à depulſione ſumi, ſed ab eo qui propoſitionem ſuam confirmet: ut ſi hominem occiſum reus negat, ſtatus ab accuſatore naſcatur, quia is uelit probare: ſi iure occiſum reus dicit, translata probationis neceßitate, idem à reo fiat, & ſit eius intentio. Cui non accedo equidem. nam eſt uero propius quod contrà dicitur, nullam eſſe litem, ſi is cum quo agitur nihil reſpondeat, ideoq; fieri ſtatum à reſpondente. Mea tamen ſententia uarium id eſt, & accidit pro conditione cauſſàrum: quia uideri poteſt propoſitio aliquando ſtatum facere, ut in coniecturalibus caußis: utitur enim coniectura magis qui agit. Quo moti quidam eundem à reo inficialem eſſe dixerunt, & in ſyllogiſmo tota ratiocinatio ab eo eſt qui intendit. Et aliquantò pòſt porrò ſubiungit Quintilianus: Noſtra opinio ſemper hæc fuit, ut cum eſſent frequenter in cauſſa diuerſi quæſtionum ſtatus, in eo crederem ſtatum cauſſæ, quod eſſet in ea potentißimum, & in quo maximè res uerteretur. Id ſi quis generalem quæſtionem, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna, non magis, quàm ſi aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomen inuenerit. Sanè ſtatus ac ſtatuum nomina, ſuprà memorauimus.

Status. Qui coniecturalis appellatur. Rationem habet iniqui criminis. Quoniam negat: in ipſa enim negatione ratio iniqui criminis incluſa eſt. Secundus. Qui finitiuus, uel definitiuus, uel finis appellatur. Quod non ſit in re. Vt ſi ſacrilegij accuſetur reus, & oſtendatur id furtum eſſe, non utique ſacrilegium: & huiuſmodi alia, ubi id definire opus ſit, in quo quæſtio poſita eſt. Tertius. Qui qualitatis ſtatus appellatur. Rationi. Subaudi, quam profert reus ſe defendendo. Opponendum eſt ab accuſatore. Subaudi, ad rei refellendam rationem, quod continens uocitatur. hanc ſanè totam rem ita explicat Quintilianus: His, inquit, inuentis intuendum deinceps Hermagoræ uidetur, quid ſit quæſtio, ratio, iudicatio, continens, id eſt, σύνεχον, uel ut alij uocant, firmamentum. Quæſtio latius intelligitur omnis de qua in utranque partem uel in plures dici credibiliter poteſt. In iudiciali autem materia dupliciter accipienda eſt: Altero modo quo dicimus multas quæſtiones habere controuerſiam: quo etiam minores omnes complectimur: Altero quo ſignificamus ſummam illam, in qua cauſſa uertitur: de hac nunc loquor, ex qua naſcitur ſtatus, an factum ſit, quid factum ſit, an rectè factum ſit. Has Hermagoràs, & Apollodorus, & alij plurimi ſcriptores propriè quæſtiones uocant, Theodorus, ut dixi, capita generalia: ſicut illas minores, aut ex illis pendentes, ſpecialia. Nam & quæſtionem ex quæſtione naſci: & ſpeciem in ſpecies diuidi, conuenit. Hanc igitur quæſtionem uelut principalem uocant ζήτημα. ratio

autem

autem eſt, quia id quod factum eſſe conſtat, defenditur, & cur non utamur eodem, quo ſunt uſi omnes ferè, exemplo? Oreſtes matrem occidit: hoc conſtat. Dicit ſe iuſte feciſſe. ſtatus erit qualitatis. Quæſtio, an iuſte fecerit. Ratio, quia Clytæmneſtra Agamemnonem maritum ſuum patrem Oreſtis occidit: hoc αἴτιον dicitur: κρινόμενον autem iudicatio, An oportuerit uel nocentem matrem à filio occidi. Nec multò pòſt ſubiungit Quintilianus: Paulùm in his ſecum etiam Cicero diſſentit. Nam & in Rhetoricis, quemadmodum ſuperius dixi, Hermagoram eſt ſecutus: in Topicis autem ex ſtatu effectam contentionem, κρινόμενον exiſtimat: idq́; Trebatio, qui iuris erat conſultus, alludens, qua de re agitur appellat: quibus id contineatur, continentia, quaſi firmamenta defenſionis, quibus ſublatis defenſio nulla ſit. At in partitionibus oratorijs firmamentum, quod opponitur defenſioni, quia continens quod primum ſit, ab accuſatore dicatur, ratio à reo, ex rationis, & firmamenti quæſtione diſceptatio ſit iudicationum. Verius ergo & breuius, qui ſtatum, & continens, & iudicationem, idem eſſe uoluerunt: continens autem id eſſe, quo ſublato, lis eſſe non poßit: hoc mihi uidetur cauſſam utranq; complecti, & quòd Oreſtes matrem, & quòd Clytæmneſtra Agamemnonẽ occiderit. Iidem iudicationem, & ſtatum conſentire ſemper exiſtimant.

Quæſtio exoritur. *Hæc eſt κρινόμενον, id eſt, iudicatio.*

Nam prima aduerſariorum contentio diffuſam habet quæſtionem, ut in coniectura, ceperit'ne pecunias Decius. In definitione, minuerit'ne maieſtatem Norbanus. In æquitate, iure'ne occiderit Opimius Gracchum. Hæc, quæ primã contentionẽ habent, ex arguendo, & reſiſtendo, lata, ut dixi, & confuſa ſunt. Rationum & firmamentorum cõtentio adducit in anguſtam diſceptationem, ea in cõiectura nulla eſt. Nemo enim eius quod negat factum, rationẽ aut poteſt, aut debet, aut ſolet reddere. Itaq; in his cauſsis eadem, & prima quæſtio, & diſceptatio, eſt extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maieſtatem, quòd egit de Cepione turbulẽtius. Populi enim Ro. dolor iuſtus uim tum illam excitauit, non Tribuni actio, Maieſtas autẽ, quoniam eſt ma- *Diſceptatio.*

gnitudo quædam Pop.Ro. in eius poteſtate ac iure retinendo,aucta eſt potius, quàm diminuta. & ubi ita refertur,Maieſtas eſt in imperij,atq; in omni Populi Ro.dignitate:quam minuit is,qui per uim multitudinis rem ad ſeditionẽ uocauit.Exiſtit illa diſceptatio, minuerit'ne maieſtatem, qui uoluntate Populi Ro. rem gratam, & æquam per uim egerit. In his autem cauſsis,ubi aliquid rectè factum, aut concedendum eſſe factũ,defenditur,cum eſt facti ſubiecta ratio : ſicut ab Opimio,Iure feci, ſalutis omniũ, & conſeruandæ reipub.cauſſa:relatumq; eſt ab Decio, Ne ſceleratiſsimum quidem ciuem ſine iudicio iure ullo necare potuiſti: oritur illa diſceptatio, potuerit'ne rectè ſalutis reipu.cauſſa ciuem euerſorem ciuitatis indemnatum necare.Ita diſceptationes eæ, quæ in his controuerſijs oriuntur, quæ ſunt certis perſonis,& temporibus notatæ,fiunt rurſus infinitæ:detractiſq; temporibus,& perſonis, rurſum ad conſultationis formam,rationemq; reuocantur.

STREB. IN IVDICIO *duplex eſt quæſtio,altera diffuſa eſt,altera anguſta.*Dif
*fuſa naſcitur ex prima contentione, & ſtatu cauſſæ:ut,*Cepit'ne pecunias De-
*cius? Quæſtio coniecturalis eſt ex hoc ſtatu,*Cepiſti:non cepi. Minuit'ne maie-
ſtatem Norbanus?*ex hoc, minuiſti maieſtatem:non minui.* Iure'ne occidit Opi-
mius Gracchum?*ex hoc,*Occidiſti.Iure occidi. *hæc quæſtio ex arguendo,id eſt,*
accuſando, & reſiſtendo, hoc eſt, depellendo,latè funditur,quia nulla ratione
adducitur in diſceptationis anguſtias. Anguſta *quæſtio eſt diſceptatio ſiue iu-*
dicatio ex rationis,& firmamenti contentione, quæ rem propius attingit, mi-
*nusq; confuſa eſt.*Nam *quantò quid latius eſt,tantò confuſius:quantò anguſtius,*
*tantò perſpicuum magis.*Hoc *genus quæſtionis in coniectura non erit.*Furtum fe
*ciſti.*Non *feci.*Fecit'ne. *quæſtio prima, & diſceptatio extrema.* In *definitione*
*non item,*Minuiſti *maieſtatem:non minui.*An *minuit.prior eſt quæſtio, ſed à re*
longior.

longior. Accede propius, Non minui maieſtatem, quia ſic agere me uoluit maieſtas populi Romani, quæ eſt magnitudo quædam populi Romani in eius poteſtate ac iure retinendo. Ex definitione maieſtatis refert accuſator. Maieſtatem minuit is, qui per uim multitudinis rem ad ſeditionem uocauit. Exiſtit & exoritur illa diſceptatio, & quæſtio anguſtior poſita ratione cum firmamento, Minuerit'ne maieſtatem Norbanus, qui uoluntate populi Romani rem gratam, & æquam per uim egerit. Hic igitur intentio, depulſio, ſtatus, quæſtio diffuſior, ratio, firmamẽtum, & quæſtio diſceptationis. Idem fit in qualitate. Occidiſti Gracchum. Iure quidem occidi, an iure occiderit. Quæſtio eſt remota. iure feci conſeruandæ Reipub. cauſſa. Hæc ratio eſt. Refert aduerſarius. Ne ſceleratiſſimum quidem ciuem contra leges patriæ occidere potuiſti. Hoc firmamentum eſt. Oritur illa diſceptatio, id eſt, iudicatio. Potuerit'ne ſalutis Reipu. cauſſa ciuem euerſorem ciuitatis cõtra leges necare. Hinc tolle perſonas Opimij & Gracchi, quæſtio erit infinita, quæ conſultatio uocatur. Licet'ne pernicioſum ciuem contra leges necare Reipubl. cauſſa. Cicero ſecundo de Oratore: Nam in ea ipſa cauſſa de qua antè dixi, nihil pertinet ad Oratoris locos Opimij perſona: nihil Decij: de ipſo enim uniuerſo genere infinita quæſtio eſt, Num pœna uideatur eſſe afficiendus qui ciuem ex Senatuſconſulto patriæ conſeruandæ cauſſa interfecerit, quum id per leges non liceret: Gracchus ſeditioſo tribunatu acto, quum Auentinum armata multitudine occupauiſſet, à L. Opimio Conſule ex Senatuſconſulto, uocato ad arma populo pulſus interemptusq; eſt. L. Opimius accuſatus eſt apud populum à Q. Decio Tribuno plebis etiam quòd indemnatos ciues in carcerem conieciſſet. Decius autem accuſatus eſt, quòd contra leges pecunias accepiſſet. Cicero ſecundo de Oratore: Quinetiam in ijs ipſis cauſſis, ubi de facto ambigitur, Ceperit'ne contra leges pecunias P. Decius, argumẽta & criminum, & defenſionum reuocentur oportet ad genus, & ad naturam uniuerſam. Norbanus Trib. pleb. turbulentas conciones habuit aduerſus Q. Cæpionem flagrantem inuidia, quòd à Cimbris Proconſul uictus eſſet. Cæpio damnatus, bona publicata, Norbanus maieſtatis eſt accuſatus à Sulpitio, defenſus & liberatus ab Antonio, de qua defenſione multa Cicero ſecundo de Oratore.

Ceperit'ne pecunias. Reus pecuniarum repetundarum. Norbanus. G. VALLA.
Qui Syllæ ſe oppoſuit. prælium circa Canuſium, à procõſulibus aduerſus Norbanum geſtum: in quo ad ſex hominum mulia ex Norbani exercitu cæſa, Syllani ſeptingenti milites tantum occiſi. Norbanus Capuam fugit. Opimius. Qui conſul Gracchanas inſectatus factiones eſt, ut multi narrant hiſtorici, ita Apianus. Primam contentionem. Vt, iure non feciſti. feci. Tota contentio eſt, an iuſtè fecerit. Lata & confuſa. Quoniam an iuſtè fecerit, uarie multiſq; modis tractatur. Rationum autem. Contentionem ad-

ducit in anguſtam diſceptationem:nam ea paucis comprehenduntur. Conie-
ctura. *Neque enim ratio,aut firmamẽtum eſſe poteſt,ubi nulla confeßio:quod
ipſe docet,cum inquit,* Nemo *enim eius quod negat factum, rationem aut po-
teſt,aut debet reddere.* In his. *Subaudi,coniecturalibus.* Eadem,& pri-
ma. *Siquidem unum ſemper eſt quærendi,& diſceptandi genus : ut, occidiſti:
non occidi:an occiderit.Secus uerò cum dicitur,iure occidi:hic enim multa diſce
ptatio,an iure occiderit.* Maieſtas autem. *Ad definitiuum uenit ſtatum, ut
uim uerbi,de quo quæratur,definiat.* Quæ ſunt. *Subaudi, in ſtatu qualita-
tis.* Infinitæ. *Quoniam cum finita ſit,iure'ne* Opimius *Graechum occiderit,
quia complexum habet perſonarum, fit rurſus hæc infinita,cũ dicitur,* Poßit'ne
rectè ſalutis Reipublicæ *cauſſa,ciuis euerſor ciuitatis necari indemnatus.* Ad
conſultationis formam. *Id eſt, infinitæ quæſtionis : quam à* Græcis *theſim
diximus appellari.*

Firmamentum in ſcriptis.

Sed in grauiſsimis firmamentis & illa ponenda
ſunt,ſi qua ex ſcripto legis,aut teſtamẽti,aut uerbo-
rum ipſius iudicij,aut alicuius ſtipulationis,aut cau
tionis opponuntur defenſioni contraria. Ac ne hoc
quidem genus in eas cauſſas incurrit, quę coniectu-
ra continentur. Quod enim factum negatur, id ar-
gui non poteſt ſcripto:ne in definitionem quidẽ ue-
nit,genere ſcripti ipſius. Nam etiam ſi uerbum ali-
quod de ſcripto definiẽdum eſt, quam uim habeat,
ut cum ex teſtamentis quid ſit penus:aut cum ex le-
ge prædij quæritur, quæ ſunt ruta cæſa, non ſcri-
pti genus,ſed uerbi interpretatio controuerſiam pa
rit. Cum autem plura ſignificantur ſcripto,propter
uerbi,aut uerborum ambiguitatem,ut liceat ei, qui
contrà dicat,eò trahere ſignificationem ſcripti,quò
expediat,aut uelit:aut etiam ſi ambigue ſcriptũ non
ſit,uel à uerbis uoluntatem,& ſententiam ſcriptoris
abducere,uel alio ſe eadem de re contrarie ſcripto

defen

defendere, tum diſceptatio ex ſcripti cõtentione exiſtit, ut in ambiguis diſceptetur, quid maxime ſignificetur: in ſcripti, ſententiæq́ꝫ cõtentione, utrum potius ſequatur iudex, in cõtrarijs ſcriptis, utrum magis ſit comprobandum.

STREB.

IN RATIONALI *ſtatu quid eſſet continens ſiue firmamentum diſputauit.* Ex *ordine ſcrutatur, poßit'ne reperiri in ſtatu legali.* Cen*ſet autem neque in coniecturam, neque in definitionem incidere firmamentum, ſi cauſſa ſcripto cõtinetur, ſed ſolum in qualitatem: ut, non eſt tua hæreditas. mea eſt, ſum enim ſcriptus hæres.* Re*fert aduerſarius,* Non *eſt conditum lege teſtamentum.* Prodigus *erat is qui teſtatus eſt, cui bonorum ſuorum adminiſtratio fuerat interdicta.* Hoc *eſt ex lege firmamentum.* H*æreditatem retinere non potes.* Poſ*ſum, quoniam mihi uenit teſtamento legitimo.* Atqui *in eo teſtamento quo tu ſcriptus es hæres, ſcriptum eſt, ut ſtatuas in palæſtra ſtatuere debeas: nego autem ex teſtamento eſſe poſitas.* Hoc *è teſtamento ducitur firmamentum.* Non *debuiſti me prehendere. imò debui, quoniam iudicatum erat, niſi perſoluiſſes mihi, ius prehenſionis eſſet.* Tum *alter,* En *tibi ſententia & iudicatum,* Intra *Calendas* Aprilis *niſi perſoluerit, ius in eo prehenſionis eſto.* Hodierno *die ſunt* Idus Martiæ. Id *firmamentum eſt ex uerbis ipſius iudicij.* Intentio *eſt,* Alimen*tum filio peto.* Depulſio, Dare *non debeo.* Quid *enim mihi cum filio tuo?* Fir*mamentum ex ſtipulatione,* Pro *meis in te meritis, in omnem pueritiam eius alimentum daturum te ſpopondiſti.* Eſt *in manibus ſtipulatio.* Stipulatio *autem eſt obligatio quæ contrahitur ex interrogatione atque reſponſione, qua quid dari fieri'ue nobis ſtipulamur.* Firmamentum *ex cautione, id eſt, prouiſione,* Campanus *ager meus eſt, inquit ueteranus ab agro deiectus.* Imò *meus ex tabulis patris. tum ille,* Sum *ueteranus miles, cui* C*æſar ille, cuius acta defenditis, quum uellet eſſe cautum, mihi fundum aßignauit.* Hoc *modo cadit in qualitatem legale firmamentum, non in coniecturam: quia quod factum negatur, id argui ſcripto non poteſt.* Non *etiam in definitionem genere ſcripti ipſius, hoc eſt, propter idipſum, quod ſententia ſcripti continetur, quia non ipſa res, ſed uerbi interpretatio controuerſiam parit.* Nam *ſi quid in ſcripto ambiguum eſt, id uerbis non ſatis eſt expreſſum: quod ſi in definitione agitur de facti appellatione, non ex uerbo quidem, ſed ex re quæritur appellatio: neq; proprium definitionis eſt, uerbum definire, ſed rem circunſcribere.* Quid *penus: quid ruta cæſa.* Quintus Scæuola, *autore* Gellio: Penus *eſt, inquit, quod eſculentum aut potulentum eſt, hoc eſt, omne illud quod conditum eſt ad alimentum.* De *rutis*

cæſis, Mutius de Verborum ſignificationibus, In rutis, inquit, & cæſis ea ſunt, quæ terra non tenentur, quæq; opere ſtructili tectorio'ue non continentur. Ergo ruta cæſa in ædibus, ſunt fulcra, ſedes, ſcrinia, armaria, & ſimilia, quæ ſi tollas, ſolidæ manent ædes. In agris ruta ſunt, arena, creta, lapides, metalla, & ſiqua eiuſmodi ſunt eruta. Cæſa uerò, arbores cæſæ, herbæ, ſegetes. Prædia ſunt domus & agri, quæ dicuntur bona immobilia. Lex prædij, quæ eſt de prædij mancipio & poſſeßione. In ſtatu legali firmamentum ſolum cadit in qualitatem. Tres autem hic facit ſtatus legales. Vnum in ambiguitate. Alterum in ſcripto & ſententia. Tertium in contrarijs legibus. In primo ſic conſtituit firmamenti quæſtionem: quum plura ſignificantur ſcripto propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei qui contradicat, eò trahere ſignificationem ſcripti, quò expediat, aut uelit. Tum diſceptatio, id eſt, quæſtio quæ à ratione & firmamento naſcitur, ex ſcripti contentione exiſtit, hoc eſt, oritur, quid in ambiguis maxime ſignificetur. ut teſtamentum eſt, Hæres meus uxori meæ det argenti quod elegerit pondo centum. Debeo, inquit uxor, eligere. Imò ego, inquit hæres: mea eſt hæreditas. Tum illa, Fruſtra ſcripſiſſet, Quod elegerit, ſi mihi non detur eligendi facultas. Hoc firmamentum eſt. Tum diſceptatio & quæſtio, quò pertinent hæc ambigua uerba, Quod elegerit. In altero ſtatu quum liceat à uerbis uoluntatem & ſententiam ſcriptoris abducere, diſceptatio, & quæſtio eſt, utrum potius ſequatur iudex: ut lex eſt, Fur quadruplum ſoluat. Duo ſurripuerunt pariter decem milia. Petuntur ab utroque quadragena, offerunt illi uigena. À ſingulis peto quadragena, inquit is unde ſublatum eſt. Damus, inquiunt, ſinguli uigena, ut ſit tibi quadruplum, quia lex non habet ut exigas octuplum. Tum ille: Verba ſunt legis, Fur quadruplum ſoluat. hoc firmamentum eſt. poſtea diſceptatio, utrum potius ſequatur iudex, ſcriptum'ne, an uoluntatem. In tertio ſtatu quum alio ſe eadem de re contrarie ſcripto defendere licet, quæſtio eſt utrum magis ſit probandum: ut in hac controuerſia, Rapta uitam necem'ue raptoris optet. Duæ ſunt ab eodem raptæ. altera uitam optat, mortem altera. quæſtio eſt, utrum magis ſit probandum.

G. VALLA. Scripto legis. *Quo æquum, iniquum'ue aliquid comprobatur.* Verborum ipſius iudicij. *Verborum quibus uſi ſint, qui aliquid iudicarunt.*

Stipulationis. *Per interrogationem promißionis.* Cautionis. *Vbi de aliqua re ſcripto cautio eſt: ut chirographi.* Genus. *Subaudi probationis, quod ſcripto continetur.* In definitionem. *Hoc eſt, in ſtatum finitiuum.* De ſcripto. *Nam & legitimus eſt etiam ſtatus finitiuus.* Penus. *Hoc apud Aulum Gellium inuenias.* Quæ ſunt ruta cæſa. *Vlpianus: Si ruta, inquit, cæſaq; excipiantur in uenditione: ea placuit eſſe ruta, quæ eruta*

ſunt

ſunt: ut arena, creta, & ſimilia. Cæſa ea eſſe ut arbores cæſas & carbones, & his ſimilia. Gallus autem Aquilius, cuius Mela refert opinionem, rectè ait fruſtra in lege uenditionis de rutis & cæſis contineri: quia ſi non ſpecialiter uenierint, ad exhibendum de ijs agi poſſe. neque enim magis de materia cæſa, aut de arena cauendum eſt uenditori, quàm de cæteris, quæ ſunt pretioſiora.

Scripto. *Qui ſtatus dicitur* ἀμφιβολία. Vel à uerbis uoluntatem & ſententiam ſcriptoris abducere. *Qui ſtatus ex ſcripto & ſententia nominatur.* Vel alio ſe eadem de re. *Qui ſtatus ex contrarijs legibus nominatur.*

Diſceptatio autem cùm eſt conſtituta, propoſita eſſe debet Oratori, quò omnes argumẽtationes repetitæ ex inueniendi locis cõijciantur. Quod quanquam ſatis eſt ei, qui uidet, quid in quoque loco lateat, quiq́ illos locos tanquam theſauros aliquos argumentorum notatos habet, tamen ea quæ ſunt certarum cauſſarum propria tangemus.

POSTEAQVAM *Diſceptatio eſt conſtituta, hoc eſt, extrema quæſtio, ex conflictione litigantium reperta: ea propoſita eſſe debet Oratori tanquã ſcopus, & finis, & ſumma quædam quò referuntur argumentationes. Ea eſt enim quæſtio de qua iudices pronunciare debent, & inde iudicatio nominatur. Argumentationes autem ſumuntur ex inueniendi locis, quos antè numerauit: ut ex definitione, notatione, genere, ac cæteris. Hoc ſatis eſt ei, qui uidet ex arte & exercitatione, quid in quoq; loco lateat, quiq; locos tanquam theſauros in quibus condita lateant argumenta, notatos ac ſignatos habet. Sed illi quoniam ſunt ampliores loci, non ſtatim quæ continentur, oſtendunt: quamobrem non inutile eſt eorum partes propius aſſignare, ut è locis communibus, & proprijs facilius eruantur argumenta.* STREB.

Diſceptatio ſcripti. *Hic ſtatus Græcè ſyllogiſmus: Latinè ratiocinatio nominatur.*

In coniectura igitur cùm eſt in inficiãdo reus, accuſatori hæc duo prima ſunt: ſed accuſatorem pro omni actore & petitore appello. Poſſunt enim etiam ſine accuſatore in cauſsis hæc eadem controuerſiarũ genera uerſari, ſed hæc duo ſunt ei prima, G. VALLA.

cauſſa,

Quid accuſator uideat in iudiciali genere.

cauſſa, & euentus. Cauſſam, appello rationem efficiendi: euentum, id quod eſt effectum. Atque ipſa quidem partitio cauſſarum paulò antè in ſuaſionis locis diſtributa eſt. Quæ enim in conſilio capiendo futuri temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem uidentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem qui de facto argumentabitur, colligere debebit. Quamobrem & utilia illi, quem arguet, fuiſſe, & ab eo effici potuiſſe demonſtret. Vtilitatis coniectura mouetur, ſi illud quod arguitur, aut ſpe bonorum, aut malorum metu feciſſe dicitur, quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad cauſſam facti, motus animorum, ſi ira recens, ſi odium uetus, ſi ulciſcẽdi ſtudium, ſi iniuriæ dolor, ſi honoris, ſi gloriæ, ſi imperij, ſi pecuniæ cupiditas, ſi periculi timor, ſi æs alienum, ſi anguſtiæ rei familiaris, ſi audax, ſi leuis, ſi crudelis, ſi impotens, ſi incautus, ſi inſipiens, ſi amans, ſi commota mente, ſi uinolentus, ſi cum ſpe efficiendi, ſi cum opinione celandi: aut ſi pateſactum eſſet, depellendi criminis, uel perrumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi: aut ſi iudicij pœna leuior, quàm facti prǽmium: aut ſi facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor. His ferè rebus facti ſuſpicio cõfirmatur, cùm & uoluntatis in reo cauſſæ reperiuntur, & facultas. In uoluntate autem utilitas ex adeptione alicuius commodi, uitationeq́ alicuius incommodi quæritur, ut

aut

aut ſpes, aut metus impuliſſe uideatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quàm ratio utilitatis impellit. quamobrem ſint hæc dicta de cauſsis.

ACCVSATIO *eſt criminum: Petitio rerum debitarum. Hic tamen accuſatio pro actione criminum, & petitione rerum uſurpatur. nec enim tantum controuerſiarum genera uerſantur in accuſatione, ſed etiam in petitione, & inficiatione reperiuntur.* In *coniectura quum eſt in inficiando reus, factumq́; negat. accuſatori duo prima ſunt uidenda, cauſſa & euentus.* Nam *quia factum probare contendit, & ſine cauſſa nihil omnium ſuſcipitur, à cauſsis ordiendum eſt, unde ſequatur is effectus, quò tendit omnis* Oratoris *accuſatio.* Cicero *pro* Sextò Roſcio, *Sic uita hominum eſt, ut ad maleficium nemo conetur ſine ſpe atq; emolumento accedere. Cauſſam definit efficiendi rationem, ut quicquid impulit ad id efficiendum quod arguitur.* Euentum *uocat effectum, quod antea monueramus. Præcepta cauſſarum & euentuū deliberationis & coniecturæ ſunt communia: quia quemadmodum ſuaſor oſtendit, & utile, & effici poſſe quod agit: ſic etiam qui coniecturam capit, & utile ei quem arguit, fuiſſe, & ab eo effici potuiſſe demonſtrat.* Vtilitas *oſtenditur à ſpe bonorum & malorum metu, ut pro* Milone: Quonam *igitur pacto probari poteſt inſidias* Miloni *feciſſe* Clodium? *ſatis eſt quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere magnam ei cauſſam, magnam ſpem in* Milonis *morte propoſitam, magnas utilitates fuiſſe. itaq; illud* Caſſianum, Cui *bono fuerit, in his perſonis ualeat, & quæ ſequuntur. Cauſſæ ſunt, ira recens, odium uetus, ulciſcendi ſtudium, iniuriæ dolor: ut in eadem oratione,* At *ualuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriæ, punitor doloris ſui. quid ſi hæc non dico, maiora fuerunt in* Clodio, *quàm in* Milone: *ſed in illo maxima, nulla in hoc? quid uultis amplius?* Item *honor in rebus, gloria in uerbis, imperium, id eſt, principatus omnis, ut hic ſumitur, periculi timor, æs alienum uel fœnore, uel alia ratione debitum, anguſtiæ & tenuitates rei familiaris, audacia, leuitas, crudelitas, impotentia animi, imprudentia, inſipientia, amor, animi commotio, uiolentia, ſpes efficiendi, opinio celandi, ratio defendendi criminis, ſpes maioris præmij, aut uoluptatis.* Pro Sexto Roſcio, Quid *ſi accedit eòdem, ut tenuis antea fueris? quid ſi ut auarus? quid ſi ut audax? quid ſi ut illius qui occiſus eſt inimiciſsimus?* Idem *pro* Cælio, Poſſum *omnes latebras ſuſpitionum peragrare dicendo.* Non *cauſſa, non locus, non facultas, non conſcius, non perficiendi, non occultandi maleficij ſpes, non ratio ulla, non ueſtigium ma-*

STREB.

ximi facinoris reperietur. Sed hæc quæ ſunt Oratoris propria, breuitatis cauſſa, relinquo omnia. Hactenus Cicero. Exempla multa citare poſſumus, ſed aperuiſſe uiam in tanta rerum frequẽtia ſatius eſt, quàm dum mouentur omnia, properantẽ expectatione cruciare. Quæ fuſius exporrexit, cogit in anguſtum. Addit enim ſuſpitionem facti duobus argui, ut uoluntate & facultate. Nam ſi uoluit, & potuit, nemini dubium eſt, quin fecerit. Voluntatem inducit utilitas. Ea duplex, una eſt ex adeptione cõmodi, ut hæreditatis. Altera ex uitatione incommodi, ut ignominiæ. In illa ſpes, in hac metus poſitus eſt. Reliqua genera cauſſarum pertinent, aut ad uoluptatem, aut ad ægritudinem. In utraq; ſunt repentini motus animi, qualis in amore & dolore.

G. VALLA. Cum eſt in inficiando. *Id eſt, eum inficiatur in quo accuſatur.* In ſuaſionis locis. *Vbi deliberatiuum genus tractauimus.* Capiendo. *Subaudi, erant.* Præcipiebantur. *Cum hæc tradebamus.* His ferè rebus. *Locos aperuit, quibus in coniecturali ſtatu uti accuſator poterit.* Voluntatis. *Quare uoluiſſe uideri poßint.* Facultas. *Id eſt, poteſtatem faciendi habuiſſe uideri poßint.* Qui. *Subaudi, animi motus.* Hæc dicta de cauſsis. *Quoniam, ut ſuperius oſtendimus, octo circunſtantiæ ſunt unde argumenta in coniecturali quæſtione duci poſſunt, perſona, factum, cauſſa, locus, tempus, modus, facultas, opinio.*

Euentus & conſequentia.

C. F. Teneo: & quæro qui ſint illi euentus, quos ex cauſsis effici dixiſti. C. P. Conſequentia quędã ſigna præteriti, & quaſi impreſſa facti ueſtigia: quæ quidem uel maximè ſuſpicionem mouent, & quaſi tacita ſunt criminum teſtimonia. Atq; hæc quidem grauiora, quòd cauſſæ cõmuniter uidentur inſimulare, & arguere omnes poſſe, quorum non interfuerit aliquid. Hæc proprie attingunt eos ipſos qui arguuntur, ut telum, ut ueſtigium, ut cruor, ut depreſenſum aliquid, quod ablatum, ereptum'ue uideatur, ut reſponſum inconſtanter, ut hæſitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uiſus, ex quo ſuſpicio oriatur, ut eo ipſo in loco uiſus in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut ſcriptum, aut obſignatum, aut de-

poſitum

poſitum quippiam. Hæc enim & talia ſunt, quæ aut in re ipſa, aut etiam antè quàm factum eſt, aut poſtea, ſuſpicioſum crimen efficiant.

CONIECTURA ſpectat cauſſas & euentus. Euentus antè definiuit effecta, declarat hic apertius, euentus eſſe conſequentia quædam ſigna præteriti, & quaſi impreſſa facti ueſtigia, & quaſi tacita criminum teſtimonia. Hæc quum ſint aut ante factum, aut cum facto, aut poſt factum, ut poſtea tradit, non eò conſequentia dicuntur, quod poſt factum eueniant, ſed quòd ſint adiuncta facto, & ἀκόλουθα, & quodammodo cohærentia. Sic enim Quintil. in V. conſequentia interpretatur: Cicero tamen uidetur aliud ſentire, quum dicit eſſe conſequentia quædam ſigna præteriti, & impreſſa facti ueſtigia. Quod ſi accipias, ut quadrabit illud quod poſtea dicit? Hæc, inquit, & talia ſunt, quæ aut in re ipſa, aut etiam antequàm factum eſt, aut poſtea, ſuſpicioſum crimen efficiant. Certe ſigna ſunt præteriti ſæpius, & facti ueſtigia, ſed etiā futuri, ut apparatus armorum properatioq́;, ſignum eſt futuræ cædis, & oſculum adulterij: ſed accepit id quod frequenter, non quod ſemper euenit. Nam ſignorum multa factum ſequuntur, tanquam ueſtigium pedem. ſi qua uerò factum præueniunt, cauſſam ſubſequuntur. Signa ſunt in arguendo grauiora cauſsis: quia cauſſa communiter, ſigna uerò proprie attingunt eos ipſos qui arguuntur. Omnibus ferè propoſita eſt cauſſa peccandi: ſed pauci ſunt maleficij ſignorumq́; ueſtigio notati. Signa enumerat. Telum, quod in hoſtem uel inimicum mitti ſolet. STREB.

Veſtigium, notam pedum. Cruorem, ſanguinem fuſum. Deprehenſum aliquid, ut enſem, ueſtem, pecuniam. Reſponſum inconſtanter, quum poſteriora diſſentiunt primis, ut fit in animi perturbatione. Hæſitatum, lingua atq; ſermone, ut in metu. Titubatum, uacillante gradu præ timore. Viſum eſſe cum aliquo ſuſpecto, ut ſicario, latrone, homine facinoroſo. Viſum eo ipſo in loco, in quo facinus eſt cōmiſſum, ut in ædibus unde pecunia ſublata eſt. Pallorem, metus indicium. Tremorem corporis, ex animo conſternato. Scriptum aut obſignatum quidpiam, ut literas Lentuli in coniuratione Catilinæ. Depoſitum quidpiam, ut arma cuſtodiæ tradita. Ex his collige à cauſsis & facta & ſigna deriuari.

Inſimulare. *Hoc eſt, inceſſere, eſt autem inſimulo idem quod ficto proſequor crimine.* G. VALLA.

Quæ ſi non erunt, tamen cauſsis ipſis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa diſputatione cōmuni, non fuiſſe illum tam amentem, ut in-

Loci cõmunes in coniectura.

dicia facti aut effugere, aut occultare non poſſet, ut ita apertus eſſet, ut locũ crimini relinqueret. Communis ille cõtrà locus, audaciam temeritati, nõ prudentiæ eſſe coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendum, nõ eſſe expectandum dum fateatur, argumentis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur. atq; hæc quidem de argumentis.

STREB. SI NON *erunt ſigna factiq; ueſtigia, quod aliquando contingit aſtute peccantibus: tum cauſis utilitatem monſtrantibus & efficiendi facultatibus niti oportebit, ut quia utile putaret, & facere poſſet, feciſſe dicatur. Ad probationem utendum eſt loco communi, non fuiſſe tam amentem eum, qui arguitur, ac conſilio deſtitutum, ut indicia facti locumq; crimini relinqueret. Vt Erucius qui Sextum Roſcium accuſauit, cauſſam affert paternæ cædis, odium patris in filium. uult eam utilem fuiſſe Roſcio filio, quòd hoc modo uitaret exhæredationem. Efficiendi facultate nititur, quia tum multi ſicarij impune graſſabantur. Signa ſunt admodum pauca, ut nunquàm eſſe cum patre, nunquàm in conuiuium uocari. Eo utatur hic, & loco communi, in tam multis ſicarijs, tempore nocturno, alieno in loco indicia facti nulla reliquiſſe præter corpus exanime. Quo quidem præſidio, quoniam infirmum eſt, non temere nitatur Cicero, qui hanc Erucij nimium debilem putat accuſationem. Ne quis igitur hoc genus accuſandi firmum putaret, oppoſuit quod ex altera parte dicatur. Facere periculoſe eſſe audaciæ. indicia facti occultare eſſe prudentiæ. Audaciam & prudentiam non poſſe coniungi. Vt ſit autem audacia cum temeritate coniuncta pro Cluentio dicit: Hi qui ad fraudem callidi ſunt, non tantum audent, quantum excogitent: Illi quorum eminet audacia atque proiecta eſt, à conſilijs malitiæ deſeruntur. Quòd ſi aut confidens aſtutia, aut callida eſſet audacia, uix ullo obſiſti modo poſſet. Alter eſt accuſatori locus communis non tam ad probandum, quàm ad augendum. Non eſſe expectandum dum fateatur crimen is qui arguitur, quoniam non ſola confeſſione, ſed etiam argumentis peccata conuincuntur. Et hic etiam exempla ponentur. Expectatis Iudices dum Verres crimen fateatur? In manifeſto peccato tenetur. argumenta ſunt in eum luce clariora. Sic habent ſe tabulæ, ut uidetis, quid expectatis? quid quæritis amplius? tu ipſe Verres quid ſedes? quid moraris? Quum M. Scaurus à Cn. Dolabella uexatam Aſiam planum feciſſet, Iudices reum pertinaciter inficiantem damnare non dubitauerunt.*

Adiuncta

Adiuncta illa. *Id eſt, adiuncto illo, quod communiter in diſputationem ue-nire poteſt.* G. VALLA.

Sinautem erit etiam teſtium facultas: primùm, genus erit ipſum laudandum, dicendumq́ꝫ, ne argumentis teneretur reus, ipſum ſua cautione feciſſe, teſtes effugere non potuiſſe. Deinde ſinguli laudentur. Quæ autem eſſent laudabilia, dictum eſt. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen ſæpe falſum eſt, poſſe rectè non credi: uiro bono, & firmo, ſine uitio iudicis non poſſe non credi. Atqꝫ etiam ſi obſcuri teſtes erunt, aut tenues, dicendum erit non eſſe ex fortuna fidem ponderandam, aut eos eſſe cuiuſqꝫ locupletiſsimos teſtes, qui id de quo agitur, facilime ſcire poſsint. *De teſtibus in conicctura.*

DE TOTO *genere teſtimoniorum præcepta tradidit.* Nunc autem *quantum attinet ad conicturalem accuſationẽ præcepta ſubnectit.* Primùm *genus erit ipſum laudandum, quod ſubinde facit in* Verrem, *ut laudet totas ciuitates & earum decreta.* Laudantur *& ſinguli teſtes.* Idem *in eadem accuſatione,* Quò *me igitur uertam? rem tam improbam, crimen tantæ audaciæ, tantæq; impudentiæ propter inopiam teſtium ac literarum prætermittam?* Non *faciam* Iudices. *utar teſte. quo?* P. Vectio Chilone *homine equeſtris ordinis honeſtißimo atq; ornatißimo, qui iſti ita amicus & neceſſarius eſt, ut etiam ſi uir bonus nõ eſſet, tamen quòd contra iſtum diceret, graue uideretur. ita uir bonus eſt, ut etiam ſi inimicißimus iſti eſſet, tamen eius teſtimonio credi oporteret.* Di*cendũ præterea, ne argumẽtis teneretur reus, ipſum ſua cautione, hoc eſt, prudentia feciſſe, ut* Cicero Verrem *ſuſtuliſſe literas publicanorum queritur:* Sed, *inquit, habeo ex ijs qui affuerunt, quos producam homines honeſtißimos ac locupletißimos iſtos principes equeſtris ordinis.* Deinde *argumento ut ſæpe fallaci non eſſe credendum dici poteſt, uiro bono & firmo ſemper eſſe credendum.* Tale *ferè eſt quod pro* Cælio *dicit, argumenta* Oratoris *propria ſe relinquere, quòd habeat* L. Luccium *grauißimum hominem & ſanctißimum teſtem, qui tantum facinus in famam atq; fortunas ſuas neq; non audiſſet illatum à* Cælio, *neq; neglexiſſet, neque tuliſſet.* Hoc *quidem exemplum in defenſione eſt, ſed* STREB.

nihil refert. Ad hæc ſi obſcuri teſtes erunt genere, nomine, & fama, aut tenues paupertate & inopia, dicendum erit, nõ eſſe ex fortuna, hoc eſt, ex fortunæ bonis fidem ponderandam. Vir eſt haud magna cum re, ſed fidei plenus. Dicendum teſtes eſſe uiros bonos, & id de quo agatur, facile ſcire poſſe. Hoc tamen uidetur accuſatori minus conuenire in oratione perpetua, quum teſtibus datur autoritas, quàm in altercatione, quum teſtes interrogantur. Certe fecit ipſe dicendo ſuos teſtes ornatiſſimos & ampliſſimos uideri.

G. VALLA. Dictaq́ue quæſtionis. *Quæ in quæſtione torquendi reſponſa ſunt.*

De tormentis. Sin quæſtiones habitæ, aut poſtulatio ut habeantur, cauſſam adiuuabunt, cõfirmandum genus primùm quæſtionum erit, dicendum de ui doloris, de opinione maiorũ, qui eam rem totam niſi probaſſent, certè repudiaſſent. De inſtitutis Atheniẽſium, Rhodiorumq́ue doctiſsimorũ hominum, apud quos etiã (id quod acerbiſsimũ eſt) liberi, ciuesq́ue torquẽtur. De noſtrorum etiam prudentiſsimorum hominum inſtitutis, qui cum de ſeruis in dominos quæri noluiſſent, de inceſtu tamen, & cõiuratione, quæ facta me Conſule eſt, quærendũ putauerunt. Irridenda etiam diſputatio eſt, qua ſolent uti ad infirmãdas quæſtiones, & meditata, puerilisq́ue dicenda: tum facienda fides, diligenter eſſe, & ſine cupiditate quæſitum, dictaq́ue quæſtionis argumẽtis, & cõiectura ponderanda. Atq́ue hæc accuſationis ferè membra ſunt.

STREB. DE QVAESTIONIBVS *& tormentis alio loco dictum eſt. Quæſtiones aut habitæ ſunt ante accuſationem, aut in accuſatione poſtulantur. Has ferè confirmat accuſator, tum à re ipſa, quòd uis doloris extorqueat ueritatem, tum ab opinione maiorum, qui id genus inquirendi non repudiarunt. Accedunt exempla populorum, ut Athenienſium, atque Rhodiorum, qui non ſeruos modo, ut Romani: ſed etiam liberos ciuesq́; torquent. quod non facerent, ſi quæſtionem inutilem Reipub. putarent. Liberum caput Romani torqueri noluerunt, ſed ne ſeruos quidem in dominorum caput torſerunt, niſi de inceſtu.*

inceſtu & coniuratione. Martianus, Si quis uiduam uel alij nuptam cognatam cum qua nuptias contrahere nõ poteſt, corruperit, in inſulam deportandus eſt, quia duplex crimen eſt. Inceſtum, quia cognatam uiolauit contra fas: & adulterium uel ſtuprum adiungit. Deniq; hoc caſu ſerui in perſonã domini torquentur. Hæc ille. In eodem titulo edictum eſt Auguſti, Quæſtiones neq; ſemper, neque in omni cauſſa & perſona deſiderari debere arbitror, ſed quum capitalia & atrociora maleficia non aliter explorari & inueſtigari poſſunt, quàm per ſeruorũ quæſtiones. In coniuratione Catilinæ de ſeruis in dominos quæſitum eſt propter ſceleris atrocitatem. Diſputatio eſt antè tradita qua ſolent uti ad infirmandas quæſtiones, quum dicunt plurimos ementiri aut dolore corporis adductos, aut ſuorum charitate, aut metu ſupplicij, aut odio inimicorum. Hæc inquit irridenda diſputatio eſt, puerilisq; dicenda. Poſtremò utendum erit argumentis ad ea probanda, quæ quis in quæſtionem dixerit.

Defenſionis autem primum infirmatio cauſſarum, aut non fuiſſe, aut non tantas, aut non ſibi ſoli, aut commodius potuiſſe idem conſequi, aut non his eſſe moribus, non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuiſſe. Facultatum autem infirmatione utetur, ſi aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuiſſe demonſtrabit, aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quoꝝ crederet nemini: aut non ſe tam ineptum, ut id ſuſciperet, quod occultare non poſſet: neq; tam amentem, ut pœnas ac iudicia contemneret. Conſequentia autem diluet exponendo, non eſſe illa certa indicia facti, quæ etiam nullo admiſſo cõſequi poſſent: conſiſtetq; in ſingulis, & ea aut eorum quæ ipſe facta eſſe dicet, propria eſſe defendet potius, quàm criminis: aut ſi ſibi cũ accuſatore cõmunia eſſent, pro periculo potius, quàm contra ſalutem ualere debere. Teſtiumq;, & quæſtionum ge-

nus uniuer

niunt. Conſequentia tamen collecta efficiunt argumentum penè neceſſarium. Ad ea diluenda ſumes propoſitionem hanc, non eſſe illa certa indicia facti. rationem afferes, quia nullo admiſſo, nulloq; peccato conſequi poſſunt, quod in ſingulis probandum eſt. Cicero pro Roſcio: Nam illa, opinor, tu quoque concedis leuia eſſe atque inepta. Conuiuia cum patre non inibat: quippe qui ne in oppidum quidem niſi perraro ueniret. domum ſuam iſtum nō ferè quiſquam uocabat: nec mirum, qui neque in urbe uiueret, neque rure uocaturus eſſet. uerum hæc quoq; tu intelligis eſſe nugatoria. Conſequētia poſſunt aliò conferri, ut ad ea quæ nos eſſe facta dicemus, ut ſi pallorem referamus ad morbum, cruorem ad naturæ conſuetudinem: aliquando cum accuſatore communia eſſe dicuntur, & idcirco ualere debere pro periculo, non contra ſalutem: hoc eſt, eò pertinere, ut caueamus accuſatorem, non ipſi iudicio opprimamur. In teſtes, dicit ipſe pro Flacco grauiter & copioſe. In quæſtiones pro Milone.

Defenſionis. *Expoſitis accuſatoris locis, nunc pariter tela ſua ſuggerit defenſori.* Non tantas. *Subaudi, cauſſas.* Communia. *Expoſitis locis coniecturæ omnibus, nunc ad quæſtionem finitiui ſtatus deſcendit, in quo accuſatori & defenſori communia ait tradi præcepta oportere.* G. VALLA.

Harum cauſſarum principia ſuſpicioſa ad acerbitatem ab accuſatore ponentur: denuntiabiturq́; inſidiarum commune periculum, excitabunturq́; animi ut attendant. À reo autem querela conflati criminis, collectarumq́; ſuſpicionum, & accuſatoris inſidię, & item commune periculum proferetur, animiq́; ad miſericordiam allicientur, & modice beneuolentia iudicum colligetur. Narratio autem accuſatoris erit quaſi membratim geſti negotij ſuſpicioſa explicatio, ſparſis omnibus argumentis, obſcuratis defenſionibus. Defenſoris, aut præteritis, aut obſcuratis ſuſpicionum argumentis, rerum ipſarum euentus erunt, caſusq́; narrandi. In confirmandis autem noſtris argumentationibus, infirmandisq́; contrarijs, ſæpe erunt accuſatori motus

animorum incitandi, reo mitigandi. Atq; hæc quidem utrique maximè in peroratione facienda: alteri, frequentatione argumētorum, & coaceruatione uniuerſa: alteri ſi planè cauſſam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, & miſeratione ad extremum.

STREB. PARTIVM *ratio ſic habet in coniectura. Principia ſiue prooemia ſuſpitioſa ad acerbitatem, hoc eſt, ſuſpitionum plena ponentur ab accuſatore, denunciabiturq; inſidiarum commune multorum periculum: tale eſt principium in Verrem: Neminem ueſtrum ignorare arbitror iudices. hic ſuſpiciones acerbæ tum in Verrem, tum in iudices, hic commune multorum periculum. A reo querela conflati criminis, collectarumq; ſuſpitionum, & accuſatoris inſidiæ proferentur, quod de Chryſogono facit Cicero pro Roſcio: & tandem colligit, His de rebus tantis, tamq; atrocibus, neque ſatis me commode dicere, neque ſatis grauiter conqueri, neque ſatis libere uociferari poſſe intelligo. Et item commune periculum proferetur. In eadem oratione, Hoc cogitetis, niſi in hac cauſſa, qui ueſter animus ſit, oſtendetis, eò prorumpere hominum cupiditatem, & ſcelus, & audaciam, ut non modò clàm, uerum etiam hic in foro ante tribunal tuum M. Fanni, ante pedes ueſtros iudices, inter ipſa ſubſellia cædes futuræ ſint. Animiq; ad miſericordiam allicientur, & modice, hoc eſt, iuſta moderatione, beneuolentia iudicum colligetur, in peroratione uehementer imploranda. In eadem oratione, Quapropter uos oro atque obſecro iudices, ut attente, bonaq; cum uenia uerba mea audiatis. fide ſapientiaq; ueſtra fretus plus oneris ſuſtuli, quàm ferre me poſſe intelligo, & quæ ſequuntur. Narratio autem accuſatoris erit, quaſi membratim geſti negotij ſuſpitioſa explicatio. Nam membra narrationi, quàm periodo conuenientiora ſunt, quia pauciora breuioraq; facilius animo comprehenduntur, & ſæpius ad aſperitatem ſenſum feriunt. Suſpitiones autem ſunt argumenta coniecturalia, quæ interijciuntur ad ſuſpitionem criminis, qualia ſunt infinita propè Ciceronis in Verrem: Vt iſte homo omnium æquiſſimus, atque à cupiditate remotiſſimus ſe cogniturum eſſe confirmat. Hinc duæ ſuſpitiones, Sthenium innocentem à Verre damnatum iri, quòd Verres iniquiſſimus eſſet, & percupidus: quodq; ipſe contra legem Rupiliam de re uellet cognoſcere. Facile eſt talia reperire. Defenſiones obſcurantur, quum id quod referre poſſet aduerſarius, animo prouidentes iactis argumentorum telis obruimus, quod in eadem Sthenij narratione*

tione facit. Narratio defenſoris, aut præterit ſuſpicionis argumenta, aut ſi præterire non poteſt, ueluti tenebris quibuſdam obſcurat. Cicero qui negare non poſſet odium Cluentij in matrem, & diſceßionem ab ea, his nubibus obtexit, Tulit hoc commune dedecus iam familiæ, cognationis, nominis grauiter filius. Augebatur autem eius moleſtia quotidianis querimonijs, & aßiduo fletu ſororis. Statuit tamen nihil ſibi in tantis iniurijs, ac tanto ſcelere matris, grauius faciendum, quàm ut illa matre ne uteretur: ne, quam uidere ſine ſummo animi dolore non poterat, ea ſi matre uteretur, non ſolùm uidere, ſed etiam probare ſuo iudicio putaretur. Deinde quid euenerit, quid inciderit, hoc eſt, euentus, caſusq́; narrat ad utilitatem ſui litigatoris. In confirmatione ſæpius accuſator motus animorum incitat. Hinc amplificationes illæ creberrimæ in Verrem. Reus autem mitigat, ut ipſe pro Cælio miris modis obiectum impudicitiæ crimen attenuat, & eius inuidiam tollit. In peroratione utetur accuſator frequentatione argumentorum, & coaceruatione uniuerſa, hoc eſt, enumeratione confirmationum, ut ſeptima in Verrem: Defenſor ſi cauſſam explicarit, hoc eſt, ſi copioſè tractauerit, utetur enumeratione, & miſeratione ad extremum: utrunque facit ipſe pro Cluentio.

C. F. Scire mihi iam uideor quemadmodum coniectura tractanda ſit. Nunc de definitione audiamus. C. P. Communia dantur in iſto genere accuſatori, defenſoriq́ꝫ præcepta. Vter enim definiendo, deſcribendoq́ꝫ uerbo magis ad ſenſum iudicis, opinionemq́ꝫ penetrarit, & uter ad communem uerbi uim, & ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij, qui audient, magis & propius acceſſerit, is uincat neceſſe eſt. Non enim argumentando hoc genus tractatur, ſed tanquam explicando, excutiendoq́ꝫ uerbo. ut ſi in reo pecunia abſoluto, rurſusq́ꝫ reuocato, præuaricationem accuſator eſſe definiat omnem iudicij corruptelam ab reo: defenſor autem non omnem, ſed tantummodo accuſatoris corruptelam ab reo. Sit ergo hæc *De ſtatu definitiuo in genere iudiciali.*

conuentio prima uerborum, in qua etiã ſi propius accedat ad conſuetudinem, mentemq́ ſermonis defenſoris definitio, tamen accuſator ſententia legis nititur. Negat enim probari oportere eos, qui leges ſcripſerunt, ratum habere iudicium, ſi totũ corruptum ſit: ſi unus accuſator corruptus ſit, reſcindere nititur æquitate, ut illa quaſi ſcribenda lex ſic eſſet, quæq́ tamen complecteretur in iudicijs corruptis ea uerbo uno præuaricationis comprehendiſſe dicitur. Defenſor autem teſtatur conſuetudinem ſermonis, uerbiq́ uim ex cõtrario reperiet quaſi ex uero accuſatore, cui contrarium eſt nomen præuaricationis: ex conſequentibus, quòd ea litera de accuſatore ſoleat dari iudici: ex nomine ipſo, quòd ſignificat eum qui in contrarijs cauſsis quaſi uariè eſſe poſitus uideatur. Sed huic tamen ipſi confugiendũ eſt ad æquitatis locos, ad rerum iudicatarum autoritatem, ad finem aliquem periculi: communeq́ ſit hoc præceptum, ut cum uterq; definierit quàm maximè potuerit ad communem ſenſum, uimq́ uerbi, tum ſimilibus, exemplisq́ eorũ qui ita locuti ſunt, ſuam definitionem, ſententiamq́ confirmet. Atque accuſatori in hoc genere cauſſarum locus ille communis, minime eſſe concedendum, ut is qui de re confiteatur, uerbi ſe interpretatione defendat. Defenſor autem de ea, quam propoſui, æquitate nitatur, & ea cùm ſecum faciat, non re, ſed deprauatione uerbi ſe urgeri queratur.

Quid in definitione ſequatur defenſor.

IN DE

STREB.

IN DEFINITIONE *communia dantur accuſatori, defenſoriq́; præcepta: ſi non omnia, nam & ipſe ſeiungit, tamen ipſa permulta uterque definit, uterque definitionem ſuam confirmat, & alterius infirmat. uterque nititur æquitate, uterque tractat ſimilia, contraria, conſequentia. uter autem definiendo uerbo breuiter & circunſcriptè, aut deſcribendo fuſe lateq́;, magis ad ſenſum iudicis, hoc eſt, ad opinionem, mentemq́; penetrarit, & uter ad communem uerbi uim, qua ferè utuntur omnes, & ad præceptionem, hoc eſt, conceptam intelligendi rationem, quam inchoatam habebunt in animis ij qui audient, magis & propius acceſſerit, is uincat neceſſe eſt. Nam ſumma diſputationis huius in definitione, eiusq́; explicatione poſita eſt. Non enim argumentando, crebrisq́; enthymematis & epicherematis hoc genus tractatur, ut genus & qualitas: quanquàm etiam recipit argumenta, ſed tanquam explicando, excutiendoq́; uerbo, eiusq́; uim aperte monſtrando: quod eſt argumentationum loco. Id quale ſit, demonſtrat exemplo, Qui reus eſſet ambitus, pecuniaq́; iudicium corrupiſſet, abſolutus eſt. Accuſator ægre ferens ſibi cauſſam eripi, defert iterum nomen eius de præuaricatione, corruptoq́; iudicio. Reus negat eſſe præuaricationem, quam dicit accuſator: ſi iudices à ſe de re iudicanda ceperint pecuniam. eaq́; lege negat ſe teneri. Quæritur, quid ſit præuaricatio. definit accuſator, Præuaricatio eſt omnis iudicij corruptela ab reo, quomodocunque reus iudicium damnationemq́; uitarit: ſiue accuſatore corrupto, ſiue iudicibus contendit accuſator eſſe præuaricationem. Defenſor autem definit hoc modo, Præuaricatio eſt accuſatoris corruptela ab reo. Accuſatorem autem, quod ipſe fateatur, negat eſſe corruptum. Hæc prima de uerbo contentio, in qua propius accedit ad conſuetudinem, mentemq́; ſermonis, hoc eſt, ad communem loquendi conſuetudinem defenſoris illa definitio. Nam præuaricatores propriè nominantur accuſatores ſubornati, qui prodita ſua cauſſa aduerſam iuuant partem, & relicta uera criminum probatione cum reo colludunt. Quid hic accuſator? Quia ſtare uerbo non poteſt, ſententia legis nititur: uoluiſſe legiſlatorem ſi unus accuſator corruptus eſſet iudicium reſcindi, multò magis irritum fieri, ſi totum corruptum fuiſſet. Deinde nititur æquitate, Aequum eſſe legem ſic interpretari, quæ de accuſatore quidem præuaricante ſcripta eſſet, ſed comprehenderet uerbo uno præuaricationis, quæcunque complecteretur in iudicijs corruptis, hoc eſt, omnem iudicij corruptelam ab reo. Defenſor quoniam agitur de ſcripto & uoluntate, & magis ſcripto iuuatur, quàm ſententia, teſtatur loquẽdi conſuetudinem: ſic omnes loqui ſolere, ut præuaricationem uſurpent accuſatoris corruptelam ab reo. Deinde utitur argumento à contrario, ad inueniendam uerbi ſignificationem hoc modo: Si quo in iudicio uerus eſt accuſator, qui ab officij præſcripto neque aberrat, neque uariè fluctuat, etiam ſi pecunia inter iudices uerſata eſt, nunquàm*

tamen prævaricatio nominatur:contrà in quo uariabit accuſator,uteranq; prætermittet accuſationem,in eo dicitur prævaricatio. dubitare poſſumus ad quem hoc nomen pertineat? Si uolet,ducet argumentum ex conſequentibus hoc modo,Si prævaricatio eſt omnis iudicij corruptela ab reo,tabella quidem de omnibus corruptoribus datur iudici: non de omnibus autem,uerùm de accuſatore litera dari ſolet:prævaricatio igitur unius eſt accuſatoris. Conſequentia ſunt in iudicio prævaricationis,literam de uno accuſatore dari, & unum accuſatorem prævaricari. Notum eſt tabellas in ijſq; literas aut abſolutionis,ut A:aut damnationis,ut C:aut ampliationis, ut N, L, ſolitas dari iudicibus : quarum miſsione in urnam, ſententiæ colligebantur. Ad hæc utetur argumento ex notatione & ui nominis,hoc modo,Quis eſt prævaricator,niſi qui in contrarijs cauſsis quaſi uariè poſitus eſt?quod accuſatoris unius eſſe quis non intelligit?quum ſecundum alteram partem pronunciet iudex, ſolus accuſator diuaricare poßit ? Iam poſita ſunt defenſori quatuor argumentandi genera,ex conſuetudine,ex contrarijs,ex conſequentibus,ex notatione. Quintum genus eſt ex æquitate. Sextum ex autoritate rerum iudicatarum. Septimum commune eſt à ſimilibus & exemplis. Dicet enim æquum eſſe grauius in accuſatorē animaduerti, qui cauſſam receperit, fidem dederit,iudices eluſerit,omnia ſubuerterit:quo ſtante,& officiū, fidemq; præſtante,iudex errare non poßit. Si quos nouerit damnatos,pronunciabit ad quem finem tendat prævaricandi periculum,oratione monſtrabit. Vtetur & ſimilibus,& exemplis:quod in oratione pro Cecinna frequens eſt, Vt ſi quis me exire domo coēgiſſet armis,haberem actionem : ſi quis introire prohibuiſſet,non haberem? Quoniam autem accuſator in hac controuerſia,ſententiæ legis nititur,hoc dicet,minime eſſe concedendum,ut is qui de re confiteatur,& conſentiat omnem iudicij corruptelam eſſe legibus perſequendam, uerbi ſe interpretatione defendat.quod ipſe uehementer agitat in oratione pro Cecinna, Ridiculum uideri unius literæ momēto peruerti iudicium,Non deieci,ſed eieci. Hic defenſor etiam æquitate nititur,tanquam æquitate repellat iniquitatē. Mecum,inquit, facit æquitas, meq; iuuat:tu uero æquitate poſthabita unius uerbi deprauatione atque contorta interpretatione iudicium inuertere contendis.

G. VALLA. Vter enim. Hoc dicit, *Siue accuſator, ſiue defenſor ſit, uter eorum melius rem de qua quæſtio eſt, definierit, is qui ad ſenſum iudicis melius penetrarit, & ad eam perceptionem, quæ animis audientium inſidet : is obtineat cauſſam neceſſè eſt. Definiendi uerò modum, ſuprà abundè, ut nobis uiſi ſumus, attigimus.*

Sed tanquam explicando. Hoc dicit, *Non obtinetur cauſſa argumentatione, ſed potius definiendi quadam peritia.* Prævaricationem. *Prævaricatores, inquit Feſtus, à prætergrediendo ſunt uocati. Vlpianus de ijs, qui infamia notantur, dicta prætoris interpretatus, ſuper illo uerbo, in te prævaricator*

*ricator:*Præuaricator *autẽ, inquit, eſt quaſi uaricator, qui diuerſam partem adiuuat prodita cauſſa ſua: quod nomen* Labeo *à uaria cunctatione tractum ait. nam qui præuaricatur, is ex utraq; parte conſiſtit, quinimo ex diuerſa.* Verbiq́; uim. *Definiet alio modo, ut uis uerbi contrarium ſignificare uideatur.* Quaſi ex uero. *Tanquam nomen præuaricationis à uero inclinetur.* Ex conſequentibus. *Ex eis quæ ſequuntur id nomen.* Confugiendum. *Non tantum definitio inſpicienda.* Autoritatem. *Ad autoritatem eorum, qui iudicarunt quid uerbum id ſignificaret.* Communeq́; ſit. *Subaudi tam accuſatori, quàm defenſori.* Confiteatur. *Vt ſe ſuſtuliſſe.* Interpretatione. *Vt nolit ſacrilegium, ſed furtum appellare.* Queratur. *Hoc eſt, lamentetur quòd in cauſſa urgeatur, non quòd deliquerit, ſed mala uerbi interpretatione.*

Quo in genere percenſere poterit pleroſq; inueniendi locos. Nam & ſimilibus utitur, & contrarijs, & conſequentibus, quanquàm uterq; , tamen reus, niſi planè erit abſurda cauſſa, frequentius. Amplificandi autem cauſſa, quæ aut cum digredientur à cauſſa, dici ſolent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odium, uel ad miſericordiã, uel ad omnino animos iudicum mouendos ex ijs, quæ ſunt antepoſita ſumentur, ſi modo rerum magnitudo, hominum'ue aut inuidia aut dignitas poſtulabit. *Loci cauſſæ definitiuæ.*

SI defenſor in hoc genere percenſere, id eſt, enumerare poterit pleroſque inueniendi locos, cur antea dicebat non argumentando hoc tractari genus? Deinde quid repetit eos locos, qui paulò ſuperius aſsignati fuerunt? Dicendum puto, definiendi genus explicando magis, quàm argumentando confici: argumenta recipere tamen ad confirmandam definitionem, ut ſimilia, ut contraria, ut conſequentia: quæ quidem repetuntur ab eo, quoniam hæc quibus etiam accuſator uti poſsit, uni defenſori attribuere uidebatur. His autem locis non ita frequenter utetur accuſator, non ipſo genere materiæ: ſed quia contentus eſt expoſuiſſe definitionem, certaſſe lege, ſententijs quibuſdam uulneraſſe, defenſor anxie cauſſam uerſat, omnia rimatur, nihil omittit eorum quæ iuuare poſſunt. Itaq; his utitur frequẽtius, niſi planè erit abſurda cauſſa, ut quæ mala ſine argumentorum præſidio, ſine firma defenſione periclitatur. Amplificatio ab utroq; tractari poteſt: nunc in digreſsione poſt grauiores locos: nunc in peroratione, STREB.

peroratione, non aliter, quàm in communes cauſſas antè præcepit. Sed quum amplificatio grauis ſit ac uehemens, tum demum conueniet, ſi rerum magnitudo aut perſonarum ratio poſtulabit. Furioſum profectò uidetur paruis in rebus tragœdias excitare. Cicero ſecundo de Oratore: Equidem primum conſiderare ſoleo poſtulet'ne cauſſa: nam neque paruis in rebus adhibendæ ſunt hæ dicendi faces: neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere poſſumus, ne aut irriſione, aut odio digni putemur, ſi aut tragœdias agamus in nugis, aut conuellere adoriamur ea, quæ non poßint commoueri. Pro Cecinna de uerbo contentio eſt. Amplificationes non inſigniter graues, ſed quales poſtulat agri uindicatio.

G. VALLA. Percenſere. *Adijcere quæ pariter poßint ita male interpretari, ſicut quod contra ſe proſtratur.* Tamen reus. *Tametſi, inquit, tam accuſator, quàm reus id poßit facere: tamen commodius id præſtabit reus.* Antepoſita. *Quæ ad amplificandum idonea diximus.*

C. F. Habeo iſta: nunc ea quæ, cum quale ſit quippiam diſceptatur, quæri ex utraque parte deceat, uelim audire. C. P. Confiteantur in iſto genere, qui arguuntur, ſe id feciſſe ipſum, in quo reprehenduntur. Sed quoniã iure ſe feciſſe dicunt, iuris eſt omnis ratio nobis explicãda. Quod diuiditur in duas partes primas, naturam, atque legem: & utriuſque generis uis in diuinum & humanũ ius eſt diſtributa. Quorum æquitatis eſt unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis eſt duplex. cuius altera directi, & ueri, & iuſti, & (ut dicitur) æqui & boni ratione defenditur. altera ad uiciſsitudinem referẽdæ gratiæ pertinet. Quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque hæc communia ſunt naturæ atque legis: ſed propria legis & ea quæ ſcripta ſunt, & ea quæ ſine literis, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem, priuatum aliud eſt: publicum aliud. publicum, lex, ſenatuſconſultum

Diuiſio iuris.

Aequitatis diuiſio.

ſultum

ſultum, fœdus. priuatum, tabulæ, pactum, conuenſtum, ſtipulatio. Quæ autem ſcripta non ſunt, ea aut conſuetudine, aut conuentis hominum, & quaſi conſenſu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut noſtros mores, legesq́ tueamur, quodammodo naturali iure præſcriptum eſt.

QVALITATIS eſt extremus ſtatus, cuius partes antè diſtributæ ſunt: STREB. *reſtabat explicandum quibuſnam locis contineretur, & unde peterentur argumenta, ſi de re qualis eſſet, oratio naſceretur. Aſſignat igitur unum fontem iuris, unde ſtatus iuridicialis appellatur, ex quo uis omnis argumentationum ducitur. Ius autem partitur, ut unde commodum ſit, ducamus argumentũ: aut à toto genere, aut à partibus. Vtrum faciendum erit, cum cauſſa deliberandum: id certe non artis inſtitutio, ſed prudentia monſtrabit. Ius à Celſo definitur, autore Vlpiano, ars boni & æqui, id eſt, recta ratio perſequendi boni, fugiendi mali. Ius diuiditur in duas partes, primas & ſummas, naturam atq; legem. Ius naturale eſt, quod natura omnia animalia docuit, hinc matrimonium, hinc liberorũ procreatio, hinc educatio. Cicero de Inuentione ſic definit: Naturæ ius eſt, quod nobis non opinio, ſed quædam innata uis affert. Hoc ius ſemper eſt æquum & bonum, nec a recto deuiare poteſt, omniq; bono uiro inſitum quodammodo prælucet ad cognoſcẽdam ueritatem. Lex interdum pro ſumma æquitate, genuinoq́; iure ponitur, ut de Legibus primo, Lex, inquit, eſt recta ratio imperandi, atque prohibendi, quam qui ignorat, is eſt iniuſtus ſiue eſt illa ſcripta uſpiam, ſiue nuſquam. Et pauló poſt, lex ratio eſt recta ſummi Iouis. Hic aliter ſumitur, pro ea quæ ſcripta eſt, aut quæ iure gentium, aut multorum more ſumpta. Hæc a Papiniano ſic definitur: Lex eſt commune præceptum, uirorum prudentium conſultum, delictorũ, quæ ſponte uel ignorantia cõtrahuntur, correctio, cõmunis reip. ſponſio. Hæc lex ſi bona eſt, à natura nõ deuiat: ab ea tamen differt, quia lex eſt communium, natura etiam ſingulorum. Naturale ius, aliud diuinum, quod eſt religionis: Aliud humanum, quod eſt æquitatis. Sic ab eo docendi gratia nomina diſtinguuntur. Quæ diuiſio, ne cui abſurda uideatur, inſpiciat hunc locum, mentemq; Ciceronis, et addat eiuſdẽ interpretationẽ ex libro de Legibus. Eſt igitur, inquit, quoniã nihil eſt ratione melius, eaq́; & in homine & in Deo, prima homini cum Deo rationis ſocietas: inter quos autem ratio, inter eoſdem etiã recta ratio cõmunis eſt. quæ quum ſit lex, lege quoq; conciliati homines cum Dijs putandi ſumus. Inter quos porrò eſt communio legis, inter eos communio iuris eſt.*

Hæc ille. Ex hac communione iuris facile eſt colligere naturæ ius non minus ad Deum, quàm ad hominem referri: quæ quidem Deo poſterior, in traditione diſciplinarum prior eſt, quoniam ea duce ad cognitionem Deorum, hominumq́; peruenimus. Ea ſi fons eſt & origo iuris humani, quia ſeminarium dedit, erit etiam diuini prudens & ſapiens magiſtra. Hoc iure naturali quod ſcribit ipſe ſecundo de Legibus, dominos eſſe omniũ rerum ac moderatores Deos perſuaſum eſt ciuibus, Ea quæ geruntur, eorum geri ditione ac numine, Eos optime de genere hominum mereri, qualis quiſque ſit intueri. Hinc iuſiurandum, hinc fugam mali manare, hinc uim omnem religionum, diuinæq́; legis. Idem in eodem libro: Lex eſt iuſtorum, iniuſtorumq́; diſtinctio ad illam antiquiſsimam, & rerum omnium principem expreſſa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ ſupplicio improbos afficiunt, & defendunt & tuentur bonos. Quam uocat hic legem, ad Deum & hominem pertinet, tamen refertur ad naturam. Ergo natura, id eſt, recta ratio iuris eſt & diuina & humana, nec uſpiam ſcripta, ſed animis noſtris inſita. Lex alia diuina de cultu & ceremonia Deorum, qualis eſt in iure pontificio multa. Alia humana de communione & hominum ſocietate, qualis eſt in iure ciuili. Aequitas eſt duplex. Altera directi, & ueri, & iuſti, & æqui, & boni ratione defenditur, id eſt, altera eſt ſimpliciter illa ipſa uera iuſtitia. Hæc idem ſignificant ius directum, uerum, iuſtum, æquum, & bonum, nempe rectam rationem imperandi atq; prohibendi. Altera eſt æquitas, recta quidem, ſed non item ſimplex: quippe quæ referatur ad aliud, ut ad uiciſsitudinem referendæ gratiæ, hoc eſt, uelut ad talionem quandam, ſine qua nõ eſſet æquitas. Parêre patri bene monenti, æquum ſimpliciter: iniuriam ulciſci, æquum uidetur comparata alterius iniquitate. Hæc poſterior æquitas duplex. Altera gratia eſt in referendo beneficio: Altera ultio, quæ uerſatur in ulciſcenda iniuria. Hanc libro de Inuentione appellat uindicationem, per quam, contumeliam defendendo, aut ulciſcendo propulſamus à nobis, & à noſtris, qui chari nobis eſſe debẽt, & per quam peccata punimus. Eam naturæ facit partẽ, quia à natura eſt æquitas, ex æquitate manat ultio. Communia ſunt quædam naturæ atq; legis: utraque diuina eſt & humana, utraque ſpectat æquitatem, utraq; ad uiciſsitudinem referendæ gratiæ pertinet. Legis autem propria ſunt ſcripta. neq; enim ius naturale ſcribi poteſt, ſed ſi quid eſt commune, quod ab illo fonte deriuatur, id ſcriptum nomine legis appellatur. Lex præterea ius gentium non ſcriptum comprehendit, & conſuetudinem, quia utrunque pro lege ſeruatur, ac legis eſt ſcriptæ quiddã ſimilimum. Ius gentium definit Vlpianus, quo gentes humanæ utuntur. differt à naturali, quòd hoc omnibus animalibus, illud ſolis hominibus inter ſe commune ſit. Ex illo bella, diſcretæ gentes, regna condita, diſtinctæ poſſeſsiones, agris termini poſiti, ædificia collocata, cõmercium, uenditiones, emptio-

nes,

nes, locationes, conductiones, obligationes inſtitutæ. magna pars horum eſt ἄγραφος, neque literis continetur. Ius conſuetudinis, hoc modo à Cicerone *definitur, quod uoluntate omnium ſine lege uetuſtas cõprobauit: quo quidem iure plurimum utuntur omnes. Ius legale ſcriptum, aliud eſt priuatum, aliud publicum. Publicum eſt, quod ad ſtatum* Reip. *pertinet, ut lex ea qua tenentur omnes, ut ſenatuſconſultũ de ſtatu ciuitatis, fœdus, ſocietas cum externo populo.* E*tenim neq; lex omnis publica eſt, neq; omne ſenatuſcõſultum publicum. Sed publicum ius, in ſacris, in ſacerdotibus, magiſtratibus, & communione ciuium.*

Priuatum ius, quod ad ſingulorum utilitatem pertinet: ut tabulæ, id eſt, omnes literæ, quibus ineſt teſtimonium iuris noſtri: ut pactum, quod inter aliquos conuenit: ut cõuentum, quod quid à pacto differat, ex Vlpiano *colligi poteſt ſecundo* Pande*ctarum. Eſt, inquit, pactio duorum, pluriumúe in idem placitum & conſenſus. Conuentionis uerbum generale eſt ad omnia pertinẽs, de quibus negocij contrahendi, tranſigendiq́; cauſſa cõſentiunt, qui inter ſe agunt. Hæc ille. Pactum & conuentum ſæpe confunduntur. Stipulatio genus eſt obligationis ex interrogatione & reſponſione cõtrahentium firmatum. de ea ſuprà diximus. Ius legale non ſcriptum, duplex: Alterum conſuetudine aut gentium, aut populorum, aut ſingularum ciuitatum obtinetur. Alterum conuentis hominum, & quaſi conſenſu ualet. Ne mireris autem conuenta, & ad ſcriptum genus, & ad non ſcriptum referri: quum ſint alia conuenta ſcripta, alia nuſquam ſcripta: ſicut & conſuetudines, aliæ ſcriptæ ſunt, aliæ ueluti per manus poſteritati traduntur.* Ex *his omnibus eruuntur argumẽta.* Deinde *locus eſt communis,* À *natura præſcriptum, ut noſtros mores, legesq́; tueamur. quo genere diſputandi uehementer eſt uſus in oratione pro* Cluentio. Indignius*, inquit, in ea ciuitate quæ legibus teneatur, diſcedi à legibus.* Hoc *enim uinculum eſt huius dignitatis, qua fruimur in* Rep. *hoc fundamentũ libertatis, hic fons æquitatis. mens, & animus, & conſilium, & ſententia ciuitatis poſita eſt in legibus: ut corpora noſtra ſine mente, ſic ciuitas ſine lege ſuis partibus & neruis, ac ſanguine, & membris uti non poteſt. Legum miniſtri, magiſtratus: legum interpretes, iudices: legum deniq; idcirco omnes ſerui ſumus, ut liberi eſſe poßimus. Hæc qui perpenderit, intelliget qua oratione noſtros mores, legesq́; defendere debeamus.*

Nunc ea. *Expoſita finitiui ſtatus tractatione: nunc ſtatum qualitatis quo modo tractare conueniat, docet.* Quod diuiditur. *Hoc nos quoq; ſuperius tractauimus: & iuriſconſultorum autoritate uſi diuiſimus.* Et (ut dicitur) æqui. *Ita ſiquidem loqui conſueuerunt iuriſconſulti.* Sine literis. Quod *appellatur ius non ſcriptum. nam ut etiam iuriſconſulti diuidunt, aliud eſt ius ſcriptum, aliud non ſcriptum: ac ut* Græci *aiunt,* τὸ δίκαιον ἐστι διττὸν, τὸ μὲν ἄγραφον, τὸ δὲ νόμιμον. *Ius duplex eſt, alterum non ſcriptum, legitimum alterum.* G. VALLA.

Aut gentium. *Itaque & Paulus libro quarto ad Sabinum, Ius, inquit, pluribus modis dicitur. uno quidẽ modo, id, quod ſemper æquum ac bonum eſt, ius dicitur: ut eſt ius naturale. altero modo, quod omnibus, aut pluribus in quacunque ciuitate utile eſt: ut eſt ius ciuile. nec minus rectè ius dicitur in ciuitate noſtra ius honorarium. Prætor quoq; ius reddere dicitur etiam cum iniquè decernit, relatione ſcilicet factа nõ ad id quod ita Prætor fecit, ſed ad illud quod Prætorem facere conuenit. Alia ſignificatione, ius dicitur locus in quo ius redditur, appellatione collata ab eo quod fit in id ubi fit. quem locũ determinare hoc modo poſſumus: Vbicunque Prætor ſalua maieſtate imperij ſui, ſaluoq́; more maiorum ius dicere conſtituit, is locus rectè ius appellatur. hæc Paulus. Martianus autem libro primo Inſtitutionum: Nonnunquam, inquit, ius etiam pro neceßitudine dicimus: uelut, eſt mihi ius cognationis, uel affinitatis. Iuris autem præcepta, ut Vlpianus inquit, ſunt hæc, Honeſtè uiuere, Alterum non lædere, Ius ſuum unicuique tribuere. Iuris prudentia eſt diuinarum & humanarum rerum notitia, iuſti & iniuſti ſcientia.* Aut gentium iure. *&c. Hoc eſt, iure gentium, & iure ciuili, de quo ſuprà abundè dictum.* Publicum. *Definit quod ſit ius publicum.* Pactum, conuentum, ſtipulatio. *Vlpianus de pactis, Pactum autem, inquit, à pactione dicitur: unde & pacis nomen appellatum eſt. Eſt autem pactio duorum, pluriumúe in idem placitum & conſenſus. Conuentionis uerbum generale eſt, ad omnia pertinens de quibus negotij contrahendi tranſigendiq́; cauſſa conſentiunt, qui inter ſe agunt. nam ſicuti conuenire dicuntur qui ex diuerſis locis in unum locum colliguntur, & ueniunt: ita qui ex diuerſis animi motibus in unum conſentiunt, id eſt, in unam ſentẽtiam concurrunt. Adeò autem conuentionis nomen generale eſt, ut eleganter dicat Pædius nullum eſſe contractum, nullam obligationem, quæ non habeat in ſe conuentionem, ſiue re, ſiue uerbis fiat. nam & ſtipulatio quæ uerbis fit, niſi habeat conſenſum, nulla eſt. Sed conuentionum pleræque in aliud nomen tranſeunt, ueluti in emptionem, in locationem, in pignus, uel in ſtipulationem. Paulus autem libro 11. Labeo ait, inquit, conuenire poſſe uel re, uel per epiſtolam, uel per nuntium inter abſentes: ſed etiam tacito conſenſu conuenire intelliguntur. & ideo ſi debitori meo reddiderim cautionem, uidetur inter nos conueniſſe ne peterem, profuturamq́; ei conuentionis exceptionem placuit.* Naturali iure præſcriptum eſt. *Mandatum: ſtatutum. Cæſar in Commentarijs: Quid fieri oporteret, non minus commodè ipſi ſibi præſcribere, quàm ab alijs doceri poterant.*

Et quoniam breuiter aperti fontès ſunt quaſi quidam æquitatis, meditata nobis ad hoc cauſſarũ ge-

nus eſſe debebunt ea, quæ dicēda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorū, de propulſanda iniuria, de ulciſcenda, de omni parte iuris. Si imprudēter, aut neceſsitate, aut caſu quippiam ſecerit, quod non concederetur ijs, qui ſua ſponte, & uoluntate feciſſent, ad eius facti deprecationē ignoſcendi petenda uenia eſt, quæ ſumetur ex pleriſque locis æquitatis. *Partes qualitatis.*

APERTI *ſunt fontes æquitatis, unde liceat haurire probationem, ſi modo exercitatio, & facultas anteceſſerit. Nihil enim ferè loci conferunt imperitis, & inexercitatis: nec aurum tamen uenis includi profuerit, niſi collegerit fodientis induſtria. Ergo exercitatione eſt opus, ut diſcamus à philoſophia, quæ ſit naturæ uis, & ratio, quodnam ſit conſilium legum. Hoc autem ſuppeditabūt libri Platonis. Dicēdum de more maiorum ex libris de Repub. atq; hiſtorijs. Dicendum de propulſanda iniuria, de ulciſcēda, de omni parte iuris, & id quidem ex Iure ciuili. Itaq; ſententia Ciceronis eſt, neminem optime poſſe tractare qualitatem, qui neſciat philoſophiam eam, quæ eſt de Officijs, de Legibus, de Repu. de iure ciuili. Nec ſatis eſt iſta nouiſſe, niſi meditando, & exercendo produxeris in contentionem. Pars eſt iuridicialis ſtatus, in qua factum per ſe improbabile aſſumptis extrinſecus auxilijs tuemur. Aſſumimus aut imprudentiam, quæ ignoratione lapſa eſt: aut neceßitatem, quæ uim attulit: aut caſum, qui ſine hominum conſilio accidit: factumq; deprecamur, & amolimur ex æquitate, quæ penſitatis omnibus ſuum cuiq; reddit iuſtitiæ pondus. Hæc expoſuimus loco ſuperiore, ubi qualitatem partiebatur.* STREB.

De natura. *Subaudi maiorum.* Ad eius facti deprecationem. *De qua parte ſuperius in diuiſione aſſumptiuæ conſtitutionis diximus.* G. VALLA.

Expoſitum eſt, ut potui breuiſsime, de omni controuerſiarū genere, niſi præterea tu quid requiris. C. F. Illud equidem quod iam unum reſtare uideo, quale ſit, cum diſceptatio uerſatur in ſcriptis. C. P. Rectè intelligis: eo enim expoſito, munus promiſsi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus ad-

uerſarijs præcepta communia. Vterque enim hanc ſignificationem qua utetur, ipſe dignam ſcriptoris prudentia eſſe defendet. Vterque id quod aduerſarius ex ambigue ſcripto intelligēdum eſſe dicet, aut abſurdum, aut inutile, aut iniquū, aut turpe eſſe defendet, aut etiam diſcrepare cum cęteris ſcriptis, uel aliorum, uel maxime ſi poterit eiuſdem: quamq́ defendet ipſe, eam rem, & ſentētiam quemuis prudentem, & iuſtum hominē, ſi integrum daretur, ſcripturum fuiſſe, ſed planius: eamq́ ſententiā quam ſignificari poſſe dicet, nihil habere, aut captionis, aut uitij: contrariam autem ſi probarit, fore ut multa uitia, ſtulta, iniqua, contraria conſequantur.

STREB. LEGALES *ſtatus rationalibus quidem continentur. Diuiduntur tamen in traditione præceptorū, ut ſit procliuior ac mollior omnis uia docendi. Quatuor ferè numerari ſolent, unus ex ambiguo, alter ex ſcripto, & uoluntate, alius ex contrarijs legibus, quartus è ſyllogiſmo. Paulò antè treis modò faciebat, præteriens ſyllogiſmum: quod hic etiam facit, quia ſyllogiſmus eſt ambiguitatis: ut, Sit'ne amatorium uenenum. Sit'ne idem occidere ferro, quod lapide. Secundo de Oratore unum facit omnino ambiguum. nec enim eſt una ratio docendi, nec teritur ſemper eadem uia. Primus eſt ſtatus ambigui, dicitur amphibologia, quum uoces aut ſingulæ, aut coniunctæ diuerſos intellectus habent. Vtamur eius exemplo, Paterfamiliâs quum filium hæredem faceret, uaſorum argenteorum centum pondo uxori ſuæ ſic legauit, Hæres meus, uxori meæ uaſorum argenteorum pondo centum, quæ uolet dato. Poſt mortem eius uaſa magnifice, & precioſe cælata petit à filio mater. Ille ſe quæ ipſe uolet debere dicit. Hic duobus aduerſarijs præcepta communia, uterque enim hanc ſignificationem, qua utetur ipſe, dignam ſcriptoris prudentia defendet: ut hæres contendet relictam ſibi liberam dandi poteſtatem, quia uidebat teſtator homo prudens oriri poſſe ea de re controuerſiam. Mulier autem, Nihil attinuiſſe aſcribi, quæ uolet, ſi hæredis permitteret uoluntati. eo enim non aſcripto, nihil ineſſe dubitationis, quin hæres quæ ipſe uellet, daret: idcirco prudenter aſcripſiſſe. Vterque alterius improbabit ſententiam, aut quia ſit abſurda, & diſſentanea, aut inutilis, aut iniqua, aut*

*qua,aut etiam turpis,ut hic hæres. Enimuero abſurdum eſt id arbitrari patrẽ,
nihi omnium rerum fecïſſe poteſtatem,uaſorum delectum ſuſtuliße: turpe, uete-
rem domum,quò ſe recipiant hoſpites, ornamentis, uaſisq́; nudaſſe : iniquum,
plus habere iuris eam,quæ rem percipit extra ſortem, quàm qui legitimus eſt
hæres : inutile uerò mulier̃i,quæ uidua facta nihil poſthac elegantium uaſorum
in medio ſit habitura. Contrà nitetur mulier è diuerſis locis. Vterque dicet al-
terius ſententiam diſcrepare cum cæteris ſcriptis,uel aliorum, uel eiuſdem. Vt
ſi dicat hæres, teſtamento contineri ſententiam, qua pater filio demandat o-
mnem rerum ſuarum ordinatiouẽ,ut fiat,quod hæredi uiſum fuerit ex æquo,bo
noq́;,id non poſſe ratum haberi, ſi mulier excipiat,quæ uolet : Vterque lauda-
bit hominem,ut iuſtum,ut prudentem qui ſatis cauerat quidem, ſed qui tamen,
ſi integrum daretur, ſcripturus eſſet planius,ne cui præberetur anſa calumnian
di : uterque tandem ſuam ſententiam dicet nihil habere aut captionis, aut uitij.
Contrariam autem ſi probarit, fore ut multa uitia conſequantur. Quid porrò
captionis aut uitij eſt eum pro arbitrio uaſa dare? cuius omnia iure, lege, teſta-
mento,facta ſunt? cui pater reliquit omnem rei familiaris adminiſtrationẽ? quàm
multa ſequuntur incommoda ſi teſtamenti ratio uertatur? à iure ſuo depelletur
hæres, ſtultitiæ pater accuſabitur,qui domum ſpoliarit ornamentis. iniquus eſſe
uidebitur filio,cui maxime cautum uolebat. Contraria ſcripſiſſe,ac deliraſſe ar-
guetur,quo iudicato nihil oberit quò minus omnia reſcindantur. Hactenus de
locis ambiguitatis,qui finitimi ſunt æquitati, & ex parte uergunt ad loquendi
conſuetudinem.*

Quale ſit,cum diſceptatio. *Suprà diximus in diuiſione ſtatuum alios di-* G. VALLA.
*ci rationales,alios legitimos. De rationalibus,an ſit,quid ſit, & quale ſit ha-
ctenus dictum. Sequuntur legitimi,qui ex ſcriptis eliciuntur.* Ambigui. *Am-
biguum,hoc eſt,amphibologiam primò tractat. Lex omnis, inquit Quintilia-
nus,aut tribuit,aut adimit,aut punit,aut iubet, aut uetat, aut permittit. Litem
habet aut propter ſeipſam aut propter alteram. Quæſtio eſt aut in ſcripto,aut
in uoluntate. In ſcripto,aut apertum eſt,aut obſcurum,aut ambiguum. Quod
de legibus dico,idem uolo accipi de teſtamentis,pactis, ſtipulationibus,omni de
nique ſcripto,idem de uoce. De ambiguo porrò aliquantò pòſt inquit, Amphi-
bologiæ ſpecies ſunt innumerabiles,adeò ut philoſophorum quibuſdam nullum
uideatur eſſe uerbum,quod non plura ſignificet, genera admodum pauca. aut
enim uocibus accidit ſingulis,aut coniunctis. Singula afferunt errorem cum plu
ribus rebus aut hominibus eadẽ appellatio eſt: ὁμωνυμία dicitur,ut gallus. Vtrum
enim auem,an gentem,an nomen,an fortunam corporis ſignificet,incertum eſt.
Idem aliquantò pòſt,In coniunctis,inquit,plus ambiguitatis. fit autem per ca-
ſus:ut, Aio te Aeacida Romanos uincere poſſe: & quæ ſequuntur.*

Cùm autẽ aliud ſcriptor ſenſiſſe uidetur & aliud ſcripſiſſe, qui ſcripto nitetur, cum re expoſita recitatione uti oportebit: deinde inſtare aduerſario, iterare, renouare, interrogare num aut ſcriptũ neget, aut contrà factum inficietur. Pòſt, iudicem ad uim ſcripti uocet. Hac confirmatione uſus, amplificet rem legem laudando, audaciamq́ confutet eius, qui, cum palàm contrà fecerit, idq́ fateatur, adſit tamen, factumq́ defendat. Deinde infirmet defenſionẽ: cum aduerſarius aliud uoluiſſe, aliud ſenſiſſe ſcriptorẽ, aliud ſcripſiſſe dicat, nõ eſſe ferendum à quoquam potius latoris ſenſum, quàm à lege explicari. Cur ita ſcripſerit, ſi ita non ſenſerit? Cur cùm ea quæ planè ſcripta ſint, neglexerit: quæ nunquã ſcripta ſint, proferat? Cur prudentiſsimos in ſcribendo uiros ſummæ ſtultitię putet eſſe damnandos? Quid impedierit ſcriptorem, quo minus exciperet illud quod aduerſarius tanquam ſi exceptum eſſet, ita dicit ſe ſecutum? Vtetur exemplis ijs, quibus idem ſcriptor: aut ſi id non poterit, quibus alij, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio eſt, ſi qua poterit inueniri, quare non ſit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia cauſſa obtemperandi, alia abrogandi: diſſentire aduerſarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi cauſſa, de conſeruandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maximè, grauiter erit, uehemen

uehementerq́ dicendum.

ALTER *eſt ſtatus legalis ex ſcripto & ſententia, quum aliud ſcriptor* STREB.
*ſenſiſſe uidetur, & aliud ſcripſiſſe. Paterfamiliâs qui grauidam, ut putabat,
uxorem relinqueret, hoc modo teſtamentum condidit, Si poſthumus meus ad
annos tutelæ ſuæ peruenerit, hæredem faciet, quem uolet. Si antequam in tute-
lam ſuam uenerit, moriatur, Marcum Curium ſecundum hæredem inſtituo.
Pater deceßit. poſthumus non eſt natus. Curius init hæreditatem. Contrà petit
Coponius agnatus. apud Centumuiros Scæuola Coponij caußam agit: Craſ-
ſus autem M. Curij. Scæuola ex ſcripto teſtamentorum iura defendit: Craſſus
ex ſententia. Fingamus igitur uti Scæuolam ea ratione dicendi, quam Cice-
ro præſcribit, quo facilius præcepta uideamus. Vbi fecerit aditum cauſſæ, rem
omnem, ut geſta ſit, exponet: deinde utetur recitatione teſtamenti, quo reci-
tato inſtabit aduerſario, hoc eſt, urgebit aduerſarium quid audiat: quid ſen-
tiat: quid iudicet: quid uelit. Iterabit eam partem, qua ſcriptum eſt Marcum
Curium hæredem inſtitui, ſi poſthumus ante annos tutelæ ſuæ deceßiſſet, quòd
in ea uerſatur omnis controuerſia. Rogabit, num aut ſcriptum neget, quum ſit
in manibus teſtamentum? Num fecerit contra teſtamentum Curius, qui adierit
hæreditatem? Pòſt, iudicem ad uim ſcripti uocet, hoc eſt, tractet argumentatio-
nem, qua demonſtretur à uerbo recedi non oportere: quod Aquilius iuriſcon-
ſultus Ciceroni reſpondit. Hac confirmatione uſus amplificet rem lege lauda-
ta: quod ſcriptum defendit, id ampliſsime commendet: ut retinere poßit, dicat
hic teſtamentum bene prudenterq́; conſtitutum: omnia quæſita, omnia ex-
plorata, omnia meditata, omnia ſapienter eſſe confecta. Ex eo loco deueniat
ad M. Curij audaciam, qui quum palàm contrà fecerit, idq́; fateatur, adſit ta-
men, factumq́; defendat: quid autem amplificando ſumi oporteat & augeri,
tum exercitatio, tum Ciceronis oratio pro Cecinna ſubminiſtrabit. Pòſt infir-
met defenſionem, non eſſe ferendum, à quoquam potius latoris ſenſum, quàm
à lege explicari: hoc eſt, indignum uideri, à quopiam homine, neque ita do-
cto, neque probo ſcriptoris ſenſum ad libidinem deprauari: ſcriptum relin-
qui, eius uiri prudentiam negligi, in quo ſtet aduerſarij præſidium. Cur, inquit,
ita ſcripſit, ſi non ita ſenſit? cur planè & dilucidè ſcripta negliguntur, ut tua
nuſquam ſcripta, & eadem abſurda comprobentur? Cur prudentiſsimos in ſcri-
bendo uiros ſummæ ſtultitiæ putas eſſe damnandos? qui te hominem imperitum
ſapere arbitraris? Quid impediebat teſtamenti ſcriptorem, quo minus excipe-
ret illud, quod fatearis te ſecutum: ut ſi forte poſthumus nullus naſceretur, hæres
inſtitueretur Curius? uides'ne ut aliæ teſtamenti partes optimè deſcriptæ ſint?
ut excipienda exceperit? ut iungenda cōiunxerit? quod quum in hac parte non*

eſſe factum contendis, uniuerſum teſtamentum praua interpretatione diſſoluis. Ad hæc rationem quæret, quamobrem nō ſit exceptum, quia uidebat homo ſapiens, ſi nullus eſſet poſthumus, fore ut agnati quod maximè uolebat, lege tenerent hæreditatem. Si quis autem natus eſſet, quoniam Curius illi beneficia paterna contuliſſet, ut dignus hæreditate cenſeretur. Dicet etiam aliam cauſſam obtemperandi, aliam abrogādi: obtemperamus ad percipiendum bonum, abrogamus ad euitandum malum: aduerſarium obtemperare nolle, quia non putet in rem ſuam futurum. Non eſſe committendum ſi obtemperare nolit, ut abroget ſcriptum. Tandem amplificandi cauſſa de conſeruandis legibus, de periculo rerum publicarum atq; priuatarum, ſi leges & ſcripta contemnantur, cum in alijs locis, tum in peroratione maximè, grauiter erit uehementerq; dicendū: quod pro Cluentio & Cecinna fecere uidemus.

VALLA. Cum autem aliud ſcriptor. *Statum tangit, qui ex ſcripto & ſententia nominatur.* Renouare. *Id eſt, repetere ſæpius ut affectus moueat.* Contrà. *Id eſt, è diuerſo.* Amplificet. *Quaſi in locum communem deſcendens.* Quibus alij. *Subaudi, uſi ſunt.* Inuidioſa querela. *Quintilianus, Inuidia nanque, inquit, altera inuidum, altera inuidioſum facit, hoc autem hominis, illud rei eſt.* Si ſcripta inter ſe diſſentient. *Hic ſtatus ex contrarijs legibus nominatur.*

Ille autem qui ſe ſentētia legis, uoluntateq́ defendet, in cōſilio, atq; in mente ſcriptoris, nō in uerbis, ac literis uim legis poſitā eſſe defendet, quodq́ nihil exceperit in lege laudabit, ne diuerticula peccatis darentur, atq; ut ex facto cuiusq; iudex legis mentē interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur, ſi uerbis legum ac non ſententijs pareatur. Deinde genus eiuſmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidioſa querela. Et ſi incidet imprudentiæ cauſſa, quæ non ad delictum, ſed ad caſum, neceſsitatem'ue pertineat, quod genus paulò antè attigimus, erit ijſdem æquitatis ſententijs contra acerbitatem uerborum deprecandum.

Quæ

STREB.

QVA poſſent arte leges & ſcripta defendi, ſi uerbo ſtandū putemus, breuiter quidem, ſed aperte monſtrauit. E contrario ſuggerit argumenta illi qui e ſententia legis & uoluntate defendet, quæ prope omnia tractauit in oratione pro Cecinna. Primum eſt, in conſilio atque in mente ſcriptoris, non in uerbis ac literis uim legis eſſe ponendam. At hoc, inquit, dubium eſt, quin neque uerborum tanta copia ſit non modo in noſtra lingua, quæ dicitur eſſe inops, ſed ne in alia quidem ulla, res ut omnes ſuis certis ac proprijs uocabulis nominentur: neq; uerò quicquam opus ſit uerbis, cùm ea res cuius cauſſa uerba quæſita ſint, intelligatur. Alterū eſt, quod nihil exceptum ſit id eſſe laudandum, ne diuerticula peccatis darentur, atq; ut ex facto cuiusq; iudex legis mentem interpretaretur, hoc eſt, ſpectandam ubiq; uoluntatem, ne omne ſcriptum facilè conuelli poſſit. Idem, Quod magiſtratus edictum? quod fœdus, aut pactio? quod, ut ad priuatas res redeam, teſtamentum? quæ iudicia aut ſtipulationes, aut pacti & conuenti formula non infirmari & conuelli poteſt, ſi ad uerba rem deflectere uelimus? conſilium autem eorum qui ſcripſerunt & rationem & autoritatem relinquamus. Tertium eſt, utendum exemplis in quibus omnis æquitas perturbetur, ſi uerbis legum ac non ſententijs pareatur. Idem, Actio eſt in autorem præſentem his uerbis, Quandoquidem te in iure conſpicio. Hac actione Appius ille cæcus uti non poſſet, ſi tam uere homines uerba conſectarentur, quàm rem cuius uerba ſunt non conſiderarent. Teſtamento ſi recitatus hæres eſſet pupillus Cornelius, isq; iam annos uiginti haberet, uobis interpretibus amitteret hæreditatem. alia ſunt apud eum permulta. Quartum eſt, genus eiuſmodi calliditatis & calumniæ retrahendum in odium iudicis cū quadam inuidioſa querela. Idem, Atq; illud in tota defenſione tua, mihi maxime mirum uidebatur, te dicere Iuriſconſultorum autoritati obtemperare non oportere. quod ego tametſi non nunc primum, neque in hac cauſſa ſolum audio, tamen admodum mirabar abs te quamobrem diceretur. Nam cæteri tum ad iſtam hortationem decurrunt, quum ſe in cauſſa putant habere æquum & bonum quod defendant. Si contrà uerbis & literis & (ut dici ſolet) ſummo iure cōtenditur, ſolent eiuſmodi iniquitati & boni & æqui nomē dignitatemq; opponere. tum illud quod dicitur irrident, tum aucupia uerborum, & literarum tendiculas in inuidiam uocant, tum uociferantur ex æquo & bono, non ex callido uerſutoq; iure rem iudicari oportere, ſcriptum ſequi calumniatoris eſſe, boniq; iudicis uoluntatē ſcriptoris, autoritatemq; defendere. Eſt etiam quum peccet aliquis imprudentia. Quicunq; in forum tulerit enſem, det ſeſtertia ducenta. Peregrinus qui de lege nihil audiſſet, enſem tulit. Is imprudentia lapſus eſt, non ad delictum, ſed ad caſum neceſſitatemq;, cui ſi creatur periculum, deprecandū & auertendum erit ex æquitatis ſententijs contra acerbitatem uerborum quibus nititur accuſator.

De contrarijs legibus.

Sin ſcripta inter ſe diſſentiẽt, tanta ſeries artis eſt, & ſic inter ſe ſunt pleraq; connexa, & apta, ut quæ paulò antè pręcepta dedimus ambigui, quęq; proximè ſententiæ & ſcripti, eadẽ ad hoc genus cauſſæ tertium transferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam ſignificationem, quæ nos adiuuat, eiſdem in contrarijs legibus noſtra lex defendenda eſt. Deinde eſt efficiendum, ut alterius ſcripti ſententiã, alterius uerba defendamus. Ita quę modò de ſcripto ſententiaq; præcepta ſunt, eadem huc omnia transferamus.

STREB. TERTIVS *eſt ſtatus legalis ex contrarijs legibus, quæ* Antinomia *dicitur, nõ quòd iure ipſo lex legi poßit eſſe cõtraria, quia ſi diuerſum ius eſſet, alterum altero abrogaretur, ſed quòd leges caſu colliduntur & euentu.* Eius *rei ponit exemplum ſecundo de* Inuentione, Lex *eſt, qui tyrannũ occiderit,* Olym*pianicarum præmia capito, & quam uolet ſibi rem à magiſtratu depoſcito, & magiſtratus ei concedito.* Et *altera lex eſt,* Tyranno *occiſo, quinq; eius proximos cognatione magiſtratus necato.* Alexandrum *qui apud* Pheræos *in* Theſ*ſalia tyrannidem occuparat, uxor ſua, cui nomen* Thebe *fuit, noctu cum ſimul cubaret, occidit.* Hæc *filium ſuum quem ex tyranno habebat, ſibi in præmij locum depoſcit.* Sunt *qui ex lege puerum occidi dicãt oportere. res in iudicio eſt.* Huc, *quia ſeries artis eſt, hoc eſt, quòd in arte interſunt pleraq; connexa, pertinent ea præcepta quæ data ſunt tum de ambiguo, tum de ſcripto & uoluntate.* Ex *ambiguo ſumetur illa diſputatio quam tuemur legem eſſe præferendam, quòd ſit æquior, & utilior, quòd nihil habeat captionis & uitij, nihil abſurdi, ſtulti, iniqui, contrarij.* Ex *ſcripto & uoluntate ſumitur utriuſq; legis interpretatio, & eius quæ pro nobis facit, è locis idoneis confirmatio.*

Quæ fecit arte partitiones.

Expoſitæ ſunt tibi omnes oratoriæ partitiones, quæ quidem è media illa noſtra Academia floruerunt, neque ſine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari poſſunt. Nam & partiri ipſum, & definire, & ambigui partitiones diuidere, & argumentorum

locos

locos noſſe, & argumentationem ipſam concludere, & uidere quæ ſumenda in argumentando ſint, quidq́ ex ijs, quæ ſumpta ſunt, efficiatur, & uera à falſis, ueriſimilia ab incredibilibus dijudicare, & diſtinguere, & aut malè ſumpta, aut malè concluſa reprehendere, & eadem uel anguſtè diſſerere, ut dialectici qui appellantur, uel ut Oratorem decet, latè exprimere, illius exercitationis, & ſubtiliter diſputandi, & copioſè dicendi artis eſt. De bonis uerò rebus & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honeſtis, turpibus, quam poteſt habere Orator, ſine illis maximarum rerum artibus facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi ſint mi Cicero, quæ expoſui, quaſi indicia fontium illorum: ad quos ſi nobis eiſdem ducibus, alijs'ue perueneris, tum & hæc ipſa melius, & multò maiora alia cognoſces. C. F. Ego uerò, ac magno quidem ſtudio mi pater, multisq́ ex tuis præclariſsimis muneribus nullum maius expecto.

DE RATIONE *partiendi poſtremam fecit hanc partem, ut ſimul ab arte commendetur opus, ſimul ad ſtudia magnarum rerum, tum Cicero filius, tum cæteri adoleſcentes incitentur. Artem Partitionum deriuat à media academia, hoc eſt philoſophia Platonica, cuius illum fuiſſe ſtudioſum notum eſt. Philoſophiæ eſſe cenſet partiri totum in ſuas partes: definire, quæ ſunt explicanda: diuidere ambigui partitiones, hoc eſt, illud omne quod eſt multiplex, ut quum genus diuiditur in formas: argumentorum locos noſſe, quæ ſcientia topica eſt: argumentationem ipſam concludere, quæ facultas eſt ſyllogiſmorum: noſſe quæ ſumenda in argumentando ſunt, ut omnia confeſſa & probabilia: quid ex ijs quæ ſumpta ſunt, efficiatur, ut uera de ueris, & ſæpius falſa de falſis: uera à falſis, ueriſimilia ab incredibilibus dijudicare & diſtinguere: aut male ſumpta, cuiuſmodi ſunt falſa, contraria, repugnantia, ſtulta: aut male concluſa, ut ab* STREB.

aſſumptis abhorrentia reprehendere: & eadem uel anguſte diſſerere ſine ulla copia dicendi, ut dialectici qui appellantur: uel ut Oratorem decet, late exprimere. Hæc, inquam, omnia eſſe cenſet illius exercitationis & philoſophiæ, in qua Platonici uerſantur. Duo poſteriora ſunt artis ſubtiliter diſputandi, hoc eſt, dialectices, & copioſe dicendi & rhetorices. Nec enim Cicero ſentit, quod nonnulli dialecticorum uel etiam rhetorum, qui ſibi impudenter arrogant iſtorum omnium ſcientiam, propterea quòd in arte ſua uident aliquot ijs de rebus præceptiunculas. Nam ſi eſſent hæc dialecticorum, eſſent eadem rhetorum, Ciceronis iudice: qui nullum inter eos diſcrimen facit, niſi quòd illi anguſte, hi copioſe diſputant. Sed iſthuc neque libellis dialecticorum neque rhetorum contineri putat, quod ſatis oſtendit primo libro de Oratore. À philoſophia igitur maiori petendum eſt, ſine qua nulla eſt rerum artificioſa cognitio. Partiri autem, & diuidere, & definire, & aliquid argumentando aſſumere, & rerum differentias tractare, aut reprehendere, ſine cognitione rerum ſummæ dementiæ eſt. Itaq; qui nihil aliud, quàm dialecticorum præcepta norunt, nihil iſtorum commode facere poſſunt. Magnum putant animal diuidere, aut definire, aut in ſyllogiſmum reducere. Sed Academici qui de rebus omnibus in contrariam partem diſputabant, qui rerum naturas, uirtutesq́; exploratas habebant, qui nullas artes non tenebant, diſciplinas omnes illa ſua infinita ſcientia, ſummaq́; exercitatione tractare potuerunt. Adde quòd nemo poteſt eſſe conſummatus uel dialecticus, uel Orator, qui cæteras ignoret artes. Nam ſi utriuſque eſt de re propoſita diſſerere, certe ad diſſerendum, neceſſe eſt uim rerum, naturamq́; percepiſſe. Ea autem à philoſophia ſubminiſtratur, ſicut ratio tractandi à dialecticis atque rhetoribus. De academia ſcribit iſthuc academicarum quæſtione prima, Fuit à Platone accepta philoſophandi ratio triplex. una de uita & moribus, altera de natura & rebus occultis, tertia de diſſerendo, & quid uerum & quid falſum, quid rectum in oratione, prauum'ue, quid conſentiens, quid repugnans iudicãdo. Tertiam facit partem dialecticæ atque rhetoricæ, quia ordine diſſerendi cæterarum artium cognitionem ſubſequuntur. Inde colligitur à philoſophia ſuppeditari dicendi materiam, à dialectica & rhetorica ueluti formam, rationemq́; tractandi.

Nec ſi quid inueniunt arte, illud ſatis eſt, niſi uideant, quid ſit in re poſitum. In genere demonſtrationis de bonis rebus & malis agitur. In deliberatione de honeſtis, turpibus: utilibus, inutilibus. In ſtatu qualitatis, & iudicio de æquis ac iniquis, quæ à media philoſophia morali petenda ſunt omnia.

FINIS.

M. T. CICERO DE OPTIMO GENERE ORATORVM.

ORATORVM genera eſſe dicuntur tanquam poëtarum. Id ſecus eſt:nam alterum eſt multiplex. Poëmatis enim Tragici,Comici, Epici, Melici etiam ac Dithyrambici, quod magis eſt tractatum à Latinis,ſuum quoduis eſt diuerſum à reliquis. Itaq; & in tragœdia comicum uitioſum eſt, & in comœdia turpe tragicum : & in cæteris ſuus eſt cuiuſq; certus ſonus & quædam intelligentibus nota uox . Oratorum autem ſi quis ita numerat plura genera,ut alios grandes,aut graues, aut copioſos:alios tenues,aut ſubtiles,aut breues : alios eis interiectos, & tanquam medios putet : de hominibus dicet aliquid,de re parum. In re enim quod optimũ ſit quæritur: in homine dicitur quod eſt. Itaq; licet dicere & Enniũ ſummum Epicum poëtam,ſi cui ita uidetur:& Pacuuium Tragicum : & Cæcilium fortaſſe Comicum. Oratorem genere non diuido,perfectum enim quæro. Vnum eſt autem genus perfecti:à quo qui abſunt,nõ genere differunt, ut ab Accio Terentius, ſed in eodem non ſunt pares. Optimus eſt enim Orator,qui dicẽdo animos audientium & docet,& delectat, & permouet. Docere debitum eſt, delectare honorarium, permouere neceſſarium. Hæc ut alius melius quàm alius, concedendum eſt:uerum id fit non genere,ſed gradu. Optimum quidem unum eſt, & proximum quod ei ſimilimum. ex quo perſpicuum eſt, quod optimo diſsimilimum ſit, id eſſe deterrimum. Nam quoniam eloquentia conſtat ex uerbis,& ſententijs, perficiendum eſt, ut pure & emendate loquentes,quod eſt Latinè , uerborum præterea & propriorum,& tranſlatorum elegantiam perſequamur. In proprijs ut aptiſsima eligamus,In trãſlatis,ut ſimilitudinẽ ſecuti ue-

recunde utamur alienis. Sententiarũ autem totidem genera ſunt, quot diximus eſſe laudũ. Sunt enim docẽdi, acutæ: delectãdi, quaſi argutæ: cõmouendi, graues. Sed & uerborꝝ eſt ſtructura quædã duas res efficiens, numerũ & lenitatem: & ſententiæ ſuã compoſitionẽ habent, & ad probandam rẽ accõmodatum ordinẽ. ſed earũ omnium rerum, ut ædificiorũ, memoria eſt quaſi fundamentum: lumen, actio. Ea igitur omnia in quo ſumma, erit Orator peritiſsimus: in quo media, mediocris: in quo minima, deterrimus. Et appellãtur omẽs, Oratores: ut pictores appellãtur etiã mali: nec generibus inter ſeſe, ſed facultatibus differunt. Itaq; nemo eſt Orator qui ſe Demoſthenis ſimilem eſſe nolit, at Menander Homeri noluit: Genus enim erat aliud: id nõ eſt in Oratoribus: aut etiã ſi eſt, ut alius grauitatẽ ſequens, ſubtilitatem fugiat: contrà, alius acutiorẽ ſe, ꝙ ornatiorem uelit: etiam ſi ineſt in genere tolerabili, certe non eſt in optimo: ſiquidẽ quod omnes laudes habet, id eſt optimũ. Hæc dixi breuius equidẽ ꝙ res petebat, ſed ad id quod agimus, non fuit dicendum pluribus. Vnũ enim quũ ſit genus, id quale ſit, quærimus. Eſt autem tale, quale floruit Athenis, ex quo Atticorꝝ Oratorum ipſa uis ignota eſt, nota gloria. nã alterum multi uiderunt, uitioſi nihil apud eos: alterũ pauci, laudabilia eſſe multa. Eſt enim uitioſum in ſentẽtia, ſi quid abſurdũ, aut alienũ, aut non acutum, aut ſubinſulſum eſt. In uerbis, ſi inquinatũ, ſi abiectũ, ſi non aptum, ſi durũ, ſi longè petitum. Hæc uitauerũt ferè omnes, qui aut Attici numerãtur, aut dicunt Atticè: ſed quatenus ualuerũt, ſani & ſicci duntaxat habeãtur, ſed ita ut palæſtricè ſpatiari in Xyſto liceat, non ut ab Olympijs coronã petãt. qui cũ careãt omni uitio, nõ ſunt contenti quaſi bona ualetudine, ſed uires, lacertos, ſanguinẽ quærũt, quandã etiã ſuauitatẽ coloris. eos imitemur, ſi poſſumus: ſin minus, illos potius, qui incorrupta ſanitate ſunt, quod eſt propriũ Atticorũ, ꝙ eos, quorũ uitioſa abundantia eſt, quales Aſia multos tulit. Quod cum faciemus, ſi modo idipſum aſſequemur (eſt enim permagnũ) imitemur, ſi poterimus, Lyſiã, & eius quidẽ tenuitatẽ potiſsimum. Eſt enim multis in locis grandior: ſed

dior: ſed quia & priuatas ille pleraſq;, & eas ipſas alijs, & paruarum rerũ cauſſulas ſcripſit, uidetur eſſe ieiunior, quoniam ſe ipſe conſultò ad minutarũ genera cauſſarum limauerit. Quod qui ita faciet, ut ſi cupiat uberior eſſe, nõ poſſit, habeatur ſane orator, ſed de minoribus: magno autem oratori etiã illo modo ſæpe dicendum eſt in tali genere cauſſarũ. Ita fit, ut Demoſthenes certe poſſit ſummiſſe dicere, elate Lyſias fortaſſe nõ poſſit. Sed ſi eodem modo putant, exercitu in foro & in omnibus templis, quę circum forũ ſunt, collocato, dici pro Milone decuiſſe, ut ſi de re priuata ad unum iudicem diceremus, uim eloquentiæ ſua facultate, non rei natura metiuntur. Quare quoniam nõnullorum ſermo iam increbuit, partim ſe ipſos Attice dicere, partim neminẽ noſtrum dicere, alteros negligamus: ſatis enim his res ipſa reſpondet, cum aut non adhibeantur ad cauſſas, aut adhibiti derideantur. nam ſi arriderentur, eſſet id ipſum Atticorum. Sed qui dici à nobis Attico more nolunt, ipſi autem ſe non oratores eſſe profitentur, ſi teretes aures haberent, intelligensq; iudicium, tanquam ad picturã probandam adhibentur etiam inſcij faciendi, cum aliqua ſolertia iudicandi. Sin autem intelligentiam ponunt in audiendi faſtidio, neq; eos quicquã excelſum magnificumq; delectat: dicant ſe ſubtile quiddam, & politum uelle, graue, ornatumq; contemnere: id uerò deſinant dicere, qui ſubtiliter dicunt, eos ſolos Attice dicere. Idcirco ſi ſicce, & integre, & ample, & ornate, & copioſe, cum eadem integritate Atticorum eſt, quid dubiũ eſt utrum orationẽ noſtram tolerabilem tantum, an etiã admirabilẽ eſſe cupiamus? Non enim iam quęrimus quid ſit Attice, ſed quid ſit optime dicere. Ex quo intelligitur quoniã Græcorum oratorũ præſtantiſſimi ſunt ij qui fuerũt Athenis: eorum autẽ princeps facile Demoſthenes: hunc ſi quis imitetur, eum & Attice dicturum, & optime: ut quoniã Attici nobis ꝓpoſiti ſunt ad imitandũ, bene dicere id ſit Attice dicere. Sed cũ in eo magnus error eſſet, quale eſſet id dicendi genus, putaui mihi ſuſcipiendũ laborem utilẽ ſtudioſis, mihi

mihi quidem ipſi non neceſſarium. conuerti enim ex Atticis duorum eloquentiſſimorum nobiliſſimas orationes inter ſe contrarias, Aeſchinis, Demoſthenisq́; nec conuerti ut interpres, ſed ut Orator, ſententijs iiſdem & earum formis tanquam figuris, uerbis ad noſtram conſuetudinem aptis, in quibus non uerbum pro uerbo neceſſe habui reddere, ſed genus omnium uerborum, uimq́; ſeruaui: non enim ea me annumerare lectori putaui oportere, ſed tanquam appendere. Hic labor meus hoc aſſequetur, ut noſtri homines, quid ab illis exigant, qui ſe Atticos uolunt, & ad quam eos quaſi formulã dicendi reuocent, intelligant. Sed exorietur Thucydides. eius enim quidam eloquentiã admirantur. id quidem rectè, ſed nihil ad eum Oratorem quẽ quærimus. aliud eſt enim explicare res geſtas narrando, aliud argumentando criminari, crimen'ue diſſoluere: aliud narratione tenere auditorem, aliud cõcitare. At loquitur pulchrè. num melius quàm Plato? neceſſe tamen eſt Oratori quẽ quærimus, controuerſias explicare forenſes dicẽdi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad permouendum. Quare ſi quis erit, qui Thucydidio genere cauſſas in foro dicturum eſſe profiteatur, is abhorreat etiam à ſuſpicione eius, quæ uerſatur in re ciuili & forenſi: qui Thucydidem laudauit, aſcribat ſuæ noſtram ſententiam. Quin ipſum Iſocratem, quem diuinus autor Plato ſuum ferè æqualem admirabiliter in Phædro laudari fecit à Socrate, quemq́; omnes docti ſummum Oratorem eſſe dixerunt, tamen hunc in numero non repono: nõ enim in acie uerſatur, & ferro, quaſi rudibus eius eludit oratio. A' me autem, ut cum maximis minima cõferam, gladiatorum par nobiliſſimum inducitur; Aeſchines tanquam æſerninus (ut ait Lucilius) non ſpurcus homo, ſed doctus & acer: Cum Pacidiano hic componitur qui optimus longe poſt homines natos. Nihil enim illo Oratore arbitror cogitari poſſe diuinius. Huic labori noſtro duo genera reprehenſorum opponũtur: unum hoc, uerum melius Græci, à quo quæratur, ecquid poſſint ipſi melius Latine? alterum,

quid

quid iſtas potius legam, quàm Græcas? Iidem Andriam, & Synephebos: nec minus Terentium, & Cæcilium, quàm Menandrum legunt: nec Andromacham, aut Antiopam, aut Epigonos Latinos recipiunt, ſed tamen Ennium, & Pacuuium, & Accium potius quàm Euripidē, & Sophoclem legunt. Quod igitur eſt eorum in orationibus à Græco cōuerſis faſtidium, nullum cum ſit in uerſibus? Sed aggrediamur iā quod ſuſcepimus: ſi prius expoſuerimus, quæ cauſſa in iudicium deducta ſit. Quum eſſet lex Athenis, ne quis populi ſcitum faceret, ut quiſquam corona donaretur in magiſtratu, prius quàm rationes retuliſſet, & altera lex, eos qui à populo donarentur, in concione donari debere. quia in ſenatu Demoſthenes curator muris reficiendis fuit, eoſq; refecit pecunia ſua: de hoc igitur Cteſiphon ſcitum fecit, nullis ab ipſo rationibus relatis, ut corona aurea donarēt, eaq; donatio fieret in theatro populo conuocato, qui locus non eſt concionis legitimæ, atq; ita prædicaretur, eū donari uirtutis ergò beneuolentiæq; quam erga populum Athenienſem haberet. Hunc igitur Cteſiphontem in iudicium adduxit Aeſchines, quòd cōtra leges ſcripſiſſet, ut & rationibus non relatis corona donaretur, & ut in theatro, & quòd de uirtute eius, & beneuolentia falſa ſcripſiſſet, quoniam Demoſthenes nec uir bonus eſſet, nec benemeritus de ciuitate. Cauſſa ipſa abhorret illa quidem formula conſuetudinis noſtræ, ſed eſt magna. Habet enim & legum interpretationem ſatis acutam in utranq; partem, & meritorum in Rempublicam contentionem ſanè grauem. itaq; cauſſa fuit Aeſchini, quoniam ipſe à Demoſthene eſſet capitis accuſatus, quòd legationem ementitus eſſet, ut ulciſcendi inimici cauſſa nomine Cteſiphontis iudicium fieret de factis, famaq; Demoſthenis. non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quàm de eo, quòd ciuis improbus, ut optimus laudatus eſſet. Hanc multam Aeſchines à Cteſiphonte petijt quadriennio ante Philippi Macedonis mortem: ſed iudicium factum eſt aliquot annis pòſt: Alexandro iam Aſiam tenente: ad quod

ad quod iudicium concurſus dicitẽ è tota Græcia factus eſſe. Quid enim aut tam uiſendum, aut audiendum fuit, quàm ſummorum Oratorum in grauiſſima cauſſa accurata, & inimicitijs incenſa contentio? Quorum ego orationes, ſi, ut ſpero, ita expreſſero, uirtutibus utens illorum omnibus, id eſt ſententijs, & earum figuris, & rerũ ordine, uerba perſequens eatenus, ut ea non abhorreant à more noſtro (quæ ſi è Græcis omnia conuerſa non erunt, tamen ut generis eiuſdem ſint, elaborauimus) erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice uolunt dicere. ſed de nobis ſatis. Aliquando enim Aeſchinem ipſum Latine dicentem audiamus.

FINIS.